1-2-

శ్రీ

సంస్కృతకవిజీవితము.

ఇది

మల్లాదిసూర్యనారాయణశాస్త్రిచే

రచింపఁబడి

శ్రీ వేంకటగిరి సంస్థానప్రభువులగు

ది ఆనరెబిల్ మహారాజా

శ్రీ వెలుగోటి రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్ర

బహదూర్ కే. సి. ఐ ఇ.

వారి సమాదరణంబున

అమలాపురము

పేరి వెంకటేశముగారి స్వకీయ

శ్రీ శర్వాణీముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడి

ప్రకటింపఁబడియె.

మొదటికూర్పు. 1000

దీనివెల రూ. 1—0—0

కాపీరైట్, రిజష్టర్డు.

1911

విషయసూచిక.

PREFACE.

I have attempted in this book to give in simple Telugu, an account of the life and works of many of the well-known Sanskrit Poets. It need hardly be said that many of the books written in Sanskrit have been recognised to be the best and noblest in the whole domain of literature. The general public cannot be expected to have time or inclination to make a regular study of even the most famous works in Sanskrit. So I have made a selection of the choicest verses from the works of the authors I have dealt with, as one would gather a bouquet from a garden. I have also added annotations, so that the reader may understand and appreciate the ideas. 'A good book is the precious life-blood of a master,' and so the brief biographical sketches I have given of the respective authors will be of great interest and value, as also throwing light on the different times during which they flourished. Great care has been taken to arrange the lives in the proper order and to give, wherever possible, the chronology of the remarkable events.

2. Being the first attempt of the kind, the book will be found to be far from perfect. There existing no regular history of India dealing with the early times, it was no easy matter for me to glean information from various sources. There must, I fear, be a few errors, and there are also some omissions. But these, I trust, are not so great as to detract from the value of the book. I have striven to the utmost of my ability to make the book easy reading for a wide class of readers.

3. It is hoped that the book will be a bright, happy, and inspiring one, as it will introduce the general reader to the beauties of the Sanskrit Literature; and if it meets with a kindly reception and consideration at the hands of the public as anticipated, I shall publish another volume treating of the other authors.

4. Amongst the books I have consulted, I am chiefly indebted " to The Imperial Gazetteer", The Indian Antiquary, "The Hindu Theatre". "The History of the Sanskrit Literature" and to the various Alankara Kavyams.

5. I have to express my grateful acknowledgments to The Honorable Sri Maharajah V. Rajagopala Krishna Yachendra Bahadur, K. C. I. E., Rajah of Venkatagiri, whose patronage has enabled me to write out this and several other works. I also wish to record my special indebtedness to Sir, Rajah Rao, Venkata Kumara Mahipati Surya Rao Bahadur, Rajah of Pittapur, and Sri Rajah Surabhi Venkatalakshma Rao Bahadur, Rajah of Jataprolu, who have rendered valuable assistance in providing me with a suitable Sanskrit Library.

M. S.

AMALAPURAM.

1—11—1911.

श्रीः

ॐम्

नमः परब्रह्मणे

సంస్కృతకవిజీవితము.

శ్రీహర్షుఁడు.

శ్లో॥ "ఇదంకవిభ్యః పూర్వేభ్యో। నమోవాకం ప్రశాస్మహే।
వందే మహిచతాం వాణీ। మమృతామాత్మనఃకలాం ॥"

ఎవ్వఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబు నభివృద్ధికిం దెచ్చుకవితల్లజుల కాశ్రయదాతయై గీర్వాణవాణినాదరించు విధాతయై సామంతభూకాంతులకానందసంధాతయై స్వీయశ్లోకంబుననుగ్రహింప శత్రుజేతయై విలసిల్లె నాయీ శ్రీహర్షుఁడు రత్నావళీ ప్రియదర్శికా నాగానందరూపకంబులకుం గర్తగానుండె. ఈతనిచరిత్ర దానొకవిధముననేకాక పెక్కు-కవుల చరితములం దెలుపుటచేఁగూడ మనకానందదాయకమగుచు. కాని యీతనిదేశకాలములంగూర్చియుఁ గవిత్వవిభుత్వములంగూర్చియు ననేక విమర్శకులనేకాభిప్రాయములంగలిగియుండిరి. ఒక్క శతాబ్దముక్రిందటి వృత్తాంతమైనఁ బూర్తిగా నెఱుంగఁజాలని మనము వేలకొలది సంవత్సరములక్రిందటియుదంతంబు నెఱుఁగసమర్థులముగామనిన నాశ్చర్యము గాదు. కావున నీతనింగూర్చియు వారివారికి దొరకిన యాధారంబులం

బట్టి కాలము నిర్ణయించుటలో భిన్నాభిప్రాయులైయుందురు. ఎవరో
కర్తకుఁగొందఱుదక్కఁ దమకావ్యంబులలో దేశకాలాదులంగూర్చివ్రా
యునాచారములేని యహంకారశూన్యులగు సంస్కృతమహాకవులకా
నిర్ణయంబు సామాన్యముగా నిరాధారంబశక్యంబుననుట సత్యమే
ప్రసిద్ధభూపాలకుఁడు కవితాపోషకుఁడునగు నీశ్రీహర్షుని కాలముమాత్ర
మట్లశక్యముగాక కష్టసాధ్యమగునని చెప్పవచ్చును. కాని పైనిరాజని
ప్పినను మనశ్రీహర్షుఁడు నైషధకర్తయగు శ్రీహర్షుఁడేమోయని కొందఱ
కిసంశయము గలుగవచ్చును గావున ముందుగానితఁడెవఁడో తెల్పెదను

శ్రీహర్షుఁడను పేరు రత్నావళీ ప్రియదర్శికా నాగానందము
యందును నైషధకావ్యమునందునుగూడఁ గన్పడుచున్నది. కాని నైషధీయ
చరిత్రకర్తయగు శ్రీహర్షుఁడు తాను మామల్లదేవీ శ్రీహీరులకుఁ బుత్రు
డనని వ్రాసికొనుటయే కాక తనకావ్యంబు ౨౨ వ సర్గంబుతుదను—

* “ తాంబూలద్వయమాసనంచ లభతే యః కాన్యకుబ్జేశ్వరా।
ద్యస్సాక్షాత్కురుతే సమాధిషు పరం బ్రహ్మప్రమోదార్ణవం।
యత్కావ్యం మధువర్షి ధర్షితపరాస్తర్కేషు యస్యోక్తయ।
శ్శ్రీ శ్రీహర్షకవేః కృతిః కృతిముదే తస్యాభ్యుదీయాదియం।

అని కన్యాకుబ్జరాజు తన్ను గౌరవించినట్లు చెప్పికొనియున్నా
డు. రత్నావళ్యాది కర్తయగు మనశ్రీహర్షుఁడో తనకృతుల మూఁడుప్ర
స్తావనలలోఁగూడ సూత్రధారోక్తిగా— “ అద్యాహం... నానాదిగ్దే
దాగతేన రాజ్ఞ శ్రీహర్షదేవస్య పాదపద్మోపజీవినా రాజసమూహే
నోక్తః” అని వ్రాసికొనుటచే నితఁడు సకలసామంతమూర్ధన్యుఁడగు రా

---

* కాన్యకుబ్జేశ్వరునివలన రెండుతాంబూలముల నున్నతాసనంబు నొం
నవాఁడును బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవాఁడును మహాతార్కికుఁడునగు శ్రీహర్షు
ని నైషధకావ్యము రసజ్ఞులకానందదాయకమగుఁగాక.

జన్యుఁడని తెలియుచున్నది. కాని పైరూపకంబులను శ్రీహర్షుఁడు వ్రాయలేదనియు నతనియాస్థానమందలి కవియెవఁడో వ్రాసి యారాజుపేరిడెననియుఁ బూర్వవిమర్శకులందఱు నేకగ్రీవముగాఁ జెప్పియున్నారు. కావున నిఁక నాయావిమర్శకుల యభిప్రాయంబులను గ్రమముగాఁ దెల్పుచు వానిపైవిమర్శనంబునఁ దత్క్రమశ్రీహర్షులకాలము నిర్ణయింపఁగడంగుదము.

విల్సనుదొర తనహిందూథియేటరను గ్రంథము ౨ వ భాగములో సోమదేవభట్టుని కథాసరిత్సాగరములోను, కల్హణపండితుని రాజతరంగిణియందును గాశ్మీరరాజుగా వర్ణింపఁబడిన హర్షదేవుఁడే రత్నావళీకర్తయగు శ్రీహర్షుఁడనియు నితఁడు కాశ్మీరమున రాజ్యముచేసినకాలమందనఁగాఁ గ్రీస్తుశకము ౧౧౧౩—౧౧౨౫ సంవత్సరములనడుమ రత్నావళిపుట్టియుండుననియు వ్రాసి తాను హూణభాషలోనికి మార్చిన రత్నావళిపీఠికలో శ్రీహర్షరాజు నాశ్రితుండగు ధావకుఁడో మఱింకొకఁడో రత్నావళిని రచించి యారాజుపేరు పెట్టియుండుననికూడ వ్రాసెను. కానియీరాజుపేరనేయున్న ప్రియదర్శికా నాగానందములమాటయే యెత్తలేదు. కానిండు. ఎట్లయినను రత్నావళి శ్రీహర్షునికాలమున బయలుదేఱినదని యంగీకరించెను గావున దీనిలోనిపద్యములు భోజరాజుపిత్రవ్యుండును వాక్పతిరాజనామాంతరుండునై ౧౦ వ శతాబ్దము నుత్తరభాగమందున్న ముంజమహీపాలుని యాస్థానంబుననున్న ధనంజయకవి రచించిన దశరూపకంబునఁ బెక్కుచోట్ల నుదాహరింపఁబడుటచే నీశ్రీహర్షుఁడు ౧౦ వ శతాబ్దంబునకుం గడుఁబూర్వుఁడైయుండవలెనుగాని ౧౨ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడుమాత్రము కాఁడని ధ్రువమగుచున్నది.

మఱికొందఱు విమర్శకులీ రత్నావళ్యాది రూపకంబులనున్న శ్రీహర్షుఁడు కాశ్మీరరాజగు హర్షదేవునికంటె మిక్కిలిప్రాచీనుఁడగు మఱి

యొకరాజనియు నీగ్రంథములలోని శ్లోకంబులు ౮ వ శతాబ్దము త్తరభాగంబుననున్న వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలోఁగూడ నుండుటచే నితఁడు ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగమందుండవచ్చుననియునూహించిరి. ౧౮౬౬ లో నున్న శ్రీమహేశచంద్రశర్మ కావ్యప్రకాశవిజ్ఞాపములో రత్నావళ్యాదులు ౭ వ శతాబ్దంబునఁబుట్టియుండుననివ్రాసెను. డాక్టరుహాలు, కన్యాకుబ్జపరిపాలకుఁడును బాణభట్టునిపోషకుఁడునగుహర్షవర్ధనుని కాలములోననఁగా గ్రీ॥ శ॥ ౬౦౭——౬౪౮ సంవత్సరముల నడుమ రత్నావళీనాగానందములు పుట్టియుండునని తనయభిప్రాయముం దెలిపెను. ఈయభిప్రాయంబునే యనుసరించిన కౌలుదొర హాణనాగానందపీఠికలో హర్షవర్ధనుని యాశ్రితుండగు ధావకుఁడనుకవి రత్నావళీనాగానందములు రచించినట్లువ్రాసెను. సంస్కృతభాషాచరితమువ్రాసిన వీబరుదొర మొదటఁబ్రమాదపడినను బిదపఁ దనయాశయంబుమార్చుకొని శ్రీహర్షుఁడు ౭ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడనియు రత్నావళీ నాగానందములు ధావకుఁడు రచించినవనియు నిశ్చయించెను. సంస్కృతభాషాచరితములో మేగ్డొనలుదొరకూడఁ బైవారియభిప్రాయంబులనే చాలవఱకవలంబించి రత్నావళీ నాగానందములు ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగమునఁ గన్యాకుబ్జంబునేలిన హర్షవర్ధనుని కాలములోనివనియు, నటియాస్థానంబుననున్న పార్వతీపరిణయనాటకకర్తయగు బాణుఁడే రత్నావళిని రచించియుండుననియు, బౌద్ధనాయకుఁడుగలిగి బౌద్ధమతద్యోతముగానున్న నాగానందమును బెకటండ్రభిప్రాయపడినట్లుగా బాణునిచేనే శ్రీహర్షుని యాస్థానంబుననున్న ధావకుఁడు రచించియుండుననియు దనయభిప్రాయముం బ్రకటించెను. శ్రీరమేశచంద్రదత్త మహాశయుండు హూణభాషలోవ్రాసిన ప్రాచీనహిందూదేశ నాగరికతయనుగ్రంథములో ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగంబునఁ జైనారాయబారినాదరించిన ద్వి

యశిలాదిత్యుఁడను నామాంతరంబు గలిగినయుత్తరహిందూస్థాన రాజును విద్వాంసుఁడునగు శ్రీహర్షదేవుఁడు రచించినట్లుగానున్న రత్నావళిని బలువురభిప్రాయపడినట్లుగా బాణుఁడే రచించినను దానికంటెను మిక్కిలి ప్రసిద్ధమగు నాగానందమునుమాత్రమాతని యాస్థానమందున్న మఱి యొకకవి చేసియుండునని లిఖించెను.

శ్రీనివాసగోవిందభాసపు నాగానంపీఠికలో, ౭ వ శతాబ్దంబున శ్రీహర్షుని రాజ్యకాలములో రత్నావళ్యాదిరూపకములను బాణుఁడో లేక ధావకుఁడో రచించియుండవచ్చునని ససంశయముగా వ్రాసెను.

ఈపై నుదాహరించిన యభిప్రాయములన్నియుఁ గొంచెమెచ్చుతక్కువగా శ్రీహర్షుఁడేడవశతాబ్దంబులోనివాఁడని తెల్పుచున్నను రత్నావళ్యాది రచనవిషయంబునమాత్రము వేఱుత్రోనలంద్రొక్కుచున్నవి. ఈయభిప్రాయంబులంజూడఁగా మనము ముందుగా నీశ్రీహర్షుని పేరనున్న రత్నావళీ ప్రియదర్శికా నాగానందములను రచించినవారెవరు? ఈశ్రీహర్షుఁడేకాలమందున్నవాఁడు? అనువిషయంబుల విమర్శింపవలసియున్నది.

నాగానందము నాందీశ్లోకము బుద్ధస్తవమును దెల్పుట భూతదయాళువును విద్యాధరరాజునగు జీమూతవాహనుఁడు నాయకుఁడగుట యతఁడు వానప్రస్థులగు తల్లిదండ్రులకు సంరక్షకుఁడుగా నుండుట యతఁడు సిద్ధరాజుకూఁతురగు మలయవతిని బెండ్లియాడుట నాగభక్షకుఁడగు గరుడునకుఁ బాములరక్షించుతలంపున నాహారమగుట మొదలుగా గలవి బౌద్ధమతసారమగు "అహింసా పరమో ధర్మః" అనుదానిననుసరించియుండుటచే బౌద్ధమతసహిష్ణుత గలిగిన హర్షవర్ధనునికాలములో నాగానందము పుట్టియుండునని కొందఱియభిప్రాయము. కాని యిది సమంజసముగా లేదు. ఏమనఁగా?—బౌద్ధమతము నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చిన

యశోకుఁడు బింబిసారుఁడు మొదలగు చక్రవర్తులనేకులుండఁగా నేవో కొన్ని తన్మతధర్మములుగలిగివదన్నంతమాత్రమున నాగానందము హర్షవర్ధనుని కాలమునాఁటిదని చెప్పుటకంటెఁ దన్మతాభివృద్ధిగలిగిన క్రీ॥ పూ॥ ౪ వ శతాబ్దము మొదలు క్రీ॥ శ॥ ౭ వ శతాబ్దంబులోపుగా నేరాజుకాలములోనైనఁబుట్టియుండునని యేలచెప్పరాదు? బౌద్ధమతమెన్నఁడును మాతృమతమయిన హింధూమతమునకు విరుద్ధముగాలేదు. చిరకాలము హింధూబౌద్ధమతములు రెండును సమానగౌరవమునొందుచు సరిగా వర్ధినవి. ఈ రెండుమతములవారుకూడఁ బరస్పరము విద్యాగురువులుగానుండుటయు, నీ రెండుమతములవారి నప్పటిరాజులు సమానముగా నాదరించుటయుఁ గన్పడుచున్నది. గుప్తరాజులు శైవులు వైష్ణవులునయ్యు బౌద్ధమతస్థులకు మఠములనిమిత్తము ధనమిచ్చుటయు విక్రమాదిత్యుని సంస్థానమునఁ గాళిదాసువలెనే బౌద్ధులగు క్షపణకామరసింహులు నవకవిరత్నములలోనివారగుటయునిందులకుదాహరణములుగానున్నవి. మఱియు "అహింసాపరమోధర్మ" యనుసూత్రముననుసరించు ధర్మమొక్కటి బౌద్ధమతమునందే లేదు. బహుప్రాచీనములగు వేదవేదాంతములలో "నహింస్యాత్సర్వభూతాని" యనుశ్రుతి యంతకుమునుందే ఘోషించుచున్నది. నిశ్చయముగా నీమతమునకు ముందే జన్మించిన రామాయణ భారతాదిగ్రంథములలోఁగూడఁ బరోపకారము, అహింసనము, భూతదయాళుత్వము మొదలుగాఁగల పరమధర్మములు శిబిదధీచ్యాదులకథలమూలముగాఁ బెక్కుచోట్ల వివరింపఁబడుట మనము కనుచుంటిమి. మఱియుఁ గథాసరిత్సాగరమునందును విక్రమార్కచరిత్రమునందునుగూడ నీధర్మములకుఁ బెక్కుదాహరణములుగలవు. విక్రమార్కుఁడు పరోపకారమునకై యగ్నిలోఁబడినట్లు మనము చదువుచుండలేదా? కావున జీమూతవాహనుని చర్య శిబివిక్రమార్కులచరిత్రకు మించినదిగాదని యూహింపవచ్చును.

ఇఁక జీమూతవాహనుని బోధిసత్త్వుఁడని వర్ణించుటయందురాని అదియు నేదో యాదృచ్ఛికంబుగా నుపయుక్తంబగు పదముగాని తన్మతప్రశంసకై కాదని యా కథారచనమే తెల్పుచున్నది. బోధిసత్త్వుఁడని పేరు మాత్రమే యున్నదిగాని కథాసందర్భమునుబట్టిచూడఁగా నాగానందమామూలాగ్రముగాఁ గృష్ణమిశ్రుని ప్రబోధచంద్రోదయమద్వైతమను దెల్పినట్లును వేదాంతదేశికుని సంకల్పసూర్యోదయము విశిష్టాద్వైతమును బోధించునట్లును బౌద్ధమతవృత్తాంతమేమైనఁ దెల్పుచున్నదాని కావున బౌద్ధమతద్యోతకమను నొకకారణంబుననే నాగానందము హర్షవర్ధనుని నాఁటిదనుటయు రత్నావళీ ప్రియదర్శికలు రచించినకవికంటె దీనిరచించినవాఁడు వేఱనుటయుఁగూడ యుక్తియుక్తములుగావు.

మఱియు నాగానందములోని కథకూడ నేకముఖముగా నుండక భిన్నమయినట్లున్నది. మొదటి మూఁడంకములలోను నాయికానాయకులపరస్పరానురాగపరిణయంబులును, మిగిలిన రెండంకములలోను గరుత్మంతునివలనఁ బాములసంరక్షించుటయు వర్ణింపఁబడినవి. కాని బౌద్ధమతసూచనమేమియులేదు. ఈనాటకపాత్రములు, రంగస్థలంబులు, పాత్రసంభాషణంబులుగూడ నార్యమతసంబంధములుగానే యున్నవి. కథానాయకుండగు విద్యాధరుఁడు ‹‹ వందనీయాఃఖలు దేవతా '' యనివచించెను. వానితండ్రి రాజ్యమును గుమారునకిచ్చి యార్యమతానుసారియై వానప్రస్థుఁడై నిత్యాగ్నిహోత్రియై యుండెను.

నాయికయగు మలయవతి గౌరీదేవిని బూజించుచుండెను. ఆమె వంశమునకుఁ గౌశికమహర్షి గురువుగానుండె. వారియాశ్రమమున గౌరీదేవతాలయము గలదు. గరుడుఁడు హరిభక్తుఁడు, అనునీవిషయంబులచే నాటకమంతయు నార్యమతానుసారంబుగానే యుండుటచేతను, రత్నావళీ నాగానందములను హర్షవర్ధనునికాలమందలి యితరగ్రంథముల

ను జక్కఁగా విమర్శించి చదివినవారికి రచనాశైలింబట్టి యీ ద్వితీయ
శిలాదిత్యుని యాస్థానమండలి బాణుఁడుగాని యింకొకఁడుగాని పై
రూపకంబులఁ జేసియుండరని తోఁచుచుండుటచేతను, నాగానందము బౌ
ద్ధమతద్యోతకమను నిరాధారంబగు నొకయభిప్రాయమును ఖండించు
టచేతనే కాక నాటకరచనాకవితాశైలులంబట్టియు వక్ష్యమాణంబగు స
దాధారంబుననుసరించియు నీరూపకంబులు హర్షవర్ధనుని కాలములోనివి
కావని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. మఱియు నీమూఁడు రూపకంబులను
గాదంబరిని జూచినయెడల వీనిని బాణుఁడు రచింపలేదనియుఁ జక్కఁగా
నూహింపవచ్చును. బాణుని కాలంబున సంస్కృతభాష, శ్లేష యమక దీ
ర్ఘసమాసాదులచేఁ గారిస్యమువహించి యతిప్రౌఢావస్థం జెందియున్నది.
పూర్వగ్రంథంబులలోఁ గూడ నక్కడక్కడఁ గొంచెమట్టివి కన్పడుచున్న
ను బాణుని కాలమున నద్భుతకల్పనవర్ణనములు శ్లేషయమకములు దీర్ఘస
మాసములు పదాభివృద్ధి ప్రౌఢాభిప్రాయములు మొదలుగాఁ గవితాశై
లీధర్మములత్యభివృద్ధిలోనికి వచ్చినవని కాదంబరీహర్షచరిత్రలే తెల్పు
చున్నవి. కావున నక్కాలంబునఁ బాండిత్యప్రౌఢిమం దెల్పు ప్రబంధంబులే
కాని మృదుశైలినుండు నాటకములు పుట్టలేదని తలంపవచ్చును. అపుడు
సుప్రసిద్ధములగు నాటకములు రచించినవాఁడొకఁడు మహాకవి భవభూతి
యుండెనుగాని యతఁడు హర్షవర్ధనుని కొకశతాబ్దము తరువాతివాఁ
డు. ఆతని నాటకంబులును మృదుశైలినుండక భాషాప్రాగల్భ్యమునే
చూపుచున్నవి.

మఱియు బాణుఁడు వ్రాసిన పార్వతీపరిణయనాటక మొకటిగలదు.
దానియందుఁ గాళిదాసు కుమారసంభవమునుండి గ్రహింపఁబడిన కథ
యిద్దఱిసంభాషణంబున నున్నదిగాని నాటకరీతియేమియుఁ గానరాదు.
ఆకథాసన్నివేశముగాని పద్యధోరణిగాని సభారంజకంబులుగావినానా

టకంబు రత్నావళీనాగానందముల నెన్నటికిఁబోలియుండదని యూహింపవచ్చును.

ఇఁక ధనంజయుని దశరూపంబునను వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియందునుగూడ రత్నావళీ నాగానందములలోని పద్యములుండుటచే నంతకుమున్న కన్యాకుబ్జంబున కధిపతియు విక్రమాదిత్యునివలె రాజ్యతంత్రంబులనధికసమర్థుఁడును విద్వత్కవులకాశ్రయుఁడునగు హర్షవర్ధనుని సంస్థానంబుననున్న యార్యబౌద్ధమతకవులిరువురు క్రమముగా రత్నావళీ నాగానందముల రచించి యుభయమతసమ్మతుఁడగు నారాజునకంకితముచేయుటకు బదులుగా నాతని పేరే పెట్టియుందురను కొందఱియభిప్రాయంబును విమర్శింతము.

రత్నావళీప్రియదర్శికానాగానందములకుఁ గర్త యొకఁడా? లేక యిద్దఱా?

మూఁడుప్రస్తావనలలోనుగూడ

§ " శ్రీహర్షోనిపుణః కవిః పరిషదప్యేషా గుణగ్రాహిణీ।
లోకేహారిచ వత్సరాజచరితం (సిద్ధరాజచరితం) నాట్యేచ దక్షా
వస్త్వేకైకమపీహ వాంఛితఫలప్రాప్తేః పదంకింపున। [వయం
స్మద్భాగ్యోపచయాదయం సముదితస్సర్వోగుణానాంగణః॥ "

అనుపద్యము సమానముగానుండుట, ప్రియదర్శికమూఁడవయంకములోని తృతీయశ్లోకంబగు

" అంతఃపురాణాం విహితవ్యవస్థః పదేపదేఽహంస్ఖలితాని రక్షన్।
జరాతురస్సంప్రతి దండనీత్యా సర్వంనృపస్యానుకరోమివృత్తం॥ "

---

§ కవియా? శ్రీహర్షుఁడు. సభాసదులా? రసజ్ఞులు. వత్స (సిద్ధ) రాజచరితమా? లోకరంజకము. మనమా? నాట్యమున సమర్థులము. ఇందొక్కొక్కటియే చాలును. అన్నియుఁగూడిన (జెప్పవలసిన)దేమి?

అనునిదియే నాగానందము నాల్గవయంకము మొదట నుండుట మొదలుగా ననేకపద్యపాదాభిప్రాయంబులు మూఁటిలో నొక్కవిధము గానుండుటచేతను శైలీమార్దవాదికవితాధర్మంబు లొక్కపోలికనుండు టచేతను నీరూపకత్రయంబునకుఁ గర్తయొక్కఁడేకాని యిరువురుగారని శ్చయముగా నమ్మవచ్చును.

ఇఁకనాగానందము బౌద్ధమతద్యోతకముకాకపోయినను భిన్నమ తానుగుణంబులగు నాందీపద్యములనొక్కకవియెట్లుచెప్పియుండునని సం శయము గలుగవచ్చును. ఔనుగాని, రెండుమతంబులయందును సమా నాదరంబుగలిగిన తనరాజుమతంబుననుసరించి పరమతద్వేషములేనియా యిరువురిలో నెవ్వఁడో యొకఁడే యట్లుధ్యానించియుండునని యూహిం చుట యాశ్చర్యముగాదు. ఇంతవఱకుఁగవియొక్కఁడని తేలిన నాకవియె వఁడని విమర్శింపవలసియున్నది.

రత్నావళీ మాలవికాగ్నిమిత్రములకథలను బరిశీలించిచమవఁగాఁ బాత్రనామభేదమేకాని రెండునొక్కవిధముగానున్నవి. వత్సరాజాగ్నిమి త్రులిరువురు పట్టమహిషిగలిగిన నాయకులే నాయికలగు రత్నావళీమా లవికలిద్దఱుగూడ నాకస్మికముగా దొరకినవారై రాజులకంటఁబడకుండ రాణులచేఁబెంపఁబడుచువచ్చిరి. రెంటిలోఁగూడ నాయికలచిత్రఫలకము లనుజూచియే నాయకులుమోహింతురు. రెంటిలోఁగూడ విదూషకుఁడు నాయికానాయకులకుఁ బరస్పరము ప్రేమగలుపుటయు దానినెఱింగి రాణులుకోపించి నాయికలఁజెఱఁబెట్టించుటయు నేదోయొకయుపద్ర మువలన నాయికలుదప్పుటయుఁ జివరకు నాయికలు దమకాత్మీయులగు చేవేరుతెలింగి విచారించుటయుఁ దామంగీకరించి వారినిఁదమభర్తలకు బెండ్లిండ్లుగావించుటయు ననుకథాభాగమంతయు నొక్కవిధముగా న్నది. దీనింబట్టిచూడ నీరెంటిలో నేదోయొకటి రెండవదానిననుసరించి

వ్రాయఁబడినట్లు గ్రహింపవలసియున్నది. దీనింగూర్చి “ కాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రమునననుసరించి రత్నావళి వ్రాయబడియుండును. దానిపోలికలు దీనియందుఁజాలగల ” వను మేక్డోనలునభిప్రాయంబును, “ కాళిదాసనాటకములు లోకములో సుప్రసిద్ధములుగానున్నవి వానిలోనికథననుకరించి రత్నావళి వ్రాయఁబడియుండు ” నను శ్రీదత్తునభిప్రాయంబును, డాక్టరుహాలుయొక్క మతమననుసరించి బాణుఁడే మాలవికాగ్నిమిత్రము ననుసరించి రత్నావళిని వ్రాసియుండునని తెల్పుచున్నవి. కాని తనహర్షచరితమునందు

† “ నిర్గతాసు నవాకస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు।
ప్రీతిర్మధురసాంద్రాసు మంజరీష్వివ జాయతే॥ ”

అనిసగౌరవంబుగాఁ గాళిదాసునిఁబొగడిన బాణుఁడు వానిగ్రంథమునుండి కథాకల్పనంబునపహరించి పుస్తకమువ్రాయుచు దానిలోనా తనిపేరైననెత్తక పైగాఁదననాటికలో * “ అపూర్వవస్తురచనా ” అనియెట్లు చెప్పికొనును?

బాణుఁడు రత్నావళికిఁగర్తయని నాగానందపీఠికలోవ్రాసి ముందుగా లోకమును భ్రమపెట్టిన హాలుయొక్క యాధారములు రత్నావళింగూర్చి కావ్యప్రకాశములోనున్న ‡ “ కాళిదాసాదీనామివ యశశ్శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన ” మ్మనుచోట “ బాణాదీనా ” మనియున్న

---

† మనోహరములగు పూలగుత్తులయందువలెనే కాళిదాసుని సరసవాక్యములయందెవనికిఁ బ్రీతిగలుగదు?

* పూర్వమందులేని కథారచనము.

‡ శ్రీహర్షాదులవలనఁ గాళిదాసాదులకు యశస్సు, ధావకాదులకు ధనము సంభవించినట్లు.

పుస్తకమును దానుజూచితిననియు నొకవ్యాఖ్యాతకూడనట్లే వ్రాసియు న్నాఁడనునదియొకటియు, రత్నావళిలోనున్న ‘‘ ద్వీపాదన్యస్మాదపి ’’ యనుశ్లోకము హర్షచరిత్రలో నయిదవయుచ్ఛ్వాసమున నున్నదనునది రెండవదియునైయున్నవి. మొదటిదానికి పోలుచూచినయొకఁ వ్రాఁతప్రతియుఁ బేరులేనియతని వ్యాఖ్యాతయు సాక్షులుగాని యింకేదానిలోను నట్లుండకపోవుటచేతను, రత్నావళిలోని శ్లోకమొకఁ యతఁడుచూచిన హర్షచరిత్రపుస్తకములోనేకాని యింకేపుస్తకమునందునుండకపోవుటచే తను నారెండాధారంబులవిశ్వసనీయంబులగును. కాని కొన్ని తెలుఁగుపా త్రములలోమాత్రము ‘‘ ధావక ’’ యనియుండుటకుబదులుగా ‘‘ భావక ’’ యనియున్నది. అదివ్రాఁతలోభేదము తెలియని (ధా) కుబదులుగాఁబడిన (భా) కావచ్చును. సరియే కానిఁడు ‘‘ బాణాదీనా ’’ మనువారియభిప్రా యము బాణుఁడుదీనినివ్రాసి ధనాశచే శ్రీహర్షునకు విక్రయించియుండె ననికదా? అట్లయిననింతకంటె సుప్రసిద్ధములు మహాప్రబంధములునగు కాదంబరీహర్షచరిత్రలమాత్ర మేల విశేషధనమునకమ్ముకొనఁడు? హర్షచ రిత్రలో బాణుఁడు స్వవిషయమువర్ణించుకొనుటలో ‘‘ నున్నతవంశస్థుఁ డు ధనికుఁడునగు తన్నుసగౌరవముగా హర్షవర్ధనుఁడురప్పించి యాస్థా నంబుననుంచుకొనె ’’ ననియుండఁగా బాణునకుఁగృతులనమ్మికొనుగతి యెట్లుసంభవించును? కావునఁబ్రమాదవశంబున నెచ్చటనోచూచిబాణుఁ డనిభ్రమపడుటగాని మహాప్రౌఢస్థితిలోనుండి పండితైకగ్రాహ్యంబై నా రికేళపాకంబుననున్న కాదంబరిరచనకును సరసమార్దవంబై కదళీపాకంబు ననున్న రత్నావళిరచనకును నెంతైనఁబోలికయుండెనా? కథలోఁగాని భాషలోఁగాని యభిప్రాయంబులలోఁగాని యింకను రత్నావళివలెనే ప్రియదర్శికగూడఁగాళిదాసునినాటకంబులఁబోలుచు విశేషంబుగా మా లవికాగ్నిమిత్రమున కెనయగుచున్నది.

అంగదేశరాజగు దృఢవర్మ తనపుత్రికయగు ప్రియదర్శికను వత్స రాజగు నుదయనునకీయఁదలఁచియుండఁనంతలోఁగళింగరాజువచ్చి దృఢ వర్మను జయించుకొనిపోయి చెఱలోఁబెట్టును. అంతనమంత్రియగు వినయ వసువు ప్రియదర్శికను దృఢవర్మమిత్రుఁడగు వింధ్యకేతువుగృహమునకుఁ దీసికొనివచ్చును. అంతట నుదయనునిసేనలువచ్చి వింధ్యకేతువును జంపఁ గా సేనానాయకుఁడగు విజయసేనుఁడు ప్రియదర్శికను బదిలముగాఁగొ నివచ్చి రాజునకుఁగానుకగానీయ నతండు రాణికప్పగించును. ఆమెయు నాబాలికకు గానాదికలలనేర్పించును. ఇంతవఱకు మాలవికాగ్నిమిత్రకథ నుబోలియున్నది. దానిలోఁబరివ్రాజికవలెనే దీనిలో సాంకృత్యాయనిగ లదు. పుష్పాపచయంబొనరించునాయికను భ్రమరబాధనుండి నివారించు నెపంబున నాయకున కనుకూలసమయము లభించుట, పరస్పరానురా గము, విదూషకపరిహాసము మొదలుగాఁగొంతకథాభాగముమాత్రము శా కుంతలంబునుబోలియున్నది. మిగిలినకథయంతయుఁగొంచెమించుమించు గా మాలవికాగ్నిమిత్రమునే పోలియున్నది.

ఇదిగూడ రత్నావళివలెనే చాలవిధముల మాలవికాగ్నిమిత్రము నుబోలియుండుటచేఁ గొందఱియభిప్రాయంబుచొప్పున బాణుఁడే దీనిని గూడవ్రాసెననవలసియుండునుగదా? ఆహా! యొరునినాటకంబుననుక రించి యొకరాజునే కథానాయకునిఁగాఁజేసి రెండురూపకంబులుర చించువెఱ్ఱియెందైననుండునా? ఇదెవ్వఁడైన విశ్వసించునా? కావున నీ రెండుకథలు నొద్దానిఛాయననుసరించినవిగావనియు, వీనికాధారంబులగు మూలగాథలుగలవనియు మనమెఱుంగవలయును.

సకలదేశీయభాషాకావ్యంబులకు మూలాధారంబును వివిధసరస కథాభూయిష్ఠంబునునగు బృహత్కథయనుకావ్యంబు పైశాచిభాషలో నున్నట్లును దానిని గుణాఢ్యుఁ డనుకవివరుఁడు రచించినట్లును, దానిని

సంస్కృతభాషలోనికిఁ గథాసరిత్సాగరమను పేరుతో మార్చిన సోమదేవభట్టు తెల్పుచుండెను. ఆబృహత్కథలోఁ బ్రధానముగాఁ గౌశాంబీ రాజ్యనాథుఁడగు నుదయనునిఁగూర్చి పెక్కుకథలుగలవు. ఈకావ్యము ప్రాయికముగాఁ గ్రీస్తుపూర్వము రెండవశతాబ్దమునతుదను బుట్టియుండునని పెక్కండ్రు గ్రహించియున్నారు. బృహత్కథకు భాషాంతరీకరణమగు కథాసరిత్సాగరము ౨ వ లంబకము ౬ వ తరంగములోఁ దొలుతవాసవదత్తను బెండ్లియాడియున్నయుదయనునకును బంధుమతికిని వివాహముజరిగినట్లున్నది. ఆబంధుమతియే ప్రియదర్శిక. మఱియు 3 వ లంబకము మొదటితరంగములో నుదయనుఁడు పద్మావతిని బెండ్లియాడినట్లున్నది. ఆపద్మావతియే రత్నావళి. కొంచెము చిన్నచిన్నమార్పులతోనా రెండుకథలకు నీ రెండుకథలు సరివచ్చుచున్నవి. కావున రత్నావళీ ప్రియదర్శికలు పూర్వచరిత్రదెల్పునాటికలేకాని, కల్పితములుగాని, యేదానికిననుకరణంబులుగాని, కావనిస్పష్టమగుచున్నది. అయిననీనాటికాకర్త ప్రధానంబు నభిరుచికరంబు నగువాసవదత్తాచరితంబును రూపకముగా వ్రాయక యీచిన్నకథలనేలగ్రహించెనని శంకించుకొనఁగాఁ దత్కథాభాగమునంతకుముందే యొకకవి రూపకంబుగా వ్రాసియుండుననిమనకు సమాధానమువచ్చుచున్నది. కాళిదాసు మేఘసందేశములో “ప్రాప్యావంతీనుదయనకథా కోవిదగ్రామవృద్ధాన్” అనుచోనుదయనవాసవదత్తా కథాప్రసక్తినతిగౌరవంబుగాఁ బేర్కొనుటయు, బాణుఁడు హర్షచరిత్రలో

* “ కవీనామగలద్దర్పో నూనం వాసవదత్తయా।
శక్త్యేవ పాండుపుత్రాణాం గతయా కర్ణగోచరం॥ ”

అనియత్యుత్తమంబుగావర్ణించుటయు, వాసవదత్తయనునొక నిరుపమానకావ్యముగలదని తెల్పుచున్నవి. కాని యీవాసవదత్త సుబంధుకృతి

---

* కర్ణగోచరంబగు పాండుపుత్రులశక్తిచేతనువలెనే వాసవదత్తచేఁ గవులగర్వమణఁగిపోయినది.

వచనకావ్యముగాదని సుబంధువుతనకావ్యంబున "మ త్తై వేంచుమతీ మ హిమ్యవృజానురాగిణీబభూవ..." "విఫలమేవమప్యంతస్యకృతే మర్వా ససశ్నాపమనుబభూవ శకుంతలా" "సదారామాశ్రిత్తైర్మహావీరచరిత్తైరివ నారికేళీధరైః" అనికాళిదాస భవభూతికథాభాగంబులనుస్మరించుటయే నిదర్శనమగుచున్నది. కాని భవభూతి మాలతీమాధవములో "వాసవదత్తాచ పిత్రారాజ్ఞే సంజయాయ దత్తమాత్మానముదయనాయ ప్రాయచ్ఛత్" అనిచెప్పుటచే సుబంధువాసవదత్తకథనుదాహరించెనేమోయని సంశయముగలుగవచ్చును. కాని పైవాక్యంబునర్థంబునకనుగుణంబుగా సుబంధువాసవదత్తలో వాసవదత్తయుదయనుని వరించి కూడఁబోయెనను మాటలేకుండుటయు, మాలతీమాధవపరస్పరానురాగవిషయంబునఁగాళిదాసవిక్రమోర్వశీయశాకుంతలనాటకపాత్రలంబోలి యుదయనవాసవదత్తలనిదర్శించుటచేనదిగూడ నాటకమైయుండవచ్చునని తప్పక గ్రహింపవలసియుండుటయు, సవిమర్శపాఠకులకు భవభూతినాటకములలోని వాక్యములు చిన్నమార్పులతో వచనవాసవదత్తలోఁ గనుపడుటయు, సుబంధువు భవభూతికంటెఁ దరువాతివాఁడని దృఢపఱచుచున్నవి. ఇక్లేడాక్టరు పేటర్సను, హాలునుగూడ నభిప్రాయపడియుండిరి. అందుచేఁదనతెరువాత జీవించియున్న భవభూతివాక్యముల నుదాహరించిన సుబంధుని బాణుఁడెట్లుస్మరించును? కాళిదాసెట్లుతలంచును? కాఁబట్టి కాళిదాస బాణ భవభూతులచేఁ బేర్కొనఁబడిన వాసవదత్తనాటకమయినఁ గావలయును. లేదా? * మహాభాష్యకర్త పేర్కొనినట్లుగా నాఖ్యాయికమైనఁగావలయునని తోఁచుచున్నది.

నాగానందకథగూడ నుదయనుని కథలలోఁ గథాసరిత్సాగరము నాల్గవలంబకము రెండవతరంగములోనుండుటచేఁగల్పితకథగాక పూర్వ

* ఈవిషయము సుబంధుజీవితములోనుండును.

చరితమేయనియు, దానియందు వాసవదత్తగర్భోత్పత్తి వర్ణింపఁబడుటచే రత్నావళీప్రియదర్శికలకనుబంధముగా నుండుటయే కాక శ్రీహర్షుని పేరనే యుండుటచే దీనింగూడఁదత్కృపియే వ్రాసియుండుననియుఁ దేలుచున్నది.

మఱియు సంస్కృతభాషలోఁ గాళిదాసకృతులు సుప్రసిద్ధయశస్సుగాంచినను వానిలోనివానికంటెనధికముగా రత్నావళ్యాదులలోని పద్యములే తఱచుగా దశరూపాదిలక్షణగ్రంథములలో వ్రాయఁబడుటచే రత్నావళీప్రియదర్శికలు పూర్వము కొందఱనుమానించినట్లు మాలవికాగ్నిమిత్రమునకుఁ బ్రతిరూపంబులుగావని నిర్ణయింపఁబడుటయే కాక ప్రౌఢకవితారచనస్వకపోలకల్పనాది ప్రావీణ్యంబుగలిగి వచన రచన యశస్సుగాంచి, పార్వతీపరిణయనాటకంబునఁ దననాటకరచనాసామర్థ్యముం దెల్పినమహాకవికి గ్రంథచౌర్యవృత్తిగల్పించుటయనర్హమగుటచే బాణునకు రత్నావళ్యాదులతో నేసంబంధము లేదని సులభముగాఁ దెలియుటయు, ముంచు చెప్పఁబోవునట్లుగాఁ గాళిదాసుకంటెఁగూడ నీరూపకంబులే కొంచెము పూర్వంబులని నిశ్చయింపఁబడుటయు లభ్యమయినదని సంతసించుచు, మాలవికాగ్నిమిత్రము పాటలీపుత్రరాజగు నగ్నిమిత్రుఁడు నాయకుడుగాఁగలుగుటచేఁ బూర్వచరితనాటకమునవలసివచ్చినదిగాని దానికథారచనమంతయు రత్నావళీప్రియదర్శికల మనస్సులోనుంచుకొనియే కాళిదాసుదానిని వ్రాసెనని భావింపవచ్చును. ఇంతియెకాక శ్రీహర్షునిరత్నావళ్యాదులు మాలవికాగ్నిమిత్రముకంటెనుగూడఁ గొంచెము పూర్వములని గ్రహించితిమిగావున దానినిస్థిరపఱచుచు వానిని ధావకుఁడు (భాసుఁడు) రచించెనని నిర్ణయించుటకుఁ దగినయాధారంబులఁ గైకొందుము.

మాలవికాగ్నిమిత్రప్రస్తావనలోఁ బారిపార్శ్వకుఁడు "ప్రథితయశసాం భాససౌమిల్లకవిపుత్రాదీనాం ప్రబంధానతిక్రమ్య వర్తమానకవేః కాళిదాసస్య కృతౌ కథం పరిషదో బహుమానః" (అనఁగా) మహాయశ

స్సుగలిగిన భాసాదిపూర్వకవులనాటకంబులుండఁగా వర్తమానకవియగు కాళిదాసునికావ్యంబున సభ్యులకెట్లాదరంబుగలుగును? అనిసూత్రధారు నడిగెను. ఈప్రశ్నంబునఁ గాళిదాసుకంటెఁబూర్వము సరసదృశ్యప్రబంధ ములురచించిన భాసాదికవులుగలరని తెలియుచున్నది. ఈవిషయంబునఁ గొందఱు భాషావేత్తలు కాళిదాసుతనయితరనాటకంబులలో నెక్కడఁ బ్రైవిధంబుగాఁజెప్పక యొక్కమాలవికాగ్నిమిత్రములోనే వాకొనుటచే భాసుఁడు రత్నావళినిరచించినట్లును, దానికంటెఁగూడఁ దననాటకంబు సరసంబుగానుండుననుతలంపును లోకంబున వెల్లడించుటకై పైప్రశ్నం బునకు సూత్రధారోక్తిగా—

“ పురాణమిత్యేవ నసాధుసర్వం నచాపి కావ్యం నవమిత్యవద్యం।
సంతఃపరీక్ష్యాన్యతరద్భజంతే మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః ॥ ”

(అనఁగా) కావ్యము ప్రాఁతదియగుటచే సరసమయినదియుఁ గ్రొత్తదియగుటచే విరసమయినదియుఁగాదు. రసజ్ఞులు పరీక్షించి సరసమగు దానిని గ్రహింతురు. మూఢులు పరులయభిప్రాయంబునే విశ్వసింతు” రనుసమాధానంబును వ్రాసినట్లును భావించుచున్నారు. ఈభావనలోఁ గాళిదాసునకారోపింపఁబడునాత్మాభిమానమునుదీసివైచి యాలోచింపఁ గా నతనికి భాసకవియందత్యంతగౌరవముగలిగినట్లును, శాకుంతల విక్ర మోర్వశీయప్రస్తావనలలో “ అపూర్వనాటక ” మ్మనియుఁడి మాలవికా గ్నిమిత్రములో నట్లులేకుండుటచేతను రత్నావళీ మాలవికాగ్నిమిత్రము లొక్కవిధముగానుండుటచేతను రత్నావళిలోనికథను మేఘదూతలోఁ బ్రసక్తిగల్పించి “ ప్రాప్యావంతీనుదయనకథాకోవిదగ్రామవృద్ధాన్ పూ ర్వోద్దిష్టామనుసరపురీం శ్రీవిశాలాం విశాలాం। ” అనివర్ణించుటచేతను రత్నావళినిజూచియే కాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రమును వ్రాసినట్లును దోఁచుచున్నది.

పైదానిలోనియుదయనకథాశబ్దమును బృహత్కథచూచి ప్రయో
గించెననితలంచినను బృహత్కథలో వాసవదత్తతండ్రిపేరు చండమహా
సేనుఁడనియుండఁగాఁ గాళిదాసు మేఘసందేశములో నుజ్జయినీవర్ణన
ంబుననున్న ‹‹ ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజో౽త్రజహ్రే హై
మంతాళద్రుమవనమభూదత్ర తస్యైవ రాజ్ఞః। '' అనుపద్యములోఁబ్రద్యో
తనామంబునెట్లు సేకరింపఁగలిగెను? బృహత్కథలోఁగూడ నింకొకచో
బ్రద్యోతుఁడుండెనుగాని యతఁడు మగధరాజుగావర్ణింపఁబడెను. కాళి
దాసిప్రద్యోతునుజ్జయినీరాజుగావర్ణించెను. కావున రత్నావళీ ప్రియదర్శి
కాకర్తతనరూపకంబులలోఁ గ్రమముగా ‹‹ ప్రద్యోతస్యసుతా వసంతో
మయస్త్వంచేతినామ్నాధృతిం। '' ‹‹ సపరిజనం ప్రద్యోతం విస్మయము
నీయ వాదయన్ వీణాం వాసవదత్తామపహరామి॥ '' యని వ్రాసి
దానినిజూచియే కాళిదాసు మేఘసందేశములోనట్లువ్రాసెనని యింకొక స
మాధానమిచ్చుచు రత్నావళీప్రియదర్శికలనుజూచియే కాళిదాసు మాళ
కాగ్నిమిత్రమునురచించెననుగానయభిప్రాయంబును స్థిరపఱచుకొందము.

కొందఱు మేఘసందేశములోని ‹‹ ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం
మ్మనుశ్లోకము ప్రక్షిప్తములలోనిదని వ్రాసియున్నారుకాని యదియంతయు
క్తముగా లేదు.

రెండవశిలాదిత్యుండగు హర్షవర్ధనుని సాంస్థానికమహాకవియగు
బాణభట్టుఁడు హర్షచరిత్రంబునందుఁ గ్రమముగాఁ బూర్వకవిస్తవంబొన
రించుచు భాసకాళిదాసులనిట్లువర్ణించెను.

* ‹‹ సూత్రధారకృతారంభైర్నాటకైర్బహుభూమికైః।
సపతాకైర్యశో లేభే భాసో దేవకులైరివ॥ ''

---

* సూత్రధారునిచే నారంభింపఁబడిన పెక్కునాటకములచే భాసుఁడు కీ
బొందెను.

"నిర్గతాసు నవాకస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు।
ప్రీతిర్మధురసాంద్రాసు మంజరీష్వివ జాయతే ॥"

ఈపద్యములంబట్టిచూడఁగా నాటకకర్తలలో ఘనయశస్సుగాంచిన యామ్యుఁడు భాసుఁడనియు నతఁడుకాళిదాసుకంటెఁ బూర్వుఁడనియు బాణునియభిప్రాయమైనట్లు మనకుగోచరమగుచున్నది.

రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శములోనివని ముప్పదినాలుగు శ్లోకముల నక్కడక్కడనుండి సంగ్రహించి కావ్యమాలలో ముద్రితమగు కర్పూరమంజరిపీఠికలో దుర్గాప్రసాదపండితులువ్రాసియున్నారు. వానిలో భాసకవిని వానిరత్నావళ్యాదిబహురూపకంబులనుగూర్చి ప్రబలనిదర్శనముకనుపడుచున్నది. కాని యట్టిగ్రంథములోకములోఁబ్రసిద్ధముకాకుండుటచే దానిఁగూర్చి కొంచెముముందుగాఁ బ్రసంగింపవలసియున్నది. శార్ఙ్గధరపద్ధతి, సూక్తిముక్తావళి, సుభాషితహారావళి, సుభాషితావళి మొదలుగాఁగల సంకలనగ్రంథములలోఁ బెక్కుచోట్లఁ బెక్కుకవులయు నంతంబులవర్ణించు శ్లోకంబులనేకంబులుగలవు. ఇవన్నియు- నేదైననొక గ్రంథమునుండిమెత్తివ్రాయఁబడినవిగానుండును. కవివిమర్శమనుగ్రంథమే లేనియెడల నింతమందికవులఁగూర్చినపద్యంబులెట్లు వేలువేలుగానంభవించును? ఈశ్లోకంబులలోవర్ణింపఁబడిన కవులందఱు రాజశేఖరునకుఁ బూర్వులే కాని తరునాతివారుకారు. ఈపద్యంబులైనను సందర్భములేక భిన్నభిన్నాంశంబులం దెలియఁజేయుచున్నవిగాని యొకవిషయమును సాంతముగాఁదెలియఁజేయుట లేదు. పైశ్లోకములలో నొకటియైన రాజశేఖరుని యితరగ్రంథములలోఁగలదేమోచూతమన్న నెక్కడను గానరాదు. కావున రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శమనునొక గ్రంథము గలదని నిశ్చయముగా నమ్మవలసియున్నది. పెక్కండ్రు హిందూదేశపండితులుగూడనిట్లేతలంచియున్నారు. ఇదియుగాక, రాజశేఖరకవి బాల

రామాయణనాటకములో "విద్ధిసప్తప్రబంధా" నని వ్రాసికొనుటచే ని పుడు సుప్రసిద్ధములగు నాలుగుకావ్యములుగాక యింకరెండుగ్రంథము లుండవలయునని తెలియుచున్నది. వానిలోనొకటి కర్పూరమంజరివలెనే ప్రాకృతంబగు సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టకము డాక్టరు ఆపర్టుదొరవారికి దొరకి నట్లొక కవివ్రాసియుండెను. ఇందుచేఁగూడ రాజశేఖరునికృతులలో నా అవది కవివిమర్శమని మనము నమ్మవచ్చును. ఈకవివిమర్శములో రాజ శేఖరకవి—

* ఆదౌ భాసేనరచితా నాటికా ప్రియదర్శికా।
నిరీక్ష్యస్య రసజ్ఞస్య కస్య నప్రియదర్శనా।
తస్య రత్నావళీనూనం రత్నమాలేవ రాజతే।
దశరూపకకామిన్యా వక్షస్యత్యంతశోభనా।
నాగానందం సమాలోక్య యస్య శ్రీహర్షవిక్రమః।
అమందానందభరితస్స్వసభ్యమకరోత్కవిం।
ఉదాత్తరాఘవం నూనముదాత్తరసగుంభితం।
యద్వీక్ష్య భవభూత్యాద్యాః ప్రణిన్యుర్నాటకానివై।
శోకపర్యవసానస్య నవాంకాకిరణావళీ।
మాకందస్యేవ కస్యాత్ర ప్రదదాతి ననిర్వృతిం।
భాసనాటకచక్రేపి ఛేకైః క్షిప్తే పరీక్షితుం।
స్వప్నవాసవదత్తస్య దాహకోఽభూన్నపావకః॥

అని భాసకవిని, వానిరత్నావళ్యాదికావ్యంబులనుగూర్చి యత్యు దాత్తముగా వర్ణించెను. ఇందులఘుఁదార్కాణముగాఁ గర్ణాకర్ణికగావ

* గీతలసైగ్రంథములను భాసుఁడు రచించెను. ఇతనినాగానందమును జూచి శ్రీహర్షవిక్రమరాజీతనిఁ దనసభలోఁ జేర్చెను.

చ్చునొకకథగూడఁగలదు. అది విశ్వసింపఁదగినది కాదుగాని చమత్కార ముగానుండునుగావున నిందు వ్రాసెదను.

ఒకనాఁడు శ్రీహర్షవిక్రముఁడు వేటనుండి తిరిగి వచ్చుచుండఁగా దారిలో నొక చాకలివాఁడొక వ్రాఁతపుస్తకమును జేతఁబట్టుకొని కూరుచుండి యాఱవైచిన తనబట్ట లెగిరిపోవుటరయైన నెఱుఁగక తదేకదృష్టితో నేదోయాలోచించుచు వ్రాయుచుండెనఁట. అంతనారాజు వానిఁజూచి యాశ్చర్యపడి దగ్గఱకు వెళ్లి వానివృత్తాంతమునడిగి తెలిసికొని యిపుడే మి వ్రాయుచుంటివనియడుగఁగా నారజకుఁడు నాగానందమురచించుచుంటినని చెప్పి కొన్నిశ్లోకములు చదివి వినిపించెనఁట. అంతట భూవరుండు పరమానందపడి వానినిదీసికొనిపోయి యాస్థానకవిగానొనరించి యోధావకా! నీవిప్పటికి రచించిన రూపకంబులను నాపేరఁ బ్రకటింపుమని కోరెనఁట. పిదప జాతినామంబున ధావకుఁడనిపిలువఁబడు నాభాసుఁడు ధనాశచే సూత్రధారునిచే నారంభింపఁబడు ప్రస్తావనను రూపకముఖంబులఁగల్పించి వ్రాసి శ్రీహర్షుని పేరఁ బ్రకటించెనఁట. ఇది లోకములో నుత్తమ యశస్సుగాంచిన కాళిదాసాదులయెడఁగూడ నిట్టికథలు వినుచున్న యార్యులమనంబుల నాకర్షింపదని వేఱుగా వ్రాయనక్కఱ లేదు. కాని రత్నావళీ ప్రియదర్శికా నాగానందములలోని మూఁడు ప్రస్తావనలొక్కవిధముగా నేయుండుటచే భాసునకుఁబూర్వము నాటకంబులలోఁ బ్రస్తావనయను నొక భాగంబు లేదని మాత్రము పూర్వపండితులూహించియున్నారు. ఈయభిప్రాయంబును దెలుపుటకేకాఁబోలు బాణుఁడు ‹‹ సూత్రధారకృతారంభైః ” అనుచో సూత్రధారునిచేఁ జేయఁబడిన యారంభములుగల నాటకంబులు రచించినవాఁడని భాసుని సవిశేషముగా వర్ణించెను? ఇదిట్లుండఁగాఁ బైనుదాహరించిన కవివిమర్శములోని శ్లోకములవలన భాసుఁడు, ఉదాత్తరాఘవము, కిరణావళి, స్వప్నవాసవదత్తయను రూపకంబు

లను, "భాసనాటకచక్రేఽపి." యనుటచే నింకను బెక్కునాటకంబుల నురచించినట్లుకూడఁ దెలియుచున్నది. తాను భవభూతియొక్క యవతారమని బాలరామాయణములోఁ వ్రాసికొనిన రాజశేఖరుఁడు "భవభూత్యాదులు భాసుని యుదాత్తరాఘవమునుజూచి నాటకములు వ్రాసియుందు" రని చెప్పుటచేతను, సర్వాలంకారికులుకూడ దీనిలోనిశ్లోకంబులఁద మకృతులనుదాహరించియుండుటచేతను, భాసునికృతులలో నుదాత్తరాఘవమత్యుత్తమమనితోఁచుచున్నది. దీనిప్రస్తావనలో భాసుఁడు తానిరువదిమూఁడురూపకంబులకుఁ గర్తనని వ్రాసికొనినట్లొక వాడుకగలదు. ఇది కింవదంతి గాక—

‡ "భాషాసు రమ్యా గైర్వాణీ తస్యాం కావ్యం మనోహరం।
తత్రాపి రూపకం రమ్యం తత్ర భాసకవేః కృతిః।
భావకాపరనామాయం భాసో భాసయతే జగత్।
తత్త్వైరివాదిపురుష శ్చతుర్వింశతిరూపకైః॥

అనునొకమహాశయుని ప్రామాణికశ్లోకములవలననిజమనిస్థిరపడుచున్నాయుదాత్తరాఘవముతో నిరువదినాలుగురూపకంబులగునని పైశ్లోకములకు సరివచ్చుచున్నది.

"ప్రభావతీముకుటతాడితకాద్యాని భూరిశః।
రూపకాణి విచిత్రాణి భాసేన రచితానివై॥"

అనుశ్లోకంబుననున్న ప్రభావతి, ముకుటతాడితము మొదలుగాఁ గలవికూడభాసనాటకచతుర్వింశతిసంఖ్యనుబూర్తిచేయఁదోడ్పడుచున్నవి.

‡ భాషలలో సంస్కృతము రమ్యమైనది. అందును గావ్యము. అందును నాటకము. అందును భాసునినాటకము. భావకుఁడను నామాంతరముగలిగిన భాసుఁడు భగవంతుఁడిరువదినాలుగు తత్త్వములచేవలెనే తన యిరువదినాలుగు రూపకంబులచేతను జగంబును బ్రకాశింపఁజేయుచుండెను. చూ॥ నాగానందపీఠిక.

మఱియు నీధావకాపరనామఁడగు భాసుఁడొక యమకకావ్యమును రచించి దానిచివర "ఆలంబ్య చాంబుతృషితః కరకోశపేయం భావానురక్తవనితాసురతైశ్శపేయం। * జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ తస్మైవహేయముదకం ఘటకర్పరేణ ॥" అని ప్రతిజ్ఞయొనరింపఁగా ధానింగనిన యితరకవులోర్వఁజాలక యతనికి ఘటకర్పరుఁడని పేరు పెట్టిరనియు నంమచే నాయమకకావ్యమునకు ఘటకర్పరకావ్యమని పేరు వచ్చినదనియు నది మిక్కిలి సరసంబైనదనియు—

‡ "జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ।
తస్మైవహేయముదకం ఘటకర్పరేణ।
శ్రుత్వేతి భాసకవినోక్త మహృష్యమాణాః।
ప్రాహుస్తమస్యకవయో ఘటకర్పరాఖ్యం॥"

"ధావకేన కృతం రమ్యం యమకాద్యైరలంకృతం।
ఘటకర్పరకావ్యంహి సంతోషాయ నకస్యచిత్ ॥"

అను ప్రామాణికశ్లోకములుగూడ దృష్టాంతములగుచున్నవి.

ఈఘటకర్పరకావ్యముమిగులఁబెద్దదియనితోఁచుచున్నదిగాని యిపుడొకటిసర్గముమాత్రమే ముద్రితమైయున్నది. పైరాజశేఖరకవివిమర్శాది సాక్ష్యమువలన నెంమలకింతప్రయాసపడుచుంటిమో యట్టి రత్నావళ్యాదికర్తయగు భాసుఁడే ధావకుఁడనియు నతఁడే ఘటకర్పరుఁడనియు నతఁడే—

* యమకములోనన్ను జయించినవానికి నేను గుండపెంకుతో నీళ్ళుమోసెదను.

‡ ఈప్రతిజ్ఞనువిని పరులీతనికి ఘటకర్పరుఁడని పేరుపెట్టిరి.

† ధావకుఁడు రచించిన యమకాదిభూషితమగు కావ్యమెవనికానందము గలిగింపదు?

§ "ధన్వంతరి క్షపణకామరసింహశంకు।
వేతాలభట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః।
ఖ్యాతోవరాహమిహిరో నృపతే స్సభాయాం।
రత్నానివై వరరుచిర్నవవిక్రమస్య॥"

అను శ్రీహర్షవిక్రముని యాస్థానంబులోనున్న నవకవులలో నొకఁడనియు సులభంబుగఁ దెలియుటకంటె మనప్రయోజనం బింకేమిగల దు? వీనికొకరునికిమూఁడు పేళ్లున్నట్లీక్రిందిప్రామాణికశ్లోకముగూడనాధారమగుచున్నది.

"సజయతి కవికులతిలకో భాసకవిర్ధావకాన్యనామాయం।
సహృదయహృదయాహ్లాదీ ఘటకర్పరనామతః ఖ్యాతః॥"

ఈఘటకర్పరకవి రచించినట్లే నీతిసారమను మఱియొక కావ్యము కనుపడుచున్నది. ఏకవి స్వభావమైనను వాని గ్రంథములవలనఁ గనుఁగొన వచ్చుననుట నిశ్చయముగదా? నీతిసారంబునకు మొదటనున్న యీక్రిందిమూఁడుశ్లోకంబులవలనను ఘటకర్పరుఁడు తన్ను సమకాలికకవులసమానంబున నెల్లిదంబుగఁజూచుచుండినట్లును గుణగ్రాహులకట్టి నీచాశయముండదుగావున నట్టి కొందఱితోఁ దనకు స్నేహముగలిగినట్లును దారిద్ర్యకష్టమనుభవింపలేక కవితాగౌరవంబునకాశపడక ధనాశచేఁదనకృతుల శ్రీహర్షుని పేరఁబ్రకటించినట్లును స్వానుభవమును సూచించెను.

* "గిరౌ కలాపీ గగనే పయోదా।
లక్షాంతరేఽర్కశ్చ జలేషు పద్మాః।
ఇందుర్ద్విలక్షం కుముదస్య బంధుః।
యో యస్య మిత్రం నహి తస్య దూరం॥"

---

§ ఇందలి తొమ్మండ్రుకవులు విక్రమునిసభలోనున్నవారని జ్యోతిర్విదాభరణము చెప్పుచున్నది.

* నెమలికి మేఘమును, పద్మములకు సూర్యుఁడును, కలువకుఁ జంద్రుఁడు నెంతదూరమందుండిరి? మిత్రులకు దూరమన్నమాట లేదుగదా?

§ " మాతా నిన్దతి నాభినందతి పితా భ్రాతా నసంభాషతే।
భృత్యః కుప్యతి నానుగచ్ఛతి సుతః కాంతాచ నాలింగతే।
అర్థప్రార్థనశంకయా నకురుతేఽప్యాలాపమాత్రం సుహృత్।
తస్మాదర్థముపార్జయస్వచ సఖే! హ్యర్థస్య సర్వే వశాః॥ "

† " ధనైర్నిష్కులీనాః కులీనా భవంతి।
ధనైరాపదం మానవా నిస్తరంతి।
ధనేభ్యః పరో బాంధవో నాస్తి లోకే।
ధనాన్యార్జయధ్వం ధనాన్యార్జయధ్వం॥ "

ఈక్రిందిప్రామాణికశ్లోకంబుగూడఁ బైసూచనంబును స్థిరీకరించుచున్నది.

" శ్రీహర్షవిక్రమారాఖ్యస్య సభాయాం శుశుభేచ సః।
నవరత్నేష్వన్యతమో ఘటకర్పరనామతః॥ "

భాసకాళిదాసులనుగూర్చిన యింకొక్కకథ తెలిపి యింకనీచర్చవిడిచెదము. దరిద్రుఁడు రాజానుగ్రహంబున ధనవంతుఁడును సరసనాటకకర్తయునగు తనయెడఁ గాళిదాసున కసహనముగలదని భావించిరేమోకాఁబోలు భాసుఁడు తననీతిసారములోఁ, గాళిదాసుని కుమారసంభవములో మూఁడవదియగు " అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం నసౌభాగ్యవిలోపిజాతం। ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః॥ " అనుశ్లోకంబులోని యర్థాంతరన్యాసము లోకానుభవముగలిగి చెప్పినదికాదని యధిక్షేపించునట్లుగా దానియుత్తరార్థమునే సరిగా

§ తల్లిదండ్రులు, సోదరులు, భార్యాపుత్రులు, మిత్రులుగూడ ధనములేనివారినాదరింపరు. ధనమందఱినివశపఱచును. కావున ధనమార్జింపుఁడు.

† ధనమువలనఁ గులహీనులు సత్కులీనులగుదురు. దానివలనఁ గష్టములదాఁటవచ్చును దీనికంటె బంధువులేఁడు. కావున ధనమార్జింపుఁడు.

నెత్తికొని ,, ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోరితి యోబభ షే। నూనం నదృష్టం కవినాపి తేన దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశీ॥" అనివ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. గుణరాశిలోనొక్క-దోషమణఁగిపోవునని కాళిదాసు సత్యానుభవమేకలవాఁడయ్యేనేని యొక్క-నిర్ధనుఁడను దోష ముగాక మిగిలిన సద్గుణంబులకు గనియగు భాసునియెడ స్నేహాభావమే లచూపఁడుగా కాళిదాసు తన్నుఁబ్రేమించువాఁడనియుఁ గుమారసంభవ ములోఁ జెప్పినట్లు లోకానుభవముగలవాఁడేయనియు నెఱింగినయెడల ఘటకర్పరుఁడు నీతిసారములో నతనినాక్షేపించుట యెట్లుసంభవించు నుగా కావుననిది సత్యమైయుండనోపు. ఎట్లయిననిది భాసకాళిదాసులు స మకాలికులని తెలుపుటచే మనచమవరులకు రుచింపకపోదు.

పైవిమర్శనంబువలన నింతవఱకు నిజముగా రత్నావళ్యాదులను రచించినవాఁడు భాసుఁడనియు నతఁడే ధావకుఁడనియు నతఁడే ఘటక ర్పరనామంబున విక్రమార్క-బిరుదాంకితుఁడగు శ్రీహర్షుని యాస్థానం బున నవకవిరత్నములలోనొక్కఁడై చతుర్వింశతిరూపకంబులను మఱికొ న్నికావ్యంబులను రచించిన మహాకవియనియుఁ గాళిదాసుకంటెఁ బెద్ద వాఁడై ముందుగాఁ గవియశస్సుగాంచినవాఁడయ్యుఁ గాళిదాసునకు స మకాలికుఁడనియు మాలవికాగ్నిమిత్రములో ,, భాససౌమిల్లాదులగ్రంథ ములుండగా వర్తమానకవి కావ్యము నెడ సభకెట్లాదరముగల్గునుగా అని యుండుటచేఁ గాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రము వ్రాయునప్పటికి బహు నాటకకర్తయగు భాసుఁడు గతించియుండుననియు నక్కా-రణంబుననే నిజముగా భాసునియెడ గౌరవంబుగలిగిన కాళిదాసు తనయితరనా టకంబులలో లేనికవిస్మరణమిందొనరించియుండెననియునిశ్చయింపఁబడినది

ఇఁక నెవ్వని యాస్థానంబున భాసుఁడుండెనని నిర్ణయించితిమో యాశ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యునికాలమునుగూర్చి విమర్శింపవలసియున్నది:

కాశ్మీరంబునఁ గొన్నివత్సరంబులు ప్రభువుగానున్న హర్షునియాశ్రితకవియగు మాతృగుప్తుఁడే కాళిదాసుఁడని భ్రమపడి యాతనికాలముతో సరిపుచ్చుటకై యధికప్రయాసపడి యాశ్రీహర్షవిక్రమునిఁ గ్రీస్తుపూర్వమాఱవశతాబ్దంబునఁజేర్చిన యొకఘనవిమర్శకుని విమర్శనసారంబిందు ముందుగాఁజూపుచున్నాఁడను.

రాజతరంగిణి మూఁడవతరంగంబు మొదటిభాగంబుననున్న "కాశ్మీరంబున ముప్పదిసంవత్సరముల రెండుమాసములు రాజ్యముచేసి సంతతిలేనివాఁడై హిరణ్యరాజు, కాలధర్మమునొందినపిదపఁ దన్మంత్రుల ప్రార్థనచే నరాజకంబగు కాశ్మీరరాజ్యమునకు, నకాలంబున నుజ్జయినిలోఁ జక్రవర్తిగానుండి శ్రీదేవి తన్నువరించినట్లు శ్రీబిరుదంబును నిరుపమానపరాక్రమంబున శకాది శత్రువులజయించినవాఁడగుట విక్రమార్క బిరుదంబును జెందిన హర్షుఁడు తనయాశ్రితకవియగు మాతృగుప్తుని రాజుగానొనరించె" ననుకథాభాగంబు నాధారంబుగాఁ జేసికొని యీమాతృగుప్తుఁడే జగద్గురుశంకరాచార్యులవారిశిష్యుండును హయగ్రీవవధకావ్యకర్తయునగు భర్తృమేంఠునాదరించెననియుఁ బైనిఁజెప్పిన హర్షుఁడే యీకాలంబుననఁగాఁ గలియుగము ౨౫౫౦ అయినపిదపననఁగాఁగ్రీస్తుపూర్వము ౫౫౭ లో శకులనుజయించి శకకాలమునిలిపెననియు నితఁడే రత్నావళ్యాదిరూపకములలోనున్న శ్రీహర్షుఁడనియు నితఁడే ధన్వంతర్యాదికవిరత్నములకాశ్రయుఁడనియు నేదోయొకవిధముగా లెక్కించివ్రాసి * మాతృగుప్తునిఁగాళిదాసుగాఁ జేయుటయేకాక, నవకవులను శంకరాచార్యులను వారిశిష్యులను విక్రమార్కుని వీరినందఱిని గ్రీస్తుపూర్వము ౬ వ శతాబ్దంబులోని సమకాలికులనుగాఁ జేసెను. కాని, రాజతరంగిణిలోఁ గల్హణుఁడు, మాతృగుప్తునిఁ గాశ్మీరరాజుగాఁ జేసిన హర్షుఁడు నవకవిరత్న

* ఈవిషయము కాళిదాసజీవితములో వివరింపఁబడును.

ములకాశ్రయుఁడగు హర్షవిక్రమునికంటె నన్యుఁడైనట్లు వర్ణించియుండు
టచేతను, మాతృగుప్తునిచే సన్మానింపఁబడిన భర్తృమేంఠునకును, వాని
సహపాఠియగు రామిలునకును, గురుపాదులగు జగద్గురుశంకరాచార్యు
లవారికిని, ధన్వంతర్యాది కవులకును, హర్షవిక్రమునకును సమకాలికత్వ
మును స్థిరపఱచునే యితరప్రబలగ్రంథాద్యాధారంబులు కనుపడకుండు
టచేతను, క్రీ॥ పూ॥ ౧౮౭ లోఁ బాటలీపుత్రమునరాజుగానున్న పుష్య
మిత్రునికుమారుఁడగు నగ్నిమిత్రుఁడే విక్రమాదిత్యాశ్రితుఁడగు కాళిదా
సుని మాలవికాగ్నిమిత్రమునకు నాయకుఁడగుటచేతను, క్రీ॥ పూ॥ రెండ
మూఁడు శతాబ్దంబులలోఁబుట్టిన బృహత్కథలోని యుదయనోదంతమే
భాసకృతంబులగు రత్నావళీ ప్రియదర్శికలకు మూలాధారమైయుండు
చేతను, హర్షనామంబులును విక్రమాదిత్యబిరుదనామంబులును గలరాజు
లనేకుండుటచే ఘటకర్పరకాళిదాసాదులకాశ్రయుఁడగు హర్షవిక్రము
కాలము నిర్ణయింపవిమర్శకులు భ్రమపడుచుండిరనుట తెల్లమగుటచేతను
రత్నావళ్యాదులలోనున్న శ్రీహర్షుఁడు మాతృగుప్తునిఁ గాశ్మీరరాజుగా
జేసినవాఁడును క్రీ॥ పూ॥ ౬ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడును గాఁడని నిశ్చ
యించి పైవిమర్శనమంతవిశ్వసనీయముగాదని యూహింపవలసియున్నది

ఇదిట్లుండఁగాఁ గొందఱువిద్వాంసులీశ్రీహర్షవిక్రము నేడవశత
బ్దము మొదటఁజేర్చియుండిరని యిదివఱకే చదివియుంటిమిగదా? మఱి
కొందఱు క్రీ॥ శ॥ ౫౩౫ లో శకులనుజయించిన యశోవర్మయే యీ
హర్షవిక్రమాదిత్యుఁడనియు నితఁడే నవకవిరత్నములకుఁ బోషకుఁడని
వ్రాసియున్నారు. మఱికొందఱు ౩౬౫ లో శకయవనాది శత్రువుల
డించి విక్రమాదిత్యబిరుదమునొందిన రెండవచంద్రగుప్తుఁడే యితఁడని
వించియున్నారు. శ్రీవిలియమ్సు కాళిదాసవిక్రమార్కులు ౩ వ శతాబ్ద
బు ప్రారంభములోనివారని తెలిపియుండె. శ్రీ లేసన్సు వీరిని రెండవశత

బ్దమునడుమఁ జేర్చియుండెను. విల్సను తనపూర్వాభిప్రాయమును మార్చికొ
ని శ్రీహర్షవిక్రమకాళిదాసాదులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుండిరని మఱియొ
కచోట వ్రాసియుండెను. ఇవన్నియుఁ జూడఁగా మనకుఁ గ్రీస్తుపూర్వమా
ఱవశతాబ్దంబు మొదలుగాఁ గ్రీస్తుశకమేడవశతాబ్దంబులోపుగా నున్న భా
సకాళిదాసాది కవిరత్న శ్రీహర్షవిక్రముల కాలనిర్ణయంబను క్షీరసాగరం
బునడుమ నోలలాడుట సంభవించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఔను మనమెట్లయి
నను వీరియభిప్రాయంబులకు మధ్యస్థులమే. ఇటునటు నెవ్వారియెడను
నపరాధంబొనర్పక మధ్యవర్తిగా నుండుట మంచిదిగదా? కావున నాద్యం
తవిమర్శకుల మధ్యకాలమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నాలోచించి మనమా
ధ్యక్ష్యమును నిర్వహించుకొని యీ కాలనిర్ణయసాగరమును దరించితిమే
ని నిందాపాత్రులముగాము.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుఁ డెప్పటివాఁడు? క్రీ॥ పూ॥ ప్రథమశతాబ్ద
మునకుఁ బైవాఁడు కాఁడని యిదివఱకే తేలియున్నది. § హిందూమైథా
లజీలో నుదాహరింపఁబడిన పూర్వోక్తవిమర్శకుల భిన్నాభిప్రాయంబులే
క్రీ॥ శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునకుం దరువాతివాఁడు కాఁడని నిదర్శనములగుచు
న్నవి. ఇఁక నీవిక్రమార్క బిరుదాంకితుఁడగు రాజు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోను
న్నవాఁడే కాని యింకెవ్వఁడును గానరాఁడు. కావున నతఁడే నవకవిర
త్నములకాశ్రయుఁడగు శ్రీహర్షవిక్రముఁడని శ్రీవిల్సను మతమూఁతగాఁగ
ల మనయభిప్రాయంబునకీ క్రింది శ్రీనారాయణశాస్త్రిగారి శకకాలనిర్ణ
యంబుగూడ నాధారము కాఁగలదు.

" మనయాలోచనకుఁ బూర్వచరిత్రకర్తల వ్రాఁతలు సరిపడకపో
యినపుడు వానిని దప్పులని త్రోసివేయుటకంటె మనమే ప్రమాదపడితి
మేమోయని భావించి తొంటివ్రాఁతలయందు గౌరవముంచితిమేని యేవి

---

§ ౧౮౭౨. ౩౫౬. పు.

షయమందయినను నిజము దొరకకపోదు. పూర్వకవులు చరిత్రకాలని
యావసరంబునఁ దమశక్తికొలఁది యాథార్థ్యము నెఱింగియే వ్రాసియు
దురని నమ్మవలసియున్నది. తనకుముందు క్షేమేంద్రాద్యనేకకవులు రా
జచరిత్రలు వ్రాసిరనియు వానియందుఁబ్రమాదంబులఁగనుఁగొని శాస
ములఁబరిశీలించి సవరించి రాజతరంగిణి వ్రాయుచుంటిననియుఁ బ్రతిజ్ఞ
సిన కల్హణునికంటె మనమెక్కువతత్త్వమెఱుంగఁగలమా? కావున శ్రీ
హర్షవిక్రమునికాలనిర్ణయంబునకుఁగూడ, రాజతరంగిణిలోని శకకాలని
యమే సరియయినమార్గముఁ జూపఁగలదు.

(1) క్రీస్తుపూర్వము కలియుగాబ్దములు— ౩౧౦౨

(2) కలియుగములో ౨౪ సంవత్సరములు గతించిన వెనుకఁ గాశ్మీరమునఁబ్రారంభింపఁబడిన లౌకికాబ్దములు— ౩౦౭౮

(3) కలియుగములో ౪౬౮ సం॥ అయినపిదప నారంభింపఁబడిన యుధిష్ఠిరకాలాబ్దములు— ౨౬౩౪

(4) కలియుగములో ౨౫౫౦ సం॥ జరిగినపిదపఁ గాశ్మీరమున వెడలిన శకకాలాబ్దములు— ౫౫౨

(5) కలియుగములో౩౦౪౬సం॥అయినపిదప విక్రమాదిత్యునిచే నారంభింపఁబడిన (సంవతు) మాలవశకాబ్దములు ౫౬

పైనిఁజెప్పినవానిలో నాల్గవదియగు శకకాలము, కాశ్మీరమ
హర్షుఁడనురాజు శకులను జయించినపుడేర్పఱుపఁబడినది. ఇంతకుఁబూ
ము కాలనిర్ణయంబున శకపదమే లేదు " అని శకకాలనిర్ణయ మొనరించి

ఇది శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యాదికాలనిర్ణయంబునకు సరిగానుండక
యినను క్రీ॥ పూ॥ వెడలిన శకకాలమునుగూర్చి యుపయోగకరముగా
యున్నది.

ఈశకకాలములో "నవాధికపంచశతసంఖ్యే శాకే వరాహమిహిరో దివంగతః" ¶ అను బ్రహ్మగుప్తుని ఖండఖాద్యమునందలి యామరాజురచించిన వ్యాఖ్యానమునన్న వాక్యమువలన ౫౦౯ వ సంవత్సరమున వరాహమిహిరుఁడు కాలధర్మమునొందినట్లు తెలియుచున్నది. అనఁగా నీతనిస్మృతికాలము క్రీ॥ పూ॥ ౮౩ వ సంవత్సరమగుచున్నది. ఈవరాహమిహిరుఁడు శ్రీహర్షవిక్రముని యాస్థానమందలి నవకవిరత్నములలోనివాఁడని పెకరెంగ్రెడంగీకరించినవిషయమే. విక్రమార్క (మాలవ) శకప్రారంభానంతరముగూడ వరాహమిహిరుఁడు ౧౩ సంవత్సరములు జీవించియున్నట్లు పైవాక్యమువలన ధ్రువపడుచున్నది. అట్టియెడ వరాహమిహిరునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లో మాలవశకమేర్పఱచెనన నాక్షేపణమేమిగలదు?

మఱియు నింమలకుఁదార్కాణముగా, విల్సనునభిప్రాయంబున కుఁదోడుగాఁ శ్రీకేలుపండితులుగూడఁ గాళిదాసకవిని, మందసారశాసనాదికమునననుసరించి పరిశీలించి క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁ జేర్చినట్లు తెలియుచున్నది. ఈమహాకవి కాళిదాసునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడుగూడ శ్రీకేలుగారియభిప్రాయంబునఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లోనివాఁడనుట నిస్సంశయంబుగ నిశ్చితంబగునుగదా?

మఱియుఁగావ్యప్రకాశములోని ‡"కాళిదాసాదీనామివ యశశ్శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన" మ్మనువాక్యము నర్థమువివరించిన బహువ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయంబున దేహళీదీపన్యాయంబుగాఁ గాళిదాస ధావకులకు శ్రీహర్షుఁడాశ్రయదాతయైనట్లు ధ్రువమగుచున్నది. దీనింబట్టికూడ

¶ కాళిదాసజీవితమునందిది వివరింపఁబడినది.

‡ ఇదికూడ భాస (ధావక) కాళిదాసుల సమకాలికత్వమును స్థిరపఱుప నాధారంబుకాఁగలదు.

సర్వసమ్మతముగాఁ గాళిదాసుని పోషకుఁడైన విక్రమాదిత్యుఁడు శ్రీహర్ష విక్రమాదిత్యుఁడనియు నతఁడు ధావక కాళిదాసాదికవిరత్నములకుఁ బోషకుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

కావునఁ బైసర్వవిమర్శనంబునకనుగుణంబుగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౧౮౪ లోఁ బాటలీపుత్రమున రాజుగానున్న యగ్నిమిత్రుఁడు గథానాయకుఁడు గాఁగల మాలవికాగ్నిమిత్రమునురచించినవాఁడును, క్రీస్తుశకము ప్రథమ శతాబ్దము నంతంబుననున్న తనకవితాఛాయననుసరించిన యశ్వఘోషునకుఁగడుఁబూర్వుఁడునగు కాళిదాసునకాశ్రయుఁడగుటచేఁ గ్రీస్తుపూర్వ శతాబ్దంబునకుఁ బూర్వుఁడును, గ్రీస్తుశకముపూర్వభాగంబునకుఁబరుఁడునుగాక, క్రీ॥ పూ॥ ౫౭ మొదలుగాఁ గ్రీ॥ శ॥ మొదటిశతాబ్దంబులోపల నింకొక విక్రమాదిత్యుఁడుగలఁడని యెవ్వరియభిప్రాయంబును గాకుండుటచే నప్పటివాఁడేయై క్రీ॥ పూ॥ ౮౩ వ వత్సరంబువఱకును జీవించియున్న బృహత్సంహితాకర్తయగు వరాహమిహిరకవిరత్నమునకుఁ బోషకుఁడగుటచేఁదప్పకయితఁడే మాలవశకకర్తయని నిర్ధారితుఁడై శ్రీవిల్సనుకేలుపండితులయభిప్రాయంబులఁ 'గాళిదాసాదికవిరత్నముల కాశ్రయుఁడగు విక్రమార్కుఁడే మాలవశకకర్తయని పరిష్కృతుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లో నుజ్జయినీరాజ్యసింహాసనంబునధిష్ఠించిన కవిరత్నములతోనానందించియుండుననని నాయభిప్రాయము.

శ్రీహర్షుఁడు:—ఇతఁడు శకజయంబున విక్రమాదిత్యబిరుదాంకితుఁడై విక్రమార్క నామంబున జగత్ప్రసిద్ధిఁగాంచిన యుజ్జయినీచక్రవర్తి. ఇతఁడు తానువిద్వాంసుఁడగుటయేకాక భాసకాళిదాసాది నవకవిరత్నంబులనుబోషించి సంస్కృతభాషాలతాంగిని బరిపాలించిన మహానుభా

ఈకాలనిర్ణయంబునుగూర్చి యింకను మిగిలియున్న ప్రబలాధారముల నీతనిసమకాలికుఁడగు మహాకవికాళిదాసునిజీవితమునఁ జూపుచున్నాఁడను.

పుడు. భాసుఁడు (ధావకుఁడు) లేక ఘటకర్పరుఁడురచించి యాతని పేరి
డినను రత్నావళీప్రియదర్శికానాగానందములకితఁడే కర్తయనిచెప్పఁదగు
ను. మృదుశైలికిని, సరసాభిప్రాయంబులకును, సార్థకపదరచనకును, ర
సౌచిత్యంబునకును, ప్రదర్శనీయతకును నీతనినిర్దుష్టంబులగురూపకములు
మిక్కిలితగియున్నవి. అందును నాగానందము మందానందసందాయకమ
ననందియము లేదు. మొదటిరెంటిలోఁ గథాసరిత్సాగరంబునను, విష్ణుపు
రాణంబునను వర్ణింపఁబడినట్లుగాఁ బాండవులకు సప్తమపురుషుండును ధీ
రోదాత్తుఁడును గౌశాంబీనాథుఁడును దక్షిణనాయకుఁడు నగునుదయనుఁ
డు కథానాయకుఁడు. మహారాజపుత్రికలును సహజసౌందర్యసౌశీల్యాది
సుగుణపేటికలునగు రత్నావళీప్రియదర్శికలు కథానాయికలు. తక్కినపా
త్రలును నీచములుగాక యుత్తమంబులు. ఇందుప్రధానరసము శృంగా
రము మూఁడవదానిలో భూతదయాళువును, పరోపకారపరాయణుఁడు
ను, సర్వసముఁడును, స్వరాజ్యంబుమంత్రులయందిడి వానప్రస్థులగుజననీ
జనకులకు సేవసేయును త్తమలక్షణలక్షితుఁడును, విద్యాధరచక్రవర్తియు
ననుకూలనాయకుఁడు నగుజీమూతవాహనుఁడు కథానాయకుఁడు. సత్కు
లప్రసూతయు సకలసద్గుణవతియు నగుమలయవతి కథానాయిక. ఇందు
శృంగారకరుణములు ప్రధానరసములు. ఈరూపకత్రయంబున వృత్తి
యా? కైశికి. పాకమా? కదళీపాకము. వీనియందలివర్ణనంబులా? అప్రి
యత్నసిద్ధంబులైతత్కాలోపస్థితసులభపదఘటితంబులై సదలంకారాలం
కృతంబులై యలరారుచున్నవి. ఈలక్షణంబులకుదాహరణముగాఁ గువ
లయానందకర్త యనుభయత్రాద్రూప్యరూపకాలంకారమునకుఁ గైకొనిన
యీక్రిందిరత్నావళీపద్యము చాలును.

* "కింపద్మస్య రుచిం నహన్తి నయనానందం విధత్తేన కిం।
వృద్ధింవా ఝషకేతనస్య కురుతే నాలోకమాత్రేణ కిం।
వక్త్రేందౌ తవ సత్యయం యదపరశ్శీతాంశురుజ్జృంభతే।
దర్పస్స్యాదమృతేనచేదిహ తవాప్యస్త్యేవ బింబాధరే॥"

మఱియు ముగ్ధాంగనాహృదయావస్థం దెలుపు నీక్రిందిపద్యమె మధురముగా స్వభావసిద్ధముగానున్నది?

† "హ్రియా సర్వస్యాగ్రే నయతి విదితాస్మీతి వదనం।
ద్వయోర్దృష్ట్వాలాపం కలయతి కథామాత్మవిషయాం।
సఖీషు స్మేరాసు ప్రకటయతి వైలక్ష్యమధికం।
ప్రియాప్రాయేణాస్తే హృదయనిహితాశంకవిధురా॥"

విషముత్రాగి బాధపడుతనసోదరియగు ప్రియదర్శికను రక్షింపు ని వాసవదత్తవేడుకొనఁగా రాజూఱడించుచుఁజెప్పినయీక్రిందిపద్య దయారసమొలికించుచు విషయనిగరణంబున నర్థాంతరన్యాసంబున న యకుని ధీరోదాత్తలక్షణంబుదెలుపుచు నెంతనీతిదాయకముగానున్న

‡ "సంజాతసాంద్రమకరందరసాం క్రమేణ।
పాతుం గతశ్చ కలికాం కమలస్య భృంగః।

---

* మ॥ హరియింపంగనులేదె తమ్మిసిరి? నేత్రానందముంగూర్పదే?।
స్మరతాపంబును బెంపదే మిగులవీక్షామాత్ర? నీమోముచం।
దురుఁడుండన్ మఱిచంద్రుఁడేటికి దివిందోచున్? విధుండాసుధ
కరతన్ గర్వమునొంద నద్దికలుగుంగానీదు కెమ్మోవిలోన్॥

† ఉ॥ అక్కట! యందఱుం దెలిసిరంచు శిరంబునువంచు సిగ్గుచే।
నొకచోడ నిద్దఱేమనిన నెంచుకొనుందనమాటగాఁగనా।
చకితని నెచ్చెలుల్ స్మితముసల్పిన నివ్వెఱగొందుబేలయై। [క
యకమలాయతాక్షి హృదయంబునఁగల్గుభయంబు పెంపునన్॥

‡ తుమ్మెద మకరందపానముచేయఁ దామరపువ్వునుజేరి నుంచుతగిలిపడి యినది. దైవము ప్రతికూలముగానుండఁగాఁ గోరికలు ఫలింపవుగదా?

దగ్ధా నిపత్య సహసైవ హిమేన చైషా।
వామే విధౌ నహి ఫలం త్యభివాంఛితాని॥"

నాగానందములోని యీక్రిందినవోఢాసమాగమవర్ణనంబు శృంగారరసవిషయంబున నీతిపథంబునతిక్రమింపక మృదుశైలిని విశదభావంబునను రసమాధుర్యంబునను స్వభావోక్తికిది పెట్టినది పేరన్నట్లుగానున్నది.

§ "దృష్ట్వా దృష్టిమధో దధాతి కురుతే నాలాపమాభాషితా।
శయ్యాయాం పరివృత్య తిష్ఠతి బలాదాలింగితా వేపతే।
నిర్యాంతీషు సఖీషు వాసభవనాన్నిర్గంతు మేవేహతే।
జాతా వామతయైవ మేఽద్యసుతరాం ప్రీత్యై నవోఢాప్రియా॥"

ఈక్రిందిపద్యము జీమూతవాహనుని ధైర్యసాహసౌదార్యంబులం దెల్పుచు శాంతినూర్జితమును గురిపించుచు రాతినైనం గరగించునట్లున్నది.

"శిరాముఖై స్స్యందత ఏవ రక్తమద్యాపి దేహే మమ మాంసమస్తి।
తృప్తిం న పశ్యామి చ తేమహాత్మన్ కింభక్షణాత్త్వం విరతో గరుత్మన్"

ఓపక్షిరాజా! నానరములనుండి నెత్తురు ప్రవహించుచునేయున్నది. ఇంకను నాదేహమునమాంసముగలదు. నీకడుపునునిండినట్లు కనుపడదు. ఏమిమహాత్మా! మాంసభక్షణము మానితివి?

దీనినే ధనంజయకవి ధీరోదాత్తలక్షణంబునకు నౌదార్యంబునకుంగూడ నుదాహరించెను.

---

§ నాయకుండు నాయికనుగూర్చి తనలోనను కొనుచు. నేనుజూచినపుడు తా నుక్రిందికిఁజూచును. పలుకరించిన మాటలాడదు. శయ్యమీఁద వెనుకకుదిరిగి పండుకొనును. బలాత్కారముగాఁ గౌఁగిలించిన వణఁకును. చెలులు పడకయిల్లు విడువఁగాఁ దానును వెళ్ళఁగోరును. నాకిది ప్రతికూలురాలుగానున్నను బ్రీతినే కలిగించుచున్నది.

రసౌచిత్యంబునకు క్షేమేంద్రుఁడౌచిత్యవిచారచర్చలో నుదాహ
రించిన యీక్రిందిపద్య మొక్కటి యుదాహరింతును.

" ఉద్దామోత్కలికాం విపాండురరుచిం ప్రారబ్ధజృంభాం క్షణా,
దాయాసశ్వసనోద్గమై రవిరలై రాతన్వతీ మాత్మనః ।
అద్యోద్యానలతామిమాం సమదనాం నారీమివాన్యాం ధ్రువం,
పశ్యన్ కోపవిపాటలద్యుతి ముఖం దేవ్యాః కరిష్యామ్యహం ॥ "

ఇందుఁ గోమలాంగీసమానధర్మములు గలనవమాలికాలతకు విరహా
వస్థ నారోపించుటచే వాసవదత్తయందుఁ గనుపడు నీర్ష్యావిప్రలంభశృంగా
రరసమునకు సౌచిత్యచమత్కారకారిణియగు దీప్తికల్పింపఁబడినది. మ
జియు నితరులనాటకములందువలెఁగాక యీతనిరూపకములందన్నిరస
ములు సహజముగా వర్ణింపఁబడినవి.

రత్నావళినుండి క్షేమేంద్రుఁడు భయానకరసంబునకుదాహరిం
చిన యీపద్య మెంతచక్కగానున్నది?

¶ " నష్టం వర్షవరై ర్మనుష్యగణనాభావా దకృత్వాత్రపా ।
మంతః కంచుకికంచుకస్య విశతి త్రాసాదయం వామనః ।
పర్యంతాశ్రయిభిర్నిజస్య సదృశం నామ్నః కిరాతైః కృతం ।
కుబ్జా నీచతయైవ యాంతి శనకై రాత్మేక్షణా శంకినః ॥ "

రత్నావళీనాగానందములలోని యీక్రింది రెండుశ్లోకములు శృం
గారరసౌచిత్యమును, అవయవసహజసౌందర్యశోభావిశేషంబును, దెల్పు

¶ బంగరుగొలుసీడ్చుకొనుచు గుఱ్ఱపుసాలనుండి రాజగృహంబుచొచ్చి ప
దించిన కోఁతినిజూచి పురుషులలో లెక్కలేని కొజ్జావాండ్రు సిగ్గులేక తొలఁగిపో
యిరి. పొట్టివాఁడు కంచుకికంచుకములో దూఱుచుండెను. ప్రక్కలనున్న కిరాతు
లు తమపేరునకుఁదగినట్లు పొలిమేరఁజూచిరి. కోఁతి తమ్ముఁజూచుననుశంకచే వ
ఱుగుజ్జువాండ్రు మిక్కిలివంగి మెల్లగాఁబోవుచుండిరి.

చు హృద్యమేకాక, కవికింగలస్వభావపరీక్షణశక్తిని, వర్ణనసామర్థ్యమును విశదీకరించుచున్నవి.

§ "కృచ్ఛ్రాదూరుయుగం వ్యతీత్య సుచిరం భ్రాంత్వా నితంబస్థలే।
మధ్యేఽస్యాస్త్రివళీ తరంగవిషమే నిష్పందతామాగతా।
మద్దృష్టిస్తృషితేవ సంప్రతిశనైరారుహ్య తుంగౌ స్తనౌ।
సాకాంక్షం ముహురీక్షతే జలలవప్రస్యందినీలోచనే॥"

‡ "ఖేదాయ స్తనభార ఏవ కిము తే మధ్యస్య హారోఽపర।
స్తామ్యత్యూరుయుగం నితంబభరతః కాంచ్యానయా కిం పునః।
శక్తిః పాదయుగస్య నోరుయుగళం వోఢుం కుతో నూపురౌ।
స్వాంగైరేవ విభూషితాసి వహసి క్లేశాయ కిం మండనం॥"

ఈక్రిందిపద్యములు జీమూతవాహనుని సుగుణసంపదం దెల్పుచుం గరుణరసంబున నచేతనంబులకుం గూడ నేడ్పుపుట్టించుచున్నవి.

† "నిరాధారం ధైర్యం కమివ శరణం యాతు వినయః।
క్షమః క్షాంతిం వోఢుం క ఇహ విరతా దానపరతా।
హతం సత్యం సత్యం వ్రజతు చ కృపా క్వాద్య కృపణా।
జగజ్జాతం శూన్యం త్వయి తనయ! లోకాంతరగతే॥"

---

§ నాచూపు మిక్కిలికష్టమునం దొడలు దాంటి కటిప్రదేశమునం దిరిగి వళిత్రయమున నెచ్చుతగ్గుగానున్న మధ్యభాగమున నాగిదప్పికవడి మెల్లగా నెత్తయిన స్తనములెక్కి నీటిబిందువులుస్రవించు నేత్రములను గోరికతోం జూచుచున్నది.

‡ ఓకాంతా! నీనడుమునకు స్తనభారమే చాలును. హారములబరువేల? నితంబభారమే తొడలకుం జాలును. మొలనూలేల? పాదములు తొడలనే మోయలేకున్నవి. అందెలేల? నీయవయవములే నీకువస్తువులుగానున్నవి. ఇంకను నగలేల?

† జీమూతవాహనుని మరణమునకువిచారించు తండ్రిమాటలు. ఓకుమారా! నీవులోకాంతరమేగంగా ధైర్యము, వినయము, దానపరత్వము, సత్యము, దయ, యివియన్నియు నిరాధారములైనవి. జగమా? శూన్యమైనది.

§ "చూడామణిం చరణయోర్మమ పాతయతా త్వయా।
లోకాంతరగతేనాపి నోఝ్ఝితో వినయక్రమః ॥"

ఈతని భాషాస్వాతంత్ర్యమునకును, కవితానైపుణ్యమునకును బ డౌచిత్యమునకు నీక్రింది రెండుపద్యములుదాహరణముగాఁగలవు.

‡ "అక్లిష్టబింబశోభాధరస్య నయనోత్సవస్య శశినఇవ।
దయితాముఖస్య రేఖా సుఖయతినః ప్రథమదృష్టేయం ॥"

† "కుసుమసుకుమారమూర్తిర్దధతీ నియమేన తనుతరం మధ్యం।
ఆభాతి మకరకేతోః పార్శ్వస్థా చాపయష్టిగివ ॥"

ఆహా! ఈకవికిఁగల చిత్రకళాపరిజ్ఞానమును, ఉపమాప్రయోగసామర్థ్యమును, పదార్థతత్త్వజ్ఞానమును, సముచితపదస్ఫూర్తిని, నేమేల? సర్వకవితాధర్మములను దెల్పుటకింతకంటె నితరంబేమియుదాహరింపవలెను? ఒకముక్కుగాని, పెదవికాని, చెవిగాని చక్కగానుండి మిగినవియట్లుండకపోవుటకాక, సర్వావయవములు చెప్పినట్లుసమష్టిలోనుం

§ నాపాదములపై శిరోమాణిక్యమునువిడిచిన నీవు లోకాంతరమేగియు వినయము విడువకుంటివి.

‡ చిత్రకారనైపుణిగలిగిన జీమూతవాహనుఁడై దురంగులుసేకరించి చంద్రకాంతశిలపైదనప్రియురాలిరూపము వ్రాయఁబోపుచు ముందుగా ముఖబాహ్యరేఖను జిత్రించిచూచి యిట్లానందించుచున్నాఁడు. మండలాకారశోభగలిగి కనుపడు ప్రతిపచ్చంద్రరేఖవలె దొండపండుబోలు క్రిందిపెదవిశోభగలిగి, కన్నులపండువుగానుండు సుందరిముఖరేఖ నన్నానందపెట్టుచున్నది.

† పుష్పసుకుమారమైనట్టి మూర్తిదాల్చి।
తనుతరంబగుమధ్యంబు తనరుచుండఁ।
గమ్మవిల్తునిపార్శ్వభాగమున నున్న।
కుసుమచాపమువలె దేవి కొమరుమీఱె॥

డుట యెట్లు సౌందర్యమనంబడునో యట్లే యుక్తి మార్దవముగాని, పద గుంఫనముగాని, యలంకారముగాని యధికముగానుండి తక్కుంగలవ ట్లుండకపోవుటకాక, యెల్లకావ్యధర్మములు యథోక్తముగా నుచితస్థితిలో నుండుట కవితాసౌందర్యమనంబడును. అట్టినే తాదృశసంస్కృతమహాక వుల కవితాసారస్యమనుభవైకవేద్యముగాని వాఙ్మాత్రగోచరముగాదు. అయిననీమహాకవి కవిత్వనైపుణికి దిక్ప్రదర్శనముగాఁగొన్ని పద్యములు దాహరించితిని. ఇంతమాత్రముచేఁగూడ స్థాలీపులాకన్యాయంబుగ సార స్యముగ్రహించుసరసుల కీకవిప్రతిభావిశేషంబు గోచరముగాకపోదు.

మఱియు సమకాలికంబులగు నీతనినాటకంబులందును మహాకవి కాళిదాసనాటకములందును సమానాభిప్రాయంబులుగల పద్యంబులనేకం బులుగలవు రుచిచూపుటకీక్రింది వారిరెండుశ్లోకంబుల నుదాహరించుచు న్నాఁడను.

« సఖులు సఖులు ముగ్ధే సాహసం కార్యమీదృక్ ।
వ్యపనయ కరమేతం పల్లవాభం లతాయాః ।
కుసుమమపి విచేతుం యోనమస్యై సమర్థః ।
కలయతి సకిథం తే పాశముద్బంధనాయ ॥ రత్నా "

« నఖలు నఖలు బాణస్సన్నిపాత్యోఽయమస్మిన్ ।
మృదుని మృగశరీరే పుష్పరాశావివాగ్నిః ।
క్వబత హరిణకానాం జీవితం చాతిలోలం ।
క్వచ నిశితనిపాతా వజ్రసారాశ్శరాస్తే ॥ శాకుం "

పైరెంటిలోను గొంచెము విషయము భేదముగాని వృత్తంబును బదంబులును, అభిప్రాయంబును, హృదయావస్థయు సమానముగానున్నవి

జగత్ప్రసిద్ధంబులగు కాళిదాసనాటకములతిమనోరంజకంబులగు సర్వవిదితమేకాని యీశ్రీహర్షనాటకంబులును వానికెల్లవిషయంబులం సిపోవుసరిగదా! భాషాసౌలభ్యంబునఁగూడ దృశ్యప్రబంధములలో నెల్లని మే మొకటివని తెల్లమగుచున్నది. ఈనాటకంబులకాలమున నింద్రజాల విద్యకుఁ బ్రాచుర్యమధికముగానున్నట్లు కనుపడుచున్నది. శ్రీహర్షుఁడు యమతసమ్మతుఁడు వివేకియు నగుచక్రవర్తియని స్వార్థపరిత్యాగము పరోపకారము ప్రధానముగాఁగల నాగానందమే బోధించుచు జగంబు నకు నీతిదాయకముగానున్నది. ఈనాటకంబులనుపయోగింపఁబడినసౌర సేనియను ప్రాకృతభాషకూడ మిక్కిలిమృదువై సంస్కృతంబును జక్క గాఁబోలియున్నది. ఇట్టిప్రాకృతోపయోగమిం కెవ్వరి నాటకంబులలోను లేదని విల్సనుకూడ దృఢాభిప్రాయపడియున్నాఁడు. ఇదికూడ వీనిప్రా చీనస్థితికి నొకకారణంబగును. ఇందలి కవిత్వ “ మదోషౌ సగుణౌ సా లంకారౌ శబ్దార్థౌ కావ్య ” మ్మను కావ్యలక్షణమునకు సరిపడి నిర్దుష్ట మై పాణినీయసమ్మతమై యన్వయకాఠిన్యము లేక సర్వజనాదరణీయము గా నున్నది. వేయేల? పద్యగద్యరత్నములప్రోవగుట రత్నావళి రత్నా వళియనియు, దర్శనరమణీయంబగుటఁ బ్రియదర్శిక ప్రియదర్శికయనియు నచేతనంబులకుఁగూడ నీతికరుణౌదార్యములనుబోధించి సంతోషదాయ కంబగుట నాగానందము నాగానందమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

శుభమస్తు.

శ్రీ కాళిదాసమహాకవి.



మ॥ ధరణీచక్రవివేకిమానసగుహాంతర్యామి వాణీస్వయం।
వరవాల్మీకిమునిప్రణీతకవితాబ్రహ్మాండపూర్ణంబు ని।
త్యరసాత్మాత్మమహత్త్వబోధకృతి వేదాంతైక వేద్యంబు స।
త్పరమానందము కాళిదాసకవిరాడ్బ్రహ్మంబు భావించెదన్ ॥

[ఈమహాకవి, శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యునిసభకలంకారభూతుండగు న వకవిరత్నశిరోరత్నమై క్రీస్తుపూర్వమేఁబదియాఱులోనున్నవాఁడను ఘ నవిమర్శకులననుసరించిన నాయభిప్రాయంబిదివఱకే విదితమైయున్న నీతని కాలమునుగూర్చి యనేకులనేకవిధములుగా వ్రాసియుండుటచేఁ బరస్పర విరుద్ధములగు వారి యభిప్రాయంబులను సంగ్రహంబుగా సవిమర్శముగాఁ జూపుచు జగద్విఖ్యాతిఁగాంచిన యీకవితల్లజుని జీవితము విపులముగా వ్రాయఁబూనితిని].

ఎల్లవిదేశీయభాషలలోనంచును విశేషముగా హూణభాషలో నీమహాకవి నీతనికావ్యములనుగూర్చిన యుపన్యాసములు పెక్కుగలవని వినిక ని యుంటిమిగాని మనదేశభాషలలోనంచును నాంధ్రభాషలో నీతనికవి త్వచరిత్రతత్త్వముం దెల్పునుపన్యాస మొండైనఁగలదని కని విని యెఱుం గము.

ఎవ్వనినామంబు భగవన్నామంబువలె సర్వభావలయంబునకు ధ్యానగోచరంబగునో యెవ్వనిరూపఁబదృశ్యంబయ్యుఁ గీర్తిరూపంబున భరతఖండంబుచతురాశాకుడ్యంబులఁ జిత్రితఁబగునో యెవ్వనికృతులు

సకలదేశభాషాధురీణులనిలయంబుల. గృహదైవంబులఁబోలి యారాధనీ
యంబులగునో యెవ్వనికావ్యామృతరస మనుభూతపూర్వంబయ్యె నెల్ల
నాగరికులకెప్పటికపుడు శ్రోత్రపేయమై యయస్కాంతశకలముమాడ్కి
హృదయాకర్షకంబగునో యెవ్వనిశ్రావ్యకావ్యపద్యపాదంబొకఁడైననోటి
కిరానిచదువరి హిమాలయంబు మొదలుగాఁ గన్యాకుమార్యగ్రమువఱకు
ను గలయెల్లజానపదులలో లేఁడో యామహానుభావునిచరితము వ్రాయఁ
బూనునాసాహసంబును దెల్పికొని క్షమింప వివేకిలోకంబును బ్రార్థింపక
మున్నె యంతటిసర్వజ్ఞుఁడై యహంకారనిరాసార్థంబు రఘువంశంబున
వ్రాసిన—

* "మందః కవియశఃప్రార్థీ గమిష్యామ్యుపహాస్యతాం।
ప్రాంశులభ్యే ఫలే లోభాదుద్బాహురివ వామనః॥"

అనుశ్లోకంబునుదలంచిననాకు హృదయవేపథంబు వొడముచున్న
ది అయిన నీతనికావ్యరసముగ్రహించిన యాబాలవృద్ధమెల్లరకునీమహా
నుభావుఁడెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు? ఎక్కడివాఁడు? అనువిషయంబులనొ
క్కసారియైననాలోచింపమనస్సు తొందరపడకపోదనుట యెల్లరు నె
ఱింగినదే కావున నాశక్తికొలఁదిఁ బెద్దలఁబురస్కరించుకొని యీకవిచరిత
లేఖనంబునకుఁ గడంగెదను.

ఈమహాకవికాళిదాసుని జననంబున వన్నెకెక్కిన సుదినమేది?
తమపరిపూర్ణపుణ్యఫలంబుగా నీకీర్తికుమారునిఁ గడుపారఁగన్నమన్నె
గొనుజననీజనకులెవరు? ఈపావనుని చరణతలంబులఁబవిత్రంబగు ప్రదే
మేది? ఈవిద్వాంసుని విద్యాగురు వెవఁడు? ఈపురుషపుంగవుని జీవచరిత్ర
యెట్టిది? ఈసుకృతిని జీవలోకమునుండి యెడఁబాపిన దుష్కాలమేది?

---

* ఎత్తయిన చోటనున్న ఫలమునుగోరి చేతులెత్తిన పొట్టివానివలెఁ గవియ
శస్సు గోరు నేను పరిహాసపాత్రుఁడన గుదును.

యనునతికుతూహలంబున వెల్వడు నీప్రశ్నంబులకు యుక్తియుక్తంబగు ప్రతివచనమీతని కావ్యంబులలో మృగ్యంబై నానివ్యాఖ్యానంబులలో శశవిషాణప్రాయంబై యేతదర్వాచీనగ్రంథంబులలో గగనకుసుమోపమంబై రాజచరిత్రలలో మరుమరీచికానీరసమంబై శాసనాదులలోఁ జింత్యంబై యిఁకనన్నివిధములశూన్యంబై శోచనీయంబై "ఏమో" యనివచ్చుటచే నివియన్నియు నిష్ప్రయోజనంబులగు దరిద్రుని మనోరథంబులమాడ్కిఁ బొంగి వెంటనే క్రుంగవలసినవగుచున్నవి. ఇంతకును గారణంబు మనదేశంబునఁ బూర్వము దేశచరిత్రలు వ్రాయునాచారము లేకుండుటగదా? ఈతనికావ్యంబులకు లెక్కలేనియన్నివ్యాఖ్యానములు వ్రాసినవారిలో నొకఁడైన నీతనికాలముఁ దెల్పెనా? ఈతనగ్రంథంబులఁబెక్కుదేశభాషలలోనికి మార్చినకవులలో నొకఁడైననితనియుదంతంబు వ్రాయఁగడంగెనా? అనేకులాలంకారికు లీతనిపద్యరత్నంబులఁ దమపుస్తకంబులనుదాహరించిరిగాని యొకఁడైననీతనికథాప్రసంగమెత్తెనా? ఇమ్మహాత్మునికృతిరత్నంబులిపుడెట్లు దివ్యప్రభల విలసిల్లుచుండెనో తమజననకాలంబునఁ గూడనట్లేప్రకాశించినట్లు పూర్వపూర్వకవుల ప్రస్తావనలే తెల్పుచున్నవి.

ఈపుంభారతికీర్తివాహనంబులగు కావ్యరాజహంసంబు లీభరతఖండమెల్లెడనెట్లు సంచారమొనరించుచున్నవో మొదటినుండియు నితరఖండంబులఁగూడ విహరించుచునేయున్నట్లు కనుపడుచున్నది. అయిననీతనివృత్తాంతంబుఁదెల్పు దృఢాధారమింతయైనఁగనుపట్టదు. కాని యీతనిగూర్చి జననంబాదిగా మరణమువఱకునుగల సర్వదినచర్యను దెల్పనన్నిపుక్కిటిపురాణగాథలు లోకంబునఁ జిరకాలమునుండి కర్ణపరంపరాయత్తములై వచ్చుచున్నవి. అవియన్నియు నిజమని నమ్ముదుమా? అసత్యమని త్రోసివేయుదుమా? అందుఁగొన్నియమానుషచర్యలఁ జెప్పునవియగుటచే నమ్మరానివై మఱికొన్ని నీతిదాయకములగుటచే విశ్వసనీయ

ములై సత్యాసత్యరూపములైన యాకథలు "అట్టిమానవుఁడు లోకము నజన్మించియుండునా" యనియు "ఆహో మహానుభావుఁడు కాళిదాసు భగవదవతారమే" యనియు రెండు తెఱంగులఁ బండితపామరలోకము ను భ్రమపెట్టుచున్నవి. ఇదిట్లుండఁగా "నిరువురుముగ్గురు కాళిదాసు లున్నట్లు తెలియుచున్నది. వారిలో నెవఁడీతఁ"డను నొకగొప్పవిషయ ము మఱియు భ్రాంతినిగలిగించుచున్నది. దీనికిందోడు "కాళిదాసనుపే రుగలకవియేలేఁడు. ఇదియొకబిరుదనామముకావచ్చు" ననునూతనమా ర్గము మిక్కిలిద్రిగ్భ్రాంతిని గావించుచున్నది. ఇవన్నియుఁజూడఁగా మన కాళిదాసచరితమార్గము పైకిబాగుగాఁగన్పడుచున్నను నడచినకొలఁదిని దొంగయూబిలోదింపునట్లుగానున్నది. అయిన నేబుధవరుఁడు విమర్శన యోగుల హృదయడోలాంతరంబులనూఁగుచుండె నేలోకజ్ఞుఁడు రసజ్ఞుల వదనంబు సదనంబుగావించుకొనియుండె నేసుశ్లోకుఁడు కోవిదులకర్ణం బులకు విందొనర్చుచుండె నేప్రతిభావంతుఁడు కాళిదాసనామవాచ్యుఁ కాదగ్యుఁడయ్యె నేపూజ్యపాదునినామమే తరువాతివారిబిరుదనామము కు నిదానమయ్యె నారఘువంశ శాకుంతలాది కావ్యనాటకకర్తయగుకవి సార్వభౌముఁడే మనకాళిదాసని నిర్ణయించి యొకదారిత్రొక్కెదము.

ఈమహాకవికాళిదాసుఁడెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు?

ఆంధ్రమహాకవియగు తెనాలిరామకృష్ణునికారోపింపఁబడు పరి హాసకథలఁబోలినకథలకాశ్రయుఁడై ధారానగరాధిపతియైన భోజమహా రాజునకాశ్రితుఁడై సంస్కృతభాషలోని సంకలనగ్రంథమగు భోజప్రబం ధమునందలి కవిపాత్రలలోనొకఁడై మనయాంధ్రభాషలోముద్రితములగు కాళిదాసచరిత్రలకునాయకుఁడగు విటసార్వభౌముఁడుకాఁడు.

౧౧ వ శతాబ్దంబులోని శ్రీభోజనరేంద్రుని పితామహుండును ౧౦ వ శతాబ్దంబు చివరిభాగంబుననున్నవాఁడు నగుముంజమహీపాలు

ని యాశ్రితుఁడగు ధనంజయుని దశరూపంబునఁ బేర్కొనఁబడినవాఁడును
౭ వ శతాబ్దంబు మొదట నుజ్జయినీ కన్యాకుబ్జంబుల నేలిన హర్షవర్ధనుని
యాస్థానమండలికవియగు బాణభట్టునిచే మిగులనుతింపఁబడినవాఁడునగు
కాళిదాసు భోజరాజుకాలమునాఁటివాఁడనుట యెంతయునసంగతము.

"హర్షచరిత్రలోఁ గవిస్తుతి చేయుచు బాణభట్టుఁడు, సూత్రధార
కృతారంభములగు బహురూపకంబులచే భాసుఁడు కీర్తిఁబొందెనని భా
సకవిని, మధురసాంద్రములైన కాళిదాసోక్తులయందెవనికాదరముఁగలుగ
దని కాళిదాసునివర్ణించుటలో భాసుని రత్నావళ్యాదిరూపకంబులకంటె
మిక్కిలిమనోహరములై మహాయశస్సుగాంచిన కాళిదాసుని శాకుంత
లాదినాటకంబులఁ బ్రశంసించకపోవుటచూడఁగా బాణుఁడు హర్షచరిత్ర
వ్రాయునప్పటికిఁ గాళిదాసు నాటకములైనను వ్రాయకయుండవలెను
లేదా? వ్రాసినను వానికాకాలమున మంచిప్రతిష్ఠ లేకుండవలెననితోఁచు
చున్నదిగావునఁ గాళిదాసు బాణునకు సమకాలికుఁడుగాని యొక్కతర
ము పూర్వుఁడుగానియైయుండవలె" నని మొదటఁగాదంబరీపీఠికలోవ్రా
సిన డాక్టరు పేటర్సను "నేనుగాదంబరిలోఁజూపినయభిప్రాయము ప్ర
మాదికము కాళిదాసు క్రీస్తుశకమునకుఁగొంచెము పూర్వమునుండివచ్చు
చున్న విక్రమశకము మొదటివాఁడైయుండు" ననితనపూర్వాభిప్రాయం
బును దరువాతమార్చుకొనెనని చెప్పుచుఁ గొందఱువిమర్శకులాపూర్వా
భిప్రాయంబునుగూడఁ గాళిదాసునాఱవశతాబ్దములోఁ జేర్చుటకొకయా
ధారముగాగ్రహించియు నారేయదిమిక్కిలప్రమాణమని తలఁచియుండుట
చే దానినిమనము పరిగణింపనక్కఱలేదు. ఇదిట్లుండఁగా—

§ "రఘువంశకావ్యముతుదనున్న "తం భావాయప్రసవసమయా
కాంక్షిణీనాం ప్రజానా। మంతర్గూఢం క్షితిరివ నభో బీజముష్టిం దధా

§ ప్రసవసమయమునుగోరు ప్రజలయభీష్టంబుకొఱకు నిండుచూలాలయిన
యగ్నివర్ణపత్ని సింహాసన మెక్కి రాజ్యమునరించెను.

నా। మూ ర్తైస్సార్థం స్థవిరసచివై ర్హేమసింహాసనస్థా। రాజ్ఞీ రాజ్యం
వ దశిష ద్భర్తురవ్యాహతాజ్ఞా॥"

యనుశ్లోకంబునవర్ణింపఁబడిన యగ్నివర్ణపత్నీగర్భస్థుఁడగు రాజ
మారునితోఁ గావ్యమునసమాప్తిచేయుటవలన సూర్యవంశరాజులపరిపా
న కాలంబునుబట్టిచూడఁగాఁ క్రీ॥ పూర్వమెనిమిదవ శతాబ్దంబులోనున్న
యా రాజబాలునకుఁ గాళిదాసు సమకాలికుఁడాశ్రితుఁడునై యుండవలె
నని ఘాచిదొంవారభిప్రాయపడిరిగాని యా బాలుని జననంబును నా
బునైనఁదెల్పక యతఁడు గర్భస్థుఁడైయుండఁగాఁ దల్లిదేశపరిపాలనచే
చుండెనని చెప్పి యాకథాభాగమును విడుచుటచేఁ దనకావ్యనిర్మాణము
నాఁటికి జన్మమైనసెత్తనివానితోఁ గాళిదాసునకు సమకాలికత్వమూహి
చుట యసంభవమనియు నొకవేళయతఁడు పుట్టినవెనుకనే కాళిదాసు
నాశ్రయించియుండవచ్చునని యూహించినను దనయాశ్రయదాతవృత్త
మును బిదపనైన దానికనుబంధముగా వర్ణింపకపోవుటచూడఁగా నట్టి
యూహకవకాశమే లేదనియు, రఘువంశముయొక్క సమాప్తియు నై
ముగా దరిదేలినట్లుగానుండక మధ్యభాగమున విడువఁబడినట్లుండుటచే
తను, వాయుపురాణము మొదలుగాఁగలకొన్నిగ్రంథములనుబట్టి గర్భ
బాలుఁడు మొదలుగా ననేకరాజులు రాజ్యముచేసినట్లు కనుపడుచుండి
ను వారివృత్తాంతము వర్ణనీయముకాకపోవుటచేతనో కావ్యవిస్తరభీతి
తనో యంతటితో సమాప్తినొందించియుండునని యూహింపఁదగినదగు
టచేతను గాళిదాసు క్రీ॥ పూ॥ ౮ వ శతాబ్దములోనివాఁడు కాఁడనియు
సహజసిద్ధంబగు కాళిదాసనాటకశైలికిని శాకుంతలాదులవలెఁ బ్రసిద్ధి
గాంచిన భవభూతినాటకంబుల ప్రయత్నసిద్ధంబగు శైలికిని నడుమ నా
డు శతాబ్దంబులకంటె నధిక కాలముండియుండదని గ్రహింపఁదగినదగుట
చేఁ గాళిదాసు క్రీస్తుశకప్రారంభమునకు దగ్గటివాఁడైయుండుననియు

శ్వసింపవచ్చు" ననిఫాచిదొరవారియభిప్రాయంబునుఖండించిన †యస్. పి. పండితులయాశయంబును డాక్టరుభౌదాజీగారి కాళిదాసోపన్యాసము తెల్పుచున్నది. మఱియు జ్యోతిషగ్రంథప్రమాణము వలనఁ దెలియఁబడుచున్న (సంవత్తు) మాలవశకమును క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో స్థాపించిన విక్రమాదిత్యుని యాస్థానమందలి నవకవిరత్నములలోఁ గాళిదాసొకఁడని జ్యోతిర్విదాభరణమందలి కవిరత్నపద్యము చెప్పుచున్నది గావునఁగాళిదాసు క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమశతాబ్దమునను౦డియుండు" నని సర్ విలియమ్ జోన్సునిశ్చయించినట్లుకూడఁ దెలుపుచున్నది.

కాని క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుజ్జయినీరాజుగానున్న విక్రమాదిత్యుఁడే లేఁడనియుఁ క్రీ॥ శ॥ ౫౪౪ లో జరిగిన కోరూరుయుద్ధములో నుజ్జయినీప్రభువగు విక్రమహర్షుఁడు కడపటిసారి మ్లేచ్ఛులను జయించెననియు నావిక్రమార్కు జయంబునకభిజ్ఞానంబుగనిలుపఁబడిన శకము ౬౦౦ సంవత్సరములు వెనుకకుజరిపి ప్రారంభింపఁబడుటచేఁ క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ నుండి వచ్చుచున్నదనియు నందుచే విక్రమార్కుఁడప్పటివాఁడని తలంపఁగూడదనియు నతఁడు క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములోనివాఁడనియు విక్రమార్కశకనిర్ణయమునుగూర్చి మొదటసాహసంబుగాఁజెప్పిన ఫెర్గూసానుమొక్క యభిప్రాయంబు నేఁరువాతికొందఱువిమర్శకులుగ్రహించి కవిరత్నాశ్రయుఁడగువిక్రమాదిత్యుఁడాఱవశతాబ్దములోనివాఁడనివ్రాసియుండిరి. ఈయభిప్రాయమునంగనిన మేక్సుమ్యుల్లరుపండితుఁడు మొదలుగా మఱికొందఱు ,, క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములో నారంభింపఁబడిన విక్రమశకమెందుచే నాఱువందలవత్సరములు వెనుకకుజరుపఁబడినదో యెవరును సయుక్తికంబగు కారణమునుజెప్పరైరి" యనిదీనినాక్షేపించినట్లుగా శ్రీనందర్గికారులుచెప్పుచు రాజతరంగిణ్యాధారంబట్టి యిద్దఱు ముగ్గురు విక్ర

† చూ. శ్రీనందర్గికాచుల రఘువంశపీఠిక.

మార్పులు కనుపడుటచే మాలవశకకర్తయెవడో నిర్ణయించుట కష్టసా
ధ్యమేయని సంశయించుచుండుదకుఁ గాళిదాసాశ్రయుఁడగు విక్రమా
ర్కుఁడు ౬వ శతాబ్దములోనివాఁడేయని కోరూరుసిద్ధాంతము నవలం
బించినట్లు కనుపడుచున్నది.

ఫెర్గూసానుయొక్క మతముననుసరించిన పైవిమర్శకుల యభి
ప్రాయమాలోచింపఁగాఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ లో నున్న విక్రమార్కుఁడుగా క్రీ
పూ॥ ౫౭ లోఁ దనపేరవిక్రమార్క (మాలవ) శకమును నిలిపినరాజే
లేఁడనియు, శకవ్యాప్తికై యాఱువందలయేండ్లు వెనుకనుండిప్రారంభిం
పఁబడినదనితలంచుటచేఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౭ మొదలుగాఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ వఱకు
వత్సరములోపుగా మాలవవిక్రమార్కనామంబులతో నొకశకమేవ్యవ
హారింపఁబడియుండుటకవకాశము లేదనియు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్న
ది. కాని, యీక్రిందనుదాహరింపఁబడు శాసనములు పైవాదంబునకు
వాదంబుగల్పించుచు నట్టిశకమొకటిగలదని ధ్రువపఱచుచున్నవి.

§ జయభటునికవి శాసనములో " విక్రమసంవత్ ४३० " అనిపే
ర్లో యొకసందర్భమును దెల్పుచున్నట్లు తెలియుటచేతను డాక్టరుఫ్లీటు
నుపటిచిన మందసారశాసనములోని—

" మాలవానాం గణస్థిత్యా యాతే శతచతుష్టయే।
త్రినవత్యధికేఽబ్దానా మృతౌ సేవ్యఘనస్వనే।
సహస్య మాసశుక్లస్య ప్రశస్తేఽహ్ని త్రయోదశే।
మంగలాచారవిధినా ప్రాసాదోఽయం నివేశితః॥ "

అను శ్లోకమువలన " మాలవశకము ४९३ " అనియున్నట్లుకని
పడుటచేతను క్రీ॥ ౫౪౪ లో జరిగిన కోరూరుయుద్ధములోని విక్రమా

§ చూ. ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ ౧౫౨౫.

త్యుని జయమునకుఁ బూర్వమే విక్రమార్క-మాలవనామములతో నొక శకమున్నట్లును క్రీ॥ పూ॥ ౫౭ నుండి వచ్చుచున్న సర్వసమ్మతమైనశకమదియే యైనట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసునుగూర్చి వ్రాసిన డాక్టరు కేర్న్ అనువిమర్శకుఁడు "చైనాదేశస్థుఁడగుఫాహియాను ౪౧౪ లో హిందూదేశయాత్ర చేయవచ్చినపుడు గయలో నమరదేవనిర్మితమని యొకశిలాశాసనము చెప్పుచున్నగుడి లేదనియుఁ బిదప ౬౪౦ లో హుయన్‌స్యాంగువచ్చినపుడట్టి దేవాలయముగనుపడినదనియు వ్రాయఁబడియుండుటచే నీమధ్యకాలంబుననున్న యమరదేవునకు సమకాలికుఁడగు కాళిదాసు ౬ వ శతాబ్దంబుకడపటివాఁడైయుండు" నని యొకనూతనమార్గముం ద్రొక్కెను. దీనిపై మఱికొందఱువిమర్శకులు "ఫాహియాను గయలోని యమరదేవుఁడుకట్టించినగుడిని జూడకపోవచ్చును. చూచినను దానినిగూర్చి వ్రాయకపోవచ్చును. లేదా? అతనియాత్రకుఁదరువాతనే యాగుడినిర్మింపఁబడినదనితలంచినను నాయమరదేవుఁడు నవకవిరత్నములలోనియమరసింహునికంటె నన్యుఁడు కావచ్చును. కాని యంతమాత్రముచేతనే నామలింగానుశాసనకర్తయగు నమరసింహుఁడే యాయమరదేవుఁడనియు నాతనికి సమకాలికుఁడగు కాళిదాసా ౬ వ శతాబ్దములోని వాఁడనియుఁ జెప్పుటయుక్తముగా" దని దృఢాభిప్రాయముం దెల్పిరి.

మఱికొందఱు § "బ్రహ్మగుప్తుని ఖండఖాద్యగ్రంథము యొక్క వ్యాఖ్యానముననున్న "నవాధికపంచశతసంఖ్యాశాకే వరాహమిహిరాచార్యో దివంగతః" అనువాక్యమునందలి శాకపదమునకు శాలివాహనశకమనియర్థముచేసి శకకాలము ౫౦౯ అనఁగాఁ క్రీ॥ ౫౮౭ లో మృతి

§ సం. కా. ౘ. పీఠిక.

నొందిన వరాహమిహిరుఁడు నవరత్నములలోనివాఁడగుటచే నతనికిసమ
కాలికుఁడగు కాళిదాసు ౬ వ శతాబ్దము రెండవభాగములోనివాఁడై
యుండు" ననివ్రాసిరి. సరియేకానిండు. వరాహమిహిరుని మరణకాల
మున ననుసరించి విక్రమాదిత్యాశ్రితుఁడగు కాళిదాసును క్రీ॥ ౫౮౭ ప్రాం
తమునఁజేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతమునవలంబించినపైవారు, మాలవశకో
ద్ధారకుఁడగు విక్రమార్కుఁడు ౫౪౪ లో శకులనుజయించి ౫౫౦ లో
మృతిఁబొందెనని వ్రాయుచుండినను దదాశ్రితుఁడగు వరాహమిహిరు
డిఁక ౩౭ సంవత్సరములు జీవించియుండెనని తలంచుట యాశ్చర్యముగా
దుగావున నతనికి సమకాలికుఁడగుకాళిదాసు నాఁఱవశతాబ్దంబులోఁజే
ర్చుటకై వరాహమిహిరమరణకాలబోధకంబగు శాకపదమునకు శాలివా
హనశకమర్థముచేసిరిగాని యంతకుఁబూర్వమే ౩౭ సంవత్సరములక్రింద
ట మాలవశకమునునిలిపిన యతనిపోషకుఁడగు విక్రమార్కునిశకమనియే
లయర్థముచేసిరికారో తెలియకున్నది. ఒకవేళ పైవాక్యము వ్రాసినవా
ఁడామరాజుగదా? యతనియభిప్రాయము శాలివాహనశకమేయైయుం
డుననితలంతురేని యతఁడయినను క్రీ॥ ౬౨౮ లో నున్నవాఁడని వారే
తెలుపుచుండుటచే వరాహమిహిరమరణకాలంబునకు ౪౧ ఏండ్లుమాత్ర
మే తరువాతివాఁడై యుజ్జయినీరాజ్యంబుననున్నయతఁడా మాలవశకమ
ను సంపూర్ణముగా వ్యవహరించుకొనుచుండి యావరాహమిహిరునకు మి
త్రుఁడో శిష్యుఁడోనైయుండి కొంచెమించుమించుగా విక్రమాదిత్యుని
గూడ నతిబాల్యమునఁజూచినవాఁడేయైయుండి విక్రమార్కశకమనున్న
మునందే శాకపదమును బ్రయోగించియుండుననిమాత్రముతలంచి యా
శాకపదమునకు మాలవశకమనియర్థమేలచెప్పరాదు? అట్లు చెప్పినయెడ
౫౧౯ లో గతించిన వరాహమిహిరునకును, నతనిపోషకసమకాలికులగు
విక్రమాదిత్యకాళిదాసులకును నడుమ ౯౧ సంవత్సరములు వారితలంపు

నకుభంజకంబగు వ్యవధానముండెనని వారెఱుంగరా? కావునఁ బైశాకపదమునకీరెండుశకములు నర్థముగాక శ్రీహర్షజీవితములో వ్రాసినట్లుగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౫౭ లోఁ బ్రారంభింపఁబడిన శకకాలమే యర్థమనియు, నికారణంబునఁ గాళిదాసునాటివశతాబ్దములోనివాఁడని నిర్ణయింపఁగూడదనియు నాలోచింపవలసియున్నది.

మఱికొందఱు ౩౯౫ లో శకాదులనుజయించి విక్రమాదిత్యబిరుదమొందిన రెండవచంద్రగుప్తునినాఁటివాఁడు కాళిదాసని వ్రాసినదాని నిదిమిక్కిలి నిరాధారంబని కాళిదాసవిక్రమార్కకాలనిర్ణయకర్తలెల్లరు నిర్వచించియున్న నదికూడ విక్రమార్కకాళిదాసాదుల నాఱవశతాబ్దములోఁ జేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతము సంశయాస్పదమనుటకుఁ జాలును. అయిననేది యింతమందిని భ్రమపెట్టుచుండె నట్టికోరూరుయుద్ధమునకొక్క యాల్బరూనిమాటతక్క వేఱొకసాక్ష్యమేదియుఁ గనుపడనందుననది విశ్వసింపఁదగినదికాదని యెల్లనవీనచరిత్రకర్తల యభిప్రాయము లేకీభవించుచున్నందుననిఁక దీనిపైవాదములు విమర్శింపక యితరాభిప్రాయములంగనుఁగొనెదము.

తమయాశయంబునకుఁగొందఱిబ్రాతల నాధారముగాఁదీసికొని కాళిదాసు బాణునకు సమకాలికుఁడో కొంచెముపూర్వుఁడోనైయుండునను నభిప్రాయముమనస్సులోనుంచుకొని యతని నాఱవశతాబ్దంబుతుదిభాగంబునఁజేర్చి రఘువంశపీఠికలో వ్రాసిన శ్రీనందర్గికారుల ప్రమాణంబులముందుగా విమర్శింపవలసియున్నది,

క్రీ॥ శ॥ ౬౩౪ లో ద్వితీయపులికేశిని వేశితంబగు నైహోలుశాసనములోనున్నదని "యేనాయోజిన వేశ్మ స్థిరమర్థవిధౌ వివేకినాజిన వేశ్మ। సవిజయతాం రవికీర్తిః కవితాశ్రిత కాళిదాసభారవికీర్తిః॥" అనుశ్లోకమునుదాహరించుటవలన భారవి కాళిదాసులు సమకాలికులై, పైశాసన

కాలముననుండియుందురని వారియభిప్రాయమైనట్లు కనుపడుచున్నది
ని వారుపైశ్లోకమునకర్థము వివరించియుండకపోవుటచూడఁగా లోకప్ర
ద్ధుఁడగు మనకాళిదాసునకాపద్యార్థము సంబంధించదని వారికే సంశ
ముకలిగినట్లు తోఁచుచున్నది. అహా! యీశ్లోకము యమకప్రధాన
క్లిష్టార్థంబై యెవనిఁగూర్చి వెడలెనో వానివిక్రమాదార్యములందెల్ప నిరు
యోగంబై కాళిదాసువిక్రమాదిత్యునాదరణపాత్రుఁడను నెల్లవిమర్శక
రిత్రకర్తలయభిప్రాయంబునకును ధన్వంతర్యాదికవులకు సమకాలికుఁడ
చాలమంది యాశయంబునకును భంజకంబై రవికీర్తికాశ్రితుఁడనియు
రవికి సమకాలికుఁడనియు నెవ్వరునెపుడునెఱుఁగని నూతనవిశేషము
దెల్పునట్లొకవిధముగా నర్థమైనదేమోకాని, కాళిదాసభారవికవులకీ
వంటికీర్తిగల రవికీర్తియని కీర్తివిషయమై యుపమానంబుగా యమక
నకుసరిపడినట్లుగాఁ బ్రాచీనప్రసిద్ధుఁడగు కాళిదాసును నవీనప్రసిద్ధుఁ
భారవినిగైకొనినట్లర్థమగునది పులికేశితో నెట్టిసంబంధముగలవాఁడో
లియఁబడని రవికీర్తివర్ణనముందెల్పుచుఁ గాళిదాసప్రశంసనేమియుఁ జె
నందునఁ గాళిదాసు భారవిసమకాలికుఁడై యాశాసనకాలమున ను
యుండుననితలంచుట యాశ్చర్యకరమగును. అట్లయినయెడలఁ గాళిదా
వరికుపమానంబుగా నుదాహరింపఁబడిన నతఁడాకాలంబునవారికి స
కాలికుఁడై యుండునని చెప్పవలసివచ్చునుగదా? ఇదియుంగాక శాకు
లాది శైలికిని భాషాణత్రయమని ప్రసిద్ధికెక్కిన మొదటిసర్గత్రయము
లిగిన కిరాతార్జునీయముశైలికిని భాషాకాలస్థితినిబట్టి యెన్నివందలసం
త్సరములయంతరముండవచ్చునో చదువరులే యూహింపసమర్థులు.
శాసనపద్యము విమర్శింపఁగా నీకవులనిద్దఱి నొకకాలపువారని చెప్పుధో
ణియేకనుపడదు. ఒకవేళ వారట్లుతలంచిరేమోయని మనమనుకొనిన
దలి కాళిదాసు, తత్కాలంబున జ్యోతిషస్వరశాస్త్రముల కభివృద్ధివచ్చి

ట్లుకనుపడుటచేత— “ఆసీత్కాశ్యపవంశజోఽర్కతనయాతీరాధివాసో ద్విజః। శ్రౌతస్మార్తవిచారసారచతురశ్శ్రీభానుభట్టస్సుధీః। తత్పుత్రో హరిభక్తినిర్మలతనుర్జ్యోతిర్విదామగ్రణీః। శ్శాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్యమకరోచ్ఛ్రీకాళిదాసఃకవిః॥” అనుపద్యమువలనఁ దెలియఁబడు శత్రుపరాభవశాస్త్రకర్తయగు మఱియొకకాళిదాసైయుండవచ్చునుగాని రఘువంశాదికర్తయు నవాఙ్మనసగోచరపితృగోత్రనివాసుఁడు నగుమనకాళిదాసు కాఁడని ధ్రువముగానమ్మవచ్చును. మఱియుఁ బైశాసనమును స్థాపించిన కర్ణాటమహారాష్ట్రదేశపాలకుఁడగు నారెండవపులికేశి ౬౨౦ లో నుజ్జయినీరాజగు హర్షవర్ధనునినోడించెనని చరిత్రలవలనఁ దెలియుటచేఁ గ్రీ॥ ౭ వ శతాబ్దంబు మొదటనున్న హర్షవర్ధనుని యాశ్రయియగు బాణభట్టుఁడీషద్వైషమ్యముగాఁ దననాఁటివాఁడు తనశత్రుపక్షమువాఁడు నిరుపమానకావ్యకర్తయు నగుకాళిదాసునెడ నసహనపడుటకుమాఱుగా హర్షచరిత్రలో— “నిర్గతాసు నవా కస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు। ప్రీతిర్మధురసాంద్రాసు మంజరీష్వివ జాయతే॥” యనియత్యుదాత్తముగావర్ణించుటనెన్నటికి సంభవింపదని యెల్లరకుం దెలియుచుండుటచేఁ బైశాసనములోనివాఁడు మనకాళిదాసేకాకపోవలెను. లేదా? ఘనకీర్తికై ప్రాచీనకవులలో సుప్రసిద్ధుఁడగు నతఁడట్లుపమానంబుగా గ్రహింపఁబడియుండవలెనని తెలియుటయేకాక మనకాళిదాసప్పటికి మిక్కిలిప్రాచీనుఁడనికూడఁ దెలియుచున్నది.

క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమదశయనియుఁ గ్రీస్తుశకము మొదలుగా నాలవశతాబ్దమువఱకు మధ్యమదశయనియు నప్పటినుండి యున్నతదశయనియు సంస్కృతభాషకు మూఁడుదశలనుగల్పించి చక్కనిశైలిలోఁ గావ్యములువ్రాసినకాళిదాసు భాషయొక్కయున్నతస్థితికాలమున విక్రమాదిత్యునితో నుండవచ్చునని వ్రాసిన మేక్సిమ్యుల్లరు నభిప్రాయంబునుగూడ

శ్రీనందర్గికారులు తమశాసనంబునకనుగుణంబుగా గ్రహించిరిగాని
క్సిముల్లరుచెప్పినభాషాస్థితులు స్థూలదృష్టితోఁజూచిచెప్పినవిగాని సూ
పరీక్షతోఁ బరిగణించినవిగావనియు భాషకుచ్చనీచస్థితులెడనెడఁగొన్ని
లయేండ్లనుండియే క్రమముగా వచ్చుచున్నవనియు వారుతలంచిన భా
మధ్యమదశలోఁగూడ గ్రంథంబులు వెడలకుండఁగలేవనియుఁ బూర్వో
విత్తాశైలులంబట్టికూడఁ గాళిదాసకవిత, యామధ్యస్థితిప్రారంభకాల
నకే తగియుండుననియు డాక్టరుపేటర్సను బహులరు మొదలుగాఁగల
రుప్రాయుటచే దీనితోఁగూడ నైహోలాలశాసనప్రమాణముగూడదుర్బ
మగుచున్నది.

మఱియు దిఙ్నాగాచార్యకాళిదాసులనుగూర్చి కింవదంతిగాఁ
డితపరంపరాయత్తమై వచ్చుచున్నయొకకథను బౌద్ధతార్కికులైన య
ర్యాసంగవసుబంధులవృత్తాంతమును బొందుపఱిచి మనకాళిదాసు
శతాబ్దములోనివాఁడనిధ్రువపఱిచిన యింకొకప్రమాణమునుగూర్చి చ
పవలసియున్నది.

‡ క్రీ॥ పూ॥ ౩౪౫ లో నైనబుద్ధనిర్వాణమునకుఁ బిదప
సంవత్సరములయినతరువాతననఁగాఁ క్రీ॥ శ॥ ౫౪౧ లో నాగ్యాసంగుఁ
వసుబంధువుననియిద్దఱుబౌద్ధతార్కికులున్నట్లును వారియొద్ద దిఙ్నా
చార్యుఁడు ప్రమాణాదిశాస్త్రములఁజదివినట్లును టిబెట్టుదేశస్థుఁడగుర
ధర్మరాజు భగవద్బుద్ధజీవితములోఁవ్రాసినవాక్యమును, మేఘసందే
పమునాల్గవశ్లోకంబుననున్న “స్థానాదస్మాత్సరసనిచుళా దుత్పతో
ఖః ఖం దిఙ్నాగానాం పథిపరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్.” అను
నివ్యాఖ్యానమున ధ్వన్యర్థముగాఁ గాళిదాసునకు నిచుళుఁడను నొ

‡ బుద్ధనిర్వాణము క్రీ॥ పూ॥ ౪౭౭ లో జరిగిన ట్లిటీవలివారు శాసనాధా
రఁ గనుఁగొనియున్నారు.

త్రుఁడును దిఙ్నాగుఁడను నొకశత్రువును గలిగియుండు రని మల్లినాథసూరి వ్రాసినవాక్యమును గలిపి యార్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుఁడగు నాదిఙ్నాగాచార్యుఁడే మేఘదూతలో నుపాలంభింపఁబడిన యాదిఙ్నాగుఁడనియుఁ గావున నాతనికి సమకాలికుఁడైన కాళిదాసాఱవశతాబ్దంబు పరభాగంబుననుండుననియు నిర్ణయించిరి. కాని యిట్లులోకమును భ్రమపెట్టిన మల్లినాథసూరి ప్రమాదంబునకు నిదానంబగు దిఙ్నాగకాళిదాసుల వివాదంబునిజస్థితి యీక్రిందివిధముగాఁ దెలియనగును.

ఆర్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుఁడగు దిఙ్నాగాచార్యుఁడు బౌద్ధుఁడు తార్కికుఁడు నై పేరొందినకాలమున వెనుక నుదాహరింపఁబడిన భానుభట్టునిపుత్రుఁడును జ్యోతిష్కుఁడు నార్యమతస్థుఁడునగు కాళిదాసను నొకకవిగలఁడు. జ్యోతిశ్శాస్త్రమున విశ్వాసములేని యాదిఙ్నాగునకు నీకాళిదాసునకును మతభేదముచేతనేకాక శాస్త్రప్రమాణభేదముచేఁగూడ గొప్పశత్రుత్వము సంభవించియుండును. కావుననే గణకుఁడైన యీకాళిదాసకవి— “ నత్వా సురాసురశిరోమణిరత్నరశ్మి। చిత్రీకృతాంఘ్రియుగళం హరిమాదిదేవం। శ్రీకాళిదాసగణకస్స్వరశాస్త్రసారం వక్ష్యామ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యం॥ ” అనుశ్లోకమువలన శత్రుపరాభవమను పేరుగల స్వరశాస్త్రగ్రంథమును రచించినట్లుకనుపడుచున్నది ఇదినిజస్థితియైయుండఁగాఁ గాలక్రమమునఁ గర్ణపరంపరాయత్తమైవచ్చుచున్న పైవృత్తాంతమును విన్నమూఁడునాల్గుశతాబ్దములక్రిందటి మల్లినాథసూరి “ దిఙ్నాగానాం పథిపరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్। ” అనుచో దిఙ్నాగపదమును జూచినంతనే దిఙ్నాగకాళిదాసులవివాదకథను స్మృతికిఁదెచ్చుకొని యర్థసందర్భమునుబట్టి దిఙ్నాగాచార్యునధిక్షేపించుటకుఁ దగినట్లుగా ధ్వన్యర్థమునరిపఱుటచే శత్రుపరాభవశాస్త్రంబు నెఱుంగక కాళిదాసనామసామ్యంబునఁ బ్రమాదపడి మనమహాకవికాళిదాసునకు

దిఙ్నాగాచార్యుఁడను నొకశత్రుఁడుగలఁడని మొదటఁ వ్రాసెను. పిదప
ఈ రత్నధర్మరాజు వ్రాఁతను గనుఁగొనిన కొందఱు విమర్శకులు కాళిదాసు
నాఱవశతాబ్దములోఁ జేర్చుత మయభిప్రాయంబున కనుగుణంబుగా మల్లి
నాథసూరి వ్రాఁత నాధారంబుగాఁ జేసికొనిరి. కాని యీదిఙ్నాగాచార్యు
నకాఱువందలయేండ్లు వెనుక నున్న మనకాళిదాసు సమకాలికుఁడని యూ
హించుట యసంగతమనియు, మేఘదూతలోనున్న దిఙ్నాగపదము శ్లే
షాసామ్యంబున ధ్వన్యర్థకమై దిఙ్నాగాచార్యపరమగుటకనుకూలముగాను
డుటచే నట్లు వ్రాసిన మల్లినాథసూరి యాలోచనంబు ప్రామాణికంబని యు
౬ వ శతాబ్దములోని దిఙ్నాగాచార్యునకు శత్రువగువాఁడు గణకుఁడై
కాళిదాసనియు నిరాక్షేపముగా విశ్వసింపవచ్చును. దీనినే మిక్కిలి ప
శీలించి వ్రాసిన ప్రొఫెసరు ఆప్టే మొదలగువారి యభిప్రాయముగూడ బ్రు
పఱచుచున్నది.

మూలగ్రంథమగు రామాయణములో నెక్కడను వర్ణింపఁబడ
హూణరాజులను రఘువంశములో వర్ణించుట చూడఁగాఁ గాళిదాసు ప
జాబు కాశ్మీరరాజ్యములలో హూణులుండుటయుఁ గ్రీ॥ ౫౩౨ ప్రాంత
న హూణరాజగు మిహిరకులుని యశోధర్మబలాదిత్యులోడించుటయు
ఱిఁగియుండునని తోఁచుచున్నది. కావున నతఁడు క్రీ॥ ౬ వ శతాబ్దము
నుండునని వ్రాసిన కె. బి పాఠకుల యభిప్రాయము, ౧. మహాభారత
లోని హూణరాజవర్ణనము చూచి కాని క్రీ॥ పూ॥ 3 వ శతాబ్దము మొద
గాఁ గ్రీ॥ మొదటి శతాబ్దముకడపటివఱకుఁ బూర్వహిందూదేశమునకు
కిౘలి దగ్గఱగానున్న బ్యాక్ట్రియాలో హూణులు రాజ్యము చేయుట నెఱి
గి కాని కాళిదాసు రఘువంశమున హూణుల వర్ణించియుండు." నను ప్రొ
సరు ఆప్టిగారి యభిప్రాయంబున ఖండింపఁబడుటచేఁగూడఁ గాళిదాసా
శతాబ్దములోనివాఁడు కాఁడని తేలుటయే కాక పూర్వోక్తవిధముగనే
డు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనివాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

మఱియు మహాకవిమూర్ధన్యుఁ డగుకాళిదాసు పరకవితాచ్ఛాయ ననుసరించెననుట విశ్వాసార్హము కాకుండుటచేతను, గవియశస్సుఁగోరని సుజ్ఞానియై పూజ్యుఁడగుబుద్ధునియందలిభక్తిచే నతనిచరితముమాత్రము వ్రాసిన యశ్వఘోషుఁడు కాళిదాసకవితాచ్ఛాయననుకరించెననుట నింద్యముకాకుండుటచేతను, సవిమర్శముగా బుద్ధచరితముచదివినవారికెల్ల నండంచు రఘువంశాదికావ్యంబులలోని వర్ణనాభిప్రాయంబులయనుకరణము సరిగాఁగనుపడుటచేతను క్రీ॥ ౭౮ ప్రాంతమున నున్నయశ్వఘోషుని కంటెఁ గాళిదాసుప్రాచీనుఁడైనట్లుకనుపడుచున్నది. డాక్టరు పేటర్సనుకూడనిట్లేయభిప్రాయపడి కాళిదాసు క్రీస్తుశకమునకుదగ్గఱివాఁడై యుండునని వ్రాసెను.

డాక్టరుభౌదాజీపండితులు తమకాళిదాసోపన్యాసమున నుదాహరించిన జైనపండితుఁ డగు మేరుతుంగాచార్యునిపట్టావళిలోని యీక్రింది వాక్యములుకూడ నితనికాలనిర్ణయమునకాధారములగుచున్నవి.

“నభోవాహనునితరువాత గర్దభిల్లుఁడుజ్జయినిని ౧౩ సంవత్సరములేలెను. అతఁడు కాలికాచార్యునిచెల్లెలగు సరస్వతినవమానపఱిచినందున నాయాచార్యుఁడు కినిసి శకులనురావించి గర్దభిల్లునోడింపఁజేసియాస్థానమునవారినినిలిపెను. ఆశకులు ౪ వత్సరములుజ్జయినినేలిరి. పిదప గర్దభిల్లునికొడుకు విక్రమాదిత్యుఁడాశకులనుజయించి రాజ్యముసంపాదించి తనపేరవిక్రమ (సంవతు) శకమునుస్థాపించెను. ఈశకస్థాపనము వీరనిర్వాణానంతరము ౪౭౦ సం॥లకు జరిగినట్లుగానున్నది. ఆవిక్రమాదిత్యుఁడు నిరుపమానపరాక్రమశాలియై భూదేవేంద్రుఁడన ౬౦ వత్సరములు రాజ్యముచేసెను. తరువాతనాతనిపుత్రుఁడగు వీరచరిత్రుఁడు లేక ధర్మాదిత్యుఁడు.

౪౦ ఏండ్లు విభుత్వమొనరించెను. అతనికిఁబిదప భైల్లుఁడు, నైల్లుఁడు, నా
హాదుఁడు ననుమువ్వురుక్రమముగా ౧౧, ౧౪, ౧౦ వర్షములుజ్జయినినే
అటుతరువాత శాలివాహనశకమువచ్చినది " అనిపాతావళిలోనున్నవా
క్యములనుబట్టిచూడఁగాఁ క్రీ॥ ౭౮ లో వెడలిన శాలివాహనశకమునకు
బూర్వము ౧౩౫ సంవత్సరములక్రిందటననఁగాఁ క్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లో విక్ర
మాదిత్యుఁడుజ్జయిని నేలినట్లు నతఁడు తనపేరశకమునిలిపినట్లును దెల్ప
గుచున్నది. ఈశకకాలమునే పెక్కండ్రు ౫౬ అనివ్యవహరించుచుండి
దీనిచేఁగూడఁ క్రీ॥ ౫౪౪ లోని కోరూరుయుద్ధమునకుఁబూర్వము విక్ర
శకవ్యవహారము లేదనువారివాదముతో మిగిలిన చిన్నవాదములన్నియు
గంటుటయేకాక విక్రమ (మాలవ) శకకర్తయు ననన్యసామాన్యపరా
ముఁడు కవితాపోషకుఁడునగు విక్రమాదిత్యుఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో
డెనను వారివాదములెల్ల నిరంకుశముగాఁ దలలెత్తుచున్నవి. కావునఁగా
దాసుని జ్యోతిర్విదాభరణములోని నవరత్నపద్యమందలి కవిరత్నముల
నలంకృతుఁడగు ధరావరశిరోరత్నమా విక్రమాదిత్యుఁడేయనియు నా
కిఁ బ్రాణమిత్రుఁడై మహాకవి కాళిదాసుఁడాకాలముననుండెననియు నిస్సం
శయముగా విశ్వసింపవచ్చును. ఈవిషయంబున జ్యోతిర్విదాభరణము
కాళిదాసు చేసినదికాదని కొందఱుతలంచుచుండిరిగాని, « రూమదేశ
భుపునుజయించినవాఁడును, శంక్వాదిపండితులను, ఘటకర్పరాదికవుల
వరాహమిహిరాదికాలతంత్రకవులను, బోషించువాఁడు నుజ్జయినీచక్ర
ర్తియు నగువిక్రమాదిత్యునిసభలోనివాఁడు విక్రమార్కునిస్నేహితుఁడు
ను రఘువంశాదికావ్యకర్తయునగు కాళిదాసుఁడు కలియుగము ౩౦౬
(అనఁగాఁ గ్రీస్తుపూర్వము ౩౪) వ సంవత్సరమున నీజ్యోతిర్విదాభరణము
రచించె " నని దాని ౨౨ వయధ్యాయములోఁ గాళిదాసువ్రాసికొ

ట్లున్న ✱ శ్లోకములవలనఁదప్పక మనకాళిదాసే క్రీ॥ పూ॥ 3౮ లో నీగ్రంథమును రచించియుండునని ప్రబలాధారమాగ్రంథమువలననే కనుపడుచున్నది. మఱియు "మత్వా వరాహమిహిరాదిమతైరనేకైః" త్రిఖేందుభిః (౧౦3) విక్రమభూపతేర్మితే శాకేన్వితీహ త్షయనాంశకోభవేత్ ॥ అనియు, ౧--౮ అధ్యాయములలో నున్నవచనములంబట్టి విక్రమశకము ౧3 లో వరాహమిహిరుఁడుపోయినవెనుకనే యీగ్రంథముపుట్టియుండుననియు, ఈవిక్రమశకమున ౧౦3 వ సంవత్సరముననొక త్షయమాసము రాఁగలదనియుండుటచే నంతకంటెఁదప్పక పూర్వమేయుండవలసినయీగ్రంథముననుసరించి యీకాళిదాసవిక్రమాదిత్యులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నివారనుట నిశ్చయమనియుఁ దేలుచున్నది. ఒకవేళ "ఇదికాళిదాసుచేసినదిగాదు. ఎవఁడోరచించి యీతనిపేరుపెట్టియుండును" అనికొందఱుతలంచిననునిదికాళిదాసవిక్రమాదిత్యాదులకాలము నెఱింగినయొకకవిరచించిన జ్యోతిషగ్రంథముగాని చాటుపద్యసంగ్రహముగాదని యీగ్రంథ

✱ యోరూమకేశాధిపతిం శకేశ్వరం జిత్వా గృహీత్వోజ్జయినీం మహాహవే।
ఆనీయ సంభ్రామ్య ముమోచ తంత్వహో శ్రీవిక్రమార్కస్సమసహ్యవిక్రమః॥
శంక్వాదిపండితవరాః కవయస్త్వనేకే జ్యోతిర్విదస్సమభవంశ్చవరాహపూర్వాః।
శ్రీవిక్రమార్కనృపసంసది మాన్యబుద్ధిస్తైరప్యహం నృపసఖాకిల కాళిదాసః॥

కావ్యత్రయం సుమతికృద్రఘువంశపూర్వం।
పూర్వంతతస్సనృతిహితం శ్రుతికర్మవాదం।
జ్యోతిర్విదాభరణకాలవిధానశాస్త్రం।
శ్రీకాళిదాసకవితో హితతో బభూవ॥

వర్షైస్సింధురదర్శనాంబరగుణైః (3౦౬౮) యాతేకలౌ సమ్మితే।
మాసే మాధవసంజ్ఞికేచ విహితో గ్రంథక్రియోపక్రమః॥
ధన్వంతరిక్షపణకామరసింహశంకు వేతాలభట్టఘటకర్పరకాళిదాసాః।
ఖ్యాతోవరాహమిహిరోనృపతేస్సభాయాం రత్నానివై వరరుచిర్నవవిక్రమస్య॥

ముగనినయెల్లవారికిఁదెలియుచుండుటచే నందలికవిరత్నపద్యము నేమియు నాధారములేకుండఁగా నూరక కట్టుకథయని పుకిటిపురాణమనిగ్రోసి వేయువారిమాటలఁబాటింపక నవకవిరత్నభూషితుఁడగువిక్రమార్కుఁడ తఁడేయనియు నమ్మఁదగియున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసును క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁజేర్పిన డాక్టరుభా దాజీ మొదలుగా నొకరిద్దఱుకొన్నియేండ్లు కాశ్మీరరాజుగానున్న మాతృ గుప్తుఁడే యీకాళిదాసని భ్రమపడిరిగాని రాజతరంగిణినిబట్టి యతఁడు వేఱొకకవియని తెలియఁబడుటచేత నేకాక, క్షేమేంద్రుఁడుతనయౌచిత్య విచారచర్చలో మాతృగుప్తునిదనియుఁ గాళిదాసునిదనియు నాయాసు దర్భముల వేఱు వేఱుగా శ్లోకంబులనుదాహరించుటచేఁగూడఁ గాళిదా సు మాతృగుప్తునికంటెనన్యుఁడని ధ్రువమగుచున్నది.

మఱియుఁ బైకాలమును స్థిరపఱుప శాకుంతలనాటకమునుండి యొకఁటియుదాహరణమునుజూపి యింతటితోనితని కాలనిర్ణయంబునుము గించుచున్నాఁడను. శాకుంతలమాఱవయంకములో రత్నాంగుళీయకము తోఁబట్టుపడిన ధీవరునిప్రసక్తిలోఁ జోరునకుమరణదండనము వైధమగు ట్లు చెప్పఁబడినది. అనపత్యుఁడై మృతినొందిన ధనమిత్రునకు భార్యయు న్నను నతనియర్థంబునకు రాజేకర్తయైనట్లు వచింపఁబడినది. చోరదండ వితంతుకర్తృత్వంబులయెడదారుణముగానున్న యీ రెండాచారము ను గాళిదాసకాలంబున మన్వాపస్తంభవసిష్ఠస్మృతులు మిక్కిలి వ్యవహా రములోనున్నట్లు చెప్పుచున్నవి. ఈపైధర్మసూత్రములు బృహస్పతినార యాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృతులలోఁ గడుమార్పును జెందుటఁజూడఁగాఁ క్రీ మొదటిశతాబ్దంబులోని బృహస్పతిస్మృతికంటె శాకుంతలనాటకమే ప్రా చీనమైనట్లు తేలుచున్నది.

‡ ఈయభిప్రాయంబునే ప్రొఫెసరుఆప్టెగారు మిక్కిలి నొక్కి వక్కాణించిరి. కావున సర్వవిధములఁ బైయెల్లవిమర్శకులయభిప్రాయముఁ బట్టికాళిదాసు విక్రమాదిత్యునియాస్థానమందలివిద్వత్కవిరత్నమై (ధావక) ఘటకర్పరాదులకు సమకాలికుఁడై క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁ గ్రీస్తుశకప్రారంభమువఱకునున్న మధ్యకాలంబున జీవించియుండునని నాయభిప్రాయము.

మహాకవికాళిదాసప్రశంస.

హిందూదేశకవితారహారంబునకు నాయకమణియగు నీమహాకవినిజచరిత్ర మనకేమియుఁ దెలియదు. ఈతఁడు మొదట విద్యాహీనుఁడై భార్యయుపదేశమునఁ గాళికాలయమునఁ బ్రవేశించి యాదేవినిఁ గొలిచి యామెచేఁ దననాలుకపై వ్రాయఁబడిన బీజాక్షరంబులమహిమచేఁ గవితానైపుణిఁబడసెననునది మొదలుగా ననేకకథలీతనిచర్యలం దెల్పుచున్నవిగాని లోకములో మిక్కిలిగొప్పవానినిఁగూర్చి యట్టియద్భుతకథలు వెడలుట స్వాభావికముగావున నవి పామరాదరణీయము లగునుగాని పండితగ్రాహ్యములు కాఁజాలవు. ఇతఁడు స్మార్తుఁడగుసారస్వతబ్రాహ్మణుఁడని యొకరిద్దఱువ్రాసిరి. రఘువంశశాకుంతలాదికృతుల మంగళాచరణశ్లోకములంబట్టి యితఁడు శివభక్తుఁడు నద్వైతమతస్థుఁడు నైనట్లుగోచరమగుచున్నది. శిప్రానదిని, మహాకాలదేవుని, ఉజ్జయినీపురంబును, జక్కఁగా వర్ణించుటచే నితఁడుజ్జయినీపురనివాసుఁడనియు, రాజ్యంబును, రాజలక్షణంబులను, రాజసభలను, సానుభవముగా వర్ణించుటచేనితఁడు విక్రమాదిత్యపూజితుఁడనియు, హిమాలయాదిపర్వతంబులను, రఘుమహారాజుదిగ్విజయయాత్రను, గంగాదిమహానదులను, గాశ్మీరైకస్థితజీవతుక్కుంకుమ

‡ శ్రీ, రామచంద్రకాళే శాకుంతలపీఠిక.

పుష్పంబును సవిమర్శముగా వర్ణించుటచూడఁగా నీలోకజ్ఞుఁడుస్వయ
గాఁ బ్రాచీనోత్తరహిందూస్థానమంతయుఁజూచినవాఁడనియు ధ్రువము
చున్నది.

ఇతఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబున సర్వజ్ఞుఁడనుటకంటె శ్రుతిస్మృ
తిశాస్త్రపురాణాదులను జదివినవాఁడనుట స్వభావోక్తిగాదు. పైనెల్లి
షయంబులకుఁ గ్రమముగా నుదాహరణములఁజూడఁగలము. ఈతనికావ్య
ములంబట్టివిశేషవిత్తవంతుఁడనికాని గర్భదరిద్రుఁడనిగాని మనమేమియు
గ్రహింపఁజాలముకాని, మహదాశ్రయుఁడగుటచేనితఁడుదారహృదయు
డై నిర్విచారముగాజీవించినట్లుమాత్రముతోఁచకమానదు. ఈతనిప్రవర్త
మునికిఁలిపరిశుద్ధమై యప్పటికిప్పటికినిగూడ నెల్లరకు ననుకరింపఁదగి
దనుటకు శాకుంతలపంచమాంకములోని „ అనిర్వర్ణనీయం పరకళత్రం"
పరభార్య చూడఁదగినదిగాదను నొకఁవాక్యముచాలును. ఈవిద్వత్కవి
పుంగవుని కవిత్వపాండిత్యమహిమాతిశయంబుపారంబుగానక యనే
లీక్రిందివిధముగాఁబొగడియుండనిఁకవానిలోఁతుగనుంగొన నేరికిశక్యము
ఈతనికావ్యంబులకుఁ గల్పాంతస్థాయినియగు సంజీవినీవ్యాఖ్యవ్రాసి
మహామహోపాధ్యాయమల్లినాథసూరి— „ కాళిదాసగిరాం సార
కాళిదాసస్సరస్వతీ। చతుర్ముఖోఽథవా సాక్షా ద్విదుర్నాన్యేతుమాదృ
శః॥" అనియు, మీమాంసాశాస్త్రకర్తయగు భట్టపాదుఁడు— „ కవయః
కాళిదాసాద్యాః కవయో వయమప్యమీ। పర్వతే పరమాణౌచ పదార్థ
త్వం వ్యవస్థితం॥" అనియు, కొండొకప్రాచీనాలంకారికుఁడు— „ తిష్ఠ
త్వాలోచితాశేషలోకశాస్త్రేణ ధీమతా। కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కా
వ్యానాం పరిశీలనం॥" అనియు, నొకానొకసరజ్ఞుఁడు— „ కాళిదాస
వితా నవం వయో। మాహిషం దధిసశర్కరం పయః। ఏణమాంసమ
లాచకోమలా। సంభవంతు మమ జన్మజన్మని॥" అనియు, గోవర్ధనా

ర్యుఁడు—"సాకూతమధురకోమలవిలాసినీ కంఠకూజితప్రాయే। శిక్షాసమయేఽపి ముదే రతలీలా కాళిదాసోక్తిః॥" అనియు, నింకొకయథార్థవాది—"పురాకవీనాం గణనాప్రసంగే కనిష్ఠికాధిష్ఠితకాళిదాసా। అద్యాపి తత్తుల్యకవేరభావా దనామికా సార్థకనామధేయా॥" అనియు నింకనుబలువురు పలుతెఱంగులనీతనిఁ గొనియాడిరని విని కనియుంటిమి. ఈలోకోపకార్యిరచించినవని లోకమునఁ బెక్కుగ్రంథములు కనుపడుచున్నవిగాని వానిరచనాక్రమమునుమాత్రము సరిగాఁదెలియకున్నది. అయినను శైలినిబట్టి యొకదానితోనొకటిసరిచూడఁగా ఋతుసంహారము కుమారసంభవము, మాలవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయము, మేఘదూత, శాకుంతలము, రఘువంశము, ననుకృతులీతఁడు క్రమముగారచించియుండునని యెల్లవిమర్శకులంగీకరించియున్నారు. శ్రుతబోధ, శృంగారతిలకము, శృంగారరసాష్టకము, సేతుబంధము, జ్యోతిర్విదాభరణము నను నైదుకావ్యములకర్తృత్వము నీకాళిదాసునకారోపింపఁబలువురుసంశయించియుండిరి. ఇఁకనీతనిపేరనేయున్న కర్పూరమంజరి, శ్యామలాదండకము, పుష్పబాణవిలాసము, ప్రశ్నోత్తరమాల, కుంతేశ్వరదౌత్యము, రాక్షసకావ్యము, నవరత్నమాల యనునివి మనకాళిదాసువ్రాసినవిగావని కొందఱునిశ్చయించియున్నారు. ఎల్లకవితాలక్షణంబులలోను గొంచెముకొంచెముగా ఋతుసంహారాదులకుసరివచ్చుటచే సంశయాస్పదముగానున్నయైదుకృతులీకాళిదాసుచేసినవేయని యూహింపదగిన నామూలాగ్రమొకవిధముగా సుబోధకంబై ప్రవాహరూపంబగు మృదుమధురశైలికిని గీర్తికిని నించుకయైన రఘువంశాదులఁబోలకుండుటచేనివి యీకాళిదాసునవియగునాకావాయని సంశయింపఁదగినవేయగుటచేతను, నేవిషయంబునను మేఘదూతాదులతోఁ బోలకుండుటచేఁ గర్పూరమంజర్యాదులీతనివిగావని నిశ్చితంబగుటచేతను, మొదటియేడుకావ్యములే

యీకవిరచించినవని మనము నువిశ్వసింతము. వానిలో ఋతుసంహార
కూడ మిగిలినవానితోఁబోల్చినయెడల నీతనిది కాదేమో యనుటకుం
ట్లుగానున్నదిగాని యదిబాల్యప్రయత్నముగునను వారిమాటల విశ్వా
చి పరిశీలించితిమేని సుకవితాసుందరి, ఋతుసంహారమున బాలయై కు
రసంభవంబున ముగ్ధయై మాలవికాగ్నిమిత్ర విక్రమోర్వశీయంబుల
యై మేఘదూతరఘువంశశాకుంతలంబులఁ బ్రౌఢయై యీడైజోడై
న్వర్థంబగు నిర్జరవాణీసంజ్ఞంబడసి యీకాళిదాసకవిబ్రహతో బిన్న
నాఁటనుండియు విహరించియుండెనని యూహింపఁగడంగుదుము.

శృంగారరసప్రధానంబై గ్రీష్మాది షడృతుధర్మంబులబోధించు
నూటనలువదిమూఁడుశ్లోకంబులతో నలరారుచున్న ఋతుసంహారమై
నాయికకు నాయకుఁడు చెప్పినట్లుగానున్నది. ఇందు సార్వత్రికముగా
వర్ణనంబును దత్తత్కాలానుగుణంబుగాఁ బశుపక్షితరులతాపుష్పా
నంబులునుగలవు. ఇదినిర్దుష్టంబైనను, విచిత్రకల్పనాలంకారరమ్యంబై
తకులకత్యాదరముగలిగించునదిగాకుండుటచే నీతనిప్రథమకృతియన
వచ్చినది. ఇందుండియొకపద్యమునుదాహరించెదను.

‡ “ స్త్రీణాం విహాయ వదనేషు శశాంకలక్ష్మీం ।
కామంచ హంసవచనం మణినూపురేషు ।
బంధూకకాంతిమధరేషు మనోహరేషు ।
క్వాపి ప్రయాతి సుభగా శరదాగమశ్రీః ॥ ”

కుమారసంభవము హిమవంతునికిఁ బార్వతిజన్మించుటయు
మెనీశ్వరుండు పరిణయుంబగుటయు నతనికిఁ గుమారస్వామిజనించు

‡ శరత్కాలలక్ష్మి చంద్రకాంతిని గాంతలమోములందును, అంచల
లను బడఁతులయందెలయందును, బంధూకపుష్పశోభను వెలదులక్రేఁబెదవులయం
విడిచి యెక్కడకోపోవుచున్నది.

నతఁడు తారకాసురుని సంహరించుటయనను కథాభాగంబున శివపద్మపు
రాణములలోనిగాథలననుసరించి యతివిచిత్రకల్పనవర్ణనములతోనున్న ప
దియేడుసర్గలకావ్యము. ఇందు మొదటి పదియేడుశ్లోకంబులలోనున్న హి
మాలయవర్ణనముచూడఁగా దానియౌన్నత్యము నందలిగంగానదియుత్ప
త్తిని, దానదీపములవలెఁ బ్రకాశించునోషధులను, నందలివృక్షమృగవి
శేషంబులను గాళిదాసు స్వయముగాఁజూచినవాఁడని తెలియుచున్నది.
మొదటిసర్గలోని పార్వతీయౌవనవర్ణనంబును నెనిమిదవసర్గలోని శివస
మాగమవర్ణనంబును గూడశృంగారరసమర్యాదనునీతిపథంబునతిక్రమిం
పక యుక్తపదప్రయోగహృద్యంబులై శ్రావ్యంబులగుటయేకాక యీత
నికవితాగౌరవమును వేనోళ్లఁజాటుచున్నవి. ఇందులకు— „ఏతావతా
నన్వనుమేయశోభి కాంచీగుణస్థానమనిందితాయాః।” (అనఁగా) తరువా
తదీనినీశ్వరుఁడు తనయంకభాగమున నెక్కించుకొనుననుటచేతనే పవిత్రు
రాలగు పార్వతినితంబప్రదేశమూహింపఁదగినశోభగలది యగుచున్నది
యనుచో ననిర్వచనీయంబగు తత్సౌందర్యాతిశయమును వ్యంగ్యముగాఁ
దెల్పు „ననుమేయశోభి” పదంబును, „వీక్షితేన పరిగృహ్య పార్వతీ
మూర్ధకంపమయముత్తరం దదౌ।” సరససల్లాపంబునకై యేదోయడు
గునట్టి యీశ్వరుని ప్రశ్నంబులను బార్వతి చూపుచేతనే గ్రహించి తల
యూపుటచేతనే యుత్తరము చెప్పెననుచో విహృతబను లజ్జానుభావము
స్ఫురింపఁబడుటయు, „ప్రేత్య బింబమనుబింబమాత్మనః కానికాన్యపి
చకార లజ్జయా।” అద్దములో ముఖమందలి నఖక్షతాదిచిహ్నములఁజూ
చుకొనుపార్వతి తనకుఁదెలియకుండఁగ వెనుకఁగూరుచున్న భర్తనీడనుద
నప్రతిబింబమునకు వెనుకఁజూచి సిగ్గుపడియేమేమోచేసెననుచో నవయవ
సంవరణాదిచేష్టలతిమార్దవముగా నిర్వచింపఁబడుటయు మొదలుగా ననే
కోదాహరణములుగలవు. మఱియును—

సమస్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టేః కేవలాత్మనే।
గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్భేదముపేయుషే।
తిసృభిస్త్వమవస్థాభి ర్మహిమానముదీరయన్।
ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః।
జగద్యోనిరయోనిస్త్వం జగదీశో నిరీశ్వరః।
జగదాదిరనాదిస్త్వం జగదంతో నిరంతకః।
ఆత్మానమాత్మనా వేత్సి సృజస్యాత్మానమాత్మనా।
ఆత్మనాకృతినాచ త్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయసే॥
ద్రవస్సంఘాతకఠినస్థూలసూక్ష్మో లఘుర్గురుః।
వ్యక్తో వ్యక్తేతరశ్చాసి ప్రకామ్యం తే విభూతిషు।
త్వామామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీం।
తద్దర్శినముదాసీనం త్వామేవ పురుషం విదుః।
యోగినోయం విచిన్వంతి క్షేత్రాభ్యంతరవర్తినం।
అనావృత్తిభయం యస్య పదమాహుర్మనీషిణః॥

అనిసృష్టిక్రమంబును సగుణనిర్గుణబ్రహ్మలక్షణంబును దెల్పునీశ్లో కంబులు మన్వాదిస్మృతులను భగవద్గీతలను స్మరింపఁజేయుచు నౌపనిష పురుషజ్ఞానముపదేశించుచు నాహా యీమహాత్ముఁడు విద్వద్వరిష్ఠుఁ యని ఘోషించుచున్నవి.

ఆయాసందర్భంబులనన్నిరసములు నీకావ్యమునఁగనుపడుచున్న గాని నాల్గవసర్గలోఁ గరుణరసమును జివరిరెండుసర్గలలో వీరభయాన రసములును మిక్కిలివర్ణింపఁబడినవి. పతివియోగదుఃఖమోర్వఁజాలక వఁదలంచిన రతీదేవివాక్యముగానున్న—

† „ శశినాసహ యాతి కౌముదీ సహమేఘేన తటిత్ప్రలీయతే।
ప్రమదాః పతివర్త్మగాఇతి ప్రతిపన్నంహి విచేతనైరపి॥”

† చంద్రునితోఁ జంద్రికయు, మేఘముతో మెఱుపును, బోవుచున్నవి. స్త్రీ తులు పతులననుగమింతురనుట యచేతనములకుఁగూడఁ దెలిసినదిగదా?

అనుశ్లోకము కాళిదాసకాలమున సహగమనాచారముగలదని తెలుపుచున్నది.

పార్వతీవివాహవిషయంబుననున్న "అశోచ్యాహి పితుః కన్యా సత్పాత్రప్రతిపాదితా। సుతాసంబంధవిధినా భవ విశ్వగురోర్గురుః॥" అనునాంగిరసవాక్యమును, శాకుంతలమందలి, "గాంధర్వేణ వివాహేన బహ్వ్యో రాజర్షికన్యకాః। శ్రూయంతే పరిణీతాస్తాః పితృభిశ్చాభినందితాః॥" "అస్మాన్సాధువిచింత్య సంయమధనా నుచ్చైఃకులంచాత్మన స్త్వయ్యస్యాః కథమప్యబాంధవకృతాం స్నేహప్రవృత్తించతాం।" అను దుష్యంతకణ్వవాక్యంబులను, రఘువంశములోని యిందుమతీస్వయంవరవిధిని, బరిశీలించినయెడల నీకవికాలంబునకే మనువసిష్ఠాదిస్మృతులును, నాపస్తంభాదిసూత్రములును మిక్కిలివ్యవహారంబులో నున్నవనియు క్షత్రియులలోనున్నట్లుగా బ్రాహ్మణులలో గాంధర్వాదివివాహములు లేవనియుఁ బుత్రికకుఁదగినవరుని సంపాదించుభారమిప్పటివలెనే యప్పుడుగూడఁ దండ్రిదేయనియు, "ప్రాయేణ గృహిణీ నేత్రాః కన్యార్థేషు కుటుంబినః।" అనువాక్యమునఁ గూఁతురిపెండ్లివిషయమున భార్యయాలోచనంబె భర్తకుముఖ్యముగాఁ గావలసియుండునదియనియుఁ దెలియుచున్నది. మఱియుఁ బార్వతివివాహ మెంతయు సరసస్వభావముగావర్ణింపఁబడినది. అందుండియొకశ్లోకముదాహరించెదను.

‡ "కంపేన మూర్ధ్నశ్శతపత్రయోనిం వాచాహరిం వృత్రహణం స్మితేన।
ఆలోకమాత్రేణసురానశేషా న్సంభావయామాసయథాప్రధానం"

---

‡ అనఁగాఁ దనపెండ్లికి దేవతలందఱురాఁగా నీశ్వరుఁడు బ్రహ్మదేవునిఁ జూచి సానందముగాఁ దలయాడించియు, విష్ణుమూర్తినిజూచి దయచేసితిరాయని యడిగియు, నింద్రునిఁజూచిచిఱునవ్వునవ్వియు, మిగిలినయమరులనొక్కసారికన్నులారఁజూచియు, నైవరికెట్లుతగునోయట్లు గౌరవించెనని భావము.

మేఘసందేశము. ఇదియొక యమూల్యకావ్యరత్నము. దీనిసారస్య మును బలుతెఱంగులవెల్లడించు వ్యాఖ్యాతలు ముప్పదిమందికంటె నధి ముగాఁగలరనుటకంటె దీనిఘనతను వేఱుగానుతింపనక్కఱలేదు. హను మత్సందేశమును మనస్సులోనుంచుకొని కాళిదాసీమేఘసందేశము వ్రాసెనని పూర్వవ్యాఖ్యాతలూహించియున్నారు. అదిసత్యమే యయిన ను దానికి దీనికిని సందేశముమాత్రమే తుల్యమగునుగాని మిగిలినయీ నికృతులకాధారములగు నితివృత్తములున్నట్లుగా దీని కేమూలకథయు గానరాదు. కేవలకల్పితకవితాకల్పలతకాద్యఫలఁబనఁదగునిది నూట యేనుపద్యముల చిన్నకావ్యమైనను భావప్రధానంబై యక్షీణరసభరిత బై సార్వజనీనంబగుచున్నది. ఈకావ్యంబున రసము విప్రలంభశృంగార ము. పాకము, ద్రాక్షాపాకము. వృత్తి, కైశికి. రీతి, వైదర్భి. అలంకార ము, స్వభావోక్తి. పెక్కేల? సర్వకావ్యాలంకారములకిదిగని. అనేక క వులు దీనిని బెక్కుదేశభాషలలోనికి మార్చిరనుట దీనిరుచిని, సర్వస ర్థుఁడగు మల్లినాథసూరి మేఘసందేశములోను మాఘకావ్యములోను నా వయఃకాలముగడచినదనుట దీనిభావగాంభీర్యమును బ్రకటించుచున్న కుబేరునిశాపముచే భార్యావియుక్తుఁడై చిత్రకూటపర్వతమునఁ దనశా కాలమును నొక్కసంవత్సరమునుగడపుచున్న యొకానొకయక్షుఁడలకా పురంబుననున్న తనప్రియురాలికిఁ దనవార్తనెఱింగింపుమని మేఘునితో జెప్పుటయను కథాభాగముగలదియగుటచే దీనికి మేఘసందేశమను పే రువచ్చినదని కావ్యధోరణిని వ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయంబునను నిర్వచింప బడుచున్నదిగాని యట్టివార్తయిచ్చెనని యొకవ్యాఖ్యాతయువ్రాసియు డలేదు. దీనిపైమహాకవియగుకాళిదాసు తనయీకావ్యోద్యమంబున బ్రధానప్రయోజనంబగునట్టి సందేశమునుదెల్పకయే కావ్యమునుసమా నొందించెనా? లేక దీనిందెల్పుచివరిభాగమునశించెనా? కాకయట్టిసం

శమిందే దుర్గ్రహంబై యిమిడియున్నదా? అనిపలుతెఱంగుల వెడలినసం దియంబుల కుత్తరముగా నుత్తర మేఘములోని నలువది రెండవశ్లోకంబున ర్థమే యీకావ్యనిగూఢఫలంబగు సందేశమని తెలియుచున్నది. హృదుమ ధురసరసంబగు నాశ్లోకమునిందుదాహరించెదను.

« త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శిలాయా।
మాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుం।
అస్రైస్తావన్ముహురుపచితై ర్దృష్టిరాలుప్యతే మే।
క్రూర స్తస్మిన్నపి నసహతే సంగమం నౌ కృతాంతః॥ »

ఓప్రేయసీ! ప్రణయకలహమునఁ గోపగించినట్లున్న నీయాకార మును రాగద్రవ్యములతో ఱాతిపలకమీఁదఁ జిత్రించి నీపాదములమీఁదఁ బడినట్లుగా నాయాకృతిని జిత్రింపఁబోవునంతలోఁ బొరలిపొరలివచ్చుక న్నీళ్లచే నాదృష్టికప్పఁబడిపోయినది. అకటా! పాడుదైవము చిత్తరువు లోఁగూడ మనసమాగమమును సహింపకుండెను. అనితనభార్యనుగూర్చి యక్షుఁడు పంపఁబోవువార్తయయినట్లు తెల్లమగుచున్నది.

ఈతఁడీకావ్యమునఁ జిత్రకూటమార్గమధ్యమందున్న పర్వతముల ను నదులను దేవక్షేత్రంబుల నీక్రిందివిధముగా వర్ణించి ప్రాచీనోత్తరహిం దూదేశస్థితిని బ్రకటించెను.

« ఓయుత్తమకులసంభూతుఁడవైన మేఘుఁడా! కుబేరశాపము వలన వియోగదుఃఖమనుభవించుచున్న నానార్త నలకాపురంబుననున్న నాభార్యకుఁజెప్పుటకై నీవు వెళ్లవలసినమార్గమునుముందుగావిని తరువాత (త్వామాలిఖ్యయనుపద్యమందలి) నావార్తనువిందువుగాక. నీవీచిత్రకూ టశిఖరమునుండి యుత్తరదిక్కుగాబయలు వెడలి మాలవను నెత్తయినక్షే త్రము నెక్కి యక్కడనుండియుత్తరముగానాషాఢమాసమునఫలించుమా మిడిచెట్లుగల యామ్రకూటపర్వతమునకేగి పిదప రేవా (నర్మద) నదిని

జూచి క్రమముగా దశార్ణదేశములనుబొంది వానిరాజధానియగు విది
పురముచజేరి యచట వేత్రవతీనదీజలముత్రాగి యచటికిదగ్గఱగానున్న
నైచైరాఖ్యపర్వతమున నలసటదీర్చుకొని క్రమముగా వననదీతీరభూముల
డుపుచు నిర్వింధ్యానదికిఁ బశ్చిమముగా నుత్తరదిక్కునకుఁబోవునీ క
దికిఁ దూర్పుగానున్న యుజ్జయినీపురమునకుఁబోవుట చుట్టుదారియై
దప్పక యానిర్వింధ్య (సింధునది) మార్గమునుబట్టి యవంతిదేశము
బొంది వానిరాజధానియుశిప్రానదీతీరస్థమునగు నుజ్జయినికి వెళ్లి యా
శోభంగని దానిసమీపమునను న్న గంధవతీనదీతీరమందలి మహాకాళ
త్రమునుజేరి మహాకాలనాథునిసాయంతనపూజనెఱవేర్చుకొని మర
చ్చి యుజ్జయినిలో నా రాత్రిగడపి యునయమున నేపయనమై గంభీర
దిమీదుగా దేవగిరిఁజేరి యందుఁగుమారస్వామిని సేవించి బయలు
చర్మణ్వతీనదినిదాఁటి బ్రహ్మావర్తదేశమునరసి యందర్జునుని శరవర్ష
కుఁజోటైన కురుక్షేత్రమునుజూచి పిదప నతిరుచ్యమగు సరస్వతీజల
త్రాగి పిదపఁ గనఖలపర్వతమునగ్గఱగాఁబ్రవహించు గంగానదినడ్డము
దాఁటి యంతహిమాలయంబుంజేరి యందలివిశేషంబులెల్లంగనియం
డివెడలి క్రౌంచరంధ్రమునుండి యుత్తరముగాఁబోయి కైలాసపర్వత
నకతిథివై మానససరస్సుఁగని యాగిరిపైనున్న గంగామహాలయగు
కానగరినిజూడఁగలవు" అనిపూర్వమేఘమున మార్గమువర్ణించి యు
మేఘమున నలకాపురంబును యక్షునిగృహంబును జక్కగావర్ణించె
ఇట్లుచిన్నకథాబీజమునంకురింపఁజేసి శృంగారరసముపోసి చక్కగా
చి యీకావ్యకల్పతరువుగాఁజేసిన యీకవి కవితాచాతుర్యమనుభ
వేద్యము. ఇతఁడీకావ్యమున ౭౭ వ శ్లోకమున సురయనునర్థమున హా
యను దేశభాషాపదమును బ్రయోగించెను. దీని నమరసింహుఁడు
,, సురాహాలిప్రియాహాలా " యనినుడివెను. మఱియు నితఁడు రఘు

శము ౪వ సర్గ ౬౭వ శ్లోకమున నితరపూర్వకవులెవరును వర్ణింపని కాశ్మీరదేశములోని సింధునదీతీరభూములలోనున్న కుంకుమపువ్వునువర్ణించెను. ఈతనిసమకాలికుఁడగు నాయమరసింహుఁడే "అథకుంకుమం. కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం బాహ్లీకపీతనే" యనివచించెను. పూర్వహిందూదేశనాగరికతకుఁదార్కాణమై శ్రావ్యమందాక్రాంతావృత్తభాసురంబై సదభిప్రాయమంజులంబైన యీకావ్యము సంస్కృతభాషావధూటికిఁదిలకమని నమ్మఁదగినది.

రఘువంశము. ఇదియాబాలవృద్ధము జగమెఱిఁగినకావ్యము. గతించిన పందొమ్మిదిశతాబ్దములనడుమ నెల్లవిధముల దీనింబోలినకావ్యమింకొకటిలేదనుట యెల్లచదువరులకు ననుభవసిద్ధమగుటచే దీనికిదియేసాటియనవచ్చును. ఆసులభశైలి కాపదమార్దవమున కారసపుష్టి కాచిత్రకల్పనమున కాస్వభావవర్ణనమున కాభావగ్రహణమున కాయౌచిత్యమున కానైపుణి కాప్రౌఢిమకుజన్మభూమియగు నిదిలోకజ్ఞానమున కాదర్శముగానున్నది. దీనిపై నలువదివ్యాఖ్యానములవఱకునుగలవుగాని వానిలో మల్లినాథసూరిసంజీవినీటీక మిక్కిలిప్రాచుర్యమునుజెందియున్నది ఉత్తమకవితాపారంగతుఁడగు నీకాళిదాసు తనయేయితరకావ్యమునలేని స్వకథనంబును ప్రౌఢకవిలక్షణంబునకనుగుణంబుగా నహంకారనిరాసపూర్వకంబుగా నిందిట్లొనరించెను.

క్వసూర్యప్రభవో వంశః క్వచాల్పవిషయా మతిః।
తితీర్షుర్దుస్తరం మోహాదుడుపేనాస్మి సాగరం॥

పందొమ్మిదిసర్గలుగల యీమహాకావ్యము భాషాభివృద్ధికై పఠించుటకేకాక పుణ్యపురుషులకథలు వినుటకును నుత్తమనాయికానాయకసత్పాత్రలంగనుటకును రాజచరిత్రలఁదెలియుటకును జతుర్వర్గసాధనంబెఱుంగుటకును నీతిసారంబుగ్రహించుటకును దేశకాలపాత్రవిశేషాంశంబులనూ

హించుటకును లోకఁబునను పయోగపడుచున్నది. ఈప్రబంధమున దిలీ
డుమొదలుగా నగ్నివర్ణునివఱకును గలసూర్యవంశరాజులగు నయో
ప్రభువులచరిత్రముఁ దెల్పుచుఁ గాళిదాసు వాల్మీకి రామాయణకథ
కరగా వివరించెను.

దిలీపుఁడు, రఘువు, అజుఁడు, దశరథుఁడు, రాముఁడు, కుశు
రాజాతిథి, నిషధుఁడు, నలుఁడు, నభస్సు, పుండరీకుఁడు, క్షేమధన్వ
దేవానీకుఁడు, అహీనగుఁడు, పారియాత్రుఁడు, శిలుఁడు, ఉన్నాభు
వజ్రనాభుఁడు, శంఖణుఁడు, వ్యతిషాశ్వుఁడు, విశ్వసహుఁడు, హి
నాభుఁడు, కౌసల్యుఁడు, బ్రహ్మిష్ఠుఁడు, పుత్రుఁడు, § పుష్యుఁడు, ధ్రు
వసంధి, సుదర్శనుఁడు, అగ్నివర్ణుఁడు నను నిరువదితొమ్మండుగురు రఘు
శరాజులయవిచ్ఛిన్నమైన పురుషక్రమ మిందుఁ జూపఁబడినది.

రామాయణములో సీతావివాహసందర్భమున నున్న ‹‹ పతివ్ర
మహాభాగా ఛాయేవానుగతా సదా ›› యనునుపమానంబును గ్రహి
యీకవి దిలీపుఁడు నందినీధేనువు ననుసరించుసందర్భంబున ‡‹‹స్థితస్థి
ముచ్చలితః ప్రయాతాం నిషేదుషీ మాసనబంధధీరః। జలాభిలాషీ
మాదధానాం ఛాయేవ తాం భూపతిరన్వగచ్ఛత్ ॥ ›› అనుచో మికి
సరసముగా వివరించి ప్రయోగించినట్లు కనుపడుచున్నది. దిలీపుని స్త్రీ
గమగు ఛాయతోఁ బోల్చుటదోషము గాదని ‹‹ లౌకిక్యుపమా కలింగవచ
లతానిమిత్తము లే ›› దను వామనునివాక్యము చేసమర్థించి యీయు
నిరుపమానమని చారిత్రవర్ధనుఁడు తనవ్యాఖ్యానమున వ్రాసెను.

---

§ వీరిలోఁ బుత్రి రాజకుమారుఁడగు పుష్యుఁడు బ్రహ్మవేత్తయగు జైమి
నికి శిష్యుఁడై మోక్షప్రాప్తికి యోగవిద్య నభ్యసించెనని వర్ణింపఁబడినది.

‡ దిలీపుఁడు, నందినీధేనువు నిలిచినపుడు నిలిచి, పడుకొనినపుడు
చుండి, నీరుత్రాగినపుడు నీరాని, నడవ లెనే దానిననుగమించెను.

నఁటియు రఘుమహారాజు దిగ్విజయయాత్ర చేయుసందర్భంబున నాల్గవసర్గలోఁబూర్వహిందూదేశస్థితిచక్కఁగాఁ దెలుపఁబడినది. చతురంగబలసమేతుఁడగు రఘుచక్రవర్తిముందుగాఁ దూర్పుగా బయలువెడలి ప్రాచ్యరాజులజయించి సముద్రప్రాంతంబునకువచ్చి సుహ్మదేశీయులవశపఱచుకొని క్రమముగా వంగదేశీయులనోడించి గంగాద్వీపములలోజయస్తంభములనాటి పిదపఁ గపిశానదినిదాఁటి యుత్కలదేశరాజులు తనకుమార్గదర్శకులుకాఁగాఁగలింగదేశమునకువచ్చి మహేంద్రాద్రిపైనారాజునుగెలిచిపిదపసముద్రతీరముననే దక్షిణదిక్కుగావచ్చి కావేరీనదిదగ్గఱగామలయపర్వతప్రాంతమునఁ గొంతవిశ్రమించి పిదపఁ బాండ్యదేశభూపతులకుఁ బ్రతాపముచూపి తామ్రపర్ణీనదిఁగని మలయదర్దురపర్వతములనెక్కి క్రమముగా సముద్రమునకుదూరమందున్న సహ్యాద్రినతిక్రమించి కేరళదేశరాజులనణఁచి పిదప నపరాంతదేశప్రభువులవలనఁ బన్నుగ్రహించి త్రికూటాద్రిని జయస్తంభముగాఁగావించి పిదపఁ బారసీకులజయింప మెట్టదారిని వెడలి యశ్వనాథనులగు యవనులఁబెక్కండ్రఁ దుముల యుద్ధమున హింసించి మిగిలినవారినిరక్షించి పిదపనుత్తరదిక్కుగావచ్చి యుత్తరదేశీయులనుద్ధరించుచు సింధునదీతీరంబులసంచరణంబున శ్రమతీర్చుకొనుచుఁ గ్రమముగా హూణరాజులనుదమణఁచి పిదపఁగాంభోజులజయించి తరువాత హిమాలయంబునధిరోహించి లౌహిత్యానదినిదాఁటి ప్రాగ్జ్యోతిషజనపదేశ్వరునిగొట్టి కామరూపదేశనాథుని సేవఁబడసి దిగ్విజయసంపన్నుఁడై యయోధ్యకువచ్చెను. ఈదేశయాత్రను సవిమర్శముగా నెల్లవిశేషంబులందెల్పుచు వర్ణించుటచూడఁగాఁ గాళిదాసియాత్రయంతయుఁజేసినవాఁడనితోఁచకపోదు. ఇందలిసర్గలన్నియు రసభరితంబులై మనోహరంబులుగానున్నవిగాని సీతాపరిత్యాగరూపమగు పదునాల్గవసర్గమాత్రము వానినెల్లమించియున్నది. సీతను విడుచు రాముని యాక్రందవాక్యము రాగాజధర్మమునకే యా రేఖ ప్రస్తాంతనైపుణీకేమి పెట్టినది పేరుగానున్నది.

" అనైమి చైనావసఘేతికింతు లోకాపవాదోబలవాన్మతో మే।
ఛాయాహి భూమేశ్శశినోమలత్వే నారోపితా శుద్ధిమతః ప్రజాభిః

ఆహా! అడవిపాలగుసీత రామునకువర్తమానించిన యీ శ్లోక వాక్యములు కరుణరసమొలికించుచుఁ బతివ్రతాలక్షణంబులగు క్షమాధైర్యములం దెల్పుచు నెంతసరసముగానున్నవి?

§ వాచ్యస్త్వయా మద్వచనాత్సరాజా వహ్నౌవిశుద్ధామపియత్సమక్షం మాం లోకవాదశ్రవణాదహాసీః। శ్రుతస్య కిం తత్సదృశం కులస్య।

† సాఽహం తపస్సూర్యనివిష్టదృష్టి రూర్ధ్వం ప్రసూతేశ్చరితుం యతిష్యే భూయోయథా మేజననాంతరేఽపి త్వమేవభర్తా నచ విప్రయోగః

నాటకములు:—భాసుని రత్నావళితో సరిచూచుచు నీతనిమాళవికాగ్నిమిత్రముకథను శ్రీహర్షజీవితములోఁగనియెంటిమి. ఊర్వశీపురూరవస్సులు కథానాయకులుగాఁగలుగుట విక్రమోర్వశీయమనియు, శకుంతలయుదంతముఁదెలుపుట శాకుంతలమనియుఁ బేరువడసిన రెండునాటకములును బురాణప్రసిద్ధవృత్తములే. మాలవికాగ్నిమిత్రములోనికథ క్రీ పూ॥ రెండవశతాబ్దమునడుమ మగధదేశరాజుగానున్న యగ్నిమిత్రుని కథను దెల్పునదిగానున్నది. వీనిలో విక్రమోర్వశీయము " సప్తాష్టనవపంచాంకం దివ్యమానుషసంశ్రయం। త్రోటకంనామ తత్ప్రాహుః ప్రత్యంకం సవిదూషక " మ్మను లక్షణంబునకు సరిపడుటచేఁ ద్రోటకమనిపిలువఁబడుచున్నది. శృంగారరసాశ్రయంబులగు నీమూఁడురూపకంబులలోనేకాక లోకములోని యితరనాటకములకంటెఁగూడ శాకుంతలము త్తమమను

§ † నీదగ్గఱనే యగ్నిశుద్ధియైనను లోకాపవాదముచేనన్నువిడిచితివి. ఇది నీకులమునకును శాస్త్రమునకును దగియుండునుగదా? నేనూ ప్రసవమయినపిదప జన్మాంతరమందైనను నీవేభర్తవుగావలయును వియోగముగాఁగూడదు. అనిసూర్యునిఁగూర్చి తపస్సొనరించెదను.

దుపరులయభిప్రాయంబును "కావ్యేషు నాటకం రమ్యం నాటకేషు శకుంతలా" అనులోకోక్తి స్థిరపఱచుచున్నది. ఇదియెల్లకవితాలక్షణంబులకును స్వభావాదివర్ణనంబునకును సాత్త్వికాదిభావములకును నుచితంబగు రసంబునకును గనియై స్వదేశీయులహృదయంబునే కాక పరదేశీయులచిత్తంబునుగూడ రంజింపఁజేసి వన్నెకెక్కినది. గేటియనుజర్మనీదేశపండితుఁడీనాటకమును జదివి యానందముపట్టఁజాలక మైమఱచి నాట్యమొనరించెనని వాడుకగలదు. స్వభావవర్ణనమీతనిసొమ్మని ప్రతికావ్యమామూలాగ్రముగా బోధించుచుండ నెన్నియుదాహరణములు చూపుదును? అయిననొకటి. శాకుంతలప్రథమాంకములోని రథవేగవర్ణనము

* యదాలోకేసూక్ష్మం వ్రజతి సహసా తద్విపులతాం।
యదర్ధే విచ్ఛిన్నం భవతి కృతసంధానమివ తత్ ।
ప్రకృత్యా యద్వక్రం తదపి సమరేఖం నయనయో-
ర్నమే దూరే కించిత్ క్షణమపి నపార్శ్వే రథజవాత్ ॥

అనన్యసామాన్యోపమాలంకారరత్నములకుఁ బేటికయగు నీతనిఁగూర్చి "ఉపమా కాళిదాసస్య" యనునార్యోక్తి చాలదుగావున నుపమాలంకారమేయితఁడనిచెప్పిన బాగుగానుండును. చూడుఁడు.

* చరణాంకనివేశితాం ప్రియాయాస్సరసాం పశ్యవయస్య! రాగలేఖాం।
ప్రథమామివ పల్లవప్రసూతిం హరదగ్ధస్య మనోభవద్రుమస్య ॥

---

* దూరమందేది చిన్నదిగాఁగనుపడినదో యదివేగముగాఁబెద్దదియగుచున్నది. ఏది నడుమ నెడముగలిగియున్నదో యదిసరిగాఁ గనుపడుచున్నది. ఈరథవేగమువలననాకు దూరమందుఁ బార్శ్వమందుఁగూడ నేదియు నిమిషమైనను దృష్టిగోచరముగాకున్నది.

* మిత్రుఁడా! శివునిచేఁగాల్చఁబడిన మన్మథవృక్షముయొక్క మొదటి క్రొత్తచిగురువలెనే సరసముగానున్న ప్రియురాలిపాదాంతమునందలి రాగరేఖను జూడుము.

§ గచ్ఛతి పురశ్శరీరం ధావతి పశ్చాదసంస్తుతం చేతః। [మాలతి
చీనాంశుకమివ కేతోః ప్రతివాతం నీయమానస్య॥ శా. ౧

† నాతి శ్రమాపనయనాయ నచ శ్రమాయ।
రాజ్యం స్వహస్తధృతదండమివాతపత్రం॥ శా. ౫

‡ భ్రమరఇవ విభాతే కుందమంతస్తుషారం।
నచఖలు పరిభోక్తుం నైవశక్నోమి హాతుం॥ శాకుం. ౫

ఈతని కావ్యామృతసరస్సునుండి లెక్కించియెన్నియుపమాబి
వులందాగి తృప్తినొందగలము? ఎన్నిసారులుచదివినను నెప్పటికప్పుడ
నవరసోదయముగానుండు నీతని శాకుంతలమునేమనివర్ణింతును? సంస్కృ
తాక్షరములువచ్చిననారికెల్ల నోటికివచ్చెడు దీనినాల్గవయంకములోని
రసములగు నాలుగుశ్లోకములనునిందువ్రాయుట చర్వితచర్వణమగును
పున వానివిడిచి యికనీతనికవితావిశేషంబులకు దిగ్ప్రదర్శనముగాను
హరణంబులంజూపుచున్నాఁడను. ఈక్రింది స్త్రీరూపవర్ణనముచూచినయె
ల ననితరకవిజనానుమేయంబగు కవితాప్రపంచనిర్మాణమున నీతని
భాసామర్థ్యమెంతవఱకుఁబోయినదో మనమూహింపఁజాలము. వీని
వంబును భాషారసజ్ఞులకనుభవైకవేద్యముగాని వచనైకగోచరముగా
న్నది. ఆహా యేమివర్ణనము?

---

§ గాలికెదురుగాఁ గొనిపోఁబడు ధ్వజముయొక్క పట్టుగుడ్డవలెనే ముం
రీరము నడచుచున్నది. వెనుక హృదయము వఱుగెత్తుచున్నది.

† తన చేతితోఁబట్టుకొనిన గొడుగువలెనే రాజ్యము, అతిశ్రమనుబోఁగొ
శ్రమనుగలిగింపదు. (అనఁగా) కష్టముతోఁగూడిన సుఖమునిచ్చునభావము.

‡ మంచుతోఁగూడినమల్లెమొగ్గను దుమ్మెదవలెనే, యీశకుంతలను విడు
జాలను, పరిగ్రహింపఁజాలను.

§ చిత్రే నివేశ్య పరికల్పితసత్త్వయోగా।
రూపోచ్చయేన విధినా మనసా కృతాను।
స్త్రీరత్నసృష్టిరపరా ప్రతిభాతి సా మే।
ధాతుర్విభుత్వమనుచింత్య వపుశ్చ తస్యాః॥

† అస్యాస్సర్గవిధౌ ప్రజాపతిరభూచ్చంద్రోను కాంతిప్రద।
శృంగారైకరసస్స్వయంను మదనో మాసోనుపుష్పాకరః।
వేదాభ్యాసజడః కథంనువిషయవ్యావృత్తకౌతూహలో।
నిర్మాతుం ప్రభవేన్మనోహరమిదం రూపంపురాణోమునిః॥

‡ ఆభరణస్యాభరణం ప్రసాధనవిధేః ప్రసాధనవిశేషః।
ఉపమానస్యాఽపి సఖే ప్రత్యుపమానం వపుస్తస్యాః॥ వి. ౨

ఇవి చూడఁగా మూఁడవపద్యములోని వర్ణనమువలెనే వీనికివియే సాటియని తోఁచుచున్నది.

ఈతనికృతులలో నర్థకఠినములును రసహీనములు నగుశ్లేషచిత్రయమకాదులు లేవనియే చెప్పవచ్చును. అయిననీతని విక్రమోర్వశీయము

---

§ బ్రహ్మదేవుఁడు చక్కనియాకారమును జిత్తరువులో వ్రాసి ప్రాణముపోసి శకుంతలను నిర్మించెనో? లేక, సేకరించిన కాంతిసమూహముతో మనస్సుచేతనే నిర్మించెనో? విధాత సృష్టిసామర్థ్యమును, దానిశరీరలావణ్యమును జూడఁగా, నీస్త్రీరత్నసృష్టి యింతకంటెను వేఱయినదనియే నాకుఁదోఁచుచున్నది.

† ఈయూర్వశినిర్మింపఁ గాంతిప్రదుఁడైన చంద్రుఁడు స్రష్టయగును. లేదా? శృంగారరసనిలయుఁడగు మన్మథుఁడుగావలయును. కాదా? పుష్పాకరమైనవసంతము గావలయును. కానియెడల, వేదజడుఁడు, విషయసుఖముల నెఱుఁగనివాఁడును ప్రాచీనమునియునగు బ్రహ్మ యిట్టిమనోహరరూపమును నిర్మింపనెట్లు సమర్థుఁడగును?

‡ దానిదేహము ఆభరణమున కాభరణము; అలంకారమున కలంకారము; ఉపమానమునకు నుపమానముగానున్నది.

నాల్గవయంకములో నతిమధురము నతిసులభము నతిసరసమును బ్రశ్నో
త్తరరూపంబునగు (త్రిగతమను పేరుగలశ్లిష్టచిత్రకవిత్వమునకొక్క యుదా
హరణముగలదు. ఎట్లనఁగా—

"సర్వక్షితిభృతాం నాథ! దృష్టా సర్వాంగసుందరీ।
రామారమ్యే వనాంతేఽస్మిన్ మయా విరహితా త్వయా॥"

ఓసర్వక్షితిభృన్నాథ! యీవనాంతమున నాచేవిడువఁబడిన
సర్వాంగసుందరి నీచేఁజూడఁబడినదాయని పర్వతంబునడిగిన రాజుప్రశ్న
మునకామాటలచేతనే యోసర్వక్షితిభృన్నాథ! యీవనాంతమునం
విడువఁబడిన సర్వాంగసుందరి నాచేఁజూడఁబడినది యని ప్రశ్నమునకు
కొక్క ప్రతిధ్వనియే యుత్తరము గావచ్చును. ఇదిసంస్కృతములో నేకా
లుఁగులోనట్లువచ్చుటకనుకూలపడదు.

సహజసౌందర్యవర్ణనకొక్క యుదాహరణము.

* "సరసిజమనువిద్ధం శైవలేనాపి రమ్యం।
మలినమపి హిమాంశోర్లక్ష్మ లక్ష్మీం తనోతి।
ఇయమధికమనోజ్ఞా వల్కలేనాపి తన్వీ।
కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం॥ శా. ౧

శాస్త్రజ్ఞానము. ఇతఁడెలుఁగనిశాస్త్రము లేదనియిదివఱకే చె
తిమి. ఈకవి పాణినీయము నేకాక చాంద్రాదివ్యాకరణములనుగూడ
జెంగినవాఁడని యీతనిపదప్రయోగమే తెల్పుచున్నది. పాణినీయవి
ద్ధములనఁబడుచు మల్లినాథాదులచే సమర్థింపఁబడిన యొకటిరెండు
యోగములఁజూపెదను. "త్రియంబకం సంయమినందదర్శ" యను

* పద్మము నాఁచుతోఁగూడినను రమ్యముగానేయుండును. నల్లగానున్న
జిహ్నము చంద్రునకు శోభనేచేయుచున్నది. ఈశకుంతలయో నారబట్టకట్టినను
కిరాలి చక్కగానేయున్నది. సుందరాకారంబులకేవి యలంకారములుగావు!

దప్పక రావలసినయణాదేశమునకుమాఱుగా నిమిత్తమాధారము లేని "ఇయఙ్ఞా" దేశమువచ్చినది. పాణినీయవిరుద్ధమైనను బద్మపురాణస్థితంబైన యీప్రయోగము మహాకవి చెప్పినదగుటచే నట్లంగీకరింపఁబడినది యనియు, "తత్రవిశ్రామహేతోః" అనుచో హ్రస్వము రావలసియుండఁగా దీర్ఘముండుట యపాణినీయమే యని కొందఱనిరి గానియిది "విశ్రామోవా" యనుచాంద్రవ్యాకరణంబున సాధువనియు, మల్లినాథుఁడువ్రాసెను.

మఱియు "ఛాయాహి భూమేశ్శశినోమలత్వే నారోపితా శుద్ధిమతః ప్రజాభిః" అనఁగాఁ జంద్రునిపైఁ బ్రతిఫలించినభూమియొక్క నీడనే నలుపని ప్రజలు చెప్పుచున్నారనిభావము. దీనింబట్టి చంద్రునిలోని నైల్యమును భూఛాయయనువారిభావన నితఁడు ఖగోళజ్ఞానంబునఖండించినట్లు కనుపడుచున్నది.

మఱియు "అథౌషధీనామధిపస్య వృద్ధౌ తిథౌచ జామిత్రగుణాన్వితాయాం" అనుసీతావివాహముహూర్తంబుచేఁగూడ నితఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్రభాగంబు నెఱిఁగినవాఁడనవచ్చును.

"వీర్యవంత్యౌషధానీవ వికారో సాన్నిపాతికే। కు, ౧౧.

ఆమయస్తు రతిరాగసంభవః॥ ర. ౧౯ స. సంగవస్తు భిషజామనాశ్రవః। రాజయక్ష్మపరిహానిరాయయౌ। వైద్యయత్నపరిభావినంగదం మహౌషధిం నక్తమివాత్మభాసః॥ (కు. ౧) భోగీవ మంత్రౌషధిరుద్ధవీర్యః (ర. ౧౨) తేనహి దంశచ్ఛేదః పూర్వకర్మేతి శ్రూయతే; ఛేదోదంశస్య దాహోవా క్షతేర్వా రక్తమోక్షణం। ఏతాని దష్టమాత్రాణామాయుషః ప్రతిపత్తయః॥ (మాల. ౪. అం.) అనియు ననేకవిధములుగా నీతనికావ్యములలోనున్న మోషధిరోగచికిత్సావిషయకవాక్యములవలన నీకవికాలమున సుశ్రుతచరకాదిసంహితలును నోషధితత్త్వశాస్త్రంబును

నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మఱియు నీసర్వజ్ఞుఁడు హస్త్యాయుర్వేదజ్ఞానంబును వాత్స్యాయనాది కామసూత్రజ్ఞానంబును నం[illegible] మొబ్రికటించెను.

విశేషాంశము:— "సంతానకాకీర్ణమహాపథం తచ్చీనాంశు[illegible] కల్పితకేతుమాలం" చీనాంశుకమివకేతోః, కథం సముద్రవ్యవహారీ [illegible] ర్ధవాహో ధనమిత్రోనామ నౌవ్యసనే విపన్నః, అనేనసార్థం [illegible] రాంబురాశేస్తీరేషు తాలీవనమర్మరేషు। ద్వీపాంతరానీతలవంగపు[illegible] రపాకృతస్వేదలవామరుద్భిః॥" అనియునుండుటచేఁ గాళిదాసకాల[illegible] న హిందూదేశమునకుఁ జీనాదేశమునుండి యితరద్వీపములనుండి కొ[illegible] సరకులువచ్చుచుండెడివనియు నీదేశస్థులు సముద్రముపై నోడలమూల[illegible] గా సండాదీవులకును దగ్గఱి చిన్నచిన్నదీవులకునుబోవుచు వాణిజ్య[illegible] చేయుచుండెడివారనియుఁ దెలియుచున్నది. ఆహా యీయంశము స[illegible] ద్రయానము నిషిద్ధముకాని యప్పటిమనదేశనాగరికతను విద్యాసం[illegible] గలిగియు దారిద్ర్యమనుభవించుచున్న యిప్పటిమనదేశదురవస్థను దె[illegible] మొకటసారి సంతోషవిచారములు గలిగింపహేతువగుచున్నది. మహా[illegible] హుఁడగు నీతనికావ్యములు చదివినంగాని యిట్లుగొన్నియంశములు [illegible] పినంతమాత్రమునఁ దృప్తిఁదీరదని యింతటితో నీవిమర్శనముముగించెద[illegible]

అశ్వఘోషుఁడు.

ఇతఁడుత్తమకవియశస్సుగాంచినవాఁడుకాకపోయినను సంస్కృ[illegible] తభాషలో మంచిపాండిత్యముగలవాఁడై బుద్ధచరితమనునొకకావ్యము[illegible] చించినకవి. ఈకవి బౌద్ధమతస్థుఁడని బుద్ధచరితములోని "శ్రియంప[illegible] ర్ధ్యాం పిదధద్విధాత్రీజి। త్తమోనిరస్యన్నభిభూతభానుభృత్।ను[illegible] దాఘుం జితచారుచంద్రమా। స్సవంద్యతేఽర్హన్నిహయస్యనోపమా। యనుమంగళాచరణశ్లోకమే చెప్పుచున్నది.

మొదటనీతఁడు పాటలీపుత్రమున నసించినవాఁడయ్యుఁ బిదపని పుఁడు పేషావరనిపిలువఁబడు పురుషపురమునవసించినవాఁడనియుఁ గని ష్కమహారాజునకు మతగురువనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈయంశముల తోఁగూడ నీతనికాలము బహువిమర్శకులకభిమతంబగు ప్రొఫెసరుకౌలు గారియభిప్రాయంబున నీక్రిందివిధముగా ధ్రువపడుచున్నది.

"అతివ్రతిభావంతుఁడగు నొకమహాకవిశైలి ననుకరించుటకుఁద రువాతికవులు ప్రయత్నపడుటసహజముగాని వారికాశైలియలవడుటచు ర్లభము సరిగదా పైగాదానివలనఁ గొంతవికృతిగూడసంభవించును. ఒ కవేళ వారట్లుపాటువడియనుకరించినను నెవరికవిత్వము ననుసరించిరో దానినిదెలిసికొనుటసులభము. బుద్ధచరితమునందుఁ బెక్కుతెఱంగులఁ గాళిదాసుకావ్యములనుండి గ్రహింపఁబడిన యభిప్రాయములు కల్పనము లు వర్ణనములు వాక్యములు సరిగాఁగన్పడుచున్నవి. బుద్ధచరితమునుండి యే కాళిదాసట్లుగ్రహించెనేమోయని కొందఱనవచ్చునుగాని వీరియిద్ద ఱికావ్యములఁజదివిన యేస్వల్పబుద్ధియుఁ, గవితాజన్మభూమియు స్వతంత్ర కవియునగు కాళిదాసునకట్టియపవాదమారోపింపఁడని నామతము. అది గాకకాళిదాస కావ్యములశైలిసహస్రాంశ లేశమైనను బుద్ధచరితమంత వెదకిచూచినఁ గనుపడదు. రఘువంశమేడవసర్గలోని పురంధ్రీవర్ణనము కు మారసంభవము మూఁడవసర్గలోని కామవర్ణనమును బుద్ధచరితము మూఁ డుపదుమూఁడుసర్గలలోఁ గ్రమముగా సరిగాఁగన్పడుచున్నవి. కావున న శ్వఘోషుఁడు కాళిదాసునికావ్యత్రయమును ముందుంచుకొని తనకా వ్యమునురచించెనని తప్పకయూహింపవచ్చును. బుద్ధునియందలిభక్తిచేఁ బ్రయత్నపూర్వకముగాఁ గావ్యమువ్రాసిన ధర్మతత్త్వజ్ఞానియగు నశ్వ ఘోషుఁడు కవితల్లజుఁడగు కాళిదాసుననుకరించెననుట యాశ్చర్యకరము

గాదు. కావునఁ క్రీ॥ ౭౮ దికిఁబైనున్న కనిష్క మహారాజునకు గురు
గానున్న యశ్వఘోషునికంటెఁ గాళిదాసొకటవ శతాబ్దమైనను బూర్వు
డైయుండునని యిదివఱకే నిశ్చయింపఁబడినదగుటచే నశ్వఘోషుఁడు క్రీ
శ॥ ప్రథమశతాబ్దముపరభాగములోనివాఁడైయుండు " నని బుద్ధచరి
త్రికలో వీరియిరువురకవిత్వశైలినిసరిచూచుచు నింకనునమితముగాఁ వ్రా
న శ్రీకాలుగారియభిప్రాయమునుబట్టిచూడఁగా నితఁడు క్రీ॥ ౭౦—
లోపలనున్నవాఁడని తెలియుచున్నది.

కుశనవంశజుఁడును బౌద్ధుఁడును గాశ్మీరాదిదేశములజయిం
వాఁడును నగు రాజకనిష్కుఁడు పాటలీపుత్రమందున్న బౌద్ధాచార్యు
గు నశ్వఘోషునిఁ దనపురుషపురమునకుఁ దీసికొనిపోయి గురువుగా
నర్చుకొనెనని దేశచరిత్రలవలనను దెలియుచున్నది.

బుద్ధచరితము పదియేడుసర్గలకావ్యము. దీనిలో మొదటిపద
లుగుసర్గలు నితఁడువ్రాసినవనియుఁ దరువాతిమూఁడుసర్గలు నేపాళ
ష్ఠుఁడు బౌద్ధుఁడు నగునమృతానందుఁడు వ్రాసినవనియుఁ గొందఱు
హించియున్నారు. ఈయూహకుఁ దగినంతతృప్తికరమగు కారణ
యుఁగనుపడదు. ఇతఁడు రచించినదీకావ్యమేకాక మఱియొక టేదియు
దు. దీనినుండి కొన్నిపద్యములను రఘువంశాది కావ్యపద్యములతోఁ
ల్చుచు నిందుదాహరించెదను.

సమానపదప్రయోగంబునకుదాహరణములు.

రఘువంశము.	బుద్ధచరితము.
దిశః ప్రసేదుర్మరుతోవవుస్సుఖాః	దిశః ప్రసేదుః ప్రబభౌ నిశాక
కుమారసంభవము.	
వాతావవుస్సౌఖ్యకరాః ప్రసేదుః	వాతావవుస్స్పర్శసుఖామనోజ్ఞ

సమానాభిప్రాయంబునకుదాహరణము.

అరిష్టశయ్యాం పరితో విసారిణా
సుజన్మన స్తస్య నిజేన తేజసా।
నిశీథదీపాస్సహసా హతత్విషో బభూ
వురాలేఖ్య సమర్పితాఇవ॥౨.౩౪.

మేఘసందేశము. ౨. ౪౬
కస్యైకాంతం సుఖముపనతం దుఃఖ
మేకాంతతోవా నీచైర్గచ్ఛ త్యుపరిచ
దశా చక్రనేమిక్రమేణ।

సహిస్వ గాత్రప్రభయో జ్జ్వలన్త్యా।
దీపప్రభాం భాస్వరవన్మ మోష।
సుహేమ జాంబూనదచారువర్ణో।
విద్యోతయామాస దిశశ్చ సర్వాః॥
౧, ౩౨.
అణోఽపి నైకాన్తసుఖోఽస్తి కశ్చి
న్నైకాన్తదుఃఖః పురుషః పృథివ్యాం

ఈ కావ్యమునిర్దుష్టమై బౌద్ధమతధర్మములను నీతిని వస్తుతత్త్వము
ను దెల్పుచు లోకోపకారకముగానున్నది. ఇందులకీ క్రిందిపద్యము లు
దాహరణములుగాఁజాలును.

‡ నావజానామి విషయాన్ జానే లోకం తదాత్మకం।
అనిత్యంతు జగన్మత్వా నాత్ర మే రమతే మనః॥
జరా వ్యాధిశ్చ మృత్యుశ్చ యది నస్యాదిదం త్రయం।
మమాపిహి మనోజ్ఞేషు విషయేషు రతి ర్భవేత్॥
పేత త్తత్పరమం బ్రహ్మ నిర్లింగం ధ్రువమక్షరం।
యన్మోక్షఇతి తత్త్వజ్ఞాః ప్రవదంతి మనీషిణః॥

---

‡ లోకము విషయాత్మకము ననిత్యమునని తెలిసి యందునామనస్సు ప్రవే
శింపకున్నది. వ్యాధిజరామరణములు లేనియెడల నాకుఁగూడ మనోహారంబులగు వి
షయసుఖంబుల బుద్ధిప్రవేశించును. తత్త్వజ్ఞులగువారు దేనిని మోక్షమనిచెప్పుదురో,
అది యంతములేనిదియు, లింగములేనిదియు, నిత్యమైనదియు నగుపరబ్రహ్మము
(జ్ఞేయమనిభావము).

చంద్రకకవి.

—:o:—

ఇతఁడు గొప్పకవియనియుఁ గాశ్మీర నివాసుఁడనియుఁ దు
రాజుకాలంబుననున్న వాఁడనియు రాజతరంగిణి రెండవతరంగము
"నాట్యం సర్వజనప్రేక్ష్యం యశ్చక్రేసమహాకవిః। ద్వైపాయనము
శస్తత్కాలేచంద్రకోఽభవత్ "॥ అను శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్న
ఒకట్కనింగుహాముమతమున మాత్రమే యుధిష్ఠిరునకుఁడు క్రీ॥ 3
లో రాజ్యమునకువచ్చినట్లున్నదిగాని మిగిలిన యెల్లరు నీతఁడు క్రీ॥
లోఁ గాశ్మీరరాజ్యసింహాసనమెక్కినట్లు భావించుటచే నీతనికి సమ
కుండగు మన కవి క్రీ॥ ౧౦౩—౧౫౦ నడుమ నున్నవాఁడని భా
చ్చును.

ఇతఁడురచించిన నాట్య ప్రబంధము నాకు సంభవింపలేమ
యీతని కవితాధోరణి తెల్పుటకు క్షేమేంద్రుఁడౌచిత్యవిచారచర్చ
డాహరించిన శ్లోకము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఇదిమాత్రలే
నుదెల్పుచు మిక్కిలి సరసముగానున్నది.

§ యుద్ధేషు భాగ్యచపలేషు నమే ప్రతిజ్ఞా।
దైవం నియచ్ఛతి జయంచ పరాజయంచ।
ఏషైవ మే రణగతస్య సదా ప్రతిజ్ఞా।
పశ్యంతి యన్నరిపవో జఘనం హయానాం॥

---

§ (తా) భాగ్యచంచలములగు సంగ్రామంబుల నాకేప్రతిజ్ఞయులేదు
పజయములను దైవమేవిధించును. కాని, యుద్ధరంగమున కేగిన నాగుఱ్ఱములవె
భాగమునుమాత్రము శత్రువులుచూడరని నిత్యప్రతిజ్ఞయొనరింతును.

భర్తృహరి.

—:0:—

ఇతఁడు విక్రమార్కుఁడను రాజునకు సోదరుఁడని చెప్పునొక కథయు నీతని వైరాగ్యమునుగూర్చి యొక నింద్యమైనకథయు వాడుకలోనున్నవి. కాని నిరాధారములైన యాకథలువిశ్వసనీయములుగావు.

పలువురు పలుతెఱంగుల నీతనిఁ క్రీ॥ ౪వ శతాబ్దము మొదలుగా ౭వ శతాబ్దంబులోపుగా నాయాకాలములఁ జేర్చిరిగాని యీతని కాలనిర్ణయమునుగూర్చి యీతనిభట్టి కావ్యములోని కడపటి శ్లోకంబును బంచతంత్రమును సరిగాఁ జెప్పఁగలవని నావిశ్వాసము.

కాని, భట్టి కావ్యము భర్తృహరి చేసినది యగునా కాదా యని లోకములో నొకసంశయముగలదు. ఇదివట్టిప్రవాదమే కాక దాని వ్యాఖ్యాతలభిన్నాభిప్రాయంబులంగూడ స్థిరపడుచున్నది. ఈకావ్యమునకు జయమంగళుఁడనువాడు జయమంగలావ్యాఖ్యానంబును భరతసేనుఁడనువాఁడు ముగ్ధబోధినీ వ్యాఖ్యానంబును వ్రాసిరి. వీరిలో మొదటివాఁడు వ్యాఖ్యాముఖంబున "శ్రీస్వామిసూనుః కవిర్భట్టినామా రామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార" యనియు వ్యాఖ్యాంతగద్యంబున "వలభీవాస్తవ్యస్య శ్రీస్వామిసూనోర్భట్టిమహాబ్రాహ్మణస్య మహావైయాకరణస్య" యనియు వ్రాసెను. ఇఁక రెండవ వ్యాఖ్యాతటీకాముఖంబున "భర్తృహరి ర్నామకవిశ్శ్రీరామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార" యనియు వ్యాఖ్యాంతంబున "ముగ్ధబోధిన్యాం భట్టిటీకాయాం" అనియు వ్రాసెను. ఇతఁడుకావ్యాంతమందలి నాలుగుశ్లోకములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసినట్లుకనుపడదు. ఆనాలుగుశ్లోకములు కావ్యప్రశంసను దెల్పుచున్నవిగాని కథకుసంబంధించినవిగావు. అవిప్రక్షిప్తములుగాని యీకావ్యము

లోనివికావేమోయనుకొనెదమనిశఁ గడపటిశ్లోకము కావ్యకారకన్నా
కులను దెల్పునదిగానున్నది. కావున నవిప్రక్షిప్తములుగావనియుఁ గే
కావ్యఫలబోధకంబులగుటచే వానికివ్యాఖ్యానము ముఖ్యముగాదని భా
సేనుఁడు విడిచియుండవచ్చునని యు మనమునన్మవచ్చును. ఈవ్యా
తలలో మొదటివానియభిప్రాయంబునుబట్టిచూఁడగా భట్టియనువాఁ
బ్రాహ్మణుఁడనియు నతఁడు రచించినకావ్యముగావున దీనికిభట్టికావ్య
ని పేరువచ్చినదనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని మిక్కి-లినవీనుఁడగు నిశ
కవినామమే కావ్యమునకువచ్చినదని భ్రమపడి చివరిశ్లోకంబునర్థంబు
బ్రమాదపడి యిట్లువ్రాసెనేమోయని సంశయములో నింకొకసంశ
మువొడముచున్నది. ఇఁక రెండవవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయంబున భర్తృ
రి యీకావ్యమునకుఁగర్తయని తెలియుచున్ననితఁడు కృతికర్తనుగృతి
యకునిఁదెలుపుచివరిశ్లోకంబునకర్థమువ్రాయకపోవుటచే నిన్నమొన్నటి
గ్రంథంబులలోనున్న యీచివరినాలుగుశ్లోకంబులనితఁడు నిజముగా సెఱి
గఁడేమోయనియు నెఱిఁగియుండినఁగపనిపాసామలందెల్పుకుదిపద్య
నకైన నర్థమువ్రాయకుండునాయనియు జనించుశంకలతో నితనికీకా
కర్త భర్తృహరియని యెట్లు తెలిసెను? ఈకావ్యమునకు భట్టికావ్య
పేరెట్లువచ్చెను? అనియిఁక రెండుసందేహములుత్పన్నములగుచున్న
వా? తీఁగతీసినకొలఁదిని డొంకకదలునన్నట్లిట్లాలోచించినకొలఁదిని స
యపరంపరవచ్చుచునేయుండును. కావున నీవ్యాఖ్యాతలలోఁ బ్రమాద
వనిది? ఈసందేహములనిర్మూలించుసమాధానమేది? అను రెండువిష
బులనుగూర్చి ప్రసంగింపమునుముగా భట్టికావ్యములోని చిట్టచివరిశ్లోకం
నకర్థమువిమర్శింతము. "కావ్యమిదం విహితం మయావలభ్యాం। శ్రీ
సూనునరేంద్రపాలితాయాం। కీర్తిరతోభవతాన్నృపస్య తస్య। క్షే
కరః క్షితిపోయతః ప్రజానాం॥" దీనికి జయమంగళుఁడు వ్రాసినవ

మేమనఁగా శ్రీధరుఁడను వానికుమారుఁడైన నరేంద్ర నిచేఁ బాలింపఁబడు వలభీపురమునందు నేను (కవిపేరు లేదు) ఈకావ్యముఁ వ్రాసితినిగావున నీ కావ్యరచనకీర్తి ప్రజాసంరక్షకుఁడగు నారాజునకగుఁగాకయని యాశీర్వాదపరముగా నర్థముఁ వ్రాసెను. కానివ్యాఖ్యాముఖంబున భట్టిపదమునకు విశేషణముగాలేని మహాబ్రాహ్మణపదము వ్యాఖ్యాంతగద్యంబున లేఖక ప్రమాదంబుననో ముద్రాపకులప్రమాదంబుననో క్రొత్తగాఁ జేరినదిగాని జయమంగళుఁడు వ్రాసినదిగాదనిమనము విశ్వసించితిమేని పైపద్యార్థము భట్టికావ్యమని పేరువచ్చుటకును దీనికర్తృత్వముభట్టి భర్తృహరులకిద్దఱికి నారోపించుటకును దగినకారణమును మనకుబోధించును. ఈవిషయంబున నీపద్యములోనిపదములకును వ్యాఖ్యానములోని పదములకును గొన్ని మార్పులుగలవుగాని యట్టిస్వల్పదోషములకుఁబోరాడక దీనిభావమాలోచింతము.

శ్రీధరసూనునరేంద్రపాలితయగు వలభీపురములో నేనీకావ్యము వ్రాసితినిగావున నీకావ్యకర్తృత్వయశస్సుజనపాలకుఁడగు నారాజు నే పొందుఁగాకయనిదీనికవి యీకావ్యకర్తృత్వయశస్సు నారాజునకిచ్చిన ట్లు తెలియుచున్నది. ఈభావమునుబట్టి యీకావ్యమారాజు పేరఁ బరగుచున్నదనుట నిశ్చయముగావున శ్లోకములోని యానరేంద్రుఁడు భట్టియని తేలుచున్నది. కావ్యకర్తృత్వకీర్తి నిజెందిన యారాజుపేర నీకావ్యముపరగుచున్నదిగావున దీనికవి భట్టి యనివ్రాయుట జయమంగళుని దోషముగాదు. ఈయర్థంబున శ్లోకములోని శ్రీధరపదమునకు శ్రీస్వామి యర్థముగావచ్చునుగావున భట్టి శ్రీస్వామిసూనుఁడని సరిపోవుచున్నది. ఇఁకనైహికసుఖదూరుఁడు నహంకారశూన్యుఁడు పరతత్త్వజ్ఞానియునగు భర్తృహరి నిష్కాముఁడై లోకహితకరముగాఁ గావ్యములనురచించి తనయేకావ్యములోను స్వవిషయము దెల్పకపోయినను నామహాత్ముని కవి

త్త్వకీర్తి వాక్యపదీయభట్టికావ్యసుభాషితనామంబులతో గంటలుగ
కొని జగమంతటసంచారమొనరించి దిగంతముల విశ్రమించియున్నదన
యందఱకును దెలిసినదియే కావున దీనికవి భర్తృహరియని వ్రాయుట
తసేనునిదోషమును గాదు. కావున దీనింబట్టి భర్తృహరియే యీకావ్య
రచించి వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలుని పేరఁ బ్రకటించియుండునని
నమూహింపవచ్చును. ఇఁక నీవలభీపురరాజెవఁడో యెప్పటివాఁడో తెలి
నమనకవి కాలముఁగూడఁ దెలియఁగలము.

షాహరాజులయనంతరమున సౌరాష్ట్ర (గుజరాత్) దేశము
పాలింప వల్లభీరాజులువచ్చినట్లును వారిలో భట్టారుకుఁడనురాజు త
వంశనామంబున వల్లభీపురము రాజధానిగాఁ జేసికొని ౫ వ శతాబ్ద
పూర్వభాగంబున రాజ్యమొనరించినట్లును దేశచరిత్రలు చెప్పుచున్న
ఈషద్వైషమ్యముగానున్న నామసామ్యమునుబట్టి యీభట్టారుకుఁడే
ట్టియని మనము విశ్వసించితిమేని భర్తృహరి యయిదవశతాబ్దపూర్వ
గంబుననున్నవాఁడని స్పష్టమగును. మఱియు నెనిమిదవశతాబ్దముపూ
గమందున్న విష్ణుశర్మ పంచతంత్రములో నితనిసుభాషితములో నిపద్య
లుదాహరింపఁబడుటగూడ నితఁడంతకుఁ బూర్వుఁడని తెలియుచున్నది.
తనిమూఁడు గ్రంథంబులను వానిలో విశేషంబుగా వైరాగ్యశతకంబు
జదివినయెడల నితఁడు చిరకాలము గురుకులవాసముచేసి వేదవేదాంత
లయందును సమగ్రమైన శబ్దశాస్త్రమందును సాంఖ్యయోగతర్కశాస్త్ర
ములయందును బరిజ్ఞానముసంపాదించిన బ్రాహ్మణోత్తముఁడని తెలియ
పోదు. పతంజలిభాష్యముపై వాక్యపదీయమను వ్యాఖ్యానము వ్రా
యీమహావైయాకరణశిరోరత్నము శబ్దశాస్త్రజ్ఞానంబునకై లక్ష్యలక్ష
రూపకంబుగా రామకథను నిరువదిరెండు సర్గల పద్యప్రబంధముగా
వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలుని పేర భట్టికావ్యముగాఁ బ్రకటించినట్లు

ప్రమాణమువలనఁ గనుపడుటచే నితఁడు (సౌరాష్ట్ర) దేశమందలి వల్లభీపురమున నివసించినవాఁడనియుఁ గొంతకాలము భట్టిభూపాలునియాస్థానమునలంకరించినవాఁడనియుఁ దేలుచున్నది. ఇదిట్లుండఁగా—

భర్తృహరి కొండొకదేశమును బాలించునపు డొకబ్రాహ్మణుఁడ చటికివచ్చి యొకయమూల్యమైనఫలము నారాజునకిచ్చెననియు నతఁడు దానిని దనభార్యకిచ్చెననియు నామెతనయుపభర్తకిచ్చెననియు వాఁడుతనభార్యకిచ్చెననియు నది యాపండుచేతఁగొనిపోవుచుండఁగా రాజుచూచి యావృత్తాంతమంతయుఁ గ్రమముగాఁగనుఁగొని సంసారమునుబరిత్యజించి విరాగియై యపుడు సుభాషితమును రచించెననియుఁ జిరకాలమునుండియొకకింవదంతి కర్ణపరంపరాయత్తమైవచ్చుచున్నది.

ఈకథ యంతయు సత్యము కాకపోయినను భర్తృహరికొక బ్రాహ్మణుఁడు ఫలమిచ్చుటమాత్రము సత్యమైనట్లు సుభాషితమునకు రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినవ్యాఖ్య మొదటనున్న “సకలవిద్యాపారంగతుఁడై స్త్రీలోలుఁడై యున్నభర్తృహరికొక బ్రాహ్మణుఁడొకఫలమొసంగెను. అతఁడద్దానిభక్షించి జ్ఞానముగలిగి విరాగియై సంసారమోహము విడనాడి సుభాషితమువ్రాసె” ననుశ్లోకతాత్పర్యమునఁదెలియుచున్నది. ఇదియైనను నీకథను రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినపాఠాంతరముగానున్నది. నీచులని నిందించుటకుఁగాకపోయిన మహాత్ములనినుతించుటకైనను వాల్మీకునిఁ జండాలుఁడనియుఁ గాళిదాసునెటుకులవాఁడనియుఁజెప్పునట్లుగా నుత్తమప్రతిష్ఠంజెందిన కీర్తికాయులయెడ నేదోయొకదోషంబునో యద్భుతకథనో కల్పించుట లోకంబునకు స్వభావసిద్ధంబగుటచే నుత్తమవైరాగ్యమునొంది ముముక్షువైన మనభర్తృహరియెడఁగూడ నాతనివైరాగ్యంబునకిది ప్రధానకారణంబైయుండుననని లోకమూహించియుండవచ్చునుగాని యిట్టికథలు పండితలోకమునకు నమ్మఁదగినవి

కావు. ఎట్లయిననీతఁడు గొంతకాలము యథేచ్ఛముగా విషయలోలుఁడై పిదప గొప్పవైరాగ్యమునుజెందెననుటకు సుభాషితమే నిదర్శనముగా గలదు.

ఇతఁడు మొదట వాక్యపదీయమును బిదప దానికి లక్ష్యముగా భట్టికావ్యమును దరువాత నైహికాముష్మికనీతిజ్ఞానఖని యగుసుభాషితత్రిశతినిరచించియుండును. ఇతఁడద్వైతమతవేత్త, జ్ఞానయోగి, శివభక్తుఁడుననియీక్రిందిపద్యములు చాటుచున్నవి.

> "దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానంత చిన్మాత్రమూర్తయే।
> స్వానుభూత్యేకమానాయ నమ శ్శాంతాయ తేజసే॥
> మహేశ్వరేవా జగతామధీశ్వరే జనార్దనేవా జగదంతరాత్మని
> నవస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేందుశేఖరే॥"

ఈశాస్త్రకర్త వాక్యపదీయమునకు లక్ష్యగ్రంథముగా శ్రీరామచరిత్తము నిరువదిరెండుసర్గలుగాఁ బ్రకీర్ణ, అధికార, ప్రసన్న, తిఙ్నకాండములనుపేర్లతోఁ బద్యకావ్యముగా రచించెను. ఈకవిత్వము శైలిచేఁగాని మనోహరములగు కల్పనవర్ణనములచేఁగాని యంతగా రుచించునదిగాక కాని పాణినీయశబ్దజాలమువల్లెవేయుటకు మిక్కిలియనుకూలముగా నున్నది. ఇందుండియొక పద్యముదాహరించెదను.

> "పపాత రాక్షసో భూమౌ రరాటచ భయంకరం।
> తుతోద గదయాచారిం తం ముద్ధావాద్రిణా కపిః॥"

లోకవిఖ్యాతిగాంచిన యీతనిసుభాషితములోని కాలమహిమ వర్ణనమగు— "సా రమ్యా నగరీ మహాంత్సనృపతి స్సామంతచక్రంచ తత్పార్శ్వే తస్యచ సా విదగ్ధపరిష త్తాశ్చంద్రబింబాననాః। ఉద్వృత్తస్సచరాజపుత్రనివహ స్తేవందినస్తాః కథా। స్సర్వం యస్య వశాదగాత్స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః॥" అనుపద్యము పూర్వోక్తవిధముగానిచ

డు గొంతకాలము వల్లభీపురరాజుసభలో నధికగౌరవము పొందినవాఁడ నుటకు నిదర్శనమగుచున్నది. ఈకావ్యము బాలురకుంగూడఁ దెలియునంతటిసులభశైలిలో సర్వవేదశాస్త్రిసారంబున కాదర్శముగానున్నది. ఇందులో నీతిశతకమైహికజ్ఞానమును, వైరాగ్యశతకమాముష్మికజ్ఞానంబును బోధించుచు నెట్టిమూఢునిహృదయంబునైనను గరగించునట్లుగానున్నవి. మూఁడవది పేరునకు శృంగారశతకమైనను నీతివైరాగ్యములరెంటినిబోధించుచు నడుమనాయకమణివలె నలరారుచున్నది. ఇంతకంటెనీతివైరాగ్యముల నేవియుపదేశింపఁగలవు. చూడుఁడు!

† స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ।
స్పృష్టా భవతి మోహాయ సానామ దయితా కథం॥
వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంధనవివర్ధితా।
కామిభిర్యత్ర హూయంతే యౌవనాని ధనానిచ॥
కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి।
చారభటచోరచేటక విటనటనిష్ఠీవనశరావం॥"

మఱియు నీక్రిందిశ్లోకమితఁడే తప్పక భట్టికావ్యమురచించినవాఁడనుటకును వైరాగ్యబోధకునుగూడ నుదాహరణమగును.

"అశీమహి వయం భిక్షా మాశావాసోవసీమహి।
శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః॥"

---

† వేశ్య, తలఁచుకొనినఁ దాపముచేయును. చూచిన వెఱ్ఱిపుట్టించును. తాఁకిన మోహముగలిగించును. అదియెట్లు దయితయగును? కామవంతులెందుజవ్వనమును ధనమును హోమముచేయుదురో యావేశ్య రూపమనుపుల్లలచేవృద్ధిఁబొందుమదనాగ్నియే. చోరభటచేటవిటనటులుమియునట్టి మూఁకుఁడు (పీకిదాను) అయినవేశ్యయధరోష్ఠము నేకులపురుషుఁడు చుంబనముచేయును?

జగంబున గృహదైవతమువలెనుండు నీకావ్యమునుగూర్చి యి
విస్తరించి వ్రాయక యొకశ్లోకము నుదాహరించెదను.

"వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయంతీ।
రోగాశ్చ శత్రవఇవ ప్రహరంతి దేహం।
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివాంభో।
లోకస్తథాప్యహిత మాచరతీతి చిత్రం॥"

సర్వసమర్థుఁడగు నితఁడీ సుభాషితత్రిశతి స్వయముగా వ్రాసియు
ననుమాట నిర్వివాదమే కాని, కాలవశంబున నిందలి పద్యములు గొన్ని
పించుటయు వానిస్థానంబులఁ గాళిదాస శాఖదత్తాదికవులవి శ్లోకంబు
చేరుటయు సంభవించినదని యెఱుఁగవలయును.

బాలసరస్వతి, లక్ష్మణకవిమూఁడు దెలిఁగించిన యీశ్లోకములు సుప్రసిద్ధ
లుగావున నర్థము వివరింపలేదు.

భారవి.

—:0:—

ప్రాచీనమహాకవులలో నొకఁడగు నితఁడే కాలమున నెందుఁ
చెనో యది తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యమే యగును. కాని యాతనికాలము
గూర్చి శార్మణ్యదేశీయుఁడగు యాకోబీ పండితుఁ డోరియంటల్ జర్న
అను త్రైమాసికపత్రిక మూఁడవభాగములో "ఎట్లయినను మాఘుఁ
అవశతాబ్దము మధ్యభాగమునకుఁ బైవాఁడు కాఁడని స్థిరపడుటచే
కంటెఁ బూర్వుఁడగు భారవి యాఅవశతాబ్ద ప్రారంభమునుండుట
శయము" అని వ్రాసినదానింబట్టి యితఁడు క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతకము

దటనుండియుండునని తేలుచున్నది. మఱియు ౬౩౪ లో రెండవపులకేశి చేఁబ్రతిష్ఠింపఁబడిన నైహోలశాసనములోనున్నట్లుగాఁ దెలియుచున్న " యేనాయోజిన వేశ్మ స్థిరమర్థవిధౌ వివేకినాజిన వేశ్మ। సవిజయతాం రవికీర్తిః కవితాశ్రితకాళిదాస భారవికీర్తిః॥ " అనుశ్లోకమువలన నప్పటికే సుప్రసిద్ధుఁడై రవికీర్తికుపమానభూతుఁడుగానున్న భారవి తప్పక యొక శతాబ్దముక్రిందటివాఁడైయుండు నని మఱికొందఱువ్రాసిరి. కావునని హేతువులంబట్టి భారవి క్రీ॥ శ॥ ౫౫౦ ప్రాంతమునఁ గిరాతార్జునీయకావ్యమునువ్రాసియుండునని గ్రహింపవచ్చును. ఇతనిదేశమేదో సరిగాఁదెలియదుగాని కొందఱు దక్షిణహిందూస్థానములోనివాఁడనియభిప్రాయపడియున్నారు. నిజమయినదికాకపోయినను నితనింగూర్చి మనదేశమునఁ గింవదంతిగావచ్చునొకకథ హాస్యరసముగానుండునుగావున దానినిందు వ్రాయుచున్నాను.

భారవి చిన్నతనముననే మంచిసాహిత్యము నేర్చి పాణినీయమున నధికసమర్థుఁడై చక్కనికవిత్వము చెప్పుచున్నకాలమున నపుడపుడు కొందఱుపెద్దమనుష్యులాతనితండ్రిదగ్గఱకువచ్చి భారవిని బొగడుచుండనతఁడు " వానికేమి తెలియును జిన్నవాఁడు మీరంతగానుతింపఁదగిన గొప్పతనమేమియులే " దని ప్రత్యుత్తరము చెప్పుచుండెడివాఁడఁట. ఆమాటలువినుచున్న భారవి తనవిద్యాసంపదఁజూచి తండ్రియసహనపడుచుండెనని భావించి యీవృత్తాంతము తల్లితోఁ జెప్పుచుఁ దండ్రినిజంపినంగాని తనకుఁబ్రతిష్ఠరాదని కృతనిశ్చయుఁడై యొకనాఁడు తండ్రిభోజనము చేయుచున్నకాలమున నొకపెద్దతిరుగలిరాయితీసికొని తండ్రి నెత్తికి సరిగాఁబైనున్నదూలముపైఁగూరుచుండి యారాయివిడువవలెనని తలంచునంతలో నాతనితల్లి భర్తనుగూర్చి " ఏమండి మనపిల్లవాని నెవరైననుతించినపుడు వానికేమి తెలియును వానిముఖమనినిందించెదరఁట. వాఁడంమనకువ్యన

నపడుచుండె" ననిపలుకరించెనఁట. అంతనావృద్ధుఁ "డోసీ వెఱ్ఱిదా పిల్లవానిసామర్థ్యము నేనెఱుఁగనా మనపిల్లవానినిమనము పొగడుకొన వానికిశ్రేయస్సుగాదని యిట్లుచెప్పుచుంటి నుగాని వానిమీఁదనాకు మమకారముకొంటివా" యనిబదులుచెప్పెనఁట. అంతనామాటలువినుచున్న వి పాపభీత చేతస్కుఁడై వారికిఁదెలియకుండఁగా వేఱుచోటినుండి దిగివచ్చి నాయనా! పూజ్యులగు పెద్దలకేరికైన హాని చేయనుంకించు కి దండనమేమియనియడిగెనఁట. అంతనతఁడు, కుమారా! యట్టివా ఱు నెలలత్తవారియింటనుండినఁజాలుననిబదులుచెప్పెనఁట. అపుడుభా తనదుర్వృత్తి తెలిసియే యిట్లు సూక్ష్మదండనమువిధించెనని యను మాఱుమాటాడక నేనేయట్టివాఁడనని చెప్పి సాష్టాంగదండప్రణామ గావించి తనదుష్టప్రయత్నమెఱిఁగించి క్షమింపవేడుకొని తనభార్య గూడవెంటనేపయనమై వెళ్లియత్తవారియింటనుండెనఁట. వారును ద్వాంసుఁ డగుజామాతవచ్చెనని యైదాఱుదినములకు గౌరవముచేసి ప్పటికినాతఁడింటికిఁ బ్రయాణముకాకుండుటచూచి క్రమక్రమముగా నిమెడ ననాదరణముచూపుచుండెడివారఁట. అంతనతఁడు పశ్చాత్త డై "శ్వశురగృహనివాస స్స్వర్గతుల్యో నరాణాం యది వసతి దిన త్రీణి పంచాథ సప్త। దధిమధుఘృతభక్ష్య క్షీరసారప్రవాహ స్తదను వసేచ్చేదన్నసారప్రవాహః॥" యనితలంచుకొనుచు నొకమాసము పెనఁట. పిదపమామగారు బావమఱదులు నతనికిఁ బలువిధములను లునియోగించుచుఁ దుదకుఁ బొలములో జొన్నచేనికాపునియోగిం ట. భారవియుఁ దండ్రివిధించినయీదండనముకంటె మరణమే మేలని చికొని నిత్యము భార్యయన్నముతెచ్చిపెట్టుచుండఁ బొలములోనే కిరాతార్జునీయమువ్రాసికొనుచుఁ జేనుకాయుచునుండెనఁట. ఇట్లుండ నే వలెనే భార్యవచ్చి నేఁడువ్రతదినము మాయింటనందఱు నోచుకొన

న్నారు నాకుడబ్బులేదేమిచేయుదు ననికన్నీరువిడువ నతఁడు నీవువిచారిం పకుమని చెప్పి స్వానుభవపూర్వకముగాఁ గథాసందర్భమునకనుకూలము గా నపుడేవ్రాయుచున్న రెండవసర్గలోని—

* "సహసా విదధీత నక్రియా మవివేకః పరమాపదాం పదం।
వృణతేహి విమృశ్యకారిణం గుణలుబ్ధాః స్వయమేవ సంపదః॥"

అనుశ్లోకము నొకతాటియాకుపైవ్రాసియిచ్చి దీనిని విక్రయించినయె డల నీకుఁగావలసినసొమ్మువచ్చునని చెప్పినంతఁగా నామెయు నింటికేగి యాపద్యము నొకవర్తకునకువిక్రయింప నతఁడానందించి నూటువరాలి చ్చెనఁట. పిదప నితఁడిట్లాఱుమాసములనుగడపి మహాపాతకవిముక్తుఁడై యింటికివచ్చెనని యొకకథగలదు.

తల్లిదండ్రులఁగొట్టియో తిట్టియో యింటినుండి వెడలఁగొట్టియో యపూర్వయశస్సునొందిన విద్యామదాభిమానులు నహంకారశూరులుపర శ్రేయస్సహనదూరులు నగుపండితమల్లు లప్పుడకా దిప్పటికిని గొందఱుగల రుకాని లోకంబునకు నీతిగఱపుమహాకావ్యమువ్రాసినభారవి యంతటి జ్ఞానహీనుఁడగుననుట విశ్వసనీయముగాదు. కావున నీకథగూడఁగాళిదా సాదులకథలవంటిదేయని యూహింపఁదగును.

ఇతఁడు భారతములోని పాండవులయరణ్యావాసకథను దీసికొని దుర్యోధనునిరాజ్యపద్ధతిని, రాజనీతిని జక్కఁగావివరించుచుఁ దుదకుఁగిరా తవేషధారియగు శివునకు నర్జునునకు జరిగినయుద్ధము కిరీటికి మహేశ్వ రుఁడు పాశుపతాదికమునొసంగుట యనుకథాభాగంబును బ్రథానము గాఁజేసికొని కిరాతార్జునీయమను పేరుతోఁ బదునెనిమిదిసర్గలమహాకా వ్యమురచించెను. ఇంతకంటెనితఁడు వ్రాసినగ్రంథమేదియుఁగనుపడదు.

---

* తొందరపడిమెట్టికార్యము చేయరాదు. అవివేకమెల్లయాపదలకు మూల ము. ఆలోచించిపనిచేయువానిని గుణాధీనములైన సంపదలు వరించును.

ఇామ మొదటిమూఁడుసర్గలకుఁ బాషాణత్రయమని వ్యవహారముగలద
ఈకవిత్వము నారికేళపాకమై యర్థగాంభీర్యముఁగలదని “నారికేళఫ
మ్మితం వచో భారవే స్సపది తద్విభజ్యతే। స్వాదయంతు రసగర్భ
రం సారమస్య రసికా యథేప్సితం॥” అను మల్లినాథసూరివచనంబు
“ఉపమా కాళిదాసస్య భారవేరర్థగౌరవం” అనులోకోక్తియుఁ జెప్పు
న్నవి. ఈకావ్యమునకు నేకనాథుఁడు, జోనరాజు, నరహరి, మల్లినా
డు మొదలుగా ననేకులువ్యాఖ్యానములు వ్రాసిరి. కాని వీనిలో మల్లి
థసూరి లిఖించినఘంటాపథవ్యాఖ్యయే లోకములోను ప్రసిద్ధముగానున్న

భారవి బ్రాహ్మణుఁడు; పాణినీయవ్యాకరణంబునను నీతిశాస్త్ర
బునను నధికసమర్థుఁడు; చిత్రయమకబంధకవిత్వప్రియుఁడు. ఇతఁడు
యేనవసర్గలో నతిక్లిష్టంబుగ బంధకవిత్వము నుగూర్చెను. ఈతనిక
శైలి కఠినమయినదయినను సవిమర్శముగాఁ జదువువారికి మిక్కిలి
రము గానుండును. చిరకాలమునుండి కాళిదాసత్రయమునకుఁ దరువా
బఠనకావ్యముగా వ్యవహరింపఁబడు నీకావ్యమునుగూర్చి రసజ్ఞులకు
గాఁ దెలుపనక్కఱలేదు. శైలి తెలియుటకై దీనినుండి నీతిజ్ఞానంబులక
గు రెండుపద్యములనుదాహరించెదను.

§ శుచిభూషయతి శ్రుతంవపుః ప్రశమ స్తస్య భవత్యలంక్రియా।
ప్రశమాభరణం పరాక్రమ స్స నయాపాదితసిద్ధిభూషణః॥

‡ జీయతాం దుర్జయా దేహే రిపవ శ్చక్షురాదయః।
జితేషు నను లోకోఽయం తేషు కృత్స్నస్త్వయా జితః॥

---

§ చక్కనినీతిశాస్త్రము దేహమునలంకరించును. దానిని శాంతి యలంక
చును. దానిని బరాక్రమమలంకరించును. దానిని నీతిసిద్ధి యలంకరించును.

‡ దేహములోనున్న చక్షురాదిశత్రువులను ముందుగా జయింపవల
వానిని జయించినయెడల లోకమంతయు గెలువవచ్చును.

మాఘుఁడు.

——:o:——

సంస్కృతభాషలోని యెల్లగొప్పకవులను భోజమహారాజునాఁటి వారని చెప్పుబల్లాలపండితసంకలితం బగుభోజప్రబంధమువలెనే కొన్ని యంశంబుల మేరుతుంగాచార్యునిప్రబంధచింతామణియుఁ బ్రభాచంద్రు నిప్రభావకచరితంబును గూడవిశ్వసింపఁదగినవిగావనియుఁ గాలనిర్ణయావ సరంబుల వీనినాధారములుగాఁదీసికొనఁగూడదనియుఁ బ్రాచ్యపాశ్చాత్య విమర్శకులెల్లరు నిర్ణయించుటచే మాఘుఁడు భోజరాజునాశ్రితుఁడని చె ప్పునీమూఁడుగ్రంథంబులు నీతనికాలనిర్ణయంబునకుఁ బ్రమాణంబులుగాఁ జాలవు. అయినను బ్రభావకచరితమువలనఁ దెలియుకొన్నిక్రొత్తయంశ ములనిందు వ్రాయుచున్నాను. "గూర్జరదేశమందు మాలమనుపురవరంబు గలదు. అందా దేశమును బాలించు శ్రీవర్మలాతుఁడను రాజుగలఁడు. అతనికి సుప్రభదేవుఁడను నొకబ్రాహ్మణమంత్రిగలఁడు. ఆతనికి దత్తకుఁడు, శు భంకరుఁడు నను నిరువురుకుమారులుగలరు. వారిలోఁ బెద్దవానికిఁబుత్రుఁ డును భోజరాజునకు బాల్యస్నేహితుఁడు నగుమాఘకవి శిశుపాలవధ కావ్యమునురచించెను. రెండవవానితనయుఁడగు సిద్ధకవి యుపమితిభవప్ర పంచకథయనుకావ్యమునురచించెను." అనియున్నది. ఈసిద్ధకవి తనకావ్య ముచివర "గ్రంథనిర్మాణసంవత్సరములు ౯౬౨" అనివ్రాసినట్లుకొంద ఱుచెప్పుచున్నారు. దీనింబట్టి యితఁడు క్రీ॥ ౧౦౪౦ లో నున్నట్లు తేలు చుండుటచే నీతనిపెత్తండ్రికుమారుఁడగు మాఘుఁడుకూడ నప్పటివాఁడే యైయుండునని జర్మనీదేశస్థుఁడగు డాక్టరుక్లాటుమొదలగుకొందఱభిప్రా యపడియుండిరి. కాని, మాఘుఁడు పత్నీసహితుఁడై దారిద్ర్యముచే భోజ రాజును యాచింపవచ్చెనని తెల్పుపై రెండుగ్రంథంబులకును, మాఘకవి యాగర్భశ్రీమంతుఁడగుమంత్రిపుత్రుఁడని తెల్పుదీనికిని బరస్పరవిరోధము

మెండుగాఁగనుపడుటచేతను, మాఘునకు సిద్ధర్షి,పితృవ్యపుత్రుఁడని తె
నే యితరాధారంబులు లేకుండుటచేతను, ప్రభాచంద్రుఁడు తనకావ్య
బు మొదటనేవ్రాసిన "బహుశ్రుతమునీశేభ్యః ప్రాగ్గ్రంథేభ్యశ్చ క
చిత్। ఉపశ్రుత్యేతి వృత్తాని వర్ణయిష్యే కియంత్యపి॥" యనుశ్లోక
యిందలికాలనిర్ణయాదులు సంశయాస్పదములని తెలుపుటచేతను
కింవదంతియని విశ్వసింపఁదగినది. మఱియుఁ గ్రీస్తుశకమునవమశతా
త్తరభాగంబుననున్న కాశ్మీరదేశవాసియగు నానందవర్ధనాచార్యు
ధ్వన్యాలోకంబున శిశుపాలవధలోనిశ్లోకంబులను దాహరించుటచేఁగూ
థైకథ యవిశ్వసనీయంబనియు మాఘుఁడంతకంటెఁగూడఁ గడఁబూ
డనియుఁ దేటపడుచున్నది. ఇదియిట్లుండఁగా, భారవిజీవితములోవ్రాసి
గా శార్మణ్యదేశీయుఁడగు యాకోబీపండితునియభిప్రాయంబ ననిశ
ప్తక యాఱవశతాబ్దము మధ్యభాగములోనివాఁడని తెలియుచున్నది.
ఱియుఁ దారానాథతర్కవాచస్పతివాచస్పత్యకోశంబున మాఘపదం
కర్థము వ్రాయుచు "తావద్భాభారవేర్భాతి యావన్మాఘస్య నోదయ
(మాఘకవిపుట్టునంతవఱకు భారవికీర్తిప్రకాశించుచున్నది) అనియుశ్లో
డు చెప్పినట్లువ్రాయుటచేఁగూడ మాఘుఁడు భారవికి వెనువెంటనే
లుదేఱినవాఁడని ధ్రువపడుచున్నది. కావున మాఘకవి ౫౫౦ ప్రాంతమ
శిశుపాలవధకావ్యము రచించియుండునని విశ్వసింపవచ్చును.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; ఉత్తమవంశసంభూతుఁడు. కావ్యా
మున వ్రాసికొనిన స్వవంశవర్ణనపద్యములంబట్టి యితఁడు § శ్రీవర్మల
రాజ్యంబున సర్వాధికారపదమునొందిన సుప్రభదేవునకుఁ బౌత్రుఁడు

§ ఈరాజుపేరు కొన్నికొన్నిపుస్తకములలో ధర్మనాభుఁడు, ధర్మలాభుఁడు
వర్మనాముఁడునని నానావిధములుగానున్నది. మల్లినాథుఁడాచివరిశ్లోకంబు
ము వ్రాయలేదు. కావుననవి సంశయాస్పదములని కొందఱనుచున్నారు.

సత్యసంధుఁడు నుదారుఁడు నగుదత్తకునకుఁబుత్రుండునని తెలియుచున్నది ఇతఁడు తననివాసస్థానమును జెప్పకపోయినను బెక్కండ్రుతలంచినట్లు గూర్జరదేశస్థుఁడని చెప్పవచ్చును. కవిత్వమునుబట్టి యీతఁడు శబ్దతర్కవేదాంతశాస్త్రములయం దధికసమర్థుఁడనియూహింపవచ్చును.

ఇక్కవి దుష్టశిక్షకుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు శిశుపాలునిఁజంపుటయను భాగవతగాథను జక్కగావివరించి ప్రౌఢశైలిలో నిరువదిసర్గలమహాకావ్యమును రచించెను. ఇంతకంటెనితఁడువ్రాసినమఱియొక కావ్యమేదియుఁగనుపడదు. కాని, క్షేమేంద్రుఁడుతనయౌచిత్యవిచారచర్చలో మాఘునిదని యుదాహరించిన « బుభుక్షితైర్వ్యాకరణం నభుజ్యతే పిపాసితైః కావ్యరసో నపీయతే। నవిద్యయా కేనచిదుద్ధృతం కులం హిరణ్యమేవార్జయ నిష్ఫలాః కలాః॥ " అనుశ్లోకమును, వల్లభదేవుఁడు సుభాషితావళిలో మాఘునివనివ్రాసిన « శీలం శైలతటాత్పతత్వభిజనస్సందహ్యతాంవహ్నినా। మాశ్రౌషం జగతిశ్రుతస్యవిఫలక్లేశస్య నామాప్యహం। శౌర్యేవైరిణి వజ్రమాశునిపతత్వర్థోఽస్తు మేసర్వదా। యేనైకేనవినాగుణాస్తృణబుసప్రాయాస్సమస్తాఅమీ॥ నారీనితంబఫలకే ప్రతిబధ్యమానా హంసీవ హేమరశనా మధురం రరాస। తన్మోచనార్థమివ నూపురరాజహంసాశ్చ క్రందురార్తముఖరం చరణావలగ్నాః॥ " అనుపద్యములును నితఁడురచించినయింకొకగ్రంథమేదయినఁగలదేమో యను సంశయమును గలిగించుచున్నవి. కాని వీనిలోరెండవశ్లోకము భర్తృహరినీతిశతకములోఁగూడఁ గనుపడుటచేతను క్షేమేంద్రవల్లభదేవులు భర్తృహరిమాఘులకుఁ బెక్కుశతాబ్దములతరువాతివారగుటచేతను వాడుకనుబట్టి పైనీతిపద్యములకర్తృత్వమెవరికెవరిప్రమాదంబుననారోపింపఁబడినదో మనమూహింపఁజాలము. ఒకవేళనిజముగాఁ బైమూఁడుపద్యములు మాఘకవిరచించినవేయనియూహింపదగినయెడల రెండవనీతిపద్యము భర్తృహరినీతిశతకములోఁదరువాతనెవ్వరో యధికముగాఁజేర్చియుందురని నమ్మవలసియుండును.

ఈతనిశిశుపాలవధకావ్యమునకు వల్లభదేవుఁడు, రంగరాజు, [illegible] నాథుఁడు, చారిత్రవర్ధనుఁడు, మల్లినాథుఁడు ననుపెక్కండ్రువ్యాఖ్యా ములువ్రాసిరి. కాని మల్లినాథసూరి సర్వంకషావ్యాఖ్య హిందూదేశ [illegible] తటను వల్లభదేవుని సందేహవిషౌషధవ్యాఖ్య కాశ్మీరదేశంబునను ప్రఖ్యా తిచెందియున్నవి. ఈతనికవిత్వము కఠినమైనదైనను సారస్యము నర్థగాం భీర్యమునుగలదియని "ఉపమా కాళిదాసస్య భారవేరర్థగౌరవం। దండి నః పదలాలిత్యం మాఘేసంతి త్రయోగుణాః॥ నవసర్గగతే మాఘే నవ శబ్దో నవిద్యతే।" యనుపండితవచనంబులును, "మాఘే మేఘే గతం వయః" అనుమల్లినాథసూరివచనంబును దెల్పుచున్నవి. లోకంబునఁ బ్ర చారవ్యవహారంబునఁ బంచకావ్యములలో వన్నెకెక్కినయీకావ్యము గూర్చి యధికమేమియుఁ వ్రాయనక్కఱలేదు. ఇతఁడు భారవివలెనే [illegible] యమకబంధకవిత్వప్రియుఁడై భాషలోఁగనకుఁగలయధికపాండిత్యము [illegible] ల్లడించెను. ఈకావ్యంబున యదునందనుఁడు నాయకుఁడు. శృంగార రసములతోఁగూడిన వీరము ప్రధానరసము. మహాకావ్యలక్షణంబులు [illegible] ష్టాదశవర్ణనంబులు సిద్ధంబులు. ఇంద్రప్రస్థగమనాద్యుపాయవిషయం [illegible] శిశుపాలవధ ఫలము. అట్టియికావ్యమెవరిహృదయంబు నాకర్షింపక [illegible] వునొ? రుచిచూచుటకిందుండి రెండుపద్యముల నుదాహరించెదను.

‡ అన్యథా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం।
పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ॥

† మాజీవన్ యః పరావజ్ఞా దుఃఖదగ్ధోఽపి జీవతి।
తస్యా జననిరేవాస్తు జననీక్లేశకారిణః॥

---

‡ సురతవ్యతిరిక్తకాలమున స్త్రీలకులజ్జవలెనే పరాభవములేనిచోఁ [illegible] షులకు శమమే భూషణము. సురతకాలమున స్త్రీలకు ధార్ష్ట్యమువలెనే పరాభవ మునఁ బురుషులకుఁ బరాక్రమముభూషణము.

† పరునివలన నవమానింపఁబడిన వాఁడు నింద్యజీవనము చేయుచున్నచో [illegible] ల్లికిఁగష్టముగలిగించిన యట్టివాఁడు పుట్టకపోయిననుమేలే.

ఆచార్యదండి.

——:o:——

"జాతే జగతి వాల్మీకౌ కవిరిత్యభిధాభవత్ ।
కవీఇతి తతో వ్యాసే కవయస్త్వయి దండిని ॥"

అనులోకోత్తర ప్రశంసకుఁ బాత్రుఁడగు నీమహాకవికాలముగాని జీవచరిత్రగాని సరిగాఁ దెలియఁజేయు నాధారము లేవియు లేవుగాని, మేగ్డోనలు, విలియము మొదలగు పాశ్చాత్యులును, నందర్గికారులు, దుర్గాప్రసాదపండితులు మొదలగు మనదేశీయులునుగూడ నీకవి యాఱవశతాబ్దము నంతంబుననుండియుండునని భావించిరి వారయినను సరియయిన ప్రమాణము లేవియును జూపియుండ లేదు. కాని ౯ వ శతకము త్తరభాగంబుననున్న రాజశేఖరునిదని సుభాషితహారావళిలోనున్న "త్రయోఽగ్నయస్త్రయో వేదా స్త్రయో దేవా స్త్రయో గుణాః। త్రయో దండిప్రబంధాశ్చ త్రిషులోకేషు విశ్రుతాః ॥" అనుశ్లోకంబువలనను, ౮ వ శతాబ్దముత్తర భాగంబుననున్న వామనపండితుఁడు తన కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలోనీ తనిమతముల్ఖ్యాటించినట్లుండుటవలనను వారికిఁ బ్రాచీనుఁడైయితఁడు పైనిజెప్పినకాలంబుననేయుండునని విశ్వసింపవలసియున్నది.

ఈకవి రచించినవిమూఁడుగ్రంథములని లోకములోఁ బ్రసిద్ధిగలిగి యుండఁగా దశకుమారచరితము కావ్యాదర్శము నను రెండుకోశము లేయాతనిపేరఁగనుపడుచున్నవి. కాని కావ్యాదర్శముఖంబున "ఛందోవిచిత్యాం సకలస్తత్ప్రపంచో నిదర్శితః" అనియుండుటచే నీతఁడురచించిన ఛందోవిచితియనుగ్రంథము గలదనికొందఱును వ్యాఖ్యాతలుదీనికిఁ బింగళకృతచ్ఛందస్సని యర్థము వ్రాయుటచేనిది యాతనిదిగాదని మఱికొందఱును, కవిహృదయమను కావ్య మొకటి యాతనిదిగలదని యొకరిద్దఱును,

దాదృశకావ్యమే లోకమునవినఁబడలేదని కొందఱును, మల్లికామారు
మీతనిదని కొందఱును, అది యుద్దండాపరనాముఁడగు రంగనాథకవి
యొక్కఁగొందఱును, శూద్రకరాజు పేరనున్న మృచ్ఛకటికమీతనిదేయ
కొందఱును, వీరిరువురసమకాలికత్వాదులం దెల్పు నాధారములు లేవ
టికొందఱునివ్విధముగా భిన్నాభిప్రాయులయియుండిరి. ఎట్లయిన నీ
మూఁడవకావ్యమిదియని నిర్వచింప నెవరికినిశక్యముగాకున్నది.

కావ్యాదర్శము సర్వకావ్యధర్మములను దెల్పునట్టి లక్షణగ్రంథ
ఈతనికిఁబూర్వమే లోకములోనిట్టిగ్రంథములుగలవని యీతనిప్రతిజ్ఞా
పకముగానున్న « పూర్వశాస్త్రాణి సంహృత్య ప్రయోగానుపలభ్య
యథాసామర్థ్యమస్మాభిః క్రియతే కావ్యలక్షణం ॥ " అనుశ్లోకమేచా
చున్నది. దండికవి యీగ్రంథమురచించి యెవరికో రాజపుత్రులకు
యము గాఁజెప్పెనని యొకకింవదంతిగలదు. ఇదిమూఁడుపరిచ్ఛేదము
గలది. మొదటిదానిలో గద్యపద్యాత్మక కావ్యంబుల వృత్తులు రీతులు
దలగునవియు, రెండవదానిలో నర్థాలంకారాదిధర్మంబులును, మూ
వదానిలో శబ్దాలంకారాదిలక్షణంబులును నిర్వచింపఁబడినవి.

ఇతఁడు లోకమునకుఁబ్రసాదించిన మహాకావ్యము దశకుమా
చరితము. ఇదియెనిమిదియుచ్ఛ్వాసములుగలది. దీనికనుబంధముగా,
దుదిన్నయుచ్ఛ్వాసములుగల గ్రంథోపక్రమరూపంబగు పూర్వపీఠికయు
నొకటియుచ్ఛ్వాసముతో నుపసంహారరూపంబగు నుత్తరపీఠికయును
వు. ఎల్లవచనకావ్యంబులలో నింతమృదుమధురశైలిగలదింకొకటి లేదన
కు « దండినః పదలాలిత్య " మ్మనులోకోక్తియే ప్రమాణము.

ఇదిపదిమందియుత్తమబాలురచరిత్రను దెలుపు నొకచక్కని యా
ఖ్యాయిక. ఇందుమగధదేశమందలి పుష్పపురము రాజధానిగాఁగల రా
హంసుని కుమారుఁడైన రాజవాహనుఁడను రాజబాలుఁడు ప్రధాన

యకుఁడు. చమత్కృతిజనకంబగు నీకిథయంతయుఁ జదువవలయు నుగాని సంగ్రహించివ్రాసినంతమాత్రమున రుచింపదు. ఈవచనంబునడుమ రత్నమువలెనున్న యొకపద్యమిందువ్రాసెదను.

§ కిం క్రూరం స్త్రీహృదయం।
కిం గృహిణః ప్రియహితాయ దారగుణాః।
కః కామ స్సంకల్పః।
కిం దుష్కరసాధనం ప్రజ్ఞా॥

---

§ క్రూరమైనదేది? స్త్రీలమనస్సు. గృహస్థునకిష్టమైనదేది? భార్యగుణము. కామమేది? సంకల్పమే. కష్టమైనపనులసాధించునదేది? బుద్ధి. అని ప్రశ్నోత్తరములు.

శూద్రకరాజు.

—:0:—

ఈకవికాలము నెవ్వరు నింతవఱకు స్థిరపఱచియుండలేదు. కాని, యమ్. విలియమ్సు, విల్సను పండితులిరువురునుగూడ నితనిఁ క్రీ॥ ౨ వ శతాబ్దములోఁజేర్చిరి. ఇందుఁలకుఁ గలియుగము 3300 ల కాలమున శూద్రకుఁడనునొకరాజు దేశపరిపాలనచేసినట్లు స్కాందపురాణములోనున్న వాక్యమే ప్రమాణముగాఁగనుపడుచున్నది. మేక్డోనలుపండితుఁడు, మృచ్ఛకటికమును దండిరచించి శూద్రకుని పేరుపెట్టియుండుననియు నీరాజు క్రీ॥ ౬౦౦ ల ప్రాంతముననుండియుండుననియువ్రాసెను. వీనిలో నెద్దానినైనను స్థిరీకరించి మృచ్ఛకటికకర్తయితఁడనినిర్వహింప నేగ్రంథాధారమును వారుచూపియుండలేదు. మఱియుఁ గాదంబరిలో బాణుఁడు వర్ణించిన శూద్రకరాజొకఁడుకనుపడుచుండెను. ఇతఁడెప్పటివాఁడోకనుఁగొనుటకునునాధారములేదు. కావున నీసకవియగుశూద్రకుఁడేకాలంబు

న నెందుండెనో నిర్ణయింపఁదగినయాధారంబులేవియయినఁ గనుపడ
అకును గ్రీ॥ ౨---౬ శతాబ్దములనడుమవాఁడనితలంచెదము. ఎట్లనఁ
ను గ్రీ॥ ౮ వ శతాబ్దమునుత్తరభాగంబుననున్న వామనునికావ్యాలం
రసూత్రవృత్తిలో నీమృచ్ఛకటికములోనిశ్లోకములుండుటచేఁ దత్కర్త
గు శూద్రకుఁడంతకుఁబూర్వుఁడైయుండుననిమాత్రము తెలియుచున్నది

ప్రస్తావనలోని "గజగమనుఁడు, చకోరనేత్రుఁడు, పూర్ణచంద్ర
ననుఁడు, సురూపుఁడు, క్షత్రియముఖ్యుఁడు, విశేషసత్త్వుఁడు, సమర
సనుఁడు, తపోధనుఁడు, వేదవేత్త, ప్రమాదరహితుఁడు, ఋగ్వేద సా
మవేద గణిత హస్తిశిక్షావిశారదుఁడు నగుశూద్రకరాజు కుమారునకు రా
జ్యమిచ్చి యశ్వమేధయాగమొనరించి నూఱుసంవత్సరముల పదిదిన
లయాయుర్దాయమువడసి యగ్నిప్రవేశముచేసెను" అనువాక్యముం
యీకవి తననాటకము తనయనంతరమభినయింపఁదగినదను భావము
జాతకాదిగణనంబునఁ దనజీవనసమయంబునుగూడ నిందుఁ దెల్పెననియు
నగ్నిప్రవేశముగూడ శరభంగమునికిఁబోలి సర్వస్వార నామకయజ్ఞవి
షంబున విధివిహితమైయొప్పుననియు నిందువలన "గ్రంథకర్తయనం
ము గ్రంథమెట్లుజన్మించిన" దనునాక్షేపణకవకాశములేదనియు దీని
ఖ్యాతలువ్రాసియుండిరి. కాని, పైవర్ణనధోరణిఁబట్టిచూడఁగాఁ గవి
యముగాఁ దన్నట్లువర్ణించుకొనఁడనియు నీనాటకము రచించి గతిం
యీకవియనంతరమీప్రస్తావనమాత్రమొకఁడెవఁడో రచించియుండుననిన
నూహింపనగుచున్నది. పైయంశములంబట్టి యీతఁడుక్షత్రియుఁడనియు
బ్రభువనియుఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడే దేశమును బాలించినవాఁడో తెలియ
నాటకంబునఁ గంఠోక్తముగు నాధారమేమియుఁగనుపడదు. కాని,
నాటకంబునఁ బ్రధానముగాఁ బ్రసంగింపఁబడిన యవంతీపురవర్ణన
చూడఁగా నీతఁడుజ్జయినీప్రాంతరాజ్యము నేలెనేమోయని సంశయ
గలుగుచున్నది.

ఈకవి రచించినది మృచ్ఛకటికముగాక యితరంబేమియులేదు. ఇది పదియంకములనాటకము (ప్రకరణము) ఇందు శృంగారము ప్రధానరసము. ధీరశాంతుఁడగు చారుదత్తుఁడు నాయకుఁడు. గుణానురక్తయు వేశ్యయునగువసంతసేనకథానాయిక. ఈనాటకమాఱవయంకములో సువర్ణశకటికకై విలపించు చారుదత్తునికుమారుఁడగు రోహసేనునకు దాసియగురదనిక క్రీడార్థముగా మృత్తికాశకటికనిర్మించి యిచ్చెననుకథాభాగంబునే ప్రధానముగాఁజేసికొని కవిదీనికి మృచ్ఛకటికమను పేరుపెట్టినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని కథమాత్రము విశేషముగాదీనికేమియు సంబంధింపక యతివిచిత్రముగానున్నది. కథాకల్పనలో దీనికిఁబోలినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటి లేదనవచ్చును.

ఉజ్జయినిలో నుదారుఁడు సత్యవాదియు యశోరాశియు సుగుణవంతుఁడు నగుచారుదత్తుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు వాణిజ్యంబున ధనముగోల్పోయి పరమదరిద్రుఁడయియున్నయెడ నీతనిసుగుణసంపదవిని యీతనియందనురక్తయైన యప్పురనివాసినియు వారనారీమణియు నగువసంతసేన, యధికధనమొసంగెదనని నిర్బంధపెట్టు గుణహీనుఁడు రాజశ్యాలకుఁడు నగుసంస్థానకునకువశపడక స్వయముగానీతనియింటికివచ్చి యీతనిపై ప్రేమచూపి తనయాభరణంబులదాఁచు నెపంబున నితని చేతికిచ్చి వెళ్ళును. వసంతసేన చేటిక యగుమదనికనువరించిన శర్విలకుఁడను బ్రాహ్మణచోరుఁడు చారుదత్తునియింటనర్ధరాత్రంబునఁ గన్నమువేసి ప్రవేశించి యావస్తువులనపహరించి తెచ్చి వసంతసేనకిచ్చి మదనికనువిడిపించితీసికొనిపోవును. మఱునాఁడు చారుదత్తుఁడు పరధనమునుపోఁగొట్టితి నేమిగతియనివిచారించు నెడ నాతనిభార్య పతిసత్యభంగముగాకుండఁగాఁ దనమెడలోనిరత్నహారమునుదీసియిచ్చును. దానినతఁడు వసంతసేనవస్తువులకు బదులుగాఁబంపును. అంతవసంతసేన చారుదత్తునియింటికివచ్చి తనవస్తు

వులవృత్తాంతముచెప్పి రత్నహారమును మరలనిచ్చి యాతనివరించి నా టిరాత్రి యందుండి మఱునాఁడుదయమున జీర్ణోద్యానంబున కేగిన చారు దత్తునిఁగలిసికొనబయలు వెడలి ప్రమాదవశమున వీథిలోసిద్ధముగానున్న రాజశ్యాలకునిబండియెక్కి యాతనినందనంబునకు వెళ్ళెను. అంతవాఁ డానినిమిక్కిలినిర్బంధించి వశపడమిని దానిమెడపిసికి పడవైచి చచ్చె దనితలంచి "వసంతసేనను జారుదత్తుఁడుచంపె" ననులోకప్రవాదమును కల్పించి శిక్షాధికారులకువిన్నవింప నేగెను. అంతఁబూర్వము చారుదత్తు సేవకుఁడు నొకసారి వసంతసేనవలనఁగాపాడఁబడినవాఁడు నిపుడుబౌద్ధ శ్రమణకవేషంబుననున్నవాఁడు సగుసంవాహకుఁడనువాఁడాదారినివచ్చి యపుడే మూర్ఛదేఱినవసంతసేనను జూచి లేవనెత్తి మెల్లగాఁదీసికొనిపో వ్వును. పిదప రాజశ్యాలకునిమాటవిని వసంతసేనతల్లినిఁ జారుదత్తునిఁ బిలి పించి విచారించి యధికరణికులు నాయకునియెడదోషముమోపి పాలకు డనుతమరాజునకెఱింగించి యాతనియానచే నతనికి శూలారోపణశిక్ష విధించిరి. అంతఁజండాలురతనిని వధ్యస్థానమునకుఁదీసికొనివచ్చి చంపఁ ద్యమించునంతలో శ్రమణకవసంతసేనలచటికినత్తురు. ఆతనిమరణము త ప్పెను. అంతలో దుర్వినీతుఁడగు పాలకరాజునుజంపి పూర్వమునాయకు నిచే నుపకృతినొందిన యార్యకుఁడనువాఁడురాజై చారుదత్తునికిఁ గొంత రాజ్యభాగమిచ్చెను. పిదపఁ జారుదత్తునిభార్యాపుత్రులు, వసంతసేన నాయకునితోసుఖముగానుండురు. ఇదికథాసారసంగ్రహము. ఇందుదా రిద్ర్యము దానివలనికష్టములు; జూదము దానియనర్థములు; చౌర్యము ందలినైపుణి; వ్యవహారము దానిదుష్టత్వము; ప్రభుత్వము అందలియవివే కము; సత్యము దానియుపయోగము; వేశ్య దానిసునీతి; దుర్మార్గులు వా రిస్వభావములు; అనునివిలోకజ్ఞానదాయకములుగా నభివర్ణింపఁబడినవి. ఈకవిమహారాజయ్యు నింతయతీతముగా లేమి నెట్లువర్ణించెనని యా

ర్యముగలుగును. దీనింగూర్చి చారుదత్తునివాక్యములఁ దెలుఁగుననిందువ్రా సెదను. "కటికిచీఁకటిలో దీపదర్శనమువలె దుఃఖములలో సుఖముచ క్కఁగనేయుంతును. కాని, చిరకాలమునుసుఖమనుభవించి దరిద్రుఁడగువాఁ డు జీవన్మృతుఁడేయనఁదగును. అల్పక్లేశకరము మరణము. అనంతదుఃఖ కరము దారిద్ర్యము. ఈరెంటిలోమరణమేయుత్తమము. అదృష్టవశమున ధనమువచ్చును. పోవును. అందులకువిచారములేదు గాని సంపదతోలఁగఁ గానే మైత్రినుండిమిత్రులుగూడఁదొలంగుమరనునిదియే దుఃఖకరముగా నున్నది. లేమివలన సిగ్గును, దానివలనఁదేజోహానియు, దానిచేనవమాన మును, నద్దానమనోవైకల్యము, దానిచే బుద్ధిరాహిత్యము, దాన నాశన మునంభవించును. ఆహా! నిర్ధనత్వమెల్లయాపదలకుమూలముగదా? బం ధువులు మాటాడరు. మిత్రులాదరింపరు. విపత్తులుచుట్టుకొనును. అక టా! దరిద్రునిగతియేమి? ఇతరులుచేసిననేరమునకుఁగూడఁదానే యాస్ప దమగును. దరిద్రునితో నెవ్వఁడును జెలిమిచేయఁడు. ధనికులగృహంబు లయుత్సవంబులఁజేరిన నతని వారుతృణప్రాయముగాఁజూతురు. వస్త్రాద్య లంకారములులేనికారణమున గొప్పవారికిదూరముగానుండవలసివచ్చును వేయేల? లేమి యొకమహాపాతకమే."

మఱియు, వేశ్యాదూషణవచనంబులిట్లెంతయు నీతిప్రదములుగా నున్నవి. "వేశ్యలలో శుచిత్వమునునదియసంభవము. ధనమనెడుఫలము లుగలసత్పురుషులనెడువృక్షములు వేశ్యలనెడుపక్షులచే భక్షింపఁబడిని ష్ఫలత్వమునొందుచున్నవి. వారకాంతలు ధనకారణంబున నవ్వుదురు; ఏడ్చుదురు. నమ్మింతురు. తాముననమ్మరు. కావునవారిని శ్మశానపుష్పము లవలె విడువఁదగును. వెలవెలఁది మనస్సులోనొకనినిఁదలఁచి మఱియొ కనిఁజూపుచేఁబిలిచి యింకొకనియెడననురాగముచూపి తుదకొకనిశరీ రంబునఁగామించును". మఱియు నాయకునిసచ్చరిత్రకొకటిరెండుదాహ

రణములు — మొదట వసంతసేనవచ్చి తనయెదుట నిలువఁబడినపుడు చారుదత్తుఁడు, "శరన్మేఘముచేఁగప్పఁబడిన చంద్రలేఖవలెనున్నది ఈ మెయెవతెో" అనుకొని "పరభార్యచూడఁదగినది కాదుగదా" యని మరలెను. పిదపబోగముదియని తెలిసి "కాపురుషునికోపమువలెనే యేకాంతమూలముగా జనించినకామము ధనహీనుఁడనగు నాగాత్రములయందే యణఁగుచున్నదో యీవసంతసేనయా?" యనిమరల ననురాగంబునఁ జూచెను. వసంతసేనవస్తువులు దొంగయపహరించినపిదప మఱియు నితఁడు "బిచ్చమెత్తియైనను సంపాదించి దానివస్తువులకుబదులుగా ధనమిచ్చెదనుగాని, నాసచ్చరిత్రకుభంగముగలుగ నసత్యమునుడువను" అనెను.

మఱియుఁ జారుదత్తునివరించిన వసంతసేనమాటలెంతయు వేశ్యాజాతికేకాక లోకమునకుఁగూడ మంచినీతినిచ్చుచున్నవి. తన్నునిర్బంధించు రాజశ్యాలకునుగూర్చి నాయిక— "ఓదుష్టచరిత్రా! పవిత్రురాలను సచ్చరిత్రగలదానను నన్నేల ధనముచేనాశపెట్టెదవు? సువాసనయు మకరందమునుగలిగిన పద్మమును మధుపములువిడిచిపెట్టునా? కులశీలములుగలవాఁడు దరిద్రుఁడైనను ప్రయత్నమునఁబొందఁదగును. తమకుఁదగిన వారినిబడయుటయనునది పణ్యస్త్రీలకుఁ బరమశోభగదా?"

ఈతఁడుపయోగించిన యుపమానంబులు మిక్కిలిలోకానుభవమునుబోధించుచున్నవి. చూడుఁడు.

1 "అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్విఫలతాం గతా।"

(అనఁగా) చీఁకటిలోదృష్టి కాపురుషునిసేవవలెనే వ్యర్థమగుచున్నది.

2 "అదృశ్యరూపా చపలాజరేవ యా మనుష్యసత్త్వం పరిభూయ వర్తతే।" (అనఁగా) కనుపడనిదై చంచలమై ముసలితనమువలెనే నిద్ర మనుష్యునిశక్తి నతిక్రమించి క్రమ్ముచున్నది.

ఈనాటకకాలమున బౌద్ధమతమభివృద్ధిలోనున్నట్లే కనుపడుచున్నది.

* "వర్షోదకముద్గిరతా శ్రవణాంతవిలంబినా కదంబేన।
ఏకస్తనోభిషిక్తో నృపసుతఇవ యౌవరాజ్యస్థః॥"

మఱియు లోకానుభవంబునకిం కొకయుదాహరణము.

§ "ధనై ర్వియుక్తస్య నరస్య లోకే కిం జీవితేనాదిత ఏవ తావత్।
యస్య ప్రతీకారనిరర్థకత్వాత్కోపప్రసాదా విఫలీభవంతి॥"

---

* వర్షబిందువులవిడుచుచుఁ జెవితుదనున్న కదంబపుష్పముచే, యువరాజుగు రాజబాలునివలెనే వసంతసేన స్తనమొకటి యభిషిక్తమైనది.

§ లోకములో ధనములేనివానిజీవనమేల? అతనికోపంబును, అనుగ్రహంబును గూడఁ బ్రతిక్రియాశూన్యంబులై వృథాయగును గదా?

బాణభట్టుఁడు.

—:0:—

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; ఆపస్తంభసూత్రుఁడు. వాత్స్యాయన వంశసంభూతుఁడు; శోణానదికిదక్షిణముగానున్న ప్రీతికూటమనుగ్రామ మీతనిమొదటినివాసస్థలము; ఈతనితండ్రి చిత్రభానుఁడు. తల్లిరాజదేవి. ఇతనికిఁ జంద్రసేనమాతృషేణు లను పారశవులగు నిరువురుభ్రాతలుగల రు. పారశవుఁడనఁగాఁ బెండ్లియాడినశూద్రస్త్రీయందు బ్రాహ్మణునకుజ న్మించినవాఁడనియర్థము. దీనింబట్టి కొన్నివందలసంవత్సరములక్రిందటివఱ కును మన్వాదిధర్మశాస్త్రానుసరణముగా బ్రాహ్మణాదులు తమక్రిందిజా తికన్యలనుగూడఁ బెండ్లిచేసికొనుచుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది. భా షాకవియగు నీశానుఁడీతనికిఁ బరమమిత్రుఁడు. ఇంకనీతనివంశంబును వి ద్వన్మిత్రపరిచరవర్గంబును వివరముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈయెల్లయంశం బులకు నీతనిహర్షచరిత్రమేప్రమాణము. ఇతఁడతిభూధనసంపన్నుండయ్యు

బాల్యంబుననే యధీతవేదవేదాంగుఁడై గార్హస్థ్యసుఖములనుభవించు చు స్వగ్రామంబుననున్నకాలంబునఁ దనకు విద్యాపాండిత్యాతిశయంబువిని న శ్రీహర్షమహారాజునాజ్ఞచే నతనిసోదరుఁడగు § కృష్ణభూపాలుఁడు తన కై యొకసందేశహరునిఁబంప నితఁడాతనిమాటనతిక్రమింపఁజాలక శ్రీహ ర్షచక్రవర్తియాస్థానమునకువచ్చినట్లు హర్షచరిత్రలోఁగనుపడుటచే నీబా ణుఁడాహర్షునకు సమకాలికుఁడై యాతనిసంస్థానంబున నున్నవాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

ఈశ్రీహర్షుఁడే హర్షవర్ధనుఁడనియు ద్వితీయశిలాదిత్యుఁడనియువ్య వహరింపఁబడినట్లు దేశచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. తూర్పునఁ గళింగదే శమును దక్షిణమున నర్మదానదివఱకును బశ్చిమమున వల్లభీరాజ్యమును నుత్తరమున నేపాళరాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని యవ్యాహతముగ శత్రురాజులనణఁచి వీరాతివీరుఁడనిప్రసిద్ధికెక్కిన యీసార్వభౌముఁడు క్రీ॥ ౬౦౬ మొదలుగా ౬౪౮ వఱకుఁ గన్యాకుబ్జంబు రాజధానిగా ను త్తరహిందూదేశ మేలినట్లు కనుపడుచున్నది. బాణుఁడీతనియుదంతము నే వ్రాసినట్లెల్లవిమర్శకుల నిశ్చితాభిప్రాయమగుటచేనీకవి క్రీ॥ ౭ వ శతాబ్దం బుపూర్వభాగంబున శ్రీహర్షచక్రవర్తియాస్థానమలంకరించి కాన్యకుబ్జం బున నివసించియుండెనని విశ్వసింపవచ్చును.

ఈకవి ప్రథమవయస్సునఁ జండీశతకపార్వతీపరిణయనాటకంబుల ను, సకలసామ్రాజ్యలక్షణలక్షితుఁడగు హర్షుఁడు కృతినాయకుఁడుగాఁగ లిగి మృదుశైలీవిభాసితంబగు హర్షచరిత్రమును మధ్యమవయస్సునను, వి ద్వజ్జనవదనసదనంబై సుకవికంఠభూషణంబై కుకవిమనశ్శల్యంబై “ బా ణోచ్ఛిష్టం జగత్సర్వ ” మ్మను పండితలోకోక్తికినిదానంబై యుత్తమ శైలీనిబద్ధంబగు కాదంబరీపూర్వభాగంబునంతిమవయస్సునను గ్రమము

§ ఇతఁడుగూడ హర్షవర్ధనుని భ్రాతయయినట్లున్నది.

గారచించినట్లు తోఁచుచున్నది. కాని యీతని యితరగ్రంథములలోవలె రసపుష్టియు వర్ణనానైపుణంబును దీనియందు లేకపోవుటచేతను, ప్రసిద్ధాలంకారగ్రంథములలో దీనిపేరెక్కడ నుదాహరింపఁబడకపోవుటచేతను దీనికథ కేవలము శబ్దార్థంబులఁ గుమారసంభవకావ్యమునకనుకరణమైనాటకోచితకల్పనంబు లేనిదియగుటచేతను, పార్వతీపరిణయనాటకంబీబాణునిదికాదనియు దీనినిరచించినవాఁడు వామనబాణుఁడను నింకొకకవియైయుండవచ్చుననియు నేతదితరప్రబలాధారశూన్యంబుగ వ్రాసినయొకపండితునియభిప్రాయంబుపై « పార్వతీపరిణయనాటకము సరసముగాలేదు. గావుననే తప్పక బాణభట్టునిదనినన్యాఁదగును. ఏమనఁగా—చండీశతకమును హర్షచరితీయపద్యములను జూచినయెడల నీతనిపద్యకవిత్వమంతరుచికరముగాదనియే తెలుచున్నది. ఇదియుఁగాక దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములరీతిభిన్నముగానుండుననుట నిర్వివాదము. దీర్ఘపదవాక్యభూయిష్ఠంబగు మహావర్ణనము గద్యకావ్యమునకుంబోలెఁ బద్యకావ్యమునకు సరిపడదుగదా. మఱియుస్వకపోలకల్పితంబు సరసవర్ణనంబునగు శృంగారభూషణమును రచించిన వామనబాణున కీనీరసనాటకకర్తృత్వమారోపించుట యనుచితంబు. కావున బాణభట్టుఁడు పార్వతీపరిణయంబురచించెనని చిరకాలమునుండివచ్చుచున్న ప్రవాదమనుల్లంఘనీయ" మని వ్రాసిన యొకానొకవిమర్శకునియభిప్రాయంబు మూలచ్ఛేదికాకుండుటచేతను, కాదంబరీశైలికిఁబాటువడినకొండటికీరూపకమీతనిదిగాదనుతలంపుగలుగుట సహజమేయగునప్పటికిని, హర్షచరిత్రకాదంబరులలోవలె దీనిప్రస్తావనలోఁగూడ « అస్తి కవిసార్వభౌమో వాత్స్యాయనవంశసంభవో బాణః ” యనుకవిస్వకథనంబు సమానార్థకంబుగానుండుటచేతను, వయోఽవస్థాభేదంబునఁ గవితాశైలీభేదంబుగూడఁ గలుగుననుటసత్యమేయని కాళిదాసాదిమహాకవికావ్యపరిశీలకులకనుభవపూర్వసిద్ధంబగుటచేతను, పరిశీలిం

చిచూడఁగాఁ గల్పనయందు వర్ణనమందును శైలియందును బాకమునం దును రసమునందు నౌచిత్యమునందునుగూడ నపరిపక్వంబగు నీనాటకము తప్పక యీతనిబాల్యప్రయత్నమైయుండుననుభావంబును హిమవంతుఁడు మేనకతోఁ దమపుత్రికయగు పార్వతికిఁ బెండ్లివయస్సువచ్చినదని వర్ణించి చెప్పిన లౌకికజ్ఞానబాహ్యంబగు "ఆభోగశాలి కుచకుట్మల మాయతాక్ష్యా। వక్షోఽవకాశమభివాంఛతి సన్నిరోద్ధుం। అప్యస్తి నాస్తి వచసాం విషయేఽవలగ్నే। తన్వీ సముల్లసతి కాచన రోమరేఖా ॥" అనుపద్య మేమునకుబోధించుచుండుటచేతను, కాదంబరివంటి ఘనకావ్యమువ్రాసిన మహాకవికీసామాన్యరూపకకర్తృత్వమారోపింపమ్మా యనునభిమానంబు నను మానంబునువిడిచితిమేని తప్పక బాణుఁడే బాల్యంబునఁ బార్వతీపరిణయంబురచించియుండునని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇదిదైదంకములనాటకము దీనిశైలికఠినమైనది కాకపోయినను గల్పనవర్ణనాదులయందును సదలంకారములయందును, బ్రౌఢముగాక సరసజనరంజకంబుగాలేదని యుపమానాదులయెడ ననంఖ్యముగాగ్రహింపఁబడిన చంద్రచంద్రికాచంద్రకలాశబ్దంబులే వాకొనుచున్నవి. అయిన దీనినుండి యొకపద్యముదాహరించెదను.

† "అవలోకనాయ లోలా దృష్టిరియం మృగదృశో నివృత్తిమతీ।
గత్వా ప్రతిప్రవాహం రాజతి శఫరీ నివర్తమానేవ ॥"

హర్షచరిత్రమెనిమిదియుచ్ఛ్వాసముల గద్యకావ్యము. ఇదిబాణభట్టహర్షరాజులయొక్క వంశవర్ణనంబునకును జీవనచరిత్రకును నాదర్శముగానున్నది. మొదటిరెంటిలోనుబాణకవినిహర్షుఁడురప్పించుట, యతఁడు రాజసభకేగుట. రాజతనియెడ మనస్సులోనను రాగముగలవాఁడయ్యె

† భర్తనుజూడవెడలిన పార్వతిదృష్టి సిగ్గుచే మరలినదై ప్రవాహమున కెదురేగి మరలిన చేపవలెనే ప్రకాశించుచున్నది.

మొదటఁ బైకి ననాదరభావముచూపుట పిదపఁ గ్రమముగా నత్యంతమైత్రిఁ గనఁబఱచుట మొదలుగాఁగల వృత్తాంతమువివరింపఁబడినది. మూఁడవదానిలో—బాణకవియొకనాఁడు బంధుగృహంబునకేగి సకలజ్ఞాతివర్గంబుతో నాసీనుఁడై యుండ సుదృష్టియనువాఁడు వాయుపురాణంబుచదువుట, వంది యదివిని యీపురాణము హర్షచరిత్రకంటె భిన్నముగాలేదనిచెప్పుట, దానిపై బాణునిపినతండ్రికొడుకు శ్యామలుఁడు "హర్షరాజు మూలపురుషుఁడు మొదలుగా భార్గవవంశంబునుదెల్పుచు హర్షచరిత్రవర్ణింపు" మని బాణుని వేఁడుట, యంతనతఁడావంశవర్ణనకుపక్రమించుటయను కథాభాగము వర్ణింపఁబడినది. నాల్గవదానిలో—పుష్పభూపతిపుత్రుఁడగు ప్రతాపశీలుఁడను నామాంతరంబుగల ప్రభాకరవర్ధనుఁడు రాజ్యముచేయుట, యతనికి యశోవతియనుధర్మపత్నియందు రాజ్యవర్ధనుఁడు హర్షుఁడునను పుత్రులును రాజ్యలక్ష్మియనుపుత్రికయుజన్మించుట, సంప్రాప్తయౌవనులగు కుమారులకుఁ దండ్రినీతినుపదేశించుట, కుమారికకుఁ బెండ్లిసేయుటయను భాగములువర్ణింపఁబడినవి. అయిదవదానిలో—జనకుని యానతిచే రాజ్యవర్ధనుఁడు హూణరాజులపైదండెత్తనుత్తరదిక్కునకుఁ బోవుట, యశోవతీప్రభాకరవర్ధనులమరణము హర్షునివిచారము చెప్పఁబడినవి. ఆఱవదానిలోఁ బితృమరణదుఃఖితుఁడగు రాజ్యవర్ధనుఁడువచ్చి తానురాజ్యమునొల్లనని యతిసన్న్యాసమొనరించి తమ్మునకు రాజ్యమిచ్చుట, హర్షుఁడు కడువిచారించి మాలవరాజు తమబావమఱదినిజంపి తమచెల్లెలిని గాన్యకుబ్జంబునఁ జెఱలోఁబెట్టెనని విన్నవించుట, యదివిని యతఁడుద్దీపితకోపుఁడై మరలఁగృపాణపాణియై మాలవరాజుకులమునిర్మూలింప వెడలి తత్సైన్యంబునుసంహరించి యతిమఃవిడిచియున్నకాలంబున మోసంబున నాగౌడాధిపుఁడతనినిజంపుట, యావృత్తాంతమువిని హర్షుఁడు కాలానలోగ్రుఁడై "కొన్నిదినములలో గౌడవంశమును నిర్మూలింప

కపోయితి నేని యగ్ని లోఁబడి మృతినొందుదు" నని కఠినప్రతిజ్ఞ చేయుటయను
నవి విశదీకరింపఁబడినవి. ఇఁక సప్తమాష్టమ భాగంబులలో హర్షుఁడు తన
ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి కాన్యకుబ్జంబు నాక్రమించుట, కారాగారమునుండి తప్పిం
చుకొని సపరివారముగా వింధ్యాటవికిఁ బోయిన తనసోదరిని వెదకి పట్టుకొ
నుట, బౌద్ధమునివలన నేకావళి యనుమౌక్తికహారమును బడయుట, స
ర్వదిగ్విజయజిగీష యనువిషయంబుల భివర్ణింపఁబడినవి. ప్రశ్రప్రకరణము
లోని సారమాయా భాగముల మొదటనొకటి రెండుపద్యములలో వ్రాయఁ
బడినది. స్వాశ్రయభూతుఁడగు సార్వభౌముని చరితము వర్ణించుటయందు
ను, బూర్వకవి కావ్యముల సగౌరవముగా వర్ణించుటయందును నుత్తమప
దవికి నర్హుఁడగు నీకవి యీ కావ్యముఖంబున వ్యాస, భట్టారహరిచంద్ర
సాతవాహన ప్రవరసేన భాస కాళిదాసాఢ్యరాజకవులను, వాసవదత్తా బృ
హత్కథలను గొనియాడెను.

కాదంబరి——ఈ పేరుగల స్త్రీ కథానాయికగాఁ గలుగుటఁ గవి దీని
కీ పేరు పెట్టియుండును. కాని, ముఖ్యపాత్రసూచనము గ్రంథాదినుండి
యుండుట యాఖ్యాయికలకు నావశ్యకమగు రసకారణమై యుండఁగా
నించుఁగథలోఁ జాలభాగము గతించిన వెనుక దానితో నేసందర్భము లేనట్లు
గాఁ గాదంబరీప్రవేశము మధ్యభాగమునఁ గనుపడుట చేతను, గ్రంథమా
ద్యంతము కథానాయకుఁడగు చంద్రాపీడుని యుదంతము చెప్పుచుండుటచే
తను, దీనికిఁ జంద్రాపీడచరితమని పేరున్న బాగుగానుండునని తోఁచు చు
న్నది. అయిననీకథ గుణాఢ్యుని బృహత్కథలోని కాదంబరీకథ ననుసరించి
వ్రాయఁబడినదిగావునఁ గవి యీ పేరు పెట్టియుండునని మనము సమాధా
నము చేసికొనవచ్చును. సంస్కృతభాషలో లెక్కకు మిక్కిలి తక్కువగా
నున్న వచనప్రబంధములలో దీనికున్న గౌరవము మఱియొక్కదానికిని లేదు.
బాణభట్టకవిబ్రహ్మ తనయనన్యసామాన్యంబగు పరిశీలనశక్తి, కల్పనాచా

తుర్యము, వర్ణనాసౌందర్యము, సాహిత్యసంపద, భాషాస్వాతంత్ర్యము ననునైదురంగులతోఁ జిత్రకలానైపుణ్యంబునఁ గాదంబరినిరచించి సార్వజనీనం బగునీతి యనుజీవంబువోసెనో యనఁదగునీకావ్యము సంస్కృతవాఙ్మయంబున ఘనయశస్సుగాంచినదనుటకు, “ కాదంబరీ రసజ్ఞానామాహారోఽపి నరోచతే ” యనుపండితలోకోక్తియేనిదర్శనము. కాని, యతికఠినసూతనపదంబుల నుపయోగించుట సమాసము లతిదీర్ఘములై రెండర్థములతో దుర్గ్రహంబులుగానుండుట, కొన్నిచోట్లఁ రెండవయర్థమునిరర్థకముగానుండుట, మఱికొన్నిచోట్లఁ గర్తృపదంబునకు మూఁడునాలుగుపుటలుదాఁటినవెనుకఁగాని క్రియాపదముతోనన్వయములేకుండుట, విశేష్యంబుల విశేషణంబులును, విశేషణంబుల విశేషణంబులును వానివిశేషణంబులునుగలిసి యన్వయకాఠిన్యమునుగలిగించుట, కథగూడ నమానుషచర్యలందెలుపుచు నైజముగానుండకుండుట మొదలుగాఁ గొన్నియంశంబులు కవిపాండిత్యప్రకర్షమును దెలుపుటకుమాత్రమే యుపయోగపడుచుఁ గథాసారస్యమునకు భంగముగలిగించుచున్నవని కొన్నియాక్షేపములుచూపుచు సర్వసాధారణంబులగు మనుష్యావస్థలను, ప్రాసాదములను పురంబులను, మున్యాశ్రమంబులను, వనంబులను, హిమాలయంబును, అచ్ఛోదసరస్సును, మహాశ్వేతాప్రస్తావమును, మిగులనైజముగావర్ణించి దీనియందుఁ గవియసాధారణప్రతిభాచాతుర్యంబుఁజూపెనని వీబరు మొదలుగా నన్యదేశీయవిమర్శకులుగూడ నీకావ్యమునధికముగాఁబ్రశంసించిరి. పరిశీలింపఁగా నీతనికవితాశైలి వక్రముగానున్నదనుటకు రాఘవపాండవీయకర్తయగు కవిరాజుచెప్పిన “ సుబంధుర్బాణభట్టశ్చ కవిరాజఇతిత్రయః। వక్రోక్తిమార్గనిపుణా శ్చతుర్థో విద్యతేనవా॥ ” యనుశ్లోకమే ప్రమాణము.

ఈకావ్యంబున శృంగారరసముప్రధానము. కథానాయకులగు కా

దంబరీచంద్రాపీడుల పరస్పరానురాగము చక్కగాఁ గ్రమక్రమప్రవర్ధనముగా నీతిదాయకముగా వివరింపఁబడినది. తక్కుంగలపాత్రలవర్ణనంబు గూడఁబ్రాపంచికజ్ఞానంబునకుదాహరణముగాఁజాలును. మనోహరంబగు కథకాలవాలమై గీర్వాణభాషలోనియెల్లపదములకు నిఘంటువై యుత్తమశైలీరచనంబై పండితహృదయప్రాసాదమలంకరించిన యీకాదంబరి నిగూర్చి యింకనధికముగావ్రాయక తారాపీడునికుమారుఁడగు చంద్రాపీడునకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకసమయమునకుముందుగా మంత్రియగు శుకనాసుఁడుపదేశించిన నీతిసారసంగ్రహమించుఁ దెలుఁగున లిఖించెదను.

„ నాయనా! చంద్రాపీడ! అఖిలశాస్త్రములనభ్యసించిననీకుపదేశింపఁదగినదేదియును లేదు. యౌవనంబు గాఢాంధకారము. ధనసంపత్తి దారుణంబు. ఆగర్భరాజత్వ మభినవయౌవనత్వ మసమానరూపత్వ మమానుషశక్తిత్వ మనునిది గొప్పయనర్థపరంపర. ఎంతచదివినవానికిని జవ్వనంబునబుద్ధి కాలుష్యమొందకపోదు. చంద్రోపలంబుల శశికిరణంబులు చొరునట్లు ధీరునిచిత్తంబునకు గురూపదేశము చక్కగా నెక్కును. అదియే యభాగ్యునిచెవులకు సలిలమువలెనే పీడఁగలిగించును. కావున బాలా! విషయసుఖంబు లెఱుంగనినీకీసమయ ముపదేశయోగ్యము దుస్స్వభావంబునకు వంశంబును వినయంబునకుఁ జనువును గారణంబులుగావు చందనతరువునఁబుట్టు నిప్పుగాల్పదా? శాంతపఱచుజలమున్నను బడబానలముగ్రముగాదా? గురూపదేశముయోగ్యులకు నిర్మలజలస్నానము. అస్వర్ణకర్ణాభరణము. అహంకారదాహజ్వరపరీతయగుప్రకృతిగలరాజులకిది ముఖ్యావశ్యకము. కుమారా! లక్ష్మిమిక్కిలి చంచలురాలు. లభించియు లభింపకయుఁగూడ దుఃఖముగలిగించును. కులమునుజూడదు. శీలంబును గాంచదు. విద్యను వినదు. ధర్మమునననుసరింపదు. త్యాగము నాదరింపదు. జ్ఞానమును విచారింపదు. గుణమునుగోరదు. పౌరుషమును పాటింపదు

మానమును వహిన్నింపదు. ఇట్టిలక్ష్మినిబరిగ్రహించి రాజులు సకలదుర్విన యంబులకుఁ బాత్రమగుదురు. పట్టాభిషేకసమయంబుననే దాక్షిణ్యము జర్మాన్మరణము, పరలోకచింత, సత్యవాదిత్వము వారినెడఁబాయును. సప్తవ్యసనంబులను సద్గుణంబులనివారు తలంతురు. అనువర్తులమాటలాదరింతురు. దర్శనమిచ్చుటయే యనుగ్రహమనియూహింతురు. ఆలోకనంబె యత్యుపకారమనుకొందురు. పలుకేబంగారమనిభావింతురు. ఆజ్ఞయే వరదానమునిస్మరింతురు. దేవతలకు నమస్కరింపరు. బ్రాహ్మణులనర్చింపరు. మాన్యులమన్నింపరు. ఎవఁడు రాత్రిందివ మున్నవిలేనివి విపరీతముగాఁజెప్పుచుఁ జేతులుగట్టుకొని యనుసరించియుండునో యతనిమాట యెట్టిదైన నాలకింతురు. ఓకుమారా! అతికష్టచేష్టాదారుణంబగు రాజ్యతంత్రంబునను మహామోహకారణంబగు జవ్వనంబునను సర్వజనసమ్మతంబుగాసంచరింపఁబ్రయత్నింపుము. ఎట్టివిద్వాంసునైన నెట్టిధీరునైన నెట్టిసత్కులప్రసూతునైన లక్ష్మి దుర్మార్గునింగాఁజేయు నన్నమాటమాత్రము మఱచిపోకుము ".

—:0:—

భూషణభట్టుఁడు.

ఇతఁడు బాణభట్టునికుమారుఁడు. తండ్రియనంతరమున, నసమాప్తంబగు కాదంబరీకావ్యమును దానుసంపూర్తిగావించినట్లుగాఁ గాదంబర్యుత్తరభాగముఖంబునఁ వ్రాసిన ". యాతేదివంపితరి తద్వచసైవసార్థం విచ్ఛేదమాప భువి యస్తు కథాప్రబంధః। దుఃఖంసతాం తదసమాప్తికృతం విలోక్య ప్రారబ్ధఏవ సమయానకవిత్వదర్పాత్ ॥ " అనుపద్యమువల

దంబరీచంద్రాపీడుల పరస్పరానురాగము చక్కఁగాఁ గ్రమక్రమప్రవర్ధ
నముగా నీతిదాయకముగా వివరింపఁబడినది. తక్కుంగలపాత్రలవర్ణనంబు
గూడఁబ్రాపంచికజ్ఞానంబునకుదాహరణముగాఁజాలును. మనోహరంబగు
కథకాలవాలమై గీర్వాణభాషలోనియెల్లపదములకు నిఘంటువై యుత్త
మశైలీరచనంబై పండితహృదయప్రసాదమలంకరించిన యీకాదంబరి
నిగూర్చి యింకనధికముగావ్రాయక తారాపీడునికుమారుఁడగు చంద్రా
పీడునకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకసమయమునకుముందుగా మంత్రియగు
శుకనాసుఁడుపదేశించిన నీతిసారసంగ్రహమిందుఁ దెలుఁగున లిఖించెదను.

"నాయనా! చంద్రాపీడ! అఖిలశాస్త్రములనభ్యసించిననీ కుపదే
శింపఁదగినదేదియును లేదు. యౌవనంబు గాఢాంధకారము. ధనసంపత్తి
దారుణంబు. ఆగర్భరాజత్వ మభినవయౌవనత్వ మసమానరూపత్వ మ
మానుషశక్తిత్వ మనునిది గొప్పయనర్థపరంపర. ఎంతచదివినవానికిని జ
వ్వనంబునబుద్ధి కాలుష్యమొందకపోదు. చంద్రోపలంబుల శశికిరణంబులు
చొరునట్లు ధీరునిచిత్తంబునకు గురూపదేశముచక్కఁగా నెక్కును. అదియే
యభాగ్యునిచెవులకు సలిలమువలెనే పీడఁగలిగించును. కావున బాలా!
విషయసుఖంబులెఱుంగనినీ కీసమయ ముపదేశయోగ్యము దుస్స్వభా
వంబునకు వంశంబును వినయంబునకుఁ జదువును గారణంబులుగావు
చందనతరువునఁబుట్టు నిప్పుగాల్పదా? శాంతపఱచుజలమున్నను బడబా
నలముగ్రముగాదా? గురూపదేశముయోగ్యులకు నిర్మలజలస్నానము. అ
స్వర్ణకర్ణాభరణము. అహంకారదాహజ్వరపరీతయగుప్రకృతిగలరాజులకిది
ముఖ్యావశ్యకము. కుమారా! లక్ష్మిమిక్కిలి చంచలురాలు. లభించియు ల
భింపకయుఁగూడ దుఃఖముగలిగించును. కులమునుజూడదు. శీలంబును
గాంచదు. విద్యను వినదు. ధర్మమునననుసరింపదు. త్యాగము నాదరింపదు.
జ్ఞానమును విచారింపదు. గుణమునుగోరదు. పౌరుషమును బాటింపదు.

మానమును సన్నింపము. ఇట్టిలక్ష్మినిబరిగ్రహించి రాజులు సకలదుర్విన యంబులకుఁ బాత్రమగుదురు. పట్టాభిషేకసమయంబుననే దాక్షిణ్యము జన్మాన్మరణము, పరలోకచింత, సత్యవాదిత్వము వారినెడఁబాయును. సప్తవ్యసనంబులను సద్గుణంబులని వారు తలంతురు. అనువర్తులమాటలా దరింతురు. దర్శనమిచ్చుటయే యనుగ్రహమనియూహింతురు. ఆలోకనం బె యత్యుపకారమనుకొందురు. పలుకేబంగారమనిభావింతురు. ఆజ్ఞయే వరదానమనిస్మరింతురు. దేవతలకు నమస్కరింపరు. బ్రాహ్మణులనర్చింప రు. మాన్యులమన్నింపరు. ఎవఁడు రాత్రిందివ మున్నవిలేనివి విపరీతము గాఁజెప్పుచుఁ జేతులుగట్టుకొని యనుసరించియుండునో యతనిమాట యెట్టిదైన నాలకింతురు. ఓకుమారా! అతికష్టచేష్టాదారుణంబగు రాజ్య తంత్రంబునను మహామోహకారణంబగు జవ్వనంబునను సర్వజనసమ్మతం బుగాసంచరింపఁబ్రయత్నింపుము. ఎట్టివిద్వాంసునైన నెట్టిధీరునైన నెట్టి సత్కులప్రసూతునైన లక్ష్మి దుర్మార్గునిఁగాఁజేయు నన్నమాటమాత్రము మఱచిపోకుము ".

—:0:—

భూషణభట్టుఁడు.

ఇతఁడు బాణభట్టునికుమారుఁడు. తండ్రియనంతరమున, నసమా ప్తంబగు కాదంబరీకావ్యమును దానుసంపూర్తిగావించినట్లుగాఁ గాదం బర్యుత్తరభాగముఖంబునవ్రాసిన ". యాతేదివంపితరి తద్వచసైవసార్ధం విచ్ఛేదమాప భువి యస్తు కథాప్రబంధః। దుఃఖంసతాం తదసమాప్తికృ తం విలోక్య ప్రారబ్ధఏవ సమయానకవిత్వదర్పాత్ ॥" అనుపద్యమువల

నఁదెలియుటచే నితఁడు ౭ వ శతాబ్దంబు మధ్యభాగంబున నున్నవాఁడని నిశ్చయమగుచున్నది.

ఈయుత్తరభాగము పూర్వభాగమంత ప్రౌఢముగా లేదుగాని యితఁడు దీనినిసరసముగాఁ గ్రమముగా సమాప్తినొందించుటలో నెల్లవిధములఁ దండ్రి నేయనుకరించినట్లు కనుపడుచున్నది.

చంద్రాపీడుఁడు గంధర్వరాజపుత్రియగు కాదంబరియొద్దనుండి వచ్చినపత్రలేఖవలనఁ బ్రియురాలివృత్తాంతమువినుచుండఁగా బాణుఁడీకథనుండి విరమించినట్లు కనుపడుచున్నది. భూషణభట్టాతరువాతివృత్తాంతమునందుకొని ప్రియవిరహపీడిత యగుకాదంబరివచనములను బత్రలేఖ చంద్రాపీడునకువినిపించుట యను కథాభాగముతోఁ గాదంబరీకావ్యము నుత్తరభాగమారంభించెను. ఈభాగంబునఁ గాదంబరీచంద్రాపీడులు పెక్కుకష్టములంబడి తుదకుమృతినొంతి మరలజీవించుట, కాదంబరీచంద్రాపీడులవివాహము, మహాశ్వేతాపుండరీకులసమాగమము, వారిమహిమానువర్ణనము, చక్కగావిశదీకరింపఁబడినవి. కథ శుభాంతముగాముగిసినది.

ఎంతగొప్పకవియైనను దనంతఁదాను సరసకథలఁగల్పింపఁగలఁడుగాని యొకనియభిప్రాయమనుసరించి పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధములేకుండ రసభంగముగాకుండ మధ్యభాగమందుకొని కథనుసమాప్తిచేయఁజాలఁడు. అట్టియెడ నిట్టిదురూహ్యంబగు కథోపరిభాగంబు నీపద్వైవఖ్యము లేకుండఁగ నొక్కమనస్సునఁబన్నినట్లుగా సయుక్తికముగాఁ బెంచి పూరించుట, తండ్రివచనరచనానైపుణిని గథాశయంబును బరిత్యక్తముగా నెఱిఁగినకొడుకునకుఁదగునుగాని యింకెవ్వనికిశక్యమగును ? ఆహా ? పండితలోకభూషణుండగు భూషణభట్టునిఁ గన్నబాణభట్టునిభాగ్యమే మనవచ్చును?

మయూరకవి.

—:0:—

సూర్యశతకకర్తయగు మయూరుఁడు బాణభట్టునకు శ్వశురుఁ నియొకఁడును శ్యాలకుఁడనియొకఁడును జెప్పుచు నీతఁడుజ్జయినీరాజగు వృద్ధభోజునిసభలోనున్నవాఁడని మానతుంగాచార్యుఁడు భక్తామరస్తోత్రవ్యాఖ్యలోను, మేరుతుంగాచార్యుఁడు ప్రబంధచింతామణిలోనువ్రాసిరి. ఇట్టివికాలనిర్ణయంబునకు సరిపడవని యిదివఱకే తెలిపియుంటిమి. కాని మొత్తముమీఁద మయూరుఁడు బాణునకుబంధువని నమ్మవచ్చును.

ఇతఁడు బాణభట్టునకు సమకాలికుఁడై కాన్యకుబ్జంబున హర్షవర్ధనుఁ డను శ్రీహర్షునియాస్థానంబుననున్నట్లుగా శార్ఙ్గధరపద్ధతి మొదలగువానిలోఁ బ్రసిద్ధముగానున్న రాజశేఖరుని "అహో ప్రభావో వాగ్దేవ్యా యన్మాతంగదివాకరః। శ్రీహర్షస్యాభవత్సభ్యః సమో బాణమయూరయోః॥" అనుపద్యమును, నవసాహసాంకచరితము రెండవసర్గలోఁ బరిమళకాళిదాసువ్రాసిన "సచిత్రవర్ణవిచ్ఛిత్తి శాలినో రవనీపతిః। శ్రీహర్షఇవ సంఘర్షం చక్రే బాణమయూరయోః॥" అనుపద్యమును దృఢాధారములు కాఁజాలును. కావున మయూరకవి హర్షవర్ధన బాణభట్టులతో 2 వ శతాబ్దము పూర్వభాగంబున నున్నట్లు నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇతఁడురచించినది సూర్యశతకము ఒక్కటి మఱియొకటేదియుఁగానరాదు. మయూరకవిరచించినవని సుభాషితావళ్యాదులలో సూర్యశతకాతిరిక్తము లగుకొన్నిశ్లోకములుకనుపడుచున్నవిగాని యట్టిగ్రంథమేదియులభింపలేదు. రాజశేఖరుఁడీతనిఁబ్రశంసించినపద్యమొకటి సూక్తిముక్తావళిలో నిట్లున్నది.

"దర్పం కవిభుజంగానాం గతా శ్రవణగోచరం।
విషవిద్యేవ మాయూరీ మాయూరీ వాఙ్నికృంతతి॥"

ఈతనిశతకంబునకు వల్లభదేవాదులైదుగురు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయుటయే దీనిఘనతను దెల్పుచున్నది. ఈకవియే తనశతకంబునుగూర్చి కట్టకడ నిట్లు ప్రశంసించెను.

‡ శ్లో॥ శ్లోకాలోకస్య భూత్యై శతమితిరచితా శ్రీమయూరేణ భక్త్యా।
యుక్తశ్చైతాం పఠేద్యః సకృదపి పురుషః సర్వపాపైర్విముక్తః।
ఆరోగ్యం సత్కవిత్వం మతి మతులబలం కాంతిమాయుః ప్రకర్షం।
విద్యామైశ్వర్యమర్థం సుతమపి లభతే సోఽత్రసూర్యప్రసాదాత్॥

ఈతనికవిత్వము మిక్కిలిమృదుమధురమై భక్తజనహృదయరంజకంబుగా నుండును.

---

‡ మయూరుఁడురచించిన యీసూర్యశ్లోకములు పఠించిన వారికి సూర్యానుగ్రహంబున నాయురారోగ్యవిద్యాబలైశ్వర్యములు గలుగును.

———:0:———

భవభూతి.

ఈమహాకవియే తననివాసాదులఁగూర్చి తననాటకంబులలోనిట్లు వ్రాసికొనెను. "దక్షిణాపథంబున విదర్భదేశంబునఁ బద్మాపురమనునగరముగలదు. దాన వేదవేదాంగవేత్తలు తైత్తిరీయశాఖాధ్యేతలు పంచాగ్నులు క్రతుకర్మఠులు సత్కర్మాచరణులు కాశ్యపగోత్రులు నగుసోమపీథులనిపిలువఁబడు బ్రాహ్మణులుగలరు. వారిలో వాజపేయయాజియగు మహాకవియనువానికి నైదవపురుషుఁడును, భట్టగోపాలునకుఁబౌత్రుండును, జ్ఞాననిధిమహాభాగ్యయునకు శిష్యుఁడును; శ్రీకంఠపదలాంఛనుండును, బహువాక్యప్రమాణజ్ఞుండు నగుభవభూతియనుకవి గలఁడు."

వింధ్యపర్వతంబునకు దక్షిణంబుగా నార్యులే తెంచినమార్గమున కు దక్షిణాపథమని పేరు పెట్టిరి. విదర్భదేశమనఁగా నిప్పటి Bedar అని గ్రహింపనగును. దీనినే మనపూర్వులు వెలనాడనివ్యవహరించుచువచ్చిరి. కావుననే మనదేశమందలి వెలనాటిబ్రాహ్మణులకు విదర్భజులని నామాంతరము గలదు. వీరచ్చటినుండియే కృష్ణాగోదావరీతీరంబులకు వచ్చియుందురు. ఈయర్థంబును దలంచియే కాఁబోలు డాక్టరుభాండారు కారు, భవభూతి తెలుఁగుసీమను జన్మించినవాఁడని వ్రాసియుండెను. ఈ పైయంశములనుబట్టి యీకవి విదర్భజుఁడగు వైదికబ్రాహ్మణుఁడనియుఁ గృష్ణయజుశ్శాఖీయుఁడనియుఁ గ్రతులోలుఁడగుస్మార్తాద్వైతియనియుఁ గాశ్యపగోత్రుఁడనియు స్పష్టమగుచున్నది. ఈకవి తనవంశ్యులయుత్తమత్వమునుగూర్చి—“ * తే శ్రోత్రియాస్తత్త్వవినిశ్చయాయ। భూరిశ్రుతం శాశ్వతమాద్రియంతే। ఇష్టాయ పూర్తాయచ కర్మణేఽర్థాన్। దారానపత్యాయ తపోఽర్థమాయుః॥” అనివర్ణించుకొనెను.

§ శ్రీకంఠబిరుదాంకితుఁడగునీతనికాలనిర్ణయమునుగూర్చి యెల్లవిమర్శకులకైకమత్యము గలిగియుండుటచే విశేషించి వ్రాయనక్కఱలేదు. రాజతరంగిణిలోని “కవిర్వాక్పతిరాజ శ్రీభవభూత్యాదిసేవితః। జితో యయౌ యశోవర్మా తద్గుణస్తుతివందితాం॥” అనుశ్లోకమునుబట్టి లలితాదిత్యనృపాలుఁ డుజ్జయినీకన్యాకుబ్జంబులకుఁ బ్రభువగుయశోవర్మను

---

* వేదజ్ఞులగువారు బ్రహ్మజ్ఞానముకొఱకు శాస్త్రములను, యాగాదులకును తటాకాది నిర్మాణములకును ధనమును, సంతానముకొఱకు భార్యలను, తపస్సుకొఱకు నాయుర్దాయమును గోరుచుందురు.

§ ఇదివఱకువిపులముగా వ్రాసి ముద్రించిన యీతనిజీవితమునిందుసంగ్రహించితిని. అందుదాహరించిన కవులకాలనిర్ణయంబులుగూడఁ గొన్నియీసంస్కృతకవిజీవితములో నందందుమార్చఁబడినవి.

జయించి తదాస్థానకవి యగుభవభూతిని గాశ్మీరమునకుఁ దీసికొని వెళ్ళిన
ట్లు తెలియుచున్నది. రాజతరంగిణినిబట్టి లలితాదిత్యనృపాలునికాలముతో
సరిచూడఁగా యశోవర్మ క్రీ॥ శ॥ 730 వఱకు నుజ్జయిని నేలినట్లుకనుపడు
చున్నది.*మఱియు ౮ వ శతాబ్దమునకుఁ జెందిన వామనుఁడు కావ్యాలం
కారసూత్రవృత్తిలో మహావీరచరితాదులను బేర్కొనుటచేఁగూడ నీతని
కంటె మనకవిపూర్వుఁడైనట్లుస్థిరమగుచున్నది. కావున మనకవి క్రీ॥ శ॥
730 ప్రాంతమునజీవించియుండెననుట నిశ్చయము.

కృతివిమర్శనము—సంస్కృతవాఙ్మయంబున భవభూతిమహాక
వి పేరు సుప్రసిద్ధమైనిలిచియున్నది. శబ్దార్థగౌరవంబగు కిరాతార్జునీయము
మొదలుగాఁ గవికర్ణరసాయనంబై కల్పనాచాతుర్యవిలసితంబై యుత్తమ
శైలీనిబద్ధంబగు కాదంబరివఱకును స్వభావవర్ణనావిభూషితంబులగు ర
త్నావళీప్రియదర్శికలు మొదలుగా నిరుపమానోపమానస్వభావాలంకృతం
బై సకలసరసహృదయరంజకంబై విలసిల్లు కాళిదాసకృతిజాతంబువఱకు
నుగల కావ్యనాటకాదులనిర్మించిన ప్రాచీనకవుల యెల్లకవితాధర్మంబులు
నుగల కృతిరత్నత్రయంబును నిర్మించినభవభూతినిబోలినవాఁడర్వాచీనక
వులలో నింకొకఁడు లేఁడు. మాలతీమాధవములోని యీక్రిందిపద్యంబు
నీతనిలోకోత్తరపాండిత్యంబును సర్వతంత్రస్వతంత్రతను వెల్లడించుచు
న్నది. దీనికి నిదర్శనంబు లాయాయిమర్శనభాగంబుల ముందు గనుఁగొన
వచ్చును.

† « యద్వేదాధ్యయనం తథోపనిషదాం సాంఖ్యస్య యోగస్యచ ।
జ్ఞానం తత్కథనేన కిం నహి తతః కశ్చిద్గుణో నాటకే ।

† నాటకంబున సారస్యము లేదేని వేదశాస్త్రములఁ జదివితినని చెప్పనేల?
ఇందేమయిన నర్థగౌరవాదికవితాసారస్యము గలదా? అదియే నాపాండిత్యనైపు
ణ్యముల దెలుపును.

యత్రౌపేక్షిత్వముదారతాచ వచసాం యచ్చార్థతో గౌరవం।
తచ్చేదస్తి తత స్తదేవ గమకం పాండిత్యవైదగ్ధ్యయోః॥"

మఱియు నీతనివిద్వత్కవితాసారస్యంబు నెఱింగిన నీలకంఠదీక్షితాదులీతనియం దత్యంతగౌరవముచూపుచు నీక్రిందివిధముగా వర్ణించుటయు నిందుల కుదాహరణముగానున్నది.

‡ "ప్రాచేతసేన యాఽఽనీతా పాలితా భవభూతినా।
సర్వాత్మర్షేర్వృతే వాణీ సైవాద్య కవిమానిభిః॥"

"భవభూతేస్సంబంధా ద్భూధరభూరేవ భారతీభాతి।
ఏతత్కృతకారుణ్యే కిమన్యధా రోదితి గ్రావా।
భవభూతికవేర్వాచ స్స్వదంతే రసరంజితాః।
సుమనోభ్యస్సుధాస్యంది బంధమాధుర్యబంధురాః"

"భభూవవల్మీకభవః కవిః పురాతతః ప్రపేదే భువి భర్తృమేంఠతాం।
స్థితః పునర్యో భవభూతిరేఖయా సవర్తతే సంప్రతి రాజశేఖరః॥"

ఈమహాకవి క్రమముగా మాలతీమాధవము, మహావీరచరితము, ఉత్తరరామచరితమును మూఁడునాటకంబులురచించెను. భవభూతివిరచితంబులని శార్ఙ్గధరపద్ధతిలో— "నిరవద్యాని పద్యాని యది నాట్యస్య కాతుతిః। భిక్షుకక్షాపనిక్షిప్తః కిమిక్షుర్నీరసో భవేత్॥" అనియొకపద్యమును గదాధరభట్టుని రసికజీవనములో—

† "కిం చంద్రమాః ప్రత్యుపకారలిప్సయా।
కరోతి గోభిః కుముదావబోధనం।

---

‡ వాల్మీకిమూలముగావచ్చి భవభూతిచేఁ బెంచఁబడిన వాణి నేఁ తత్కవు లందఱు ననుసరించుచుండిరి.

† చంద్రుఁడు ప్రత్యుపకారమునుగోరి కలువలకు వికాసముఁ గలుగఁజేయుచుండె నా? లేదు. పరోపకారమునందే తమజీవితమును వినియోగించుటయన్నది గొప్పవారికి స్వభావము.

స్వభావ ఏవోన్నతచేతసాం సతాం।
పరోపకారవ్యసనంహి జీవితం॥"

అనియొకపద్యమును గనుపడుటచే నితఁడురచించిన మఱియొక గ్రంథముగలదేమోయని కొందఱనుమానించుచున్నారుగాని, దానిపేర యిన లోకమందింతవఱకుఁ దెలియఁబడకపోవుటచేతను బైపద్యములు చాటుపద్యములవలెనుండుటచేతను నట్టిగ్రంథమొకటిగలదని చెప్పసాహసింపఁజాలను.

పైమూఁడునాటకంబులలోఁగూడ నొకదానిలోని పద్యములు వచనములు నింకొకదానిలో సమానముగాను గొంచెముమార్పులతోను వేఱువేఱుసందర్భంబుల నన్నియంకములందును సామాన్యముగా నుండుటచే నేదిముందురచింపఁబడెనోయని యనుమానము గలుగుచున్నదిగాని యుత్తరరామచరితము మూఁడవదియను నిర్వివాదాంశమునకుఁబోక మహావీరచరితము మొదటిదియనుకొందఱి యభిప్రాయమునకు భిన్నముగా మాలతీమాధవము మొదటిదనివిశ్వసింతము. ఇదిప్రథమప్రయత్నమగుట చేత నేకాఁబోలు సమకాలికజనరంజకంబగునోకాదో యనుసంకోచంబు సూచించునట్లుగా వ్యాజవినయంబుదోఁచ నీక్రిందిపద్యమీనాటకంబుననే వ్రాయుటయు దీనిప్రథమత్వమును స్థిరీకరించుచున్నది.

* "యేనామ కేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం।
జానంతి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైషయత్నః।
ఉత్పత్స్యతే మమతు కోఽపి సమానధర్మా।
కాలోహ్యయం నిరవధి ర్విపులాచ పృథ్వీ॥"

---

* ఎవరునన్ను నిరసింతురో యట్టి బ్రహ్మజ్ఞానులకొఱకుఁగాదీ ప్రయత్నము. నాకుఁదగినవాఁడు ముందుపుట్టఁగలఁడు. కాలమా? నిరవధియైనది. భూతలమా? విశాలమయినది.

మాలతీమాధవము పదియంకములనాటకము. దీనినే ప్రకరణమం దందురు. ఇందలికథమిక్కిలి మనోరంజకంబుగా శృంగారరసప్రధానం బుగాఁ బ్రదర్శనయోగ్యంబుగా లోకనీతిదాయకంబుగా నవనవోన్మేష ప్రతిభాచాతుర్యంబునఁ గల్పింపఁబడినది.

విదర్భరాజుమంత్రి యగుదేవరాతుఁడును బద్మావతీరాజుమంత్రి యగు భూరివసువును గామందకియను సన్న్యాసినియు నొకగురువునొద్ద విద్యనేర్చిరి. కథాసందర్భంబును బాత్రసంభాషణంబును బట్టిచూడ వీరు ముప్వురు బ్రాహ్మణజాతివారని తెలియుచున్నది. విద్యాభ్యాసకాలంబు న నామంత్రులిరువురు "మనము పరస్పరమపత్యసంబంధము చేసికొనవ లయు" నని ప్రతిజ్ఞయొనరించుకొనిరి. పిదపఁగొంతకాలంబునకు దేవరా తుఁడు తనపుత్రునాన్వీక్షకీవిద్య నేర్చుకొనుటకుఁ బద్మావతికిఁ బంపెను. ఆసమయంబుననే పద్మావతీరాజు తననర్మసచివుఁడగు నందనునకు మాల తినీయవలయునని మంత్రియగు భూరివసువునుగోరుచుండెను. ఇట్లుండ మాధవుని సౌందర్యాది సుగుణగణంబును మాలతీమాధవుల పరస్పరా నురాగంబును రహస్యంబుగ నెఱింగిన భూరివసువు పైకేమియు నెఱుం గనివానివలెనుండి మాలతీమాధవులకుఁ జౌర్యవివాహము జరిగింపవల యునని కామందకిని బ్రోత్సాహపఱిచెను.

కామందకి వారిపరస్పరానురాగంబునకుఁ దగినప్రయత్నములు చేయుచుండెను. మాధవునిరూపంబును మాలతిచిత్రఫలకంబున వ్రాయు ట, మదనోద్యానవిహారము, పరస్పరప్రేమగలిగిన పరిచారకులగు మం దారికాకలహంసలు వీరికన్యోన్యవార్తలఁ దెలుపుట, ప్రియస్నేహితుఁడగు మకరందుఁడు మాధవునకనుకూలవర్తియైయుండుట, మాలతీమాధవుల వ కులమాలాచిత్రఫలకవినిమయము, పరస్పరవిరహతాపముననునివిచకర గాఁగల్పింపఁబడెను. పిదప నఘోరకంఠుఁడు మాలతినపహరించి దేవత

కుబలియీయాయనెంచుట, మహామాంసవిక్రయమున కచటికేగినమాధవుఁ డుదాని నెఱింగి యాకాపాలికునిఁజంపుట, యంతఁగపాలకుండలయను నా తనిశిష్యురాలు మాలతి నెత్తికొనిపోవుట, మాధవుఁడందులకు విచారించు చు నడవులకేగుట, మాలతీదొరకుట, వారిపరిణయము ననుకథాభాగము తో నీనాటకము శుభాంతముగా సమాప్తమగును.

నాటకవిశేషములు—ఆత్మహత్యావిషయమై జాతిగుణశీలాదులక నుగుణంబుగా మహామాంసవిక్రయ మనునద్భుతోపాయమును నితఁడే కాక యింకెవ్వరునుగల్పించియుండలేదు. మహామాంసమనఁగా "నిష్క పటమైనదియు శస్త్రప్రహతముగానిదియుఁ బురుషదేహమునుండితీయఁబడి నదియు" ననియర్థము. మఱియు మాలతి కామందకికి వశ్యురాలగుట నుఁబూర్వివర్ణించిన—

* "వ్రజతి విరహే వైచిత్త్యం నః ప్రసీదతి సన్నిధౌ।
రహసి రమతే ప్రీత్యా వాచం దదాత్యనువర్తతే।
గమనసమయే కంఠే లగ్నా నిరుధ్య నిరుధ్య మాం।
సపది శపథైః ప్రత్యావృత్తిం ప్రణమ్యచ యాచతే॥"

అనుశ్లోకంబున దూతికావశీభూతనాయికాలక్షణంబు స్వభావా నుగుణంబుగా వర్ణింపఁబడినది. మాధవుఁడు గాపాలికునితోఁజెప్పినయీ క్రిందిపద్యము మాలతీసౌందర్యవర్ణనాగర్భితంబగు కరుణరసంబును దెల్పు చు నెంతయుశ్రావ్యము గానున్నది.

---

* నేను విడిచినపుడు కలఁతపడును. దగ్గఱనున్నయెడ నెమ్మదిగానుండును. ఏకాన్తమునఁ జకచకగా మాటాడుచున్నది. ప్రేమతోఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నది. అన్నివిధముల నుపచారము చేయుచున్నది. నేను బయలుదేరునపుడు మెడపట్టుకొని యాపి యొట్లుపెట్టించుకొని మ్రొక్కి నేనుదిరిగివచ్చుటను గోరుచున్నది.

§ "అసారం సంసారం పరిముషితరత్నం త్రిభువనం।
నిరాలోకం లోకం మరణశరణం బాంధవజనం।
అదర్పం కందర్పం జననయననిర్మాణ మఫలం।
జగజ్జీర్ణారణ్యం కథమసి విధాతుం వ్యవసితః॥"

మఱియు భవభూతికాలంబున నతిదుష్టంబగు కాపాలికమతంబును నరబలియు నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మఱియు మేఘసందేశకావ్యంబున యక్షుఁడు మేఘునిఁ బ్రార్థించినట్లుగా మాధవుఁడు "మాలతినిజూచినయెడల నా మెకు నాయవస్థనుదెల్పు" మని మేఘునిఁ బ్రార్థించుసందర్భంబున మందాక్రాంతాఛందోబద్ధంబగు—

† "దైవాత్పశ్యేర్జగతి విచరన్ మత్ప్రియాం మాలతీం చే।
దాశ్వాస్యాదౌ తదనుకథయే ర్మాధవీయామవస్థాం।
ఆశాతంతుర్నచ కథయతా త్యంతముచ్ఛేదనీయః।
ప్రాణత్రాణం కథమపి కరోత్యాయతాక్ష్యాస్సఏకః॥"

అనునీపద్యము భవభూతి సగౌరవంబుగాఁ గాళిదాసకవితాచ్ఛాయ ననుసరించినట్లు తెల్పుచున్నది.

పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధంబును బాత్రప్రయోగభంగంబును లేకుండ నాటకమొకటివిధముగా నీతిదాయకముగానున్నది. మాధవునియె

---

§ ఈసుందరిని హింసించి సంసారంబు నసారంబుగాను, ముజ్జగంబును రత్నములేనిదిగాను, లోకమును దృష్టిలేనిదిగాను, మన్మథుని గర్వహీనునిగాను, జననేత్రనిర్మాణమును నిష్ఫలముగాను, జగంబును జీర్ణాటవిగాను నెట్లు చేయఁదలంచితివి?

† ఓమేఘుడా! నీవుతిరుగుచు దైవవశమున నాప్రియురాలగు మాలతిని జూచితివేని ముందుగా నామెనూఱడించి పిదప నాయవస్థనుజెప్పుము. కాని నాయాశయనుదారమునుమాత్రము బొత్తిగాఁ ద్రెంపివేయకుము. ఆమెకదియొకటియే ప్రాణరక్షణమగుచున్నది.

డ మాలతికిని మకరందునియెడ మదయంతికకు ననురాగంబెన్నఁడువికల ముకాలేదు. తనప్రయత్నంబున కెన్నియభ్యంతరములు వచ్చినను గామం దకి వేనుదీయక తనపట్టునిర్వహించెను. ప్రాజ్ఞులగువారు యుక్తవిషయం బులఁబట్టువిడుతురనుటకు మొదట విపరీతబుద్ధిగలిగిన రాజనందనులు చివ రకాయుద్వాహంబుల మంచిబుద్ధితో నంగీకరించిరి. ఈనాటకకాలంబునఁ గూడ రాజులయొద్ద బ్రాహ్మణులే మంత్రులుగా నుండిరనుట నిక్కము. ఏమనఁ భూరివసు దేవరాతులు బ్రాహ్మణజాతికిందగినట్లు గురుకులవాసము చేసిన శిష్యులై రాజనీతి నెఱింగిన మంత్రులై వర్ణింపఁబడుటయు రాజు లతో సంబంధబాంధవ్యములుగలవారని వర్ణింపఁబడకపోవుటయు క్షత్రియ చిహ్నవస్త్రాదిపదవాచ్యులు కాకపోవుటయు, నఘోరఘంటుఁడు దేవరా తుని పుత్రుఁడగు మాధవుని "అరే బ్రాహ్మణడింభ" యనిసంబోధించుట యు మొదలుగాఁగల వర్ణనంబులెల్లఁ బూర్వోక్తంబును స్థిరపఱచుచు ను ననాటకంబున నాయికానాయకులగు మాలతీమాధవులు బ్రాహ్మణులని తెలుపుచున్నవి. మఱియు నీనాటకమంతయు విమర్శింపఁగా భవభూతి కాలంబున స్త్రీలు విద్యావతులై శిల్పకలాది చిత్రవిద్యలనేర్చుచుండిరని యుఁ బ్రాజ్ఞలగుటచే సత్యాపేక్షగలవారై తమకనుకూలురగు వరులవ రించుచుండిరనియు బ్రాహ్మణులలోఁ గూడ రజస్వలావివాహముగలదని యుఁదెలియుచున్నది. కన్నెలకుఁ బతివరణంబున స్వాతంత్ర్యముగలదను గొప్పనీతిని బాల్యవివాహములపాలై దుఃఖభాజనులుగాక వధూవరులొ కరిగుణసంపద నొకరెఱుఁగునంతవఱకు వివాహితులుగాకుండిరను మంచి యాచారమును మనకీనాటకము బోధించుటకంటె మహోపకారమే మున్నది? ఇట్లు చెప్పుటచేఁ గన్నియలు జనకులనతిక్రమించి స్వయముగాఁ గావలసిన వరులవరించుచుండిరనికాని, లజ్జ పరిత్యాగము చేసి పరపురుషు లతో సంభాషించుచు రచ్చకొట్టములకేగుచుండిరనికాని తెలిసికొనరా

ము. ఇప్పటివలెనే స్త్రీలకేకాంతస్థితియునస్వాతంత్ర్యమునుగలవుగాని యింతమన్ణయముగా బాల్యవివాహములుగాని, నిర్బంధవివాహములుగాని లేవనినాయభిప్రాయము మఱియు నాఱవయంకమునందు వర్ణింపఁబడిన తెల్లపట్టుబట్టలు పైఁటకుపయోగించు రంగుబట్టలు పూలదండలు మొదలుగాఁగల యనురాగరసజనకంబగు వైవాహిక నేపథ్యము భవభూతికాలంబున మనదేశము నందినాగరికత ననుభవించినట్లు చెప్పుచున్నది.

ఈమహాకవి రెండవకృతి మహావీరచరితము. ఇది శ్రీరాముఁడు విశ్వామిత్రయజ్ఞసంరక్షణమునకేగుట మొదలుగా రావణవధానంతరము రామునిపట్టాభిషేకమగునంతవఱకును గలరామాయణకథను దెల్పునట్టి యేడంకములనాటకము. ఇందువీరరసము ప్రధానము. మహావీరుఁడనఁగా నతిపరాక్రమశాలియగు రాముఁడనియర్థము.

ఇందలి భాగీరథీపరివేష్టితంబగు చిత్రకూటము, గోదావరీతీరమందలి పంచవటి, కావేరీవలయితంబగు మలయగిరి, పంపాసమీపస్థమగు ఋష్యమూకము ననునీనదీస్థలీభాగంబులవర్ణనంబు సరిగానుత్తరదిక్కునుండి దక్షిణదిక్కునకుఁబోవు. రామునిగమనంబును దెల్పుచు నిప్పటిహిందూదేశపటమునకనుగుణముగానున్నది. ఈమలయగిరిదే యిపుడు నీలగిరియని పిలువఁబడుచున్నది. మఱియు రాముని యాగమనమును వ్యోమయానరూపంబుగవర్ణించుచు భవభూతి కావేరీనదికిఁ బుట్టినిల్లయి ద్రవిడభాషలోఁ గొడగనిపిలువఁబడుచు మిక్కిలియెత్తయిన సహ్యపర్వతంబును దాని నతిక్రమించివచ్చు నార్యావర్తభూమిని వర్ణించి దేశస్థితిజ్ఞానము ను బ్రకటించెను.

ఈకవిశిఖామణికృతులలో నుత్తరరామచరిత్రముకడపటిది. శ్రీరామపట్టాభిషేకానంతరకథను దెల్పునదగుటచేతను మహావీరచరిత్రమునకుఁ దరువాత వ్రాసినదగుటచేతను గవి దీనికీపేరు పెట్టియుండును. అయినను

రామచరితనాటకములలో నెల్లనిది యుత్తమమయినదని యుత్తరశబ్దము
నకు శ్రేష్ఠార్థకత్వమును మానముగల్పించుకొనిన బాగుగానుండును. ఇది
కరుణరసప్రధానమయిన యేడంకముల నాటకము. భవభూతి వాల్మీకిమహ
ర్షికృతమగు నుత్తరకాండములోని ముఖ్యపాత్రలమాత్రము దీసికొని తన
ప్రౌఢకవితాచాతుర్యంబును బ్రతిభావైశద్యంబునుపయోగించి కల్పించి
కథాసన్నివేశము నేర్పఱచెను. అత్యుత్తమకథాగ్రథితంబును మృదుమధు
రపదలలితంబును బ్రతిరంగసభారంజకంబును మూర్ఖజనహృదయపా
షాణంబులైన నవనీతంబుగాఁ జేయుచు దర్శకులకుఁ దన్మయత్వంబుగల్పిం
చు నీనాటకరాజంబుఁబోలినది ప్రాచీనరూపకంబులలో వేఱొండు లేదని
"ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్యతే" యనులోకోక్తి ప్రసిద్ధమై
యుండఁగా నేనుమఱల వ్రాయనక్కఱలేదు. ఏతాదృశనిరుపమానరూప
కంబు రచించినభవభూతికూడ "ఏగతిరచియించిరేని సమకాలమువారలు
మెచ్చరే కదా" యనిపింగళసూరకవి చెప్పినట్లుగాఁ దనకాలంబున నస
హనశీలురగుకుకవులమూలముగాఁ దననాటకంబులకుఁ బ్రసిద్ధిలేమిం
గాఁబోలు నటసూత్రధారసంభాషణరూపకంబుగా సీతాపవాదంబు సూ
చించునట్లుగా—

* "సర్వథా వ్యవహర్తవ్యం కుతోహ్యవచనీయతా।
యథా స్త్రీణాం తథా వాచాం సాధుత్వే దుర్జనోజనః॥"

అనితనసంకోచంబును నిరంకుశకవితాప్రాశస్త్యంబును బ్రౌఢ
ముగా వెలిపుచ్చెను. కాని యేనాటకశిరోభూషణంబు భవభూతికృతంబు

---

* పలుతెఱంగుల వ్యవహరింపంగవలయుఁ। దప్పులేకుండు టెట్లని చెప్పనగును।
మగువలకుఁబోలె వాక్కులమంచితనము। నందులోకంబు దుర్జనమగునుజుమ్ము"
(ఇందుదాహరింపఁబడి తాత్పర్యసంగ్రహము వ్రాయఁబడిన శ్లోకంబులకు సరి
యయిన నా తెలుఁగుపద్యములు చూడనగును).

లనుటంజేసి తొలి రెండునాటకంబులఁ జదివింపఁజేయునదియే కాక యెప్పటికప్పుడు నవనవోన్మేషసారస్యంబుఁ గురిపించుచు నైహికకాములగు మానవుల యాంతరంగిక సుఖదుఃఖవికారంబులఁ బ్రదర్శించి యాముష్మికంబు నమకూర్చుతత్త్వదర్శనంబగునో యీయీ యుత్తరరామచరిత్రంబును జదివితీరవలయునుగాని వేనోళ్ళఁబొగడినం దనివితీఱదు.

ఈనాటకమంతయు సీతనిండుచూలాలగుటమొదలుగాఁ గుశలవులు ద్వాదశాబ్దంబులవారై తలిదండ్రులఁ గలిసికొనినంతవఱకు నైన పండ్రెండువత్సరంబులలోని విచిత్రకథను దెల్పుచున్నది. ఈకథాభివేశంబు సర్వజనసామాన్యంబుగాదుగావున ముందుగాఁ గథాసంగ్రహంబు వ్రాసి పిదప విమర్శనంబునకుఁ గడంగెదను.

శ్రీరామపట్టాభిషేకోత్సవమునకరుదెంచిన జనకచక్రవర్తి మరల మిథిలకరుగఁ దండ్రినెడఁబాసినందులకు విచారించుచున్న సీతను రాముఁడూఱడించుచుండెను. ఆసమయంబున నష్టావక్రమహర్షివచ్చి కౌసల్యాదులతో ఋష్యశృంగసత్రయాగమునకేగిన వసిష్ఠమహాముని చెప్పిన యాశీర్వచనంబులను రాజకార్యాలోచనంబులను దెల్పెను. అంతసీతకానందముఁగలిగింపఁ జిత్రింపఁజేసిన పూర్వరామాయణకథయొక్క చిత్తరువును జూడరావచ్చునని లక్ష్మణుండువచ్చి విన్నవించెను. పిదప రామలక్ష్మణులు సాభిజ్ఞానంబుగ సీతకుఁజిత్రవృత్తాంతముఁదెల్పుచుండ సీత మరల భాగీరథిని జూడవలయుననికోరెను. రాముఁడరదముఁదావింపుమని సౌమిత్రింబంపెను. జానకియు నిండుచూలాలగుటచే నలసియొకగదిలోరాముని బుజముపై నిద్రించెను. అప్పుడు దుర్ముఖుఁడను నంతఃపురసంచారివచ్చి వైదేహీవిషయమగు లోకాపవాదంబును రామునకుఁదెల్ప నతండుమిక్కిలిశోకించి సీతాపరిత్యాగంబునిశ్చయించుకొని యామెనువిడిచిపోయెను. తరువాత సౌమిత్రివచ్చి సీతను రథమెక్కించి తీసికొనిపోయి యర

ణ్యంబునవిడిచివచ్చెను. అంతఁగతోరాంతర్వత్నియగుమైథిలి దిక్కుఁమాలినదై ప్రసవవేదనసహింపఁజాలక గంగలోదిగెను. అంతగంగావసుంధరలు సీతను నీటిలోఁగన్నబిడ్డలనుదీసి సీతనుదమయొద్దనుంచుకొని యాశిశువుల వాల్మీకికినొప్పగించిరి. ఆతండును వారికిసకలవిద్యల నేర్పుచుఁ బెంచుచుండెను. ఇట్లుండ హిరణ్మయసీతనుగూడి యశ్వమేధంబొనరింప యత్నించు శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణపుత్రుం డగుచంద్రకేతువును ససైన్యముగా గుఱ్ఱముతోఁబంపి తానునొకబ్రాహ్మణపుత్రుని యధర్మమరణంబునకుఁ గారణమగు శూద్రమునితపస్సువిని దండకారణ్యంబునకు రథారూఢుండైవచ్చి యాశంబూకుని సంహరించెను. అంతఁబూర్వమరణ్యావాసంబున సీతకుఁజెలికత్తెయగు వాసంతి రామునిఁజూచి సీతావియోగంబునకు దుఃఖించి పూర్వముభార్యతోఁగూడఁ దిరిగినప్రదేశంబులనాతనికిఁ జూపుచుండెను. ఈవృత్తాంతమువిని భాగీరథి "సీతావియోగదుఃఖితుండగురాఘవునకీవనవిహారముప్రమాదకర" మనియెంచితమనయనుయోగినితోజానకి నచ్చటకుఁబంపెను. కాని సీతయు నామెసంభాషణంబును రామునకుఁగనఁబడదు వినఁబడదు. రాముఁడు నాతనిసంభాషణంబును సీతకుఁగనఁబడును వినఁబడును. అంతరఘుపుంగవుఁడాయయి భాగంబులు చూచుచు సీతను స్మరించుచు మాటిమాటికి మూర్ఛిల్లుచు సీతవచ్చిస్పృశింపలేచుచు సీతయేతన్ను నిజముగాఁ దాఁకెనదనియుస్వప్నంగును మరల నొడలెఱుంగకుండును. ఇట్టిదర్శనస్పర్శనంబుల సవిచారసంతోషులగు సీతారాములయభినయంబెంతసభారంజకంబుగానుండునో చూచియానందింపవలెను. ఇట్లువారందఱు గొంతసేపుండి యథాపూర్వంబుగా నేగిరి. ఇదిట్లుండ జనకచక్రవర్తి పుత్రీశోకముఃఖంబునోర్వఁజాలక రాజ్యంబు పరిత్యజించి భూప్రదక్షిణంబొనరించుచు వాల్మీకియాశ్రమంబునకువచ్చెను. సీతయవస్థను వినిన వసిష్ఠుండు నయోధ్యకుఁబోవనిచ్చగింపక యరుంధతీ కౌసల్యా కైకే

యా సుమిత్రలతో నచ్చటకేవచ్చెను. వీరందఱు లవునిఁజూచి సీతాపుత్రు నిగా నెఱింగి దుఃఖించుచుండిరి. ఆసమయంబుననే రామునియజ్ఞతురగము రాఁగా లవుఁడుదానిని గట్టించెను. చంద్రకేతువువచ్చి యశ్వమునకై లవునితోఁబోరాడును. ఇందలివీరిసంభాషణంబుశ్రవణానందకరంబైయుం డును. అంతదండకారణ్యమునుండి వెడలివచ్చిన రాముఁడు వీరియుద్ధము నువిని యిటకువచ్చి సంగరమునివారించెను. అంతభరతాశ్రమంబున న చ్చరలచే రామనాటకమాడింపనేగిన కుశుఁడు సంగరంబువినివచ్చి గర్విం చుచుండఁదమ్ముఁడు శ్రీరామవృత్తాంతముసెప్పి శాంతపఱిచెను. తనపుత్రు లేమోయని పూర్వపక్షసిద్ధాంతములొనరించుకొనురామునకును దండ్రి యనియెఱుఁగని కుశలవులకును జరిగినసంభాషణంబు వినితీఱనలెను. అం త శ్రీరాముఁడాయా యానవాళ్ళంబట్టి వారిని దనపుత్రులుగా నెఱిఁగి వి చారించుచుండ వసిష్ఠాదులు రామునిఁజూడవచ్చిరి. వాల్మీకియు సీతనువి డిచినవెనుక జరిగినవృత్తాంతము నాటకరూపంబుగఁ దెలిపి సర్వజగంబు నకు సీతారాములయెడ భక్తిగలిగించెను. అరుంధతియు సీతను బుత్రుల తో శ్రీరామునకొప్పగించెను. ఇట్లు శుభాంతముగా నాటకము సమాప్త మగును.

ఇఁకఁ గృతివిమర్శనంబునఁ గవితావిశేషంబుల నెఱింగించెదను.

౧ వ యంకము. వసిష్ఠునియాశీర్వచనంబును వినిన శ్రీరాముఁడు సీత తోఁజెప్పినట్లుండిన—

* "లౌకికానాంహి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే।
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి॥"

---

* సద్గుణులు లౌకికులునగు సాధుజనుల।
నుడువులర్థంబు వెనువెంటనడచుచుండు।
నెనఘులాద్యులునగు మహామునులుపలుకు।
పలుకు వెనువెంట నర్థంబు పరుగులెత్తు॥

యనువస్త్యమైహికాముష్మికజ్ఞానులవాక్ ఛుద్ధితారతమ్యముం దెల్పుచు నుత్తమభావగర్భితంబై యలరారుచున్నది. మఱియు వసిష్ఠుఁడు శ్రీరామునకు వర్తమానించిన—

§ "జామాతృయజ్ఞేన వయం నిరుద్ధా।
స్త్వం బాలఏవాసి నవంచ రాజ్యం।
యుక్తః ప్రజానా మనురంజనేస్యా।
స్తస్మాద్యశో యత్పరమం ధనం వః॥"

అనుశ్లోకము రాజనీతిసారభూయిష్ఠంబై భవభూతి యశోవర్మాదులయాస్థానంబున నున్నట్లు చాటిచెప్పుచున్నది.

ఈమహాకవి పూర్వనాటకంబులలో నెంచును నదృష్టచరంబగు చిత్రప్రదర్శనంబను నూతనమార్గంబు నీనాటకంబునఁద్రొక్కెను. అయ్యది పూర్వరామాయణకథాసంగ్రహద్యోతకంబై యయ్యయిపట్లశృంగార వీరకరుణాద్భుతరసంబుల సభారంజకంబగుచుఁగథకుసూత్రమై సప్తమాంకంబునకనుకూలమై ప్రతిపద్యసరసంబై ప్రథమాంకంబు నలంకరించుచున్నది. ఈభాగంబుసాంతంబుగాఁ జదివినంగాని స్థాలీపులాకన్యాయంబుగ విమర్శించినంతమాత్రంబున మనోరంజకంబుగాదు. గోదావరీతీరమందలి తమరహస్యవర్తనములఁ దలంచుచుంటివాయని సీతను రాముఁడనుగుసందర్భంబుననున్న, † "కిమపి కిమపి మందం మందమాసక్తియోగా దవిరళితకపోలం జల్పతోరక్రమేణ। అశిథిలపరిరంభవ్యాపృతైకైకదోష్ణో

§ మేమల్లుని యజ్ఞములోనున్నాము. నీవుచిన్నవాఁడవు పెద్దలయాచారము ననుసరించి ప్రజానురాగంబునకుఁ బ్రయత్నింపుము.

† ఓప్రేయసీ! మనము బుజములుకలిపికొని గట్టిగాఁగౌఁగిలించుకొని వరుండి యత్యనురాగంబున నేమేమో చెప్పుకొనుచుండగా రాత్రి తెలియకుండగావెళ్ళి పోయినదిగదా!

రవిదితగతయామా రాత్రిరేవ వ్యరంసీత్ ॥" అనుపశ్యమంకలి స్వభావ వర్ణితంబగు ననుకూలదాంపత్యానురాగరసమనుభవైకవేద్యముగాని వద నైకగోచరముగాదు. తనబుజముపైనిద్రించి పలవరించుజానకింగని శ్రీరాముఁడు దాంపత్యమున కవిచ్ఛిన్నసౌఖ్యముంగోరుచు వర్ణించిన,

‡ " అద్వైతం సుఖదుఃఖయోరనుగతం సర్వాస్వవస్థాసుయ,
ద్విశ్రామో హృదయస్య యత్ర జరసా యస్మిన్నహార్యోరసః।
కాలేనావరణాత్యయాత్పరిణతే యత్ప్రేమసారే స్థితం।
భద్రం తస్య సుమానుషస్య కథమప్యేకంహి తత్ప్రార్థ్యతే ॥"

అనుశ్లోకంబాత్మైకత్వవిజ్ఞానము బోధించుచు భవభూతియొక్క యద్వైతమతపారంగతత్వము బ్రకటించుచున్నది. దుర్ముఖునివలన సీతాపవాదంబునువిని దుఃఖించురాముని హృదయావస్థనువర్ణించ నాకవిశేఖరునకే చెల్లునుగాని మనమిట్టిదని మరలవ్రాయజాలము. బ్రహ్మవిద్యపఠించునాత్రేయివర్ణనముగూడ మాలతీమాధవవిమర్శనములోఁ జెప్పినట్లుగా నీకవిరాజుకాలమందలి స్త్రీవిద్యాప్రాచుర్యముం దెల్పుచున్నది.

శ్రీరామాయణకావ్యరచనకుముందుగా వాల్మీకిమహర్షి యాకస్మికప్రతిభావిశేషంబున నుచ్చరించిన " [1] మానిషాద! ప్రతిష్ఠాం త్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః। యత్క్రౌంచమిథునాదేక మవధీః కామమోహితం ॥" మ్మను శ్లోకమునను వాదించి దానింగూర్చి " [2] చిత్రమామ్నాయాదన్యత్ర నూతనశ్ఛందసామవతారః" యనియు " [3] అథ భగవాన్ ప్రాచేతసఃప

‡ సకలావస్థలయందును సుఖదుఃఖములను మనసలితనను నందును నైక్యంబునను రాగంబుగలిగియుండు దాంపత్యమునకు భద్రముగలుగుఁగాక.

[1] ఓనిషాద! క్రౌంచమిథునములలో నొకదానిని జంపితివిగావున నీవు చిరకాలము బ్రతుకవు. [2] వేదములకుఁదరువాత చందస్సుల నూతనజననము చిత్రముగానున్నది. [3] వాల్మీకిమహర్షి భూలోకంబున మొదటిదగు రామాయణకావ్యమురచించెను.

థమం మనుష్యేషు శబ్దబ్రహ్మణస్తాదృశం వివర్తమితిహాసం రామాయ
ణం ప్రణినాయ" యనియువర్ణించుటచే సంస్కృతభాషలో రామాయ
ణమే ఛందోబద్ధంబగు నాదికావ్య మనుమహాకవి భవభూతివాక్యమే
మనకు మార్గదర్శకముగానున్నది.

ఏవి సభ్యులహృదయంబుల నాకర్షించునట్టి పూర్వరామాయణక
థాభాగంబులనుద్ఘాటించుచు, గోదావరి, పంచవటి, ప్రస్రవణము మొద
లుగాఁగలవాని మిక్కిలివర్ణించుటచూడ భవభూతి పోలవరము మొదలు
భద్రాచలమువఱకుఁగల గోదావరీతీర కాననప్రదేశంబుల స్వయముగాఁ
జూచి యానందించినవాఁడని తోఁచుచున్నది.

శంబూకవధార్థము జనస్థానంబునకేతెంచిన శ్రీరాముఁడు పంచ
వటిదర్శింపవచ్చుటయు నానమయంబుననే సీత తమసతోఁగూడఁ దనకు
మారులకు ద్వాదశవత్సరపూర్తియగుట సూర్యునారాధింప నచ్చటికే వ
చ్చుటయు రాముని జూచి యాతనిమాటలువిని సీతదుఃఖించుటయు నా
మెచేతితో స్పృశింపనానందించి యామెకనుపడమికి రాఘవుఁడు వగ
చుటయు ననుకథాభాగంబు మిక్కిలి ప్రౌఢముగాఁ గల్పింపఁబడినది. ఈ
సందర్భంబునఁ బూర్వము మైథిలి పెంచిన గజమృగమయూరవృక్షాను
లవర్ణనంబు సహజముగానున్నది. ఇందు సీతారాముల పరిదేవనంబు భవ
భూతి యనుభవసిద్ధంబుగావర్ణించినాఁడాయను నంతస్స్వాభావికంబుగా
నధిక విచారవంతుల హృదయావస్థం దెలుప నుదాహరణంబుగా నున్నది.
మఱియు మూడవయంకముదివరనున్న—

* "ఏకోరసః కరుణఏవ నిమిత్తభేదా।
ద్భిన్నః పృథక్ పృథగివాశ్రయతే వివర్తాన్।

* నీరొక్కటియే సుడి, బుడగ, మొదలుగాఁగల వికారములను బొందినట్లు
గాఁ గరుణరసమొక్కటియే నిమిత్తభేదమువలన వేఱువేఱురూపములఁజెందును.

ఆవర్త బుద్బుద తరంగమయా న్వికారా।
సంభోయథా సలిలమేవహి తత్సమస్తం॥"

అనుశ్లోకము జానకీరాఘవసమాగమ వృత్తాంతమున కనురూపముగానుండుటయేకాక నాటకంబునకు వీరశృంగారములలో నేదైన నొకరసము ప్రధానముగానుండవలయు ననినభరతనాట్యశాస్త్రమునకు విరుద్ధముగా నున్నయీనాటకమందలి కరుణరసంబును సాధించుచు "శృంగారపకప్రవరస" యనుశృంగారప్రకాశకారాదిమతంబు ఖండించుచు రాగివిరాగిసాధారణం బగుకరుణరసమే సర్వరసప్రకృతియని నిర్ధారణచేయుచుఁ గావ్యనాటకలక్షణంబుల భవభూతికిం గలస్వాతంత్ర్యమును ఘోషించుచున్నది.

ఇఁక నాల్గవయంకము మొదలుగా నాటకాంతమువఱకుఁగల కథ వాల్మీకియాశ్రమమున జరిగినట్లున్నది. విష్కంభకమునకు బదులుగా సౌధాతకి యనువాల్మీకిశిష్యుని ప్రవేశము చతుర్థాంకమునఁగలదు. మఱియునీయంకముత్తమస్త్రీపురుషపాత్రప్రవేశంబై రాజమర్యాదలను; దపస్విప్రభావంబును, మహారాజకాంతలసుగుణసంపదను, దెల్పుచు నశాంతకరుణరస మొలికించుచు లోకంబునకు నీతిదాయకముగానున్నది. ఇందొకచోఁ గౌసల్యావిషయకంబుగా "పురంధ్రీణాం చిత్తం కుసుమసుకుమారం హి భవతి" యనియు నింకొకచో సీతావిషయకంబుగా "గుణాఃపూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగం నచ వయః" అనియు స్త్రీసామాన్యంబుగా నర్థాంతరన్యాసములు చెప్పుటచేతను మాలతీమాధవమందలి స్త్రీపాత్రప్రజ్ఞావిశేషవర్ణనంబుచేతనుగూడ భవభూతి కవిసామాన్యులవలె స్త్రీజాతిమాత్రనిందకుఁడు కాఁడు సరిగదా గుణదోషవిమర్శనంబుగల స్త్రీపక్షపాతియని తోఁచుచున్నది.

జనకాదులసమీపించునపుడు లవుని సంభాషణంబు. రాజలక్షణం

బుల కనుగుణంబుగా గంభీరంబునుదారంబును బాల్యచిహ్నమున కనురూపంబుగా హృదయాహ్లాదకరంబు యుక్తియుక్తంబునై యశ్వరక్షకుల మాటలు వినునపుడు క్షత్రధర్మంబున కనుసరణంబుగా సధైర్యశౌర్యంబులైయాపాత్రమున కెంతయుం దగియున్నది.

ఒకనిఁజూచి యొకఁడు మనంబున నానందించుచు నొకనినొకఁడు పొగడుకొను రామలక్ష్మణకుమారు లగులవచంద్రకేతువుల సంభాషణంబున హృద్యంబై వీరకరుణరసమిశ్రంబైనయీపంచమాంక మీనాటక కల్పభూజంబునకు ఫలకల్పంబుగానున్నది. లవునిఁజూచివిచారించు సుమంత్రునిమాటయగు—

* " మనోరథస్య యద్బీజం తద్దైవేనాదితో హృతం।
లతాయాం పూర్వలూనాయాం ప్రసవస్యోద్భవః కుతః॥"

అనునది సాభిప్రాయమై నిష్కారణసీతాపరిత్యాగమందలి విచారముం బ్రకటించుచు రామాదులు సీతావిషయకవార్త యెఱుంగమింజేల్పుచు నర్థగౌరవముగానున్నది. మఱియు రామపరశురాములంగూర్చి లవునియెత్తిపొడుపుమాటలగు—

" [1] సిద్ధం హ్యేతద్వాచి వీర్యం ద్విజానాం।
బాహ్వోర్వీర్యం యత్తు తత్ క్షత్రియాణాం।
శస్త్రగ్రాహీ బ్రాహ్మణో జామదగ్న్యః।
తస్మిన్ దాంతే కాస్తుతిస్తస్య రాజ్ఞః॥ "

---

* హృదయమా! నీకోరికకు బీజమగు సీతను దైవము మొదటనేహరించె. మొదలుతెగిన తీఁగకు మొగ్గలుపుట్టునా?

[1] విప్రులకు వాక్కున రాజులకు భుజములందు వీర్యము సిద్ధము. పరశురాముఁడు శస్త్రముపట్టిన బ్రాహ్మణుఁడు. ఆతనిజయించినాఁడని రాముని కేమిగొప్ప

"[2] వృద్ధాస్తేనహ్యవిచారణీయచరితా స్తిష్ఠంతు హుంవర్తతే।
సుందస్త్రీదమనేప్యకుంఠయశసో లోకే మహాన్తోహియే।
యానిత్రీణికుతోముఖాన్యపిపదాన్యాసన్ ఖరాయోధనే।
యద్వా కౌశలమింద్రసూనుమథనే తత్రాప్యభిజ్ఞో జనః॥"

అనుశ్లోకములెంతయు సరసంబులై కవిచాతుర్యమును వెల్లడించుచున్నవి. ఇంక నాఱవయంకము విష్కంభంబున లవచంద్రకేతువులయుద్ధము సరసంబుగ వర్ణింపఁబడినది. మహామహిముఁడగు శ్రీరామచంద్రునిఁ గనిన కుశలవులవినయసంతోషములను నాయయిద్దఱవాళ్ళచే నాబాలురఁ దనపుత్రులు గాశంకించుకొను రాముని హృదయావస్థనువర్ణింపనామహాకవిభవభూతికే చెల్లును. రాముఁడు కుశలవులఁ జూచితనలో—

"[1] భూయిష్ఠంచ రఘుకులకౌమారమనయోః పశ్యామి......
అపి న కేవల మనద్వంశసంవాదిన్యాకృతిః ......
నను పునరివ తన్మే గోచరీభూతమక్ష్ణోః।
రభినవశతపత్రశ్రీమదాస్యం ప్రియాయాః......
శుక్లాచ్ఛదంతచ్ఛవిసుందరేయం।
సైవోష్ఠముద్రా సచ కర్ణపాశః......

అని సీతనుదలంచుకొని కన్నీరువిడువ లవుండు మహారాజా! యేలవిచారించుచుంటివనియడిగెను. అంతఁగుశుండు లవునితో—

"[2] వినాసీతాదేవ్యా కిమివ నచ దుఃఖం రఘుపతేః।

---

[2] తాటకనుజంపి గొప్పకీర్తిపొందిన యా పెద్దలనుండనిమ్ము. ఖరాసురునిఁజంపునపుడు మూడడుగులు వెనుకకువేయుటయు వాలినిజంపిన నేర్పును జగద్విదితమే.

[1] కేవలము మాపోలికయే కాదు. సీతపోలికకూడ బాగుగాఁగలదు.

[2] తమ్ముఁడా! ప్రాణప్రియురాలయిన సీతపోఁగా రామునకు దుఃఖమేలరాకుండునని వారిస్నేహమాని యట్టిది. ఈవియోగమాని యిట్టిది. రామాయణము చదువనివానివలె నిట్లడిగెదవేమిని

ప్రియానాశే కృత్స్నం కిల జగదరణ్యం హి భవతి।
నచ స్నేహస్తావాన్ నయమపి వియోగో నిరవధిః।
కిమేతం త్వం పృచ్ఛ స్యనధిగతరామాయణ ఇవ ॥"

అని చెప్పిన సమాధాన మెంత సభారంజకంబై కరుణరసపూరితంబు గానున్నదో చదువరులకే తెల్లము. ఇవ్విధంబుగాఁ దానుతండ్రియని తెలియని కుమారులతో సంభాషించుచు సవిచారానందముం బొందుచు రాముఁడు వసిష్ఠాదులఁ జూడనేగె నిట్లాఱవయంకము ముగిసినది.

పిదప వాల్మీకిమహర్షి యానతిచే లక్ష్మణుండు గంగాతీరంబున సభాసన్నివేశంబుగావింప, సకలపౌరజానపదులు రామాదులును సభ్యులుగానుండ, సీతాపరిత్యాగంబాదిగా సీత భూవిలయమగునంతవఱకును గల వాల్మీకికృతం బగునాటకంబు నచ్చరలభినయించి సీతాసచ్చరిత్ర మహిమంబును కుశలవులజననవర్ధనంబులను లోకమునకుఁ బ్రకటించిరి.

ఇట్లునాటకంబులో నంతర్నాటకంబు కల్పించి సకలకవిజనసంస్తవనీయులైనవారిలో భవభూతియే మొదటివాఁడు. పిదప నరుంధతి పరమపవిత్రయగు సీతాదేవిని సర్వజనమనోహరులగు కుశలవులను శ్రీరామునకొసంగెను. ఇట్లుశుభోదర్కంబుగా నాటకము సమాప్తంబగును.

ఈకవికిఁ బాణినీయశాస్త్రంబున నపారప్రజ్ఞగలదని యితని నాటకంబులఁజదివినవారెల్ల గ్రహింతురు. మఱియుఁ బద్యాంతంబుల నతిరమ్యంబుగా నొక్కవిశేష్యంబునకు రెండుక్రియాపదంబుల నర్థభేదంబుగఁ బ్రయోగించునైపుణ్యము పెక్కుచోట్లఁగన్పట్టుచున్నది.

ఒకపద్యంబున నిద్దఱుసంభాషించుటయుఁ బద్యమధ్యభాగంబున ధ్వనిభావంబునుమార్చి యింకొకవిధముగా ద్రిప్పుటయు మొదలుగాఁగల కవితాచాతుర్యంబునకు ముందీకవికావ్యములేమార్గదర్శకములగుచున్నవి మఱియు "అమృతాత్మనఃకలా" యను నాందీభాగమును,

„విద్యుత్కల్పేన మరుతా మేఘానాం భూయసామపి। బ్రహ్మణీవ వివర్తానాం క్వాపి విప్రలయఃకృతః॥” అను శ్లోకంబును వేదవేదాంతజ్ఞానియగు భవభూతి యద్వైతశాస్త్రి-బునకుదాహరణంబుగాఁజాలును.

ఈకవి సామాన్యముగా నెల్లవృత్తంబులను వ్యవహరించెనుగాని శిఖరిణీవృత్తంబును బెక్కుచోట్ల రసవద్భాగంబులవాడుటచే నీఛందస్సితనికి మిక్కిలి ప్రియంకరమయినట్లు కనుపడుచున్నది.

——:0:——

భట్టనారాయణకవి.

వేణీసంహారనాటకకర్త యగునీబ్రాహ్మణుఁడు క్రీ॥ ౧౦౭౭ లోఁ గాన్యకుబ్జంబునుండి వంగదేశమునకువచ్చినట్లు కొందఱువంగదేశీయులభిప్రాయపడిరని తెలియుచున్నది. § కొందఱుహూణవిమర్శకులీతఁడు ౯వ శతాబ్దము ప్రథమభాగములోనివాఁడనివ్రాసిరి. కాని, యీతనినాటకములోని శ్లోకము లానందవర్ధనునిధ్వన్యాలోకంబునను, వామనునికావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియందునుగూడఁ గనుపడుటచేనితఁడు వారికిఁ బూర్వుఁడైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మఱియునితఁడు తననాటకప్రస్తావనలో నవనాటకమనివ్రాసికొనుటచేఁగూడ భారతకథానాటకరచనంబునఁ జిత్రభారత బాలభారత పాండవానందాది నాటకంబులకంటె నీనాటకము ప్రాచీనమని తెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నితఁడు, ఎనిమిదవ శతాబ్దంబుపూర్వభాగములోనివాఁడనఁగా భవభూతికిఁగొంచెముతరువాతివాఁడో సమకాలికుఁడోయైయుండునని యూహింపవచ్చును

§ చూ॰ ఇండియాఇంపీరియల్ గెజటీరు.

ఇతఁడు రచించినది వేణీసంహార మొక్కటియే కనుపడుచున్నది. ఇచట వేణియనఁగా శిరోజములు వానిని సంహారమనఁగా ముడుచుట యనియర్థము. ఇంచుమాయజూదంబున నోడినపాండవులధర్మపత్నియగు ద్రౌపదిని గొప్పవట్టి దుశ్శాసనుఁడు సభలోనికీడ్చుకొనివచ్చినపుడు విడి పోయిన తలవెండ్రుకలను, వనవాసానంతరము భీముఁడు యుద్ధమున దుర్యోధనుని తొడలు తెగఁగొట్టి వానిరక్తమునఁదడిసిన చేతులతో ముడి వేయుటయను కథాభాగము వీరరసోద్రేకముగా వర్ణింపఁబడినది. మఱియుఁగథానాయకుఁడగు భీమసేనునిచేఁ గౌరవశతమును సంహరించుట, యందు నుదుశ్శాసనునిపొట్టచీల్చి రక్తముఁద్రాగుట, దుర్యోధనునితొడలు తెగఁగొట్టుటయను ఘనప్రతిజ్ఞ లతిఘోరముగా నిర్వహింపఁబడినవి.

ఇది కేవలవీరరసప్రధానంబైనను దీని శైలిమాత్రము సులభముగా నేయుండి యాపాతమధురముగానుండును. వీరరసరూపకములలో దీనిం బోలినప్రదర్శనరంజకంబగు నాటకంబొండు లేదు. ఈక్రిందిభీమవచనమీ నాటకసారమంతయుఁ దెలుపుచున్నది.

† "చత్వారో వయమృత్విజ స్సభగవా న్కర్మోపదేష్టా హరిః ।
సంగ్రామాధ్వరదీక్షితో నరపతిః పత్నీ గృహీతవ్రతా ।
కౌరవ్యాః పశవః ప్రియాపరిభవక్లేశోపశాంతిః ఫలం । [౧॥అం॥
రాజన్యోపనిమంత్రణాయ రసతి స్ఫీతం యశోదుందుభిః ॥"

ఈక్రిందికథాభాగమెంతయు హృదయరంజకంబుగా నుండును. భీముఁడు దుశ్శాసనునినెత్తురుఁద్రాగి దుర్యోధనునిఁజంపి యాతనిరక్తము

† ఈయుద్ధయజ్ఞంబున మేమునల్వురము ఋత్విక్కులము. కృష్ణుఁడు అధ్వర్యుఁడు. ధర్మరాజు యజమానుఁడు. ద్రౌపది వ్రతదీక్షాపరురాలు. కౌరవులు యాగపశువులు, ప్రియురాలిపరాభవశాంతి ఫలము. రాజులను బిలుచుటకు కీర్తిదుందుభి మ్రోగుచున్నది.

మేనఁబూసికొని “ ‡ ఊరూకరేణ పరిఘట్టయతస్సలీలం। దుర్యోధనస్య పురతోఽపహృతాంబరాయాః। దుశ్శాసనేన కచకర్షణభిన్నమౌళిః। సా ద్రౌపదీ కథయత క్వ పునః ప్రదేశే॥” అని ద్రౌపదింబేర్కొనుచు వెదకుచుఁ బరుగెత్తివచ్చుచుండ, ధర్మరాజాతని జూచి దుర్యోధనుఁడని భ్రాంతిపడి సవేగముగాఁగౌఁగిటంబట్టి, ఓదురాత్మా! దుర్యోధనా! ఉండుండుము. అనినిలిపి యిట్లుపలికెను. “ § ఆశైశవాదనుదినం జనితాపరాధః। మత్తో బలేన భుజయోర్హతరాజపుత్రః। ఆసాద్య మేఽన్తరమిదం భుజపంజరస్య। జీవన్ప్రయాసి నపదాత్పదమద్యపాపః॥” పిదప భీముఁడని తెలియుటయు నండఱు సంతసించుటయు ద్రౌపదిశిరోజముల నతఁడు ముడుచుటయు ననుకథాభాగముతో నాటకము ముగియును.

---

‡ చేతితోఁ దొడలుతట్టుచున్న దుర్యోధనునియెదుట విప్పఁబడిన చీరగలదియు దుశ్శాసనుఁడు సట్టియీడ్వఁగా విడిన కొప్పుగలదియు నగు ద్రౌపది యెచ్చటనున్నది?

§ ఓరిపాపీ దుర్యోధనా! చిన్ననాటనుండి పెక్కుతప్పులు చేయుచు నాతమ్ములఁబలుబాధలఁబెట్టుచున్ననీవు నేఁటికి నాభుజపంజరమునఁ జిక్కితివి. ఇఁకఁ బ్రాణముతో నడుగులీసి యడుగుపెట్టిపోఁగలవా? ఽ. అం.

—:0:—

సుబంధుకవి.

ఇతనికాలమును నిర్ణయించుటకుఁదగిన సదాధారంబు లేవియుఁగనుపడవు. కాని, కొందఱుపురాణవిమర్శకులవ్రాఁతలననుసరించి మనదేశీయులుగూడ నొకరిద్దఱుభ్రమపడి “ వాసవదత్తలో సుబంధువాఅవశతాబ్దము తుదిభాగముననున్న దండికవి రచించినఛందోవిచితియను గ్రంథంబును, దిఙ్నాగాచార్యాదులచే దూషింపఁబడినవాత్స్యాయనమునిన్యాయసూత్రభాష్యము నుద్ధరింప న్యాయవార్తికంబురచించిన యాఅవశతా

బ్దములోని న్యాయవిద్యావిశారదుఁడగు నుద్యోతకరుని, ధర్మకీర్తియనువా
నిని స్మరించుటచే వారికిఁబరుఁడై ౭వ శతాబ్దము పూర్వభాగమం
న్న బాటభట్టునిచే నుతింపఁబడిన వాసవదత్తగలవాఁడగుటచేతను, రా
ఘవపాండవీయకర్తయగు కవిరాజుచే "సుబంధుర్బాణభట్టశ్చ కవిరా
ఇతిత్రయః" అనుశ్లోకంబున బాణునికంటె ముందుగా నిర్దేశింపఁబడి
నాఁడగుటచేతను, బాణునికంటెఁబూర్వుఁడునైయుండు" నని యింక
వేవోకారణంబులిట్టివేచూపుచు సుబంధుని ౬వ శతాబ్దంబు తుదిభాగ
బునఁజేర్చిరి.

ఈసందర్భమున వారుచూపిన కారణము లంతప్రబలములు కాక
యినను సుబంధువు దండ్యాదులకంటెఁ దరువాతివాఁడనుట మనకా
కమును గలిగించునదిగాదుగాని బాణుఁడుప్రశంసించిన వాసవదత్త సు
బంధువురచించినదనునదిమాత్రము నిస్సంశయముగనంగీకరింపఁదగినదిగా
దు. ఈవిషయము శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యజీవితములో వివరింపఁబడినను
రలనిందు విమర్శింపఁవగియున్నది. బాణుఁడు హర్షచరిత్రలోఁ బ్రశం
చిన వాసవదత్త సందర్భమునుబట్టి సుబంధువాసవదత్తాకథకంటె భిన్న
యిన యొకయాఖ్యాయికయనియు నయ్యదియిపుడు లోకవ్యవహారమ
లోనున్న దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములన్నిటికంటె మిగులఁబ్రాచీనమైనదనియు
మహాభాష్యకర్త యగుపతంజలిమహర్షియుఁ గైయటాచార్యులునుగూ
"లుబాఖ్యాయికాభ్యోబహులం, ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాస పురాణేభ్య
శ్చ" అనువార్తికములయర్థము వివరించుటలోఁ గ్రమముగా నాఖ్యాయి
కాపదంబునకు వాసవదత్తాపదంబు నుదాహరించుటయే ధ్రువపఱచు
న్నది. కాని, యట్టివాసవదత్తమఱియొకటియుండవచ్చునుగాని బాణు
డుస్మరించినది సుబంధుకృతిగాదనుటలో బలవత్ప్రమాణమేమనియడుగు
రేని బాణుఁడు, హరిచంద్ర సాతవాహన ప్రవరసేన భాసకాళిదా

చులఁ బేర్కొని సుబంధుని పేరెత్తకపోవుటయు, సరసవచనరచనయందధిక చాతుర్యముఁ జూపినయతఁడు గాళిదాసాదులఁగూడ నట్లునుతింపక, య తిశ్లిష్టశ్లిష్టవాక్యరచనగల సుబంధువాసవదత్తను "కవీనామగలద్దర్పోనూనం వాసవదత్తయా। శక్త్యైవ పాండుపుత్త్రాణాం గతయాకర్ణగోచర" మ్మని యత్యుత్తమముగా నుతించు ననుట నమ్మఁదగినది కాకపోవుటయుఁ దగినప్రమాణంబులు కాఁజాలును.

ఇదియిట్లుండఁగాఁ బైనివ్రాసిన "కవీనామగలద్దర్ప" యనుశ్లోక ము కలకత్తాముద్రితపుస్తకములలోఁ దక్క దక్షిణయాంధ్రలిఖితముద్రి తవాసవదత్తాపుస్తకములలోఁ జివరఁగనుపడుచుండుటచే నిది సుబం ధుకృతమై హర్షచరితలోఁ గవిప్రశంసాపద్యములలోఁ జేరినదా? లేక బాణకృతమై లోకపరంపరాగతమై క్రమంబుగవాసవదత్త తుదముఁ జేరి నదా? యనిగొప్పసంశయ మొకటి సంభవించుచున్నది. కాని పైశ్లోకము వాసవదత్తాపుస్తకంబులలోఁ గొన్నిటిలోమాత్రమే యుండుటచేతను, స్వోత్కర్షపరంబుగ సుబంధుఁడురచించినదీనిని బాణుఁడపహరించి తన కవిస్తుతిలోఁగూర్చెననుట యనుచిత మగుటచేతను, తానప్పుడే గ్రంథస మాప్తి చేసి యింకనులోకములో వ్యాపింపకమునుపే తనవాసవదత్తచే నెల్లకవులగర్వమణఁగిపోయినదని సుబంధువు కావ్యాంతమున వ్రాసికొనె ననుటగూడ నసంభవము నసమంజసమునగుటచేతను, నది సుబంధునిపద్య ముగాదనియుఁ బతంజల్యాదులచే నుదాహరింపఁబడిన ప్రసిద్ధప్రాచీన వాసవదత్తనుగూర్చి బాణుఁడట్లు ప్రశంసించియుండఁగా దానిలోని వాస వదత్తాపదంబును గనినవీనులు నామసామ్యంబుననో సుబంధునియందు లిగౌరవంబుననో యాశ్లోకమును వాసవదత్తను దామువ్రాసికొను నెడఁ జివరఁ జేర్చియుందురనియు నిస్సంశయముగ విశ్వసింపవచ్చును. ఇంకఁగ విరాజు బాణునికంటె సుబంధుని ముందుగా నిర్దేశించుటయుందురా?

ద్వ్యర్థికావ్యమునకుఁ గడంగినయతఁడు ప్రత్యక్షరశ్లేషవిధానదక్షుఁడను గౌరవంబుచేతనో యాదృచ్ఛికంబుగానో యట్లు చెప్పియుండునుగాని యంతమాత్రముననే వారిపౌర్వాపర్యంబు నెఱింగి యట్లు చెప్పియుండునని యు నిట్టివి కవికాలనిర్ణయంబున కాధారంబులనియుఁ దలంపనగునా? అట్లయిన నీసుబంధువునే వామనబాణాదులు బాణభట్టునికంటెఁబరునిఁగా నిర్దేశించిరి. అందుచే ననేకాభిప్రాయానుసరణంబుగాఁ బరుఁడేలకాఁగూడదు? సరియే. అట్లయిన నాప్రాచీనవాసవదత్తయేదని మరలనడుగుదురేని, పేరయినఁ దెలియనిభట్టారహరిశ్చంద్రుని గద్యకావ్యముతోఁ గవిపేరయినఁ దెలియని యాప్రసిద్ధవాసవదత్త సుఖముగా నెచ్చటనో నిద్రించుచున్నదని యుత్తర మీవలసివచ్చును. ప్రసక్తానుప్రసక్తంబుగ నేదో వ్రాసితిమిగాని యింతయేల? ఈతనికంటెఁ బూర్వుఁడగు భవభూతి యెనిమిదవశతాబ్దంబు మొదటివాఁడని భవభూతి శ్రీహర్ష జీవితములలోఁజెప్పియుండఁగా నితఁడు బాణునికంటెఁ దరువాతివాఁడనుట కనుమానమేమున్నది? ఇఁకనొక పరిశీలింపఁగాఁ గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో నుత్కలికాప్రాయంబునకుదాహరణంబుగా † నీవాసవదత్తలోని వాక్యమొకటి గనుపడుటచే నెనిమిదవశతాబ్దంబుపరభాగములోనివాఁడగు వామనాచార్యునికంటె నితఁడు పూర్వుఁడైనట్లు తేలుచున్నది. కావుననేవిధముగానాలోచించిన ననేకసమ్మతంబుగా సుబంధుకవి ౮ వ శతాబ్దంబు మధ్యభాగంబున నుండియుండునని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈకవి నివాసజీవనచరితాదులేమియుఁ దెలియవు. కాని యితఁడు జ్జయినీప్రాంతమువాఁడేమోయని కొందఱూహించిరి. ఇతఁడు బ్రాహ్మ

† కులిశశిఖర ఖరనఖరప్రచయప్రచండ చపేటాపాటితమత్తమాతంగకుంభస్థలగళన్మదచ్ఛటాచ్ఛురితచారుకేసరభారభాసురముఖే కేసరిణి.

ణుఁడు. కథాముఖంబున సమానభక్తితోఁగావించిన శివకేశవస్తుతియే యీతని దద్వైతమతమని తెల్పుచున్నది. వాసవదత్తయను గద్యకావ్యము దకఁ నితనిది మఱేమియుఁగానరాదు. దీనింగూర్చి కవియే కావ్యాంతమునని ట్లువ్రాసికొనెను.

« ప్రత్యక్షరశ్లేషమయప్రపంచ విన్యాసవైదగ్ధ్యనిధిం ప్రబంధం ।
సరస్వతీదత్తవరప్రసాద శ్చక్రే సుబంధుస్సుజనైకబంధుః ॥ "

కేరళభూపాలునిచే నొసంగఁబడిన « అభినవబాణభట్టశబ్దతర్కాలంకారభూషణ " యనుబిరుదంబు వడసినశ్రీకృష్ణసూరి దీనికి విమర్శినీవ్యాఖ్యరచించెను. కాదంబరీదశకుమారచరితలవలె దీనికిపి శేషప్రచారము లేకపోవుటకుఁగారణము కవిత్వమక్షరశ్లేషకఠినమై దుర్గ్రహంబుగా నుండుటయేయని దీనిచదువరులు గ్రహించియుందురు. ఈకథ ప్రసిద్ధవాసవదత్తాకథలకంటె భిన్నముగాఁగనుపడుచున్నది. కాళిదాసునిమేఘసందేశంబునను, శ్రీహర్షుని రత్నావళీప్రియదర్శికలలోనుగూడ వాసవదత్తతండ్రి యుజ్జయినీరాజగు ప్రద్యోతుఁడని నిర్వచింపఁబడినది. గుణాఢ్యునిబృహత్కథకుఁ బరివర్తనములగు బృహత్కథామంజరీ కథాసరిత్సాగరములలోఁ జండమహాసేనుఁడని నిరూపింపఁబడినది. ఈకావ్యంబుననో కుసుమపురరాజగు శృంగారశేఖరుఁడని చెప్పఁబడినది. వీనికన్నిటికినిమూలాధారమగు బృహత్కథలోనెట్లున్నదో యెవరికినిదెలియదు. కొన్నిటిలోఁ దండ్రి కనుమతమనియు, మఱికొన్నిటిలో నభిమతముగాదనియుఁగనుపడుచున్నదిగాని యెట్లయినను వాసవదత్త యాత్మమనోహరుండును గౌశాంబీనాథుఁడునైన యుదయనుని బెండ్లియాడెననుబలోనన్నియు నేకీభవించుచున్నవి. ఈకావ్యముననో తండ్రి తన్నుఁ బుష్పకేతున కీయఁదలంచియుండఁగా వాసవదత్త కందర్పకేతుని వరించి యాతనిచేఁగొనిపోఁబడెననియున్నది. కాని, కథామధ్యభాగంబునఁబ్రకటించిన « అపూర్వాషబృ

హత్కథా మయా శ్రుతా ప్రత్యక్షీకృతాచ" అను వాక్యమువలన నీకవి బృహత్కథ నెఱింగినవాఁడే మోయని సంశయముగలుగుచున్నది. ఇందలి కథమాత్రము ప్రసిద్ధవాసవదత్తాకథకు భిన్నముగానున్నను సరసముగాఁ బెంచఁబడినది. దానినిమిక్కిలి సంగ్రహించి యించుక వ్రాసెదను. సంప్రాప్తయౌవనుండును, చింతామణిరాజసూనుండును, గథానాయకుఁడునగు కందర్పకేతువొకనాఁడు స్వప్నంబున మనోహరాంగియగు పదునెనిమిదియేండ్లవయస్సుగల యొకకన్యనుజూచి తదేకధ్యానుండై యొకనాఁడు తనమిత్రుఁడగు మకరందునితోఁగూడ వింధ్యాటవికిఁబోయి నిశాసమయంబున నొకజంబూవృక్షముక్రింద విశ్రమించియుండెను. ఆసమయమున నానేరేడుచెట్టుమీదనున్న శారిక యపుడేవచ్చిన యాత్మప్రియుఁడగు శుకంబునుజూచి యింతప్రొద్దుపోవువఱకునెచ్చటనుంటివని యతికోపముతోనడిగెను. అంతనాశుకము కోపింపకుము బృహత్కథవినుటచే జాగయినదనిచెప్పెను. అంతనాశారికప్రార్థింప శుక మాకథ నుపక్రమించి కుసుమపురరాజగుశృంగారశేఖరునిపుత్రికయు సంప్రాప్తయౌవనయు నగు వాసవదత్త యతిమనోహరాంగుఁడగు నొకరాజపుత్రునిఁ గందర్పకేతువనునతనినామాక్షరంబులను స్వప్నంబునఁగని విని యాతనియెడబద్ధానురాగయై యాతనిభావమెఱుంగఁ దమాలిక యనుశారికనుబంపుట యదియు నాచెట్టుక్రిందనేయుండుట యనునంతవఱకుఁజెప్పెను. అంతమకరందుఁడాతమాలికనుబిలిచి యావద్వృత్తాంతముంగనుఁగొనెను. పిదపవారిరువురయనురాగము సమాగమము నతినిపుణంబుగ నతివివరంబుగ వర్ణింపఁబడినది. కొన్నికొన్నిచోట్ల నుపమానంబులు నిదర్శనంబులు కటువుగానున్నను గథచక్కఁగాఁబెంపువడసి హృదయరంజకంబుగాఁ బండితగ్రాహ్యంబుగానున్నది.

దామోదరగుప్తుఁడు.

ఇతఁడు నిరుపమానపరాక్రముఁడును సంస్కృతభాషాపోషకుఁడును శబ్దశాస్త్రస్వతంత్రుఁడును గాశ్మీరరాజునగు (జయాదిత్యుఁడు) జయాపీడునియాస్థానమునఁ బ్రధానమంత్రియు విద్వత్కవియునై ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడు.

జయాపీడభూపాలుఁ డుద్భటుఁ డనుగొప్పపండితునిఁ దనవిద్వత్సభక గ్రాసనాధిపతినిఁగావించెననియు, బలిచక్రవర్తి కవిని (శుక్రాచార్యుని) మంత్రిగా నేర్పఱచుకొనినట్లీతఁడు దామోదరగుప్తునిఁ దనదివాణమునఁ బ్రధానమంత్రిగా నొనరించుకొనెననియు, నీతనితో వామనపండితుఁడు మొదలుగా ననేకవిద్వన్మంత్రులును, మనోరథుఁడు, శంఖదత్తుఁడు, చటకుఁడు, సంధిమంతుఁడు, మొదలుగాఁగవులును దదాస్థానంబుననుండిరని యు, ‡ రాజతరంగిణి నాల్గవతరంగమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈరాజత రంగిణినిబట్టి లెక్కింపఁగా జయాపీడుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౭౫౫ మొదలుగా ౭౮౬ వఱకుఁ గాశ్మీరమునేలినట్లుకనుపడుచున్నదని చరిత్రకారులు నిర్ణయించిరి. కావున నీదామోదరగుప్తకవి యీకాలంబుననే కాశ్మీరంబునఁ దదాస్థాన మలంకరించియుండు నని విశ్వసింపవచ్చును.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. రాజనీతినిఁ జక్కఁగా నెఱింగినవిద్వత్కవి. ఈతఁడురచించినది కుట్టనీమతమనుకావ్యముదక్క నింకేదియుఁ గానరా

---

‡ సదామోదరగుప్తాఖ్యం కుట్టనీమతకారిణం ।
కవింకవిం బలిరివ ధుర్యంధీసచివంవ్యధాత్ ।
మనోరథశ్శంఖదత్త శ్చటకస్సంధిమాంస్తథా ।
బభూవుః కవయస్తస్య వామనాద్యాశ్చ పండితాః ॥ ౪—౪౯౬—౯౭.

దు. ఈగ్రంథమైనను జిరకాలములోకంబున లుప్తప్రాయమైయుండఁగా డాక్టరు పేటర్సనుమహాశయుఁడు ౧౮౮౩ లో ఖంబాతునగరమఁలో శిథిలమై తాళపత్రలిఖితమైయున్నయొకప్రతిని సేకరించినట్లు కావ్యమాలాధిపతులు తెలిపియుండిరి. ఇది యాదిమధ్యాంతముల నక్కడక్కడజీర్ణమైయసంపూర్ణముగా నేయున్నది. అయినను బోయినవిపోఁగా ౯౨౭ ఆర్యాశ్లోకములతోనున్న యీప్రాచీనకావ్యము కావ్యమాలలలోఁ బ్రకటింపఁబడినందుల కెంతయు సంతసింపఁదగియున్నది కుట్టనియనఁగా నాయికానాయకులనుగూర్చునట్టి దూతికయనియర్థము. దానిస్వభావమును దెలుపునట్టి యీగ్రంథము కుట్టనీమతమను పేరరచింపఁబడినది. రాజుల వేశ్యాలంపటత్వమునుగనిన యీకవి వారికి నీతిదెలుపుటకీగ్రంథమునురచించినట్లుకనుపడుచున్నది. వేశ్యలచేష్టలను, వేశ్యమాతలమాయలను, కుంటెనకత్తెలచాతుర్యమును, జారులదురవస్థలను లోకంబునకుబోధించునట్టి యిట్టి నీతికావ్యము ప్రాచీనకావ్యములలో లేదని నొక్కివక్కాణింపవచ్చును.

వారాణసీనగరనివాసిని యగుమాలతి యనువారాంగన యొకనాఁడు మేడపైనుండి సమీపంబుననొకగాయకుఁడు ప్రసంగవశమున బఠించిన « యౌవనసౌందర్యమదం దూరేణాపాస్య వారవనితాభిః। యత్నేన వేదితవ్యాః కాముకహృదయార్జనోపాయాః ॥ " అనుశ్లోకంబునువిని మేడదిగివచ్చి యప్పురంబున దూతికాకృత్యంబునఁ బ్రసిద్ధివహించి కామిజనులఁ దనగృహంబునబంధించియుంచిన వికరాల యనుముదుసలికుంటెనకత్తెయింటికేగి యభీష్టవిటుల వశపఱచుకొను నుపాయంబుదెల్పుమనిప్రార్థింప నప్పుడది యుత్తమవిటవశీకరణోపాయంబులను సోపాఖ్యానముగ సోదాహరణముగవివరించి యనుభవపూర్వకంబుగా నుపదేశించెను. ఈ కావ్యము చదివిన కామి వారకాంతలమాయల నెఱింగి మోసపుకామికాక పోఁడు. దీనియుపసంహారమెట్లున్నదో తెలియమగాని దీనిధోరణిచూడఁ

గా నెట్టివిద్యాధనసంపన్నులయ్యును దుర్మైత్రికి శీఘ్రముగాలోఁబడుదుర
నియు నెంతటిలోకజ్ఞానులయ్యును బయోముఖవిషకుంభములవంటి వేశ్యా
మాతలకపటవచనముల విశ్వసింతురనియు నొకమాఱు వెలయాండ్రతగు
లంబునకొడఁబడినవాఁడు ధనమానహానియయినను వారినివిడువఁజాలఁడ
నియు, విటులు వెలవెలఁదులకుటిలవర్తనంబులఁ గనుఁగొనఁజాలక వారి
తేనెమాటల మోసపోవుదురనియు లోకంబునకునీతిగ నపుడకే యీకా
వ్యముద్దేశింపఁబడినదని తెలియుచున్నది. అకటా! యిట్టికావ్యము సొంత
ముగానుండక యున్నభాగమైననింతదాఁక ప్రజలమొగమెఱుంగక యడు
గంటియుంటకు హిందూదేశముచేసికొన్నపాపమేమో తెలియకున్నది.

ఈకావ్యశైలి యతిపేశలమై హృద్యంబై పండితపామరసుగమం
బైయున్నది. ఇందలిసుందరసేనోపాఖ్యానము సరసజనరంజకంబుగా నీ
తిదాయకముగానున్నది. పాటలీపుత్రనివాసియు యజ్వయు నగుపురందర
విప్రోత్తమునిపుత్రుఁడు నధీతవేదశాస్త్రుఁడు నగుసుందరసేనుఁడు వయః
కాలంబుసమీపించినతఱిని గుణపాలితుఁడనుమిత్రునితో దేశాటనంబుసలు
పనేగి తుదకు నర్బుదంబనుపర్వతంబునెక్కి యందుసంచరించుచు రెం
డవరతీదేవియోయనఁదగునొకగంధర్వాంగనంగాంచి దానిమాయకులోఁ
బడి యిల్లుమఱచియుండుట, అంతఁదండ్రి యాసంగతినెఱింగి యొకపత్రి
కవ్రాసి పరిచరునిచేతనచ్చటికిఁబంపుట, వారిపరస్పరానురాగవినోదా
దులును సహజముగావర్ణింపఁబడినవి. పురందరుఁడు వ్రాసినపత్రికలోనినీ
తులు నిరుపమానములు. కథాంతరంబులనందందుఁగూర్చిన నీతిపద్యర
త్నంబు లభూతపూర్వంబులు. వానిలోనొకటిరెండుదాహరించెదను.

§ దేశాంతరేషు వేషస్వభావభణితాని యే నబుధ్యంతే।
సముపాసతే నచ గురూన్ విషాణవికలాస్త ఉక్షాణః॥

---

§ ఎవరు దేశాంతరంబునఁ బరులవేషభాషాస్వభావంబులను దెలిసికొనలేరో
పెద్దలను సేవింపరో వారుకొమ్ములులేనియెద్దులనఁదగుదురు.

క్షణదృష్టనష్టవల్లభజన్మ జరావ్యాధిమరణపరిపూతే।
పరివర్తిని సంసారే కః కుర్యాదాగ్రహం మతిమాన్ ॥

† జన్మజరావ్యాధిమరణపూరితమై నిమిషములోఁగనుపడినశించునట్టి సంసారమందు బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడెవఁడభిమానము పెట్టికొనును?

—:0:—

వామనపండితుఁడు.

కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తికర్త యగునీవామనుని, నీతనికాలమునుగూర్చి రాజతరంగిణియాధారముగాఁ బెక్కండ్రనుత మేకీభవించుచునే యున్నది. కాని, యొకవిమర్శకుఁడు "మాఘుని శిశుపాలవధలోని పద్యముల నీతఁడుదాహరించినవాఁడగుట నవమశతకోత్తరభాగంబుననున్న మాఘునికంటె నితఁడు తరువాతివాఁడుగావలసియుండు" నని వ్రాసినసంశయాభిప్రాయమునకు సమాధానమింతకుమున్నె మాఘుఁడాఱవశతాబ్దములోనివాఁడని యెఱిగినచదువరులకుఁ దెలుపనక్కఱలేదు.

చీనాదేశమునుండివచ్చిన హుయన్ త్స్యాంగు హిందూదేశయాత్ర చేయునప్పటికే వ్యాకరణగ్రంథ మగుకాశికావృత్తి పఠనపాఠవ్యవహారములోనున్నదని యాతనియాత్రావర్ణనగ్రంథంబువలనఁ బాశ్చాత్యులు తెలిపియుండుటచేఁ దత్కర్త యగువామనాచార్యునికంటె నీకవియన్యుఁడని తెలియుచున్నది అతఁడే యీతఁడేలకాఁగూడదని సంశయముగలుగవచ్చును గాని యెనిమిదవశతాబ్దంబు మొదటనున్న భవభూతినాటకములలోనిపద్యము లీతనిగ్రంథంబున నుండుటచే నీవామనుఁడు భవభూతికంటె నర్వాచీనుఁ డనుటకు సందేహ మేమున్నది?

మఱియు నభినవగుప్తాచార్యుఁడు ధ్వన్యాలోకలోచనంబు ప్రథమోద్యోతంబున వ్రాసిన ‡ వాక్యమునుబట్టి ధ్వన్యాలోకకర్త యగునానందవర్ధనాచార్యునికంటె నీవామనుఁడు ప్రాచీనుఁడై నట్లు తెలియుచున్నది. ఈయానందవర్ధనుఁడు ౯ వ శతాబ్దముత్తరభాగంబునఁ గాశ్మీరమునేలిన యవంతివర్మరాజునకు సమకాలికుఁడైయుండెనని రాజతరంగిణిచెప్పుచున్నది. దీనింబట్టి భవభూత్యానందులకు నడుమవాఁడైన వామనుఁడొకఁ-కాశ్మీరకుఁడేయని పెకఁ-ండ్రభిప్రాయపడుచున్నారు.

కావున రాజతరంగిణినిబట్టి దామోదరగుప్తజీవితమున వ్రాసినట్లుగా నితఁడాతనికి సమకాలికుఁడై కాశ్మీరరాజగు జయాపీడునియాస్థానంబున విద్వన్మంత్రియై క్రీ॥ శ॥ ఎనిమిదవశతాబ్దంబునుత్తరభాగంబుననే యుఁడియుండు నని నమ్మవచ్చును.

ఇతఁడుత్తమకులసంభూతుఁడై రాజమిత్రుఁడై పండితగౌరవపాత్రుఁడైన సాహిత్యచక్రవర్తి సాహితీకలలోఁ గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియను పేరఁ గావ్యలక్షణంబులకు నుత్తమనిబంధనంబులగు సూత్రములరచించి వానియర్థము స్వయముగా వివరించినయుత్తమాలంకారికసార్వభౌముఁడు, ఈతనికిఁబూర్వముకూడ భరతదండిభామహాదులగ్రంథములు గలవుగాని యవి దీనివలె ఘంటాపథములు గావని వేఁతదర్వాచీనాలంకారికులే వాకొనిరి.

ఈగ్రంథ మైదధికరణములుగా నిర్మింపఁబడినది. మొదటిదానిలోఁ గావ్యమునొక్కఁ- దృష్టాదృష్టప్రయోజనాదులు నిర్ణయింపఁబడినవి. ౨లో, పదార్థదోషవాక్యార్థదోషాదులు నిరూపింపఁబడినవి. ౩లో, కావ్యగుణం

---

‡ (తెలుఁగు) వామనునియభిప్రాయంబున నిది యాక్షేపాలంకారము. భామహాభిప్రాయంబున సమాసోక్తి. ఈయాశయంబునుదలంచియే యానందవర్ధనుఁడు రెండలంకారముల కొకఁ-యుదాహరణమిచ్చెను.

బులు తెలుపఁబడినవి. ౨లో, శబ్దార్థాలంకారాదులు వర్ణింపఁబడినవి. ౩లో, శబ్దశుద్ధికావ్యసమయాదులు నిర్ణయింపఁబడినవి. సంస్కృతభాషలో నిదియలంకారగ్రంథముగానేకాక విమర్శనకావ్యముగాఁగూడ నుపయోగపడుచున్నది. శబ్దతర్కాలంకారశాస్త్రములయం దధికసమర్థుఁడగునీకవి పండితలోకమండనం బగునీకృతియేకాక వేఱొకటిరచించినట్లు కనుపడదు. నిర్గుణపరబ్రహ్మధ్యానపరంబగు కృత్యాదిశ్లోక మీతనిజ్ఞానంబును గావ్యప్రతిజ్ఞ నిట్లు తెల్పుచున్నది.

"ప్రణమ్య పరమం జ్యోతి ర్వామనేన కవిప్రియా।
కావ్యాలంకారసూత్రాణాం స్వేషాం వృత్తిర్విధీయతే॥"

——:0:——

రుద్రభట్టుఁడు.

శృంగారతిలకకర్త యగునీకవి యేదేశస్థుఁడో తెలియదుగాని బ్రాహ్మణుఁడనిమాత్రము నామమే చెప్పుచున్నది. ఈతనికాలమైన నిదమిత్థమ్మని నిర్వచింప నాధారములేదుగాని పంచతంత్రకర్త యగువిష్ణుశర్మకంటె నితఁడు ప్రాచీనుఁడనిమాత్రము తెలియుచున్నది. ఏమనఁగా—ఈతనికావ్యములోని "సార్ధం మనోరథశతైః స్సహధూర్తకాంతా" ఇత్యాది శ్లోకమును లబ్ధనాశనప్రకరణంబున విష్ణుశర్మ యుదాహరించెను.

మఱియు నీతఁడు పంచతంత్రప్రథమభాగంబునఁ గ్రీ॥ ౭౭౯—౮౧౩ నడుమనున్న దామోదరగుప్తుని కుట్టనీమతములోని "సర్వస్వ్యస్తరణిః పతిరనుకూలో మనోహరం సదనం" అనుపద్యము నుదాహరించినవాఁడగుటచే ౮ వ శతాబ్దముచివరివాఁడని విశదమగుచున్నది

కాంబట్టి యీరుద్రభట్టుగూడ ౮ వ శతాబ్దములోనివాఁడని యూహింప వచ్చును. మఱియు గ్రంథముఖంబుననున్న "ప్రాయోనాట్యం ప్రతిప్రోక్తా భరతాద్యైర్రసస్థితిః। యథామతి తథాప్యేషా కావ్యం ప్రతినిగద్యతే॥" అనుపద్యమున "నాట్యరసంబును భరతాదులుదెల్పిరి. కావ్యరసంబును నేనుదెల్పెద" నని ప్రతిజ్ఞచేయుటచేఁగూడఁ గావ్యాదర్శకర్తయగు నాచార్యదండికంటె నర్వాచీనుఁడగునని తోఁచుచున్నది. ఈగ్రంథాంతముననున్న "త్రిపురవధాదేఁగతా ముల్లాసముమా ౹ సమస్తదేవనుతాం। శృంగారతిలకవిధినా పునరపి రుద్రః ప్రసాదయతి॥" అనుపద్యమువలన నితఁడు త్రిపురవధమనునింకొక కావ్యమును రచించినట్లు గోచరమగుచున్నది.

ఈతఁడు రచించిన శృంగారతిలకము కావ్యరసాలంకారకావ్యము. ఇందు సంభోగశృంగారము, విప్రలంభశృంగారము, హాస్యాదిరసనిరూపణము ననుమూఁడుపరిచ్ఛేదములుగలవు. ఇందలి వివిధనాయికానాయకరసాదిలక్షణంబులకు స్వయముగా లక్ష్యంబులు రచించినయీతనికవిత్వశైలి మృదుమధురంబై కర్ణరసాయనంబగుచున్నది. శృంగారహాస్యకరుణరసంబులఁ గైశికీవృత్తిప్రయోగింపఁదగినదని చెప్పుచు ప్రయోగించినయుదాహరణమిందుఁజూపెదను.

§ "సౌందర్యం శశలాంఛనస్య కవిభిర్మిథ్యైవ తద్వర్ణ్యతే।
సౌభాగ్యం క్వను పంకజస్య రజనీసంభోగభగ్నత్విషః।
ఇత్యాలోచ్య చిరాయ చారురుచిమత్తత్రిస్యతుః కురంగీదృశో।
వీక్షేతే నవయౌవనోన్నతముఖౌ మన్యే స్తనావాననం॥"

---

§ కవులు చంద్రునికి సౌందర్యముగలదని యసత్యముగావర్ణించుచున్నారు. రాత్రులయందుఁ గళాహీనంబగుపద్మమునకు శోభయెక్కడిది? అనిచిరకాలమాలోచించి కురంగాక్షియొక్క నూతనయౌవనోన్నతముఖములగు కుచములు నిత్యసౌందర్యముగలిగిన ముఖమును జూచుచున్నవని తలంచెదను.

విష్ణుశర్మ

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. శ్రుతిస్మృతిపురాణంబులఁజక్కఁగా నె
ఱింగినవాఁడు. ఈయంశంబు నీక్రింది గ్రంథాదిపద్యములు ధ్రువపఱచుచు
న్నవి. “ మనవే వాచస్పతయే శుక్రాయ పరాశరాయ ససుతాయ।
చాణక్యాయచ విదుషే నమోఽస్తు నయశాస్త్రకర్తృభ్యః॥ సకలార్థ
శాస్త్రసారం. జగతి సమాలోక్య విష్ణుశర్మేదం। తంత్రైః పంచభిరేతచ్చ
కార సుమనోహరం శాస్త్రం॥”

అర్థశాస్త్రపరిజ్ఞాతయై పంచతంత్రమను నీతికావ్యమువ్రాసినయీ
కవి తనకావ్యకథాముఖంబున “ దాక్షిణాత్యంబగు మహిలాపురంబునఁ
బ్రభువుగా నున్నయమరశక్తిభూపాలుఁడు దుర్వినీతు లగుతనపుత్రులకు
నీతిఁగఱపఁ దనయాస్థానమందలి తక్కుంగలపండితుల ప్రోత్సాహంబునఁ
దన్నునియోగింపఁ దానీనీతిశాస్త్రమునురచించి నట్లుగా వ్రాసికొనినదాని
“ నిది కేవలము కథకుపోద్ఘాతముగాఁజెప్పినదిగాని నిజవృత్తాంతముగా”
దనిమనము తలంపకుంటిమేని యీవిష్ణుశర్మ దాక్షిణాత్యంబగు మహిలా
పురమున నివసించినవాఁడనియు నమరశక్తిరాజునకాశ్రితుఁడనియు నూ
హింపవచ్చును. ఈకవి పైశాచిభాషలోనున్న గుణాఢ్యుని బృహత్కథ
లను జాలవఱకుగ్రహించి వచనరూపకముగా వ్రాయుచు నడుమనడుమ
నీతిసార నీతిప్రదీప మన్వాదిస్మృతులలోనినీతిపద్యంబులఁ బొందుపఱచి
చక్కనిమృదుశైలిలో వినసొంపుగాఁ జదువనింపుగా నీకావ్యమునురచిం
చినట్లు కనుపడుచున్నది.

క్రీ॥ శ॥ ౫ వ శతాబ్దము పూర్వభాగములోనివాఁడని నిర్ణయిం
పఁబడిన భర్తృహరి సుభాషితనీతిశతకములోని “ దౌర్మంత్ర్యాన్నృపతి

ర్వినశ్యతి యతిస్సంగాత్సుతోలాలనా ద్విప్రోఽనధ్యయనాత్కులం కుత
నయాచ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ । హ్రీర్మద్యాదనవేక్షణాదపి కృషిః స్నేహః
ప్రవాసాశ్రయా । మైత్రీచాప్రణయాత్సమృద్ధిరనయా త్త్యాగాత్ప్రమాదా
ద్ధనం ॥" అనుపద్య మొకటి రెండుపదముల భేదముతోఁ బంచతంత్రము మొ
దటితంత్రంబునఁ గనుపడుటచేనితఁడు భర్తృహరికిఁ దరువాతివాఁడనుట
నిశ్చయము. ఇదిట్లుండఁగా నాఱవశతాబ్దముమధ్యభాగంబుననే యీపం
చతంత్రము నౌషరువానను పారసీకరాజుకాలంబున మొదటఁ బారసీక
భాషలోనికి మార్చఁబడినదగుట నంతకుఁబూర్వుఁడుగాఁదగిన విష్ణుశర్మ
౫వ శతాబ్దంబునంతంబుననో యాఱవశతాబ్దంబు మొదటనో యుం
డునని నిశ్చయించి పేటర్సను మొదలగువారితని నాఱవశతాబ్దము మొద
టఁజేర్చిరి. కాని, ౮వ శతాబ్దములోనివారగు దామోదరగుప్త రుద్రభ
ట్టులపద్యము లీపంచతంత్రములోఁ గనుపడుచుండుటచే వారికంటె నితఁ
డు తప్పకపరుఁడై ౮వ శతాబ్దముచివరివాఁడైయుండుననితోఁచుచున్న
ది. దీనింబట్టి పారశీకభాషలోనికి మార్పఁబడినకాలము తప్పనఁదగినదో,
లేక పైకవులపద్యములిందుఁ బ్రక్షిప్తములుగాఁ జేరినవనఁదగినదో యూ
హింపశక్యముగాకున్నది. ఎట్లయిననితఁడాఱవశతాబ్దము పూర్వభాగము
నకుఁ బూర్వుఁడును, ఎనిమిదవశతాబ్దము పరభాగమునకుఁ బరుఁడును
గాఁ డనుటనిశ్చయము.

ఈతనికావ్య మొక్క మనదేశమునే కాక చిరకాలమునుండి యితర
ఖండములఁగూడ నలంకరించుచున్నదనుటకంటె దీనిఘనతను వేఱుగాఁ జె
ప్పనక్కఱలేదు. మిత్రభేదము, మిత్రలాభము, కాకోలూకీయము, లబ్ధ
నాశనము, అపరీక్షితకారకము, నను నైదుతంత్రములుగల యీనీతిప్రబం
ధము బాలురకే కాక పెద్దలకుఁగూడ శిక్షసేయునదియై బుద్ధిసెప్పునదియై
హితముగఱపునదియై ముదమొదవునదియై ప్రభువై గురువై మిత్రమై క

శ్రత్రమై వేదమై శాస్త్రమై పురాణమై కావ్యమై ప్రాపంచికజ్ఞానమును గరతలామలకముగాఁజేయుచున్నది.

ఈకావ్యంబునఁ బెక్కుచోట్లఁ బాణినీయవిరుద్ధము లగుప్రయోగములుగలవుగాని యవి లేఖనంబునను ముద్రణంబునను సంభవించినవి కాని శబ్దశాస్త్రజ్ఞుఁ డగునీతనివి గావని నమ్మనచ్చును. ఈకావ్యములోని పద్యములు ముక్కాలు మువ్వీసమితరులవే కాని యీతనివిగూడఁ గొన్నిగలవు. ఇందుండి రెండు నీతిపద్యములను దాహరించెదను.

" మాతృవత్పరదారాణి పరద్రవ్యాణి లోష్ఠవత్ ।
ఆత్మవత్సర్వభూతాని యః పశ్యతి సపశ్యతి ॥ "

ఈక్రిందిపద్యము వాదప్రతివాదుల వివాదంబునకు ధర్మసూత్రముగానున్నది.

" వివాదేఽన్విష్యతే పత్రం। పత్రాభావేతు సాక్షిణః ।
సాక్ష్యభావే తతోదివ్యం। ప్రవదంతి మనీషిణః ॥ "

పూర్వకాలంబున నేయిరువురకైన వివాదము సంభవించినపుడు న్యాయకర్తలు మొదటఁబత్రమునుజూచెడివారు. అది లేనియెడల సాక్షులనువిచారించెడివారు. వారు లేనియెడల వాదిప్రతివాదులను బ్రమాణముచేయించి నిజమైనతీర్పు చెప్పెడివారఁట. ఒకరూకకిద్దఱుకూటసాక్షులు ముగ్గురు దొంగలేకరును వచ్చునీకాలంబునఁబై నిజెప్పినవన్నియుఁ గూడినను మనన్యాయాధికారులసభలలో న్యాయము తేల కున్నదనిన నాశ్చర్యమేమి? ఆహా కాలవ్యత్యాసము?

—:0:—

*మురారికవి

ఇతనిసరియయినకాలము నిర్ణయింపనాధారములేదుగాని ౯ వ

* ఇతఁడు ౧౨ వ శతకమునఁ డుమవాఁడనియుఁ గావ్యప్రకాశమునకు వ్యాఖ్యవ్రాసినవాఁడనియుఁ గొందఱనిరిగాని, నిదర్శనము లేవియుఁ గానరావు.

శతాబ్దముత్తరభాగములోని రత్నాకరకవి హరవిజయకావ్యము ౩౮ వ సర్గలోని "అంకేఽథనాటక ఇవోత్తమనాయకస్య నాశంకవిర్వ్యధిత యస్య మురారిరిత్థం। ఆకాంతకృత్స్నభువనః క్వగతస్సదైత్యనాథో హిరణ్యకశిపుస్సహ బంధుభిర్వః॥" అనుపద్యములోని "అంకనాటకకవిమురారి" పదము లప్రకృతార్థపరముగా మురారికవిని దెల్పుటచే నతనికంటె నితఁడుపూర్వుఁడై యుండుననియు, నితఁడు తనయనర్ఘరాఘవప్రస్తావనలో "యది క్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహతి రామస్య చరితం గుణై రేతావద్భిర్జగతి పునరన్యో జయతి కః" అనితనకుఁబూర్వ మనేకులు రామకథను రూపకములుగావ్రాసియుండిరని యంగీకరించుటచేతను, సుప్రసిద్ధంబగు నీతనినాటకంబులోని పద్యము లెందును గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో లేకపోవుటచేతను భవభూత్యాదులకంటెను వామనునికంటెను బరుఁడై యుండుననియుఁ దెలియుచున్నది. కావున నితఁడు క్రీ॥ ౭౫౦—౮౦౦ నడుమ నుండు నని యూహింపనగును.

ఇతఁడు మౌద్గల్యగోత్రుఁడు. తంతుమతీవర్ధమానభట్టులకుఁబుత్రుఁడు. సర్వశాస్త్రములఁజదివినవాఁడు; బాలవాల్మీకిబిరుదాంకితుఁడు. అనేకులీక్రిందివిధముగానుతించుటయే యీతని సామర్థ్యముంబ్రకటించుచున్నది

"దేవీం వాచముపాసతేహి బహవస్సారంతు సారస్వతం। జానీతే నితరామసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః" "మురారిపదచింతాచేత్తథా మాఘే మతిం కురు" "మురారిపదచింతాయాం భవభూతేస్తు కాకథా"

ఈతనియనర్ఘరాఘవ మనర్ఘమైనది. ఇందు దశరథుఁడు విశ్వామిత్ర యజ్ఞసంరక్షణార్థము రామలక్ష్మణులనుబంపుట మొదలుగా రావణవధానంతరమ యోధ్యకుఁజేరిన శ్రీరాముని పట్టాభిషేకమువఱకును గలశ్రీరా

మాయణకథ యేడంకములలోవర్ణింపఁబడినది. "రక్షాంసీతి పురాపిసం శృణుమహే" యను ప్రయోగము ప్రామాదికమని భట్టోజీదీక్షితులా క్షేపించినను, పాణినీయప్రయోగవిశేషంబులకు లక్ష్యముగానుండి సర్వ శాస్త్రప్రసక్తి గలిగి ప్రౌఢముగా లోకోత్తరముగానున్న యీనాటకకవి త్వమునుజూచియే పండితులు "మురారేస్తృతీయఃపంథాః" అనుసా మెతగల్పించినట్లు కనుపడుచున్నది. రామరావణపరమగునర్థముసూచిం చునట్లు లోకనీతిదాయకముగానున్న యీసూత్రధారవచనమెంతయుఁ జక్కఁగానున్నది.

§ "యాంతి న్యాయప్రవృత్తస్య తిర్యంచోఽపి సహాయతాం।
అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి॥"

రెండవయంకములోని యీక్రింది సూర్యోదయవర్ణనమెంతయు సరసముగానుత్ప్రేక్షింపఁబడినది.

† "ఏకద్విత్రిచతుఃక్రమేణగణనా మేషామివాస్తంయతాం।
కుర్వాణా సమకోచయ ద్దళశతా న్యంభోజసంవర్తికాః।
భూయోఽపి క్రమశః ప్రసారయతితా స్సంప్రత్యమూనుద్యతా
స్సంఖ్యాతుం సకుతూహలేవ నళినీ భానోస్సహస్రంకరాః॥"

---

§ న్యాయముగాఁబోవువానికిఁ పశుపక్ష్యాదులుగూడఁ దోడ్పడును. అపమార్గ మునఁబోవువాని సోదరుఁడుగూడ విడిచిపెట్టును.

† తామరలత, అస్తమించునట్టియేసూర్యకిరణములను, ఒకటిరెండుమూఁడు నాలుగని లెక్కించుచుఁ దనకమలదళములను ముడిఁచెనో మరల నుదయించునట్టి యాకిరణములనే యిపుడు సంతోషముతోఁదిరిగి లెక్కించుచుఁ గ్రమముగాఁ దన దళములనువిప్పుచుండెను. అనఁగా సహస్రకిరణుఁడుదయించెను సహస్రపత్రము వికసించెను. అనితాత్పర్యము.

నాల్గవయంకములోని రామపరశురాములసంభాషణం బెంతయు విశేషింపుగానుండును. తాను శివధనుస్సు విఱిచినందులకుఁగోపించు పరశురామునిఁగూర్చి రామునివాక్యము.

†" బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన ।
కృష్టం ధనుర్భగవతో వృషభధ్వజస్య ।
తత్రానుషంగిక మమంగళ మీదృశంతు ।
సంవృత్తమత్ర నమయా గణిత స్త్వమాసీః ॥ "

ఈతనికవిత్వము ప్రతిపద్యసరసంబై పాండిత్యప్రకర్షముగానున్నదనుట కీక్రిందిచాటుశ్లోకము చాలును.

‡" యేశబ్దశాస్త్రనిష్ణాతా యే శీలితనిఘంటవః ।
తేషామేవాధికారోఽస్తి మురారికృతనాటకే ॥ "

---

† చిన్నతనపువేడుకచే శివునివిల్లువట్టివంచఁగా నాకస్మికముగా విఱిగిపోయినది. ఈవిషయంబున నిన్నుఁ బరిగణింపలేదు.

‡ శబ్దశాస్త్రముచదివి నిఘంటువులుపరిశీలించినవారికే మురారినాటకము చదువ నధికారము గలదు.

ఆనందవర్ధనాచార్యుఁడు.

—:0:—

ప్రసిద్ధాలంకారికుఁ డగునీబ్రాహ్మణుఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁడు. కాశ్మీరంబు నేలినయవంతివర్మసామ్రాజ్యంబున నీకవి కీర్తిఁగాంచెననిరాజతరంగిణిలోని " ముక్తాకణశ్శివస్వామీ కవిరానందవర్ధనః। ప్రథాం రత్నాకరశ్చాగా త్సామ్రాజ్యేఽవంతివర్మణః ॥ " (౫--౩౪) అనుశ్లోకమువలనఁదెలియుచున్నది. ఈయవంతివర్మ ౮౫౫ మొదలుగా ౮౮౪ వఱకును గాశ్మీరము నేలినట్లు రాజతరంగిణివాకొనుచున్నది. మఱియు ౧౦ వ శతా

బ్ధము పూర్వభాగమం దున్నరఘువంశాదివ్యాఖ్యాత యగువల్లభదేవుని పౌత్రుఁడగు § కయ్యటుఁ డీయానందవర్ధనుని దేవీశతకమునకు వ్యాఖ్యానముఁ వ్రాసి దానిచివర "వల్లభదేవాయనితశ్చంద్రాదిత్యాదవాప్య జన్మేమాం। కయ్యటనామా రచయద్వివృతిం దేవీశతస్తోత్రే॥ వసుమునిగగనోదధి (౪౦౭౮) సమ, కాలేయాతేకలేస్తథాలోకే। ద్వాపంచాశేవర్షేరచితేయంభూమిగుప్తనృపే" అని తనవ్యాఖ్యాన రచనకాలమును నిర్ణయించెను. ఈకాలము క్రీ॥ శ॥ ౯౭౭ నకు సరిపోవుచున్నది. కాఁబట్టి కైయటరాజశేఖరులకుఁ బ్రాచీనుఁడు గావలసినవాఁ నయానందవర్ధనుఁడు శ్రీమదవంతివర్మసమకాలికుఁడై, ౮౫౫--౮౮౪ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయము.

ఇదియుంగాక రాజశేఖరుఁడీతనిఁ బ్రశంసించినట్లుగా సుభాషితావళ్యాదులలో "ధ్వనినాతిగభీరేణకావ్యతత్త్వనివేశినా। ఆనందవర్ధనః కస్యనాసీదానందవర్ధనః" అనుపద్యముగూడఁ గనుపడుచున్నది.

ఈపండితసార్వభౌముఁడు రచించినధ్వన్యాలోక మభినవగుప్తాచార్యునిలోచనముతోఁగూడఁబ్రసిద్ధికెక్కి యున్నది. ఇందుఁగావ్యమునకు ధ్వనియేయాత్మయని నిరూపింపఁబడినది. ఇదిగాక యీతఁడుకావ్యతత్త్వము, పంచబాణలీల, దేవీశతకము, అర్జునచరితము, మొదలుగాఁ గొన్నిగ్రంథములురచించినట్లు తెలియుచున్నది. దేవీశతకముచిత్రబంధయమకశ్లేషాదిబద్ధంబై యతిక్లిష్టముగానున్నది. ఇందు, మహారాష్ట్రపిశాచమాగధ సౌరసేనాపభ్రంశభాషలకు సంస్కృతభాషతో శ్లేషకల్పింపఁబడినది. దీనింబట్టియీపండితుఁడు షడ్భాషాపరిపూర్ణుఁడని తెలియుచున్నది. ఇందుండి భాషాషట్కసమావేశమునకొక్కటి యుదాహరించెదను. "ఆహోలకమలేచిత్తలలామకమలాలయే। పాహి చండిమహామోహాభంగభీమబలామలే".

§ ఈకయ్యటుఁడు మహాభాష్యవ్యాఖ్యాత కాఁడు.

రత్నాకరుఁడు.

—:0:—

ఇతఁడు గూడఁ గాశ్మీరరాజగునవంతివర్మభూపాలుని రాజ్యకాలంబున నానందవర్ధనునితో క్రీ॥ శ॥ ౮౫౫—౮౮౪ నడుమనుండెనని యాతని జీవితమున నుదాహరించిన రత్నావళీ శ్లోకమునుగనిన చదువరులకు వేఱుగాఁ దెలుపనక్కఱ లేదు.

ఈతని విద్వత్త్వకవిత్వమహత్త్వముం దెల్పు హరవిజయ మహాకావ్యమును గనియే కాంబోలు రాజశేఖరుఁడీతని «మాస్మసంతుహిచత్వారః ప్రాయోరత్నాకరాఇమే। ఇతీవసకృతో ధాత్రా కవిరత్నాకరోఽపరః" అని ప్రశంసించినట్లుగా సుభాషితహారావళిలోఁ గనుపడుచున్నది.

ఈకవి రచించినవక్రోక్తిపంచాశికయను నేఁబదిశ్లోకముల శివస్తోత్రముమఱియొకటి కనుపడుచున్నది. ఇందుఁ బార్వతి శివుఁడును బరిహాసార్థముగాఁ బరస్పరము మాటల కన్యార్థముచేసికొనుచు నొండొరులవంచింపఁ జూతురు. ఇందుండి యొక్కపద్య ముదాహరించెదను.

«త్వం హాలాహలభృత్కరోషి మనసో మూర్ఛాం మమాలింగితః।
హాలాం నైవ బిభర్మి నైవ చ హలం ముగ్ధే కథం హాలికః।
సత్యం హాలికతైవ తే సముచితా సక్తస్య గోవాహనే।
వక్రోక్త్యేతి జితో హిమాద్రిసుతయా స్మేరో హరః పాతు వః"

పార్వతి— నీవు హాలాహలభరుఁడవు కౌఁగిలింపఁబడి నామనస్సునకు మూర్ఛ గావించుచుంటివి.

శివుఁడు— ఓసిముగ్ధా! నేనుహాలను (సురను) హలము (నాగలి) భరించువాఁడనుగాను హాలికుఁడ ననుకొంటివా?

పార్వతి— సత్యమే. ఎద్దునెక్కు నీకు హాలికత్వముతగును. అనిపార్వతివక్రోక్తిచే జయింపఁబడి నవ్వుశివుఁడు మిమ్ముర క్షించుఁగాత.

హరవిజయమహాకావ్య మేఁబదిసర్గలు గలది. ఇందు శివుఁడంధ కాసురుని సంహరించి దేవతల కానంద మొసంగుటయనుకథాభాగము వర్ణింపఁబడినది. సర్వవిధలోకజ్ఞానమున కిది యాకరముగా నున్నది.

పద్మగుప్తుఁడు.

——:o:——

ఈతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుబ్రాహ్మణుండు. క్రీ॥ ౮౫౫-౮౮౪ నడుమఁగాశ్మీరము నేలినయవంతివర్మభూపాలుని చరితము నే తననవసాహసాంకచరిత్రమున సమగ్రముగా వర్ణించినవాఁడగుటచే నితండారాజునకు సమకాలికుఁడో కొంచెముతరువాతివాఁడో యగు ననితోఁచుచున్నది. మఱియు ౧౦ వ శతకము పూర్వమందున్న క్షేమేంద్రుఁడును, ౧౧ శతక ముత్తరభాగమం దున్నధనంజయుఁడునుగూడఁ దమయలంకారగ్రంథంబుల నీతనిశ్లోకములుదాహరించినట్లుండుటచే నెట్లు ననీతఁడు ౯ వ శతాబ్ద ముత్తరభాగములోనివాఁ డనుట నిర్వివాదము.

ఈతనినవసాహసాంకచరితము పదునెనిమిదిసర్గలమహాకావ్యము ఇందు మహాకావ్యలక్షణానుసరణంబుగా నష్టాదశవర్ణనంబు లతిరమ్యముగా నందంద వర్ణింపఁబడినవి. కవిత్వమతిపేశలమై శ్రావ్యముగా నుండును. ఇందుండి యొకపద్య ముదాహరించెదను.

§ "మగ్నాని ద్విషతాంకులాని సమరే త్వత్ఖడ్గధారాకులే।
నాథాస్మిన్నితి వందివాచిబహుశో దేవ! శ్రుతాయాం పురా।

---

§ ఓరాజా! "ఈయడవిలోనే తొల్లి నీఖడ్గధారచే నాకులమైన సంగ్రామంబున శత్రువులుమునిఁగిపోయి" రని నుతించువందిమాటవిని గూర్జరరాజపత్ని పరలజలము జనించు ననుసాశతో నీకత్తిమీఁద దృష్టి నిడుచున్నది.

ముగ్ధా గుర్జరభూమిపాలమహిషీ ప్రత్యాశయా పాథసః।
కాంతారే చకితా విముంచతిముహుః పత్యుఃకృపాణే దృశౌ॥"

దీనింబట్టి యవంతివర్మ గూర్జరదేశరాజును జయించెననికూడఁ దె లియుచున్నది.

విశాఖదత్తుఁడు.

—,o:—

ముద్రారాక్షసకర్త యగునితఁడు సామంతప్రభు వగువటేశ్వరద త్తునకుఁ బౌత్రుండును మహారాజపదలక్షితుఁ డగుపృథువునకుఁ బుత్రుం డును నయినట్లుప్రస్తావనవలన దెలియుచున్నది. అజ్మీరుప్రభువును, చౌ హాణరాజు నగుపృథురాయియే యీకవితండ్రి యగుపృథువైయుండునని యు నీతఁడు క్రీ॥ ౧౧--౧౨ శతాబ్దములలోనివాఁడనియు వ్రాసినవిల్స నుపండితునియభిప్రాయంబును, ౧౧ వ శతాబ్దములోనివాఁ డనుమా లుపండితునభిప్రాయంబును నివిప్రామాదికంబులని శ్రీకాశీనాథత్ర్యంబక తెలాంగుమహాశయులు నిర్ణయించిరి. ¶ మఱియు ముద్రారాక్షసములో బౌద్ధమతధర్మము లధికముగా వర్ణింపఁబడుటచేఁ దన్మతమభివృద్ధిలోనున్న కాలముననఁగా క్రీ॥ శ॥ ౬--౭ శతాబ్దములలోనిది పుట్టియుండుననియు నింతకంటె నితరసదాధారంబు లేవియుఁ గనుపడవనియు వారే నిర్వచిం చిరి. ఎట్లయిననిది ౧౧ వ శతాబ్దముకంటెఁ బ్రాచీనమైనదనుటకు దీనిలో నిపద్యములు దశరూపంబునను దాహరింపఁబడుటయే నిదర్శనమగుచున్నది ఈతనినాటకము రెండవయంకములోని "ప్రారభ్యతే నఖలు విఘ్నభ యేన నీచైః" రిత్యాదిపద్యము చాలమందియితరకవులశ్లోకంబులకాకరం బగు భర్తృహరినీతిశతకములోఁగనుపడుటచే నితఁడు భర్తృహరికంటెఁ

బూర్వుఁడేమోయని కొందఱికిసంశయముగలుగుచున్నది. కాని, పైపద్య మీనాటకముజన్మించినవెనుక నే యెవరోనీతిశతకములోనధికముగాఁజేర్చి యుందురనియు నదిభర్తృహరిస్వయముగాఁజేర్చినదిగాదనియు నూహింపవలసియున్నది.

మఱియుఁగావ్యాలంకార సూత్రవృత్తిలోఁగాని, ధ్వన్యాలోకంబులోఁగాని యీయుత్తమనాటకంబులోని శ్లోకములుదాహరింపఁబడక పోవుటచూడఁగా ౯ వ శతాబ్దముకంటె నితఁడు ప్రాచీనుఁడుకాఁడేమో యని సంశయము గలుగుచున్నదిగాని, కాలనిర్ణయంబుల కీయలంకార గ్రంథములే ముఖ్యాధారంబులు కాకపోవుటచే నెట్లు చెప్పుటకును వలను పడకున్నది. కావున నింతకంటెఁ బ్రబలాధారములు లభించునంతవఱకునీ కవి ౭--౯ శతాబ్దములనడుమవాఁడైయుండునని మనమూహింతము.

ఇతఁడురచించినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటి కనుపడదు. ఇది, రాజనీతిని, రాజ్యతంత్రంబులను దెలుపుచక్కని నాటకము. చందనదాసునింట మంత్రిరాక్షసుని ముద్ర (వ్రేలియుంగరము) దొరకుటయు దానిమూలముగానతఁడు చాణక్యునకువశ్యుఁడగుటయు ననునంశంబులు ప్రధానంబులుగా దీనికీపేరువచ్చినది. ‹‹ నవనందరాజులచే నవమానింపఁబడిన చాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడారాజుల సంహరించి వారిసవతితల్లి మయముఁడైన చంద్రగుప్తునిఁ బాటలీపుత్రమునకుఁ బ్రభువుగానొనరించెదనని ఘోరప్రతిజ్ఞ చేసి గుప్తముగాఁ గిరాతరాజుతోను మ్లేచ్ఛరాజగు పర్వతకునితోను మైత్రియొనరించి వారిచే నవనందరాజులను జంపించి చంద్రగుప్తుని రాజుగా నొనరించెను. మఱియు మంత్రిరాక్షసుని యెల్లయుపాయంబులకుఁ బ్రతిక్రియలొనరించి యారాజులతండ్రి యగుసర్వార్థసిద్ధినిఁ బర్వతకాములనుగూడ మాయోపాయంబులఁ జంపించెను. పిదపఁ బర్వతకునికుమారుఁడాపురము విడిచి స్వపురంబు చేరుటగని మం

త్రిరాక్షసుఁడాతనియొద్దకుఁ జేరి చంద్రగుప్తునివధ కుద్యమించుచుండెను. ఇట్లుండఁజాణక్యుఁడెట్లయిన నారాక్షసునిఁ జంద్రగుప్తునిమంత్రిగా నొనరింపవలెనని యెన్ని పెక్కుకుటిలోపాయంబులు పన్ని తుద కాతనిఁ జంద్రగుప్తునియొద్దకుఁ జేర్చెను" అనుకథా సంవిధానంబు నతినిపుణముగా రాజనీతిపరముగాఁ బెంచి కవి దీనియందుఁ దనప్రతిభాసామర్థ్యమును గల్పనా చాతుర్యము నుజూపెను. ఇందు వీరరసము ప్రధానము, అద్భుతరసముదానియంగము, ధీరోదాత్తుఁడు నాయకుఁడు, బృహత్కథావిష్ణుపురాణప్రఖ్యాత మితివృత్తము. ఇందుండి చాణక్యమంత్రిరాక్షసులవాక్యములను దెలిఁగించి వ్రాసెదను. "నవనందరాజులఁజడియించితిని. చంద్రగుప్తునికి రాజ్యమిచ్చితిని. కోపానురాగంబులకు ఫలము శత్రుమిత్రుల యెడసమానముగా విభజింపఁబడినదికాని మంత్రి రాక్షసుండువశపడక పోయినచో స్థైర్యమెట్లుకలుగును ? నందవంశశేషమున్నయెడల నాతఁడు వశ్యుఁడు కాఁడనియె సర్వార్థసిద్ధినిగూడఁ జంపించితిని. అయిన నితఁడు మలయకేతువునుబట్టి చంద్రగుప్తునిఁ జంప నెంచుచున్నాఁడు. ఓమంత్రిరాక్షసా ! బాగుబాగు లోకములో భృత్యులు సంపదతోఁగూడినరాజును ధనాశచే సేవింతురు. తమ ప్రభువు లాపదలోనున్నను మరల సంపదఁ గాంతురనునాసచేఁ గొందఱు సేవింతురు. తమప్రభువంశము నిర్మూలమయినను సర్వకామములఁ బరిత్యజించి రాజభక్తిచే వారిశత్రువులమెడఁబ్రతిక్రియఁ గలఁచునీవంటియుత్తములు లోకములో లేరు. కావుననే నిన్నుఁగాంక్షించుచుంటిని" అనిచాణక్యుని యాలోచనము. "ఆహా యెంతకష్టము ? చంద్రగుప్తునిఁజంప విషకన్యను బ్రయోగింపదానిచేఁ బర్వతకుఁడుచచ్చెను. విషశస్త్రాదిప్రయోగములుచేయఁగా వానిచే నాభృత్యులుచచ్చిరి. నానీతులన్నియు నాయాలోచనకు వ్యతిరిక్తములై చంద్రగుప్తునికి ఫలించుచున్నవిగదా ? అనిరాక్షసునియాలోచనము.

"ప్రాణములనైనను గోల్పోవుదునుగాని నన్ను నమ్మి నాయింట నుంచినమంత్రి రాక్షసునిభార్యాపుత్రులను సమర్పింప" ననుచందనుదాసుని శరణాగతరక్షణధర్మమును, తనకు దొరకినముద్రమూలముగా నసత్యపత్రిక కల్పించి మలయకేతువుమనస్సు చెఱచి రాక్షసుని వశపఱచుకొను చాణక్యునిరాజనీతియు, అశక్యమగునంతవఱకును చంద్రగుప్తునున్మూలింపనుద్యమంబు విడువనిరాక్షసునిరాజభక్తియు నీనాటకమున కలంకారములుగానున్నవి.

ఉత్తమమధ్యమాధములగుణమును దెల్పునీక్రిందిశ్లోకమే భర్తృహరినీతిశతకములోఁ బ్రక్షిప్తముగాఁ జేరినట్లున్నది.

† ప్రారభ్యతే నఖలు విఘ్నభయేన నీచైః।
ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమంతి మధ్యాః।
విఘ్నైః పునః పునరపి ప్రతిహన్యమానాః।
ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజంతి॥

---

§ చూ॥ బొంబాయిప్రతి ముద్రారాక్షసపీఠిక.

† నీచులు విఘ్నభయముచేఁ గార్య మారంభింపరు. మధ్యములు కార్య మారంభించి విఘ్నభయముచే విడుచుదురు. ఉత్తములో యెన్నియంతరాయములు వచ్చినను దామువట్టిన కార్యము విడువరు.

రాజశేఖరుఁడు.

—:0:—

లోకప్రసిద్ధం బగు పేరు గాంచినమహాకవులలో నొకఁ డగునీతనిఁ గూర్చియనేకప్రాచీనకవులును నవీనవిమర్శకులును మిక్కిలి ప్రసంగించియుండిరి. సాయనమాధవాచార్యుని శంకరవిజయంబున రెండుమూఁ

మచోట్ల నాటకత్రయకర్తయని ప్రసంగింపఁబడిన శ్రీహర్షక్షితిపాలకుఁడగు రాజశేఖరుఁడు శంకరభగవత్పాదులసమకాలికుఁడగుమఱియొకరాజ కవి కావచ్చు ననినమర్గాప్రసాదపండితులయభిప్రాయము యుక్తియుక్త మని నమ్మఁదగును.

బాలరామాయణాదికర్త యగుమనరాజశేఖరుఁడు తనకావ్యంబుల మహేంద్రపాలరాజును వర్ణించియుండెను. ఈరాజునుగూర్చి ఇండియన్ ఆంటిక్వేరీ ౧౫ వ భాగములో "ఓమ్‌స్వస్తిశ్రీమహోదయసమావాసితానేకగోహస్త్యశ్వరథపత్తిసంపన్నస్కంధావారాత్ — పరమభగవతీభక్తో మహారాజ శ్రీభోజదేవస్తస్య పుత్రస్తత్పాదానుధ్యాత శ్రీచంద్రభట్టారికాదేవ్యాముత్పన్నః పరమభగవతీభక్తో మహారాజ శ్రీమహేంద్రపాలదేవశ్శ్రావస్తిభుక్తౌ శ్రావస్తీమండలాంతఃపాతి బాలయికావిషయసంబద్ధపానీయకగ్రామసముపగతాన్ సర్వానేవ యథాస్థాననియుక్తాన్ ప్రతివాసినశ్చ సమాజ్ఞాపయతి—సంవత్సర—౧౦౦ ౫౦ ౫ మాఘసుది ౧౦ నిబద్ధం" అని మహేంద్రపాలదానపత్రము ముద్రితమై యున్నది. ఇందు వేర్వేఱుగానున్న యంకెలఁగలిపినయెడల ౧౫౫ అగుచున్నది. ఇది హర్షవర్ధనరాజ్యారంభకాలమనియు దీనికాతనిరాజ్యారంభకాలమున కయినక్రీస్తువత్సరములు ౬౦౬ కలిపినయెడల ౭౬౧ వచ్చుచున్నదనియు నిదియేదానపత్రసమయమనియు డాక్టరు ఫ్లీటుగారియాశయము. దీనింబట్టియే యాతనియాశ్రితుఁడగు రాజశేఖరుఁడు ౮ వ శతకము పరభాగమునను౦డునని యొకరిద్దఱునిర్ణయించిరి. కాని, దానపత్రములోని సంఖ్య దురూహ్యముగానున్నదనియు దానిఁబట్టి హర్షవర్ధనకాలము కల్పించుటయు నక్కాలంబున మహేంద్రపాలరాజశేఖరులుండిరనుటయు యుక్తియుక్తముగాలేదనియుఁ జాలమందియభిప్రాయము. ఔను నిజమే. రాజశేఖరుఁడు ౧౦ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమున నుండెనని యనేకనిదర్శనము లుండఁగాఁ జైతప్పులెక్కల నెవఁడు విశ్వసించును?

ఈదానపత్రము కాలనిర్ణయమునకుమాత్రమే సరియయినమార్గ ముచూపకున్నదిగాని ఘనకనికి నాతనిప్రభువునకును సంబంధించియేయు న్నది. ఎట్లనఁగా? దానపత్రములోని మహోదయము మహేంద్రపాలు నిరాజధాని యగుమహోదయమనునామాంతరంబుగల కాన్యకుబ్జమై నట్లుగా « కాన్యకుబ్జం మహోదయం, మహోదయః కాన్యకుబ్జే ” అను విశ్వప్రకాశ మేదినీ నిఘంటువులవలనను, బాలభారతప్రస్తావనలోని మహోదయనగరప్రసంగమువలనను, బాలరామాయణ దశమాంకము లోని రామలక్ష్మణవచనములుగానున్న « మందాకినీపరిక్షిప్తంమహో దయంనామనగరం ” ఇదం ద్వయం సర్వమహాపవిత్రం పరిస్పరాలంక రణైకహేతుః। పురంచ హేజానకి కాన్యకుబ్జం సరిచ్ఛ గౌరీపతిమాలి మాలా ॥ అనువాక్యపదంబులవలనను ధ్రువ మగుచున్నది.

పైదానపత్రమునుబట్టి కొందఱునిర్ణయించినకాలమే కవికాలమని చెప్పినయెడల ౭౩౦ లోఁగాన్యకుబ్జంబునేలిన యశోవర్మకు నాతనికవియ గు భవభూతికిని, మనరాజును గవియు సమకాలికులు గానోపునచ్చునుగ దా? అట్లయినయెడల భవభూతిని సుబంధువు, వానిని గపిరాజు, పీరిము గ్గురిని రాజశేఖరుఁడు కాలక్రమంబున వారిగ్రంథముల స్మరించుట యెట్లు తటస్థించును? ఇదికాక, కాన్యకుబ్జంబును యశోవర్మయేలచుండఁగామ హేంద్రపాలుఁడేలెననుట యసంభవముగదా? కావున భవభూతి రాజ శేఖరులయంతరము తుదకొకశతాబ్దముకంటె నధికముగానుండవలయు నని తేలుటచే ననేకవిమర్శకసమ్మతంబుగా మనకవికాలము ౯౦౦ శత స్థించుచున్నది. ఇప్లేప్రొఫెసరుపీబరు మొదలగువారు తెలిపియుండిరి. మ రియు ౧౦వ శతకముకట్టకడ నున్నభోజరాజుపెత్తండ్రి యగుముంజ (వాక్పతిరాజ) మహీపాలుని యాస్థానకవి యగుధనికకవి దశరూపావ లోకంబున నీతనికర్పూరమంజర్యాదులలోని పద్యములుదాహరించుటచే

గూడ మనకవి దశమశతకాంతిమభాగంబునకుఁ బూర్వుఁడుగావలసియు న్నది. దీనిచేతనే మనకవి ౧౧ వ శతకమునంతంబున నుండెనను విల్సను పండితునియభిప్రాయంబును ౧౪ వ శతకమున నుండె ననుమాక్సిముల్లరు నాశయంబునుగూడ నిరాకృతంబులగుచున్నవి ఇట్టియుంగాక ౮౮౪ లోఁ గాశ్మీరము నేలినయవంతివర్మరాజసమకాలికు లగునానందవర్ధన రత్నాకరులనితఁడు నుతించినట్లుండుటచేతను శా॥శ॥ ౮౮౧ లోనగఁగాఁ క్రీ॥ ౯౫౯ లో యశస్తిలకచంపువురచించిన జైనసోమదేవుఁడీతని నుతిం చినట్లుండుటచేతను మనకవి వీరిమధ్యకాలంబులోనివాఁడని స్పష్టపడుచు న్నది. కావున నెవ్విధంబుననాలోచించినను రాజశేఖరకవి క్రీ॥శ॥ ౮౮౪ ౯౫౯ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయ మగుచున్నది.

ఈకవి తననాటకప్రస్తావలలోఁదన్ను రాజగురువనివర్ణించుకొను టచేతనే బ్రాహ్మణుఁడని తెలియుచున్నది. విద్ధసాలభంజికాబాలరామా యణప్రస్తావనలలోనున్న « అకాలజలదస్య పౌత్రః ” సమూర్తో య తాసీ ద్గుణగణఇవాకాలజలద స్సురానందసోపి శ్రవణపుటపేయేన వ చసా। నచాన్యే గణ్యంతే తరలకవిరాజప్రభృతయో మహాభాగ స్తస్మి న్నయమజని యాయావరకులే॥ తదాముష్యాయణస్య మహారాష్ట్రచూ డామణేరకాలజలదస్య చతుర్థో దౌర్దుకిః (దౌహికిః) శీలవతీసూనురుపా ధ్యాయశ్శ్రీరాజశేఖరః « అనువాక్యమువలన నీతఁడు మహారాష్ట్రదేశ స్థుఁడనియు, అకాలజలదకవికి మునిమనుమనికొడుకనియు ” యాయావ రనామకవంశమున జన్మించినవాఁడనియు, మహేంద్రపాలవర్ణనమునుబ ట్టి స్వదేశము విడిచి కాన్యకుబ్జంబునకు రాజాశ్రయంబునవచ్చెననియుఁ దెలియుచున్నది.

ఈతఁడురచించినవి బాలభారతము, కర్పూరమంజరి, విద్ధసాలభం జిక, బాలరామాయణము ననునాలుగుగ్రంథములులోకంబున వ్యవహారిం

పఁబడుచున్నవి. కాని, యీతఁడు బాలరామాయణప్రస్తావనలో వ్రాసికొనిన "విద్ధినష్టత్ర్వబంధార్" అనువాక్యమువలన, శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యజీవితములోవ్రాసినట్లుగా డాక్టరు, ఆపర్ధుదొరవారు సేకరించినట్లు తెలియుచున్న సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టకమును, సుభాషితావళ్యాదులలో నికవివిషయంబు లగురాజశేఖరుని పేరుగల శ్లోకంబులనుబట్టి కొందఱూహించినట్లుగాఁ గవివిమర్శమనుగ్రంథము నీతని వేయని విశ్వసింపఁదగుటచేని తఁడాఱుగ్రంథములు రచించినట్లు ధ్రువ మగుచున్నది.

పైనాలుగుగ్రంథములలోఁగూడ నీకవి రఘుకులచూడామణియగు మహేంద్రపాలదేవుఁడు తనశిష్యుఁడనివర్ణించి బాలభారతప్రస్తావనలో విశేషముగా రఘువంశముక్తామణియు, నిర్భయనరేంద్రపుత్రుఁడున గుమహీపాలదేవుని వర్ణించెను. కర్పూరమంజరీప్రస్తావనలోఁగూడఁ దన సమకాలికు లగుమృగాంకలేఖాకథాకారాపరాజితకవులుతన్నునుతించినట్లుగా "బాలకవిః కవిరాజో నిర్భయరాజస్య తథోపాధ్యాయః" అని చెప్పికొనెను. ఈయంశములనుబట్టిచూడఁగా మహేంద్రపాలునికే నిర్భయరాజనునామాంతరంబుగలదనియు నాతనిపుత్రుఁడు మహీపాలదేవుఁడనియుఁ దండ్రికొడుకుల కిద్దఱకును నీకవి గురువై వారియాస్థానమున నుత్తమపదము నొందియుండెననియు విశద మగుచున్నది.

ఈతనిబాలభారతమునకుఁ బ్రచండపాండవ మనునామాంతరంబుగలదు. "రాజశేఖరః కవేర్మహాత్మనో బాలభారతమిదం హినాటకం" అనిప్రస్తావనలో నుండుటచే నిదిపదియంకములుగలదియైనను గావలయును. కాని, దీని రెండంకములుమాత్రమే వ్యవహారంబుననున్నవి. దీనిధోరణిఁజూడఁగాఁగవి, బాలరామాయణమువలెనే భారతకథను సంగ్రహించి పదియంకములరూపకముగా రచించియుండునని తోఁచుచున్నది. అట్లుకానియెడల దీనికిఁ బ్రచండపాండవ మనునామమే చెల్లదు. ప్రథమాంకము

లో—వ్యాసప్రాచేతసప్రవేశము, రాధావేధము (లక్ష్యవిశేషము నుగొట్టుట) పణముగాఁగల ద్రౌపదీస్వయంవరమున కెల్లరాజులువచ్చుట, బ్రాహ్మణవేషధరుఁడగునర్జునుఁడు దానిఁగొట్టి పందెముగెలుచుట, పరరాజులయాగ్రహమును వర్ణింపఁబడినవి. రెండవదానిలో—దుర్యోధనుఁడు ధర్మరాజును ద్యూతమునకుఁబిలుచుట, యామాయజూదమున నితఁడు శకునిమూలముగా సర్వమునోడుట, దుశ్శాసనావమానిత యగుద్రౌపదిప్రతిజ్ఞ, పాండవులు వనవాసమునకేగుట యనునంతవఱకును వర్ణింపఁబడినది.

కర్పూరమంజరి యిదియొకసట్టకము. ప్రవేశకము, విష్కంభము లేనిదై యంకములకు బదులుగా నాలుగుజవనికాంతరములుగలిగి ప్రాకృతభాషామయమైనరూపకము సట్టకమనఁబడును. ఇట్టిసట్టకము రచించుటకుఁగారణము కవియిట్లు తెల్పెను. “సంస్కృతవాక్యములు కఠినములు, ప్రాకృతవాక్యములు సుకుమారములు. పురుషులకుఁ గాంతలకునుబోలె వానికి విశేష మంతరముగలదు”

మఱియునిక్కడి, పారిపార్శ్వికవచనంబుగాఁ దనపత్నియు, చాహువానకులసంభూతయు నైనయవంతిసుందరి కోరఁగా దీనినిఁ బ్రయోగించినట్లుచెప్పుటయుఁ, గథలోని స్త్రీపాత్రలకు వితారసజ్జతను వర్ణించుటయుఁ జూడఁగా నకాలంబున స్త్రీలవిద్యాభిమానమును వారిగౌరవంబును గోచరము లగుచున్నవి. శృంగారరసప్రధానంబగు దీనియందుఁజండపాలభూవరుఁడు వినోదార్థముగా నద్భుతసిద్ధి గలభైరవానందుఁడను యోగీశ్వరునిచే మంత్రబలమునఁ దనయింటికి రప్పింపఁబడినతనపట్టమహిషిపినతల్లికూఁతురును గుంతలదేశరాజుపుత్రికయు నగుకర్పూరమంజరిని బరిణయంబగుట యనుకథాభాగము సవిస్తరముగా సరసముగా సులభశైలిని వర్ణింపఁబడినది.

బాలరామాయణము పదియంకములప్రకరణము. దీనియందు రామాయణకథ యంతయు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈతనికవితాశక్తిగౌరవంబుల కాలవాలమై ప్రసిద్ధి గాంచినయీనాటకంబుకథను వివరింప నవసరము లేదుగావున నొకటిరెండుపద్యములుమాత్రముదాహరించెదను.

"కర్పూరఇవ దగ్ధోఽపి శక్తిమాన్ యో జనే జనే।
నమోఽస్త్వవార్యవీర్యాయ తస్మై మకరకేతవే॥ 3 అం"

దీనివలన మాడ్చినను బచ్చకర్పూరముశక్తి నశించ దనువస్తుతత్త్వము బోధింపఁబడుచున్నది.

సీతభర్తతో నడవికి వెళ్ళినపిదప నామెవార్తను సుమంత్రుఁడు దశరథునకుఁజెప్పుసందర్భమున నున్నయీశ్లోక మెంతయు శృంగారకరుణరససారస్యమొలికించుచు దీని కిదియే సాటి యనునట్లున్నది.

"మసృణచరణపాతం గమ్యతాం భూః సదర్భా।
విరచయ సిచయాంతం మూర్ధ్ని ఘర్మః కఠోరః।
తదితి జనకపుత్రీ లోచనైరశ్రుపూర్ణైః।
పథి పథికవధూభిర్వీక్షితా శిక్షితా చ॥"

మార్గములోఁ బతివిరహిత లగు స్త్రీలు సీతనుజూచి, "అమ్మా! త్రోవ దర్భాంకురములతో నిండియున్నది మెల్లగా నడుగు లిడుము. ఎండతీక్ష్ణముగానున్నది చీరచెఱఁగు నెత్తిమీఁద వేసికొనుము" అని బాష్పపూరితనేత్రలై యనురాగంబున బోధించిరఁట. ఇందుసీతసౌకుమార్యము నామె యరణ్యగమనవిచారము నిర్వచింపఁబడుటయేకాక సీతవలెమనకుఁ బతిననుసరించిపోవుభాగ్యము సంభవించినదికాదుగదా యనువియోగినులమనోవైకల్యము గూడసూచింపఁబడినది.

విద్ధసాలభంజిక నాలుగంకములరూపకము. ఇది కేవలకల్పితకథ యగునొకనాటిక. ఇది కేవలశృంగారరసభూయిష్ఠంబై సరసజనహృద్యం

బుగానుండును. ఇందు మృగాంకలేఖావిద్యాధరమల్లదేవులయనురాగము పూర్ణముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి శృంగారరసము మంగళాచరణపద్యంబువలననే సూచింపఁబడుచున్నది.

‡ "దృశాదగ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవయాః।
విరూపాక్షస్య జయినీ స్తాస్తువే వామలోచనాః॥"

విరహాతురుఁడగు కథానాయకునివచనం బగునొకపద్యముదాహరించెదను.

† "శ్యామాం శ్యామలిమానమానయత భో స్సాంద్రైర్మషీకూర్చకైః
మంత్రం తంత్ర మథ ప్రయుజ్య హరత శ్వేతోత్పలానాం శ్రియం।
చంద్రం చూర్ణయత క్షణాచ్చ కణశః కృత్వా శిలాపట్టకే।
యేన ద్రష్టుమహం క్షమే దశదిశ స్తద్వక్త్రముద్రాంకితాః॥"

ఇట్టిమహాకవులకృతులఁ జదివి యానందింపవలయును గాని స్థాలీపులాకన్యాయంబుగ విమర్శించుటచే నేమి తనివి తీఱును?

---

‡ ఈశ్వరుఁడు చూపుచేఁగాల్చిన మన్మథుని దమచూపుచే జీవింపఁజేయునట్టి జవరాండ్రను నుతించెదను.

† ఓసేవకులారా! మృగాంకలేఖాముఖముద్రాంకితములైన పదిదిక్కులు నే నుజూచుటకుఁ దగినట్లుగా, రాత్రికి మషీతూలికలతో నల్లరంగు వేయుఁడు. మంత్రమో తంత్రమో కల్పించి తెల్లకలువలశోభహరింపుఁడు. చంద్రుని రాతిమీఁద వేసి పిండిచేయుఁడు.

భల్లటకవి.

—:0:—

క్రీ॥ ౧౦ వ శతాబ్దముచివరనున్న శ్రీమదభినవగుప్తాచార్యుఁడు ధ్వన్యాలోకలోచనంబునఁ జెనుకచోట్ల నీతనిశతకములో నిపద్యములను

దాహరించుటచే నీకవి ౯ వ శతాబ్దముచివరనో ౧౦ వ శతకము మొదటనో యున్నవాఁడనితోఁచుచున్నది. కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగునితఁడు రచించినది భల్లటశతకముగాక మఱియొకటేదియుఁగనుపడదు. అనేకాలంకారికు లీతనిశ్లోకములఁ దమగ్రంథముల నుదాహరించుటయె దీనిప్రాశస్త్యమున కుదాహరణము. వివిధనీతులను దెల్పునిది ప్రాపంచికజ్ఞానదాయకముగా సులభశైలినున్నది. ఇందుండి యొకశ్లోక ముదాహరించెదను.

§ " ఆబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తి।
రారోపితో మృగపతేః పదవీం యదిశ్వా।
మత్తేభకుంభతటపాటనలంపటస్య।
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య॥ "

§ మెడకు జూలుచుట్టి సింహపదవికెక్కించినంతమాత్రమునఁగుక్క, మదపుటేనుఁగులనెత్తిచీల్చునట్టిసింగముగర్జనము చేయఁగలుగునా?

ఆర్యక్షేమీశ్వరుఁడు.

—:0:—

ఈతనిచరిత్ర మీక్రింది హిందూదేశచరిత్రవలనను, గొండఱువిమర్శకులయభిప్రాయంబులను నిట్లుధ్రువపడుచున్నది.

† క్రీ॥ ౮౮౩ లో ఘూర్జరరాజ్యప్రభువుగానుండి కన్యాకుబ్జంబుగెలిచి దానిఁదనరాజధానిగాఁ గావించుకొనిన ప్రథమభోజునిమనుమఁడగు ద్వితీయభోజునికుమారుఁడు మహీపాలదేవుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౯౧౩ లోఁ జండల్ రజపూతులరాజగుయశోవర్మతోఁబోరాడి బుందెల్ ఖండుభాగమును, ౯౧౬ లో దక్షిణములోనిరాష్ట్రకూటరాజగుధ్రువునితోఁబోరా

† చూ॥ హిందూ దేశ క.

డి ఘూర్జరరాజ్యములోఁ గొంతభాగమును గోలుపోయినవాఁడయ్యు ని
రంతరముగా శత్రువులతోఁబోరాడుచు మరలఁగొన్నిరాజ్యములను సం
పాదించినట్లు కనుపడుచున్నది. ఈకనోజురా జగుమహీపాలుఁడే చండ
కౌశికములోని మహీపాలుఁ డనునభిప్రాయంబుతో ‡ యమ్ విలియ
మ మేక్డొనలుపండితులు, చండకౌశికము ౧౦ వ శతాబ్దములోఁ బుట్టి
యుండు నని వ్రాసిరి. కాని, చండకౌశికప్రస్తావనలో— "ఆదిష్టోఽస్మి
దుష్టామాత్యబుద్ధివాగురాలంఘ్యసింహరంహసా, భ్రూభంగలీలాసము
ద్ధృతాశేషకంటకేన, సమరసాగరాంతర్భ్రమద్భుజదండమందరాకృష్టల
క్ష్మీస్స్వయంవరప్రణయినా శ్రీమహీపాలదేవేన—యస్యేమాం పురావిదః
ప్రశస్తిగాథాముదాహరంతి. యస్సంశ్రిత్య ప్రకృతిగహనా మార్యచాణ
క్యనీతిం। జిత్వా నందాన్ కుసుమనగరం చంద్రగుప్తోజిగాయ। కర్ణాట
త్వం ధ్రువ ముపగతా నద్య తానేవహంతుం। దోర్దండాఢ్యస్సపునరభవ
చ్ఛ్రీమహీపాలదేవః॥" అనిసూత్రధారవచనమ్ము కనుపడుచున్నది. (అనఁ
గా) దుష్టులైనతనమంత్రులకు లోఁబడనియీతఁ డవలీలగా సర్వశత్రువుల
జయించి సార్వభౌమత్వము నొందెననియుఁ బూర్వము తనచేజయింపఁబడి
యిపుడు కర్ణాటరాజై పుట్టిననవనందరాజులను మరలగెలుచుటకుఁ జంద్ర
గుప్తుఁడే యీమహీపాలరాజరూపముగా జన్మించె ననియు దీనిభావము.
దీనింబట్టి తమప్రభువులపరాజయమును వర్ణించుట కవులకు స్వభావము
గాదుగావునఁ గవి యీతనివిజయమునే వర్ణించినట్లుకనుపడుచున్నను మొ
త్తముమీఁద నితఁ డనేకరాజులతోఁ బెక్కుసార్లు యుద్ధముచేసినవాఁడని
యీవర్ణనము పూర్వోక్తచరిత్రభాగమును విశ్వసింపఁజేయకపోదు. మఱి
యు నీతఁడు రాష్ట్రకూటరాజగు ఇంద్రునిమీఁద దండెత్తకమునుపే లేక
యోడివచ్చి మరలగెలుపుగోరునపుడో కవి యీనాటకము రచించియుం

‡ ఇండియన్ విజడమ్. ఇంపీరియల్ గెజటీరు.

డుననియుఁ గావుననే పైశ్లోకములో—"కర్ణాటత్వం ధ్రువముపగతా" ననుచో నవసంధావతార మగుకర్ణాటరాజును, ధ్రువరాజును జంపుట కోటకని యర్థము వచ్చునట్లుగా నిశ్చయార్థకం బగుధ్రువపదమును ప్రసిద్ధ రాజపర మగునట్లుగాఁ గూడఁ బ్రయోగించియుండెననియు ధ్రువపదసార స్యమువలనఁ దెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నీకవి పూర్వోక్తవిమర్శ నానుగుణంబుగా ౧౦ వ శతాబ్దము మొదట జీవించియుండెనని ధ్రువమ గుచున్నది. ఈమహీపాలునకే కార్తికేయుఁడను నాఁటియొక పేరుగలిగినట్లు నతఁడు తన్ను విశేషముగా గౌరవించినట్లుగాఁ గవి నాటకాంతమందు "ప్రతిదిన మొకొక కర్యమంక మభినయింపఁ జేసి సువర్ణాలంకారవస్త్రాదు లొసంగినకార్తికేయరాజుకీర్తి కవికీర్తితో క్షీరసాగరాంత మొందుగాక" యని వ్రాసినవాక్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; ఈతనిమాతామహుఁడు విజయప్రకోష్ఠపండితుఁడు. ఇతఁడు రచించినది చండకౌశిక మను నైదంకములనాటకము గాక మఱియొకటి కానరాదు. ఉగ్రకోపుఁ డగువిశ్వామిత్రుఁడు మూలముగాఁగల దీనికిఁ జండకౌశిక మని పేరువచ్చినది. ఇందుఁ బుత్రదారాత్మవిక్రయంబునఁ బ్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుకొని సత్యపరిపాలనం బొనరించుట విషయము. కవి, మహాభారతములోని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే తీసికొని కొన్నిమార్పులతో నీనాటకంబునురచించెను. ఈక్రిందికవివిజ్ఞాపన మెంతయు గుణగ్రహణంబును బోధించుచు లోకానుభవమును సూచించుచున్నది.

‡ "దృష్టం కిమపి లోకేఽస్మి న్ననిర్దోషం ననిర్గుణం ।
ఆవృణుధ్వ మతోదోషా న్వివృణుధ్వం గుణాన్ బుధాః ॥"

జంతువులకెల్ల జీవనకారణంబులలో నిద్రయే మొదటి దనునీక్రిందిహరిశ్చంద్రవచన మెంతయు శరీరారోగ్యపద్ధతిని బోధించుచున్నది.

---

‡ దోషములేనిది, గుణములేనిది గూడ లోకములోలేదు. కానఁ దప్పులఁగప్పిపుచ్చి గుణములఁ గ్రహింపుఁడు.

† "చిత్తం ప్రసాదయతి లాఘవ మాదధాతి।
ప్రత్యంగ ముజ్జ్వలయతి ప్రతిభాపి శేషం।
దోషా నుపస్కృతి కరోతి వ ధాతుసామ్యం।
ఆనంద మర్పయతి యోగపి శేషగమ్యం॥"

ఈక్రింది వాసకసజ్జికామనోరథభంగవర్ణనము స్వభావసిద్ధమై కమహృద్యంబుగా నుండును.

§ "లీలాసంభృతమండనోత్సుకతయా నీతః ప్రదోష స్తయా।
మన్మార్గార్పితనేత్రయాచ గమితో యామ స్తథై వాపరః।
నాయాతి శ్శఠ ఇత్యుదశ్రు వికలం వ్యాధూయి భూషావిధిం।
శయ్యోపాంతవివర్తనై రథ నిశాశేషః కథం యాపితః॥"

కాశికునిఋణముదీర్చ నుపాయంబులేక చింతించుహరిశ్చంద్రునివాక్యములు. "కుబేరునిజయించి ధనముసంపాదించెద ననిన రాజ్యభ్రష్టుండనైన నాకుజయ మెట్లుకలుగును? యాచించితెచ్చెదనంటినా? అదిబ్రాహ్మణులదిగాని రాజులవృత్తిగాదు. వాణిజ్యముచేసెదనా? అదిధనమూలమైనది. ఏదియైనను గాలవిలంబనము నపేక్షించును. నేనో దైవవశంబునం గాలవిలంబనము చేయందగను. అకటా! ఏమిచేయుదును? నాదేహమునైన విక్రయించి శాశ్వతమైనసత్యమును రక్షించెదను. దానినిం గాపాడని

---

† మనస్సును నిర్మలముగాఁ జేయును. అవయవములను దేలికపఱచును. బుద్ధిని గూర్చును. శరీరదోషములఁబోగొట్టును. శరీరధాతువుల సమస్థితిలోనుంచును. యోగగమ్యమైన యానందము నిచ్చును.

§ అభరణమాల సమకూర్చుకొనుసంతోషముతోఁ బ్రదోషకాలమును వెళ్ళబుచ్చును. నాకై యెదురుచూచుచు మొదటిజాము జరపును. ఈమోస గాఁడింక నురాఁడనివిచారించుచు నగలను దీసివైచి శయ్యచుట్టు తిరుగుచు నిశాశేష మెట్లు వెళ్ళఁబుచ్చినదో కదా?

మొదల నైహికాముష్మికములు నశించును" హరిశ్చంద్రుని సత్యధైర్యముల కానందించునీక్రిందిధర్మునువచనము చూడుఁడు.

* "సుఖంవా దుఃఖంవా కిమపిహి జగత్యస్తి నియతం।
వివేకప్రధ్వంసా ద్భవతి సుఖదుఃఖవ్యతికరః;
మనోవృత్తిః పుంసాం జగతి జయినీకాపి మహతాం।
యయా దుఃఖందుఃఖం సుఖమపి సుఖంవా నభవతి॥"

శ్మశానవాటికలోఁ బరితపించు శైబ్యనుజూచి హరిశ్చంద్రుఁడు తన భార్యయనిపోల్చు సందర్భంబున నున్నయీక్రిందిపద్యము సరసంబై సకరుణంబై శైలిచే నన్నివిధములఁ గాళిదాసకవితనుస్మరింపఁజేయుచున్నది.

‡ "సా వాణీ కరుణార్తనాదవికలా వ్యాసాంద్ర తంత్రీస్వనా।
తేచామీ భ్రమరౌఘనీలకుటిలాః పర్యాకులా మూర్ధజాః।
తాన్యంగాని కృశాన్యమూని సహసా దుఃప్రత్యభిజ్ఞానిమే।
కాంతిస్సైవ పురాణచిత్రమలినా లేఖాభిరున్నీయతే॥"

ఈనాటకము చదువువారికి జాలిపుట్టించుచు మృదుమధురపద్యభాసురంబై యొప్పుచున్నది,

---

* జగములో సుఖముగాని దుఃఖముగాని, నియతముగానున్నదా? వివేకాభావముచే సుఖదుఃఖవ్యతికరముగలుగుచున్నది. దేనిచే సుఖము సుఖమువలెను, దుఃఖము దుఃఖమువలెను గనుపడదో యట్టిమహాత్ములమనోధైర్యమే జయశీలమగును

‡ ఆర్తనాదము గలిగియు వీణాస్వనమువలెనున్న యావాణియదే. తుమ్మెదలవలెనున్న యావిడిపోయినకుటిలశిరోజము లవియే. ఆనవాలుపట్టరాక మిక్కిలి చిక్కిన యాయంగము లవియే. చిరకాలమునాఁటిచిత్తరువువలెమలినమై రేఖలచే నూహింపఁదగిన యాశరీరశోభ యదియే.

జైనసోమదేవుఁడు

—:0:—

ఇతఁడు జైనమతస్థుఁ డయిన ట్లీతనికృత్యాద్యంతబులం దున్న జిన జైనాచార్యవర్ణనమే తెల్పుచున్నది. కావ్యాంతమునయున్న « శకనృపకాలాతీతసంవత్సరశతేష్వష్టస్వేకాశీత్యధికేషు (౮౮౧) గతేషు సిద్ధార్థిసంవత్సర చైత్రమాసమదనత్రయోదశ్యాం..... శ్రీమదరికేసరిణః ప్రథమపుత్రస్య శ్రీమద్వాగరాజప్రవర్ధమానవసుధారాయాం గంగధారాయాం వినిర్మిత మిదం కావ్యం " అనుగద్యమువలన శా॥ శ॥ ౮౮౧ అనఁగాఁ గీ॥ ౯౫౯ లో నితఁ డుండెననియు నీతని నివాసము చోళరాజ్యములోని గంగధార యను గ్రామమునియుఁ దెలియుచున్నది. మఱియు మూఁడవయాశ్వాసమున రాజశేఖరుని నుతించినవాఁ డగుట నాతనికంటెఁ బరుఁడుగా వ్రాసియున్నది.

ఈతనిగురువు నేమిదేవుఁడు. ఇతఁడు యశస్తిలకచంపువను నెనిమిదియాశ్వాసముల మహాకావ్యమురచించెను. ఇందు మొదటిదైదాశ్వాసములలోను యశోధరమహారాజుచరితంబును దక్షిణవానిలో జినోపానకాధ్యయనక్రమంబును వర్ణింపఁబడినవి. కథాసందర్భమునుబట్టి నడుమ నడుమ ననేకోపాఖ్యానము లుదాహరింపఁబడినవి. కవిత్వము సులభమైన దేమైన నెందుచేతనో లోకంబుననిది వన్నెకెక్కినదిగాదు. కాని యీకవి మాత్రము రవ యాశ్వాసముచివర « మయా వాగర్థసంభారే భుక్తే సారస్వతే రసే। కవయోఽన్యే భవిష్యంతి నూనముచ్ఛిష్టభోజనాః ॥ " అని యత్యహంకారమును జూపియుండెను. కావ్యధోరణినిబట్టి యీతఁడు శ్రుతిస్మృతులయం దాదరము గలవాఁడనియే తేలుచున్నది. కాని యజ్ఞాదిక్రతువులను మిక్కిలియిట్లు నిందించెను.

" లోకేంద్రియైర్లోకమనోనుకూలైః స్వాజీవనాయాగమఏష సృష్టః। స్వర్గో యదిస్యాత్పశుహింసకానాం సూనాకృతాం తర్హి భవేత్స కామం। మంత్రేణ శస్త్రైర్గలపీడనాద్వా వేద్యాం బహిశ్చాపి వధస్స మానః। స్వర్గో యదిస్యాన్మఖహింసితానాం స్వబాంధవైర్యజ్ఞవిధిర్న కింతు॥ " కర్మబాహ్యుండును జాతిమతభేదరహితుండు నగునితఁడు వేదాంతప్రతిపాదిత బ్రహ్మపదార్థమే వేద్యమయినట్లు తెలిపియుండెను.

" వైరాగ్యం జ్ఞానసంసత్తిరసంగస్థిరచిత్తతా। ఊర్మిస్మయసహత్వంచ పంచ యోగస్య హేతవః। పరే బ్రహ్మణ్యనూచానో ధృతిమైత్రీ దయాన్వితః। అస్యతరీ సూనృతాద్వాక్యాన్నిత్యం వాచంయమీ భవేత్। జాతిర్జరామృతిః పుంసాం త్రియీ సంసృతికారణం। ఏషా త్రియీ యత స్త్రియ్యాః క్షీయతే సాత్రియీ మతా। అహింసన్సద్వ్రతోజ్ఞానీ నిరీహో నిష్పరిగ్రహః। యస్స్యాత్సబ్రాహ్మణస్సత్యం నతు జాతిమదాంధలః॥ "

వేదబాహ్యమతబోధకంబగుటచేతనే యీగ్రంథము ప్రసిద్ధికెక్కినది గాదని తలంచెదను.

---

*ధనంజయుఁడు.

—,o:—

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; విష్ణుపుత్రుఁడు; ధారానగరాధిపతియగుభోజమహారాజు పెత్తండ్రియు వాక్పతిరాజనామాంతరుండు నగుముంజమహీపాలునియాస్థానమం దున్నవాఁడు. ఇంతడు దశరూపంబుచివరనున్న " విష్ణోస్సుతేనాపి ధనంజయేన విద్వన్మనో రాగనిబంధహేతుః। ఆవిష్కృతం ముంజమహీశగోష్ఠీ వైదగ్ధ్యభాజా దశరూపమేతత్ "

అనుశ్లోకమే ప్రమాణము. భోజరాజుకాలమునుబట్టిచూడఁగా నీముంజుఁడును మనకవియుఁగూడఁ క్రీ॥ ౯౯౬ ప్రాంతమున నున్నవారని తేలుచున్నది.

ఇతఁడు దశరూపంబుతుదను, ధనికుఁడు దానివ్యాఖ్యానంబగునవలోకంబుతుదను, విష్ణుపుత్రులనునివాసికొనుటచే వీరిరువురు సోదరులైనఁ గావలయుననియు లేక ధనంజయుఁడే వ్యాఖ్యాకర్తృత్వంబునఁ దననామాంతరం బగుధనికపదము నుపయోగించి యుండుననియు నూహింప వలసి యున్నది. ఇతఁడు భరతాదినాట్యశాస్త్రములను సంగ్రహించి సులభమార్గంబున దశవిధరూపంబులకు లక్షణముగా నీదశరూపంబును నిర్మించెను. ఇదియే తరువాతివారిరూపకనిర్మాణంబున కత్యుత్తమాధారంబై యనన్యసదృశంబై యొప్పుచున్నది.

---

* ద్విసంధానకావ్యము రచించిన శ్రీదేవీవసుదేవులపుత్రుఁ డగుధనంజయుఁడు జైనుఁడు నీతనికంటె నన్యుండును రాజశేఖరకవికిఁ బూర్వుఁడునని యెఱుంగునది.

శ్రీభోజమహారాజు.

—:0:—

మహాకవియనియు మహారాజనియు జగంబున నుత్తమయశస్సునవన్నెకెక్కిన యీసంస్కృతభాషాసామ్రాజ్యపాలకుని యుదంతమును వేనోళ్ళనుతించు భోజప్రబంధము, కవిసమయంబులఁ దెలుప సరియయిన యాధారంబు కాక యతిశయోక్తిభూయిష్ఠంబైనదే యైన నీతనివైదుష్యసాహసౌదార్యంబులట్టివేయైయుండుననని మన మిపుడు విశ్వసింప నాధారంబుగావచ్చునని తలంపవచ్చును.

విదర్భదేశమందలి ధారానగర మీతని రాజధాని; ఇతఁడు పారమారవంశస్థుఁడు; ఈతని తండ్రి సింధురాజదేవుఁడు. § పెత్తండ్రి (ముంజుఁడు) వాక్పతిరాజదేవుఁడు. తాత (శ్రీహర్షుఁడు) సీయకరాజదేవుఁడు ఇతఁడు శివభక్తుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; బ్రాహ్మణహితుఁడు; విద్యాప్రియుఁడు; కవితాపోషకుఁడు; దానకర్ణుఁడు; యశోభూషణుఁడు; వేయేల? నిరుపమానుఁడు. ప్రాచీనలేఖమాలలో ముద్రితమైన యీతని † దానపత్రమునుబట్టి యితఁడు ౧౦౨౨ లో నున్నట్లు తెలియుచున్నది ౧౦౨౮ లో నున్న కాశ్మీరరాజగు ననంతభూపాలున కీతఁడు సమకా

---

§ ముంజాపరనామధేయుఁడగు నీ వాక్పతిరాజు భోజరాజునకుఁ బెత్తండ్రియ యినట్లును, ఈతఁడే స్వరాజ్యంబున భోజుని నభిషిక్తునిఁ జేసినట్లును, భోజరాజునాస్థానమందలి ధనపాలుఁడు రచించిన తిలకమంజరీకథాముఖంబునఁ దెలియుచున్నది. "భోజరాజు, పినతండ్రి ముంజుఁడు" అని లోకమున వాడఁబడు కథగూడ నిజమైనది కాకపోయినను బినతండ్రి పెత్తండ్రియను భేదములో దీనికి సరివచ్చుచున్నది. కాని, కొందఱీతఁడు భోజునకుఁ బితామహుఁడని వ్రాసియుండిరి. భోజునిదానశాసనమునుబట్టియైన నీయంశము విస్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు. కాని, ముంజుఁడే యీతనికి రాజ్యమిచ్చినట్లుండుటచే నతఁడీతనికిఁ బెత్తండ్రియే యైయుండుననుట నిజమని నమ్మవచ్చును.

† "......మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీసీయకదేవ పాదానుధ్యాత పరమభట్టారక...శ్రీవాక్పతిరాజదేవ పాదానుధ్యాత పరమభట్టారక ... శ్రీసింధురాజదేవ పాదానుధ్యాత పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర శ్రీభోజనరేంద్రః కుశలీ... యథా, అతీతాష్టసప్తత్యధిక సాహస్రిక సంవత్సరే మాఘాసితతృతీయాయాం రవావుదగయనపర్వణి శ్రీమద్ధారాయామవస్థితై రస్మాభి స్స్నాత్వా భవానీపతిమభ్యర్చ్య ... ఉపరి లిఖితోఽయం గ్రామః ... బ్రాహ్మణధనపతిభట్టాయ భక్త్యా శాసనేనోదకపూర్వకం ప్రతిపాదితః .... ఇతి॥ సంవత్ ౧౦౭౮ చైత్రసుది ౧౪ స్వయమాజ్ఞా మంగలం మహాశ్రీః స్వహస్తోఽయం శ్రీభోజదేవస్య" (దానశాసనసంగ్రహంబే యిందు వ్రాయఁబడినది).

వితుఁడు బంధువునని ‡ రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది. ఈపైహేతువులంబట్టి యునింకను గొన్నిశాసనంబులంగనుంగొనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారులు క్రీ॥ శ॥ ౯౯౬—౧౦౫౧ నడుమ నీతఁ డుండెనని నిర్ణయించిరి. మఱికొం దఱు ౧౦౧౦ మొదలు ౧౦౫౫ వఱకు నున్నట్లు నిశ్చయించిరి. కొందఱీ తఁడు ౧౦౬౦ లో మృతినొందినట్లు వ్రాసియుండిరి. ఎట్లయిన నివియన్ని యు నీషద్వైషమ్యముగా సరిపడుచున్నవి గావున నీతనికాలముంగూర్చి చర్చింపవలసినపని లేదు.

ఈమహాత్ముఁ డనేకకవులను విద్వాంసులను నాదరించినవాఁడను టలో లేశమైనను సంశయములేదుగాని యీతనికింబూర్వమందు భిన్న భిన్నకాలంబుల నున్నశాంకుతలాదికర్త యగుకాళిదాసు, భవభూతి మొ దలగు మహాకవు లీతనిసమకాలికు లని భ్రమపెట్టుభోజప్రబంధము నిజ ముగా నీతనియాస్థానమందలికవులను దెలుప సరియయినయాధారము గాక ముఖప్రీతిగా వ్రాయబడినగ్రంథముగా భావించుచున్నదిగదా యనిమాత్రము విచారింపవల సియున్నది. కాళిదాసాదికవిరత్నాశ్రయుఁడు నుజ్జయినీరాజు నగువిక్ర మాదిత్యుఁడే దేవభాషను బోషింపఁ దనికిలీలక వేయేండ్లకుఁబిదప మరల ధారానగరంబున జన్మించెనో యనఁదగు నీకవిరాజభోజుని యాస్థానం బునఁ గూడ నాంధ్రదేశీయుఁడైనకాళిదాసునొకమహాకవిగలఁడని కింవ దంతి గలదు గాని యాతనిం దెలుపునాధార మించుకైన లభింపలే దను టయెంతయుఁ జిత్యముగా నున్నది. కాని తిలకమంజరీకర్త యగుధన పాలకవిమాత్ర మీతనియాస్థానములోనివాఁడైనట్లు కనుపడుచున్నది. భోజుఁడనఁగా విద్యాప్రియుఁడని లోకంబున నర్థముగల్పింప హేతుభూతుఁ

---

‡ సచ భోజనరేంద్రశ్చ దానోత్కర్షేణ విశ్రుతౌ।
సూరీ తస్మిన్ క్షణే తుల్యం ద్వావాస్తాం కవిబాంధవౌ॥

డగుమహాయశస్వియైన సుధీధీరుఁడు నుదారుఁడు నుత్తమజ్ఞానియు నగు నీతనిప్రజలుగూడఁ బండితులై జ్ఞానవంతులై యుండు రనుట కనుమానమే మున్నదిఁ? కావుననే "భోజరాజు మొగముచూచినఁ గవిత్వాబ్బిన" ట్లన్నలోకోక్తి జగంబునఁ బ్రసరించియున్నది. ఇది సత్యమై చిరకాలంబు క్రిందనే వాడుకలో నున్నట్లుగా లక్ష్మణసూరికృతం బగునీక్రిందిగురుభోజరాజవర్ణనముగూడఁ దెల్పుచున్నది.

§ "దృష్టే యత్ర యదృచ్ఛయాపి వచసాం దేవీ పురో వర్తతే।
సారస్యం మహ దభ్యుపేతి సదసి ప్రాగల్భ్య మజ్జృంభతే।
జాయంతే సకలాః కలా అపి నృణాం జాగర్తి కీర్తి ర్ఘనా।
చేత స్స్నిహ్యతి తత్ర దైశికపదాంభోజేచ భోజే మమ॥"

ఇతఁడు సకలసామంతమూర్ధన్యుఁడయ్యు రాజ్యమత్తుఁడును విషయలంపటుఁడును గానివిరాగి యైనవిద్వద్వరిష్ఠుఁ డని దానశాసనమందలి యీతనిస్వహస్తలిఖితపద్యములే వాకొనుచున్నవి.

† "వాతాభ్రవిభ్రమ మిదం వసుధాధిపత్య।
మాపాతమాత్రమధురో విషయోపభోగః।
ప్రాణా స్తృణాగ్రజలబిందుసమా నరాణాం।
ధర్మ స్సఖా పర మహో పరలోకయానే॥

---

§ ఎవని నొకసారి విలాసార్థముగాఁ జూచినంత మాత్రమున వాగ్దేవి ప్రత్యక్షమగునో రసగ్రాహిత్వము వృద్ధియగునో సభలలోఁ బ్రౌఢిమ హెచ్చునో యెల్లవిద్యలు వచ్చునో గొప్పకీర్తి సంభవించునో యట్టి గురువునందును భోజరాజునందును నామనస్సు లగ్నమగుచున్నది.

† ఈప్రభుత్వమా? మహాకాయపథములోని మేఘము యొక్క శోభవలె మిక్కిలి యస్థిరమయినది. విషయసుఖమా? అప్పటికపుడు రుచించునది. ప్రాణములా? గడ్డిపోఁచతుదనున్న నీటిచుక్కవంటివి. ఆహా? నరులకుఁ బరలోకయానంబున నొక్క ధర్మమేకదా? పరమమిత్ర మగును.

‡ "భ్రమత్సంసారచక్రాగ్ర ధారాధారా మిమాం శ్రియం।
ప్రాప్య యే న దదుస్తేషాం పశ్చాత్తాపః పరం ఫలం॥"

ఈరాజకవిచంద్రుఁడు సరస్వతీకంఠాభరణ మనునొకగొప్పయలంకారగ్రంథంబును రామాయణచంపువును రచించెను. ఈశనియలంకారగ్రంథము మిక్కిలి ప్రామాణికమై సాహితీశిరోభూషణమై యకాలంబుననే నన్నెకెక్కియుండినట్లు కావ్యప్రకాశకారాదులు దీనినిఁబేర్కొనుటయే ప్రమాణము ఇది యెల్లకావ్యాలంకారలక్షణంబులకు నాకరంబై సాహిత్యరసరత్నాకరంబై యిలరారుచున్నది.

కవి యీప్రబంధనామమునకును గ్రంథవిషయంబునకును గూడననుగుణంబుగాఁ గావించిన సరస్వతీస్మరణరూపమంగళాచరణమే దీనియుద్దేశముం దెల్పుచున్నది.

"ధ్వని ర్వర్ణాః పదం వాక్య మిత్యాస్పదచతుష్టయం।
యస్యా స్సూక్ష్మాదిభేదేన వాగ్దేవీం తా ముపాస్మహే॥"

ఇతఁడు వాల్మీకిరామాయణము ప్రతికాండములోనికథను సంగ్రహించి పద్యగద్యరూపంబుగా వ్రాసి యాయాభాగంబులకుఁ గాండములను పేర్లే పెట్టి రామాయణచంపువు రచించెను. ఎందుచేతనో మనీషి దీనిని సుందరకాండాంతమువఱకే వ్రాసి విరమించెనో దాని నూహింపఁజాలరు లే ప్రమాణము. మిగిలినయుద్ధకాండమును లక్ష్మణసూరి యనుమహాకవి యీతనిశైలినే యనుసరించి పూరించెను.

భోజునికవిత్వశైలి యతిసులభమై సరసమై వసుధాధిపత్యముంబోలి కవితాధిపత్యముం బ్రకటించుచున్నది. పఠనపాఠవ్యవహారంబున నన్నెకెక్కిన దీనికథ లోకప్రసిద్ధ మగుటచే నిందువివరింప నక్కఱలేదు.

‡ గిఱ్ఱునఁదిరుగు సంసారమనెడు చక్రముయొక్క యంచే యాధారముగాఁగల యీసంపదనుజెంది దానముచేయనివారికిఁ బశ్చాత్తాపమే ఫలమగును.

ఇందలిమంగళాచరణశ్లోక మీతనియాస్తిక్యమును వైదుష్యమును బ్రాహ్మణప్రియత్వమును దెల్పుచు నెంతనీతిదాయకముగాఁ బ్రాభవ్యద్యోతకముగానున్నదో చూడుఁడు?

* " ఉచ్చైర్గతి ర్జగతి సిధ్యతి ధర్మతశ్చే।
త్తస్య ప్రమా చ వచనైః కృతకేతరైశ్చేత్।
తేషాం ప్రకాశనదశాపి మహీసురైశ్చే।
త్తా నంతరేణ నిపతే త్క్వాను మత్ప్రణామః॥ "

ఈకావ్యమాద్యంతమొకరీతిగా సరసకల్పనంబులను, నవవిషరసభరణంబునను, సదలంకారంబులను మృదుపదలాలిత్యంబునను జెంపొందుచు నఖిలజనహృద్యముగానున్నది. అడవికి వెళ్ళుచుఁ గైకేయితో రాముఁడన్నవాక్యమెంత భావగర్భితమై శాంతరసస్ఫూరితముగా నున్నది?

† " అమ్మా కైకేయీ! అడవిలో, నన్నుఁబోషించుకొనునట్టిభారమే నాకు నియోగించితివి. సకలభూభరణభారము తము ని నెత్తినుంచితివి. నాయిద్దఱిసౌకర్యము తరిఁంచినయెడలఁ దల్లీ! నీకు నాయందే పక్షపాతము కనుపడుచున్నది. "

---

* ఉత్తమగతి, ధర్మమువలెనే సిద్ధించునేని యాధర్మజ్ఞానము వేదవాక్యములచేతనే సంభవించునేని యా వేదార్థప్రకటనను బ్రాహ్మణులచేతనే కాఁదగునేని వారిని విడిచి నానమస్కారను మఱియెకఁడఁ బడునని? ఇందు శ్రుతివిహితంబుగ వేదవేత్తలకు వందనము విధింపఁబడుచున్నది.

† వనభువి తనుమాత్ర త్రాణ మాజ్ఞాపితం మే।
సకలభువనభార స్థాపితో వత్సమూర్ధ్ని।
తదిహ సుకరతాయా మావయో స్తర్కితాయాం।
మయి పతతి గరీయా నంబ! తే పక్షపాతః॥

కల్పనాచాతుర్యము—

"గగనసంచారకులకుఁ గూడఁ గనుపడనిసీత యడవికి వెళ్ళునపుడు పౌరులకంటఁ బడునేమో యని శంకించి బ్రహ్మ, సర్వజనులనేత్రములను బాష్పపూరితములుగాఁజేసెను." "సీత, యయోధ్యాపురము విడుచుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండఁగానే రాక్షసరాజ్యలక్ష్మి లంకాపురము విడువ యత్నించుచుండెను." మఱియు నీతఁడు రాజమార్తాండము, కరణమృగాంకము, పాతంజల యోగసూత్రవృత్తియు, రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

—:o:—

ధనపాలకవి.

మధ్యహిందూదేశమందలి విశాలానగర మీతని మొదటినివాసము. ఇతఁడు మొదట వైదికమతప్రియుఁడయ్యు సోదరుఁ డగుశోభన పండితుని యుపదేశంబునఁ గ్రమముగా జైనమతము నవలంబించినట్లు ప్రబంధ చింతామణి వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇందులకుఁ దిలకమంజరి మంగళాచరణము గూడ జినస్తవ మగుటయు నిదర్శన మగుచున్నది.

"స వః పాతు జినః కృత్స్నమీక్షతే యః ప్రతిక్షణం ।
రూపైరనన్తైరేకైకజంతోర్వ్యాప్తం జగత్త్రయం ॥"

ఈతని తండ్రి సర్వదేవపండితుఁడు. ఇతఁ డాతనియొద్దనే సకల శాస్త్రంబుల నభ్యసించి కాలక్రమంబున ధారానగరము చేరి శ్రీభోజమహారాజు నాస్థానంబున మహాకవి పదంబును గాంచినవాఁడు; ముంజాపరనాముఁడును భోజునిపెత్తండ్రియు నగు వాక్పతిరాజుచే సభలో "సరస్వతి" యని పిలువఁబడినవాఁడు; జినాగమకథలను వినఁగుతూహలం

బుగలిగిన భోజరాజునానతిచేఁ దిలకమంజరి యను గద్యకావ్యము రచించినవాఁడు. * ఈవిషయమంతయు నీతనికావ్యముఖంబున నున్నశ్లోకములవలననే తెలియుచున్నది. కావున నీతఁడు భోజరాజసమకాలికుఁడై వాక్పతిరాజునకుఁగూడఁ బూజ్యుఁడై ౧౦౦౦—౧౦౫౦ నడుమనున్నవాఁడని ధ్రువ మగుచున్నది.

ఈతని తిలకమంజరి చాలవిధములఁ గాదంబరిని బోలియున్నది. ఈకథానకము శైలిమాత్ర మంతకఠినము గాక యత్యద్భుతరసభరితంబై శ్రవణరంజకంబుగా నుండును. ఇందయోధ్యాపురరాజగు మేఘవాహనునకు మదిరావతి యనుభార్యయందుఁ జిరకాలమునకు హరివాహనుఁడనుకుమారుఁడు జన్మించుటయు, యౌవనవంతుఁ డగునతనికిని విద్యాధరకన్య యగుతిలకమంజరికిని జరిగిన పరస్పరానురాగపరిణయంబులు నతివిచిత్రముగా శృంగారరసప్రధానంబులుగా వర్ణింపఁబడినవి.

---

* తస్మిన్నభూద్విపుళశత్రు కపోలపత్రవల్లీవితానపరశుః పరమారవంశే। శ్రీవైరిసింహ ఇతి దుర్ధరసైన్యదంతిదంతాగ్రభిన్న చతురర్ణవకూలభిత్తిః। తత్రాభూద్వసతిశ్శ్రియా పరమయా శ్రీహర్ష ఇత్యాఖ్యయా। విఖ్యాతశ్చతురంబురాశిరశనాదామ్నః ప్రశస్తాభువః। భూపః ఖర్వితవైరిగర్వగరిమా శ్రీసీయకస్నాయకాః। పంచేషోరివయస్య పౌరుషగుణాః కేషాంనలగ్నా హృది॥ తస్యోదగ్రయశాస్సమస్తసుభటగ్రామాగ్రగామీసుత। స్సింహో దుర్ధరశత్రుసింధురశతే శ్రీసింధురాజోఽభవత్। ఏకాధిజ్య చతుర్జితాబ్ధివలయావచ్ఛిన్నభూర్యస్యస। శ్రీమద్వాక్పతిరాజదేవనృపతిర్వీరాగ్రణీరగ్రజః॥ ఆక్రాన్తాంఘ్రితలస్సరోజకలశచ్ఛత్రాదిభిర్లాంఛనై। స్తస్యాజాయత మాంసలాయతభుజశ్శ్రీభోజ ఇత్యాత్మజః। ప్రీత్యాయోగ్య ఇతి ప్రతాపవసతిః ఖ్యాతేన ముంజాఖ్యయా। యస్స్వే వాకపతిరాజభూమిపతినా రాజ్యేఽభిషిక్తస్స్వయం.

నిశ్శేషవాఙ్మయవిదోఽపిజినాగమోక్తాః। శ్రోతుం కథా స్సముపజాతకుతూహలస్య। తస్యావదాతచరితస్యవినోదహేతో। రాజ్ఞస్స్ఫుటాద్భుతరసారచితా కథేయం.

తస్యాత్మజన్మా సమభూన్మహాత్మా । దేవస్స్వయంభూరివ సర్వదేవః ॥ తజ్జన్మాజనకాంఘ్రిపంకజరజస్సేవాప్తవిద్యాలవో । విప్రశ్శ్రీధనపాల ఇత్యవిశదామేతామబధ్నాత్కథాం । అక్షుణ్ణేఽపి వివిక్తసూక్తరచనే యస్సర్వవిద్యాబ్ధినా । శ్రీముంజేన సరస్వతీతి సదసి క్షోణీభృతా వ్యాహృతః.

—:0:—

క్షేమేంద్రుఁడు.

కవితాప్రపంచంబున నపారయశస్సు గాంచిన కాళిదాస భవభూతిప్రభృతికవులకుఁ దరువాతివారిలోఁ గవితాస్వాయంవరుఁడును, వశ్యవాక్కు నగు క్షేమేంద్రుఁడే యగ్రగణ్యుఁడు. కావ్యాంతగద్యంబులనున్న వ్యాసదాసబిరుదంబున కీతఁడెంతయుఁ దగియుండు నని యీతనిభాషాపటిమయే వేనోళ్ళఁ బొగడుచున్నది.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; అందును శివభక్తుఁడు. త్యాగభోగపరాయణుఁడు, బ్రహ్మవేత్తయు, నగు ప్రకాశేంద్రపండితుఁడీతని తండ్రి. (సర్వమనీషి) గంగకోపాధ్యాయుం డీతనిగురువు. ఈ మహాకవి కాశ్మీరపరిపాలకుఁ డైనయనంతభూపాలునియాస్థాన మలంకరించినవాఁడు. ఈతని యెల్లకావ్యములతుద నీపైయంశములు వ్రాయఁబడియున్నవి. వానిలో నౌచిత్యవిచారచర్చ కడపటిపద్యంబుల నించుక నుదాహరించెదను.

"ఆసీత్ప్రకాశేంద్ర ఇతి ప్రకాశః కాశ్మీరదేశే త్రిదశేశ్వరశ్రీః।
......తస్యాత్మజస్సర్వమనీషిశిష్యః శ్రీవ్యాసదాసాపరపుణ్యనామా।
క్షేమేంద్ర ఇత్యక్షయకావ్యకీర్తిశ్చక్రే నవౌచిత్య విచారచర్చాం।
......ఆశీశ్శీతలతాం నయత్యవిరతం యస్య ప్రతాపానల। స్తస్య శ్రీమదనంతరాజనృపతేః కాలే కిలాయం కృతః॥"

ఈయనంతరాజు క్రీ॥ ౧౦౨౮—౧౦౮౦ వఱకుఁ గాశ్మీరము నేలినట్లు రాజతరంగిణివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది యీతనిసరియయిన కాలమని తెల్పుటకు, దానశాసనాదులవలనఁ దప్పక క్రీ॥ ౯౯౬—౧౦౫౧ నడుమ నున్నవాఁడని తెలియుచున్న భోజమహారాజున కీతఁడు సమకాలికుఁడు బంధువునని చెప్పురాజతరంగిణిలోని యనంతరాజవర్ణనంబు నను న్న «సచ భోజనరేంద్రశ్చ దానోత్కర్షేణ విశ్రుతౌ। సూరీ తస్మిన్ క్షణే తుల్యం ద్వావాస్తాం కవిబాంధవౌ॥» అనుశ్లోకమే ప్రబలప్రమాణము. కావున మనకవి శ్రీమదనంతరాజపూజితుఁడై క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౮౦ నడుమ నున్నవాఁడని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈమహాకవి, రామాయణమంజరి, భారతమంజరి, బృహత్కథామంజరి, సమయమాతృక, కలావిలాసము, చతుర్వర్గసంగ్రహము, కవికంఠాభరణము, సువృత్తతిలకము, సేవ్యసేవకోపదేశము, చారుచర్య, ఔచిత్యవిచారచర్చ, అమృతతరంగకావ్యము, కనకజానకి, దశావతారచరితము, ముక్తావళి, దేశోపదేశము, నీతికల్పతరువు, పద్యకాదంబరి, వాత్స్యాయనసూత్రసారము, శశివంశమహాకావ్యము, చిత్రభారతనాటకము, పవనపంచాశిక, లోకప్రకాశకోశము, బోధిసత్త్వావదానకల్పలత, లావణ్యవతి, రాజావళి, అవసరసారము, నీతిలత, మునిమతమీమాంస, లలితరత్నమాల, వినయవల్లి, యను ననేకకావ్యముల రచించెను. ఇవన్నియు విమర్శింపఁబూనినచోఁ బ్రత్యేకమొకపుస్తకము గావలసివచ్చును గావున నందుఁ గొన్నివిషయంబుల నించుకఁజూపెదను. లోకానుభవమున కితనికలావిలాసమువలె నుపకరించున దింకొకటి యరుదే. ఇది పదిసర్గల చిన్నకావ్యము. ఇందు మోహము, దంభము, కామము మొదలుగాఁగల వానిమర్మలక్షణంబులు విశదీకరింపఁబడినవి. నాల్గవసర్గలో వెలవెలఁదుల యటువంటిమాయలను జక్కగా వివరించి లోకమున

కు నీతిబోధించెను. మఱియు, నెనిమిదవసర్గలో సువర్ణకారజాతినిగూర్చి స్వానుభవముగా వ్రాయఁబడినది.

చారుచర్య నూఱుశ్లోకముల చిన్నకావ్యమేయైనను మిక్కిలి చక్కఁగా నున్నది. ఇందు మనుష్యుఁడు జీవితకాలంబున నభ్యసింపఁదగిన సత్ప్రవర్తనంబునకు రామాయణభారతకథలలోని మహాపురుషులయుదంబు ప్రతిపద్యము దృష్టాంతీకరింపఁబడినది. ఇందుండి యొకపద్యము—

§ "నత్యజేద్ధర్మమర్యాదా మపి క్లేశదశాం శ్రితః।
హరిశ్చంద్రోహి ధర్మార్థీ సేహే చండాలదాసతాం॥"

ఈతని సేవ్యసేవకోపదేశము ప్రభుభృత్యుల దుర్లక్షణసులక్షణంబులఁ దెల్పుచు సరసముగానున్నది.

సువృత్తతిలకము. పద్యకవిత్వంబున వినియోగింపఁదగినవృత్తముల యౌచిత్యమును దెలుపుచు నీతని ఛందశ్శాస్త్రశక్తిని బొగడుచున్నది చతుర్వర్గసంగ్రహము ధర్మార్థకామమోక్షముల యాచరణమార్గ ముపదేశించుచున్నది. ఈతనిరాజావళి కాశ్మీరరాజుల చరిత్రను దెల్పుచున్నది. దీనినే కల్హణపండితుఁడు సరిగా లేదని యాక్షేపించెను. ఉత్తమంబులగు నీతని మొదటిమూఁడుకావ్యంబులును సులభశైలిలో రామాయణ భారతబృహత్కథాసారమును బోధించుచు వన్నెగాంచుచున్నవి.

మఱియు నీతని యౌచిత్యవిచారచర్చ పదార్థాలంకారౌచిత్యమునుబోధించుచుఁ గవులకుఁ బ్రమాణగ్రంథముగా నలరారుచున్నది. ఈ గ్రంథమునుబట్టియే యీతనికవిత్వ మెంతసరసముగా శాస్త్రసమ్మతముగా సుబోధకంబు గానుండునో చదువరు లూహింపవచ్చును. అసంఖ్యాకంబులగు సరసకావ్యంబులను లోకంబునకుఁ బ్రసాదించిన యీవ్యాసదాసుని కృతుల నెంతయుని వినుతింపఁగలము.

---

§ కష్టదశ వచ్చినను ధర్మము విడువరాదు. హరిశ్చంద్రుఁడు సత్యధర్మమునకై చండాలుని సేవించెను

మునిమతమీమాంస, కనకజానకి, నీతికల్పతరువు, నీతిలత, అవసర సారము, మొదలుగా నీతనికొన్నికావ్యములు నామమాత్రావశిష్టములై స వనుట యెంతయు విచారకరముగానున్నది. మఱియు నీతనికొన్నికావ్యములు జర్మనీమొదలగుపరదేశములలో విహరించుచున్నవని యిపుడిపుడు తెలియుటయు సంతోషకరముగా నున్నది. పైనిపేర్కొనిన గ్రంథములలోని శ్లోకములు చాలవఱకీతని యౌచిత్యవిచారచర్చలోఁ గనుపడుచున్నవి.

—:o:—

సోమదేవభట్టుఁడు.

ఇతఁడు రామభట్టసూనుఁడు; కాశ్మీరనివాసి; క్షేమేంద్రునివలెనే యనంతరాజు నాస్థానంబుననున్నవాఁడు. గ్రంథాంతమున నున్న గ్రంథకర్తృప్రశస్తినిబట్టి యనంతరాజు పట్టమహిషి యగుసూర్యవతీదేవి సరసకథాశ్రవణకుతూహలంబునఁ గోరఁగా నితఁడు కథాసరిత్సాగరమను గ్రంథము వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇతనిసమకాలికుఁ డగుక్షేమేంద్రుఁడు బృహత్కథామంజరి వ్రాసియుండఁగా మరల దానినే యెట్లు వ్రాయు నను సంశయ మాగ్రంథప్రశస్తిని, వీరిరెండుకృతులను జదివినవారికిఁ గలుగదు. క్షేమేంద్రునికృతికంటె నీతని కృతి విపులముగా సరసముగా సుగమముగా వినసొంపుగాఁ జదువసొంపుగా నున్నది. క్రీ॥ ౧౮౩౯ లో బ్రోకాసుపండితునిచే సంగ్రహింపఁబడిన యీగ్రంథము జర్మనీదేశములో నిపుడు మిక్కిలి వన్నెకెక్కియున్నట్లు తెలియుచున్నది. బహుప్రాచీనుఁ డగుగుణాఢ్యుఁ డనుమహాకవి పిశాచభాషలో రచించి

న లక్షశ్లోకములు గలబృహత్కథకిది నాతిసంక్షిప్త నాతివిపుల మగుసం
స్కృతభాషాంతరీకరణమయినట్లు దీనికథాపీఠలంబకమువలనఁ దెలియు
చున్నది. ౧౮ లంబకములు ౧౨౪ తరంగములు గలిగిన యీ మహా
గ్రంథము గీర్వాణభాషాభిజ్ఞులకు హృదయరంజకముగా నున్నది. ఇందుఁ
గౌశాంబీనాథుఁడును వత్సరాజు నగునుదయనరాజు వృత్తాంతము విపు
లముగా వర్ణింపఁబడినది. సుప్రసిద్ధము లగురత్నావళీ నాగానందాది రూ
పకంబులకును, కాదంబర్యాద్యాఖ్యాయికలకును, పంచతంత్రాది కథా
కోశంబులకును మూలాధారం బగుబృహత్కథకు రూపాంతరం బగునీ
తని కృతి లోకమున కెంతయుపకారకమో తెలుపుటకు సంస్కృతభా
షలో నిట్టిదింకొకటి లేదనుటకంటె వేఱుగా నుతింపనక్కఱలేదు. శివ
భక్తుఁడు నద్వైతమతస్థుఁడు నగునీమహాకవిని సుకవికంఠభూషణం బగు
నీతని కృతిని గూర్చి యింతకంటె నధికముగా వ్రాయఁజాలను.

—:0:—

బిల్హణుఁడు.

ఇతని యుదంత మీతని విక్రమాంకదేవచరితము తుదిసర్గలోని క
డపటిశ్లోకంబులవలన నీక్రిందివిధముగాఁ దెలియుచున్నది.

“ కాశ్మీరదేశంబునఁ బ్రవరపు మనునొక నగరము గలదు. దానికి
మూఁడుక్రోసులదూరమున జయవనమునకు సమీపమున ఖోనముఖ మను
గ్రామము గలదు. అందు గోపాదిత్యమహీపాలునిచే మధ్యదేశమునుండి
తీసికొనిరాఁబడి స్థాపింపఁబడిన శ్రౌతస్మార్తకర్మాచరణపరాయణులును
కౌశికగోత్రులు నగుబ్రాహ్మణోత్తములు గలరు. వారిలో వేదవేదాంగ-

వేత్త యగు ముక్తికలశుఁ డను పండితమణికి రాజకలశుఁ డను పుత్రుఁడు గలఁడు. అతనికి మహాభాష్యవాఖ్యాత యగు జ్యేష్ఠకలశుఁ డను కుమారుఁడు జన్మించెను. అతనికి నాగాదేవియందు నానారాజసమ్మానము వడసిన యిష్టరామకవి, కవితానిలయుఁ డగు నానందకవి, సర్వవిద్యాపారంగతుఁ డగు బిల్హణమహాకవియు ననుమువ్గురుపుత్రులు గలిగిరి. వీరిలో బిల్హణుఁడు బాల్యంబుననే సంస్కృతభాషాపారంగతుఁ డై యౌవనంబున ననఁగా ననంతరాజుకుమారుఁడు కలశదేవుఁడు కాశ్మీర మేలుచున్నకాలమున దేశసంచరణకుతూహలుండయి కాశ్మీరము విడిచి, మథుర, బృందావన, కాన్యకుబ్జ, కాశీ, ప్రయాగ, అయోధ్య, డాహాల, గూర్జర, సోమనాథ పురాది స్థలంబుల సంచరించి యాయా రాజుల సమ్మానంబులు వడసి తుదకు దక్షిణదేశమందలి చాళుక్యరాజుల రాజధాని యగు కల్యాణపురముఁ బ్రవేశించి చాళుక్యవంశభూషణుఁడును, కర్ణాటదేశాధీశుఁడును, కుంతలేంద్రుఁడును, పార్మాడిభూపతియుఁ ద్రిభువనమల్లాపర నామధేయుఁడు నగు నాహవమల్లునిచే సత్కరింపఁబడి యాతనివలన విద్యాపతి బిరుదంబువడసి యాతని కుమారుఁ డగు విక్రమాంకదేవరాజు సహాయంబునఁగూడ నందియుండి యాతని చరిత్రను విక్రమాంకదేవచరిత మను పేర నొక మహాకావ్యముగా రచించెను. ”

దీనింబట్టి కవి వంశ జన్మ నివాస వైదుష్య రాజ సమ్మానాదులు విశదమగుచున్నవి. ఈ కవి యీ గ్రంథంబుననే కాశ్మీరరాజగు ననంతదేవుని మరణమును వర్ణించెను. క్రీ॥ ౧౦౬౦—౧౦౯౪ నడుమ నణహిల పట్టణము రాజధానిగా డాహలదేశము నేలుచున్న భీమదేవసూనుఁ డగు కర్ణరాజు తన్ను గౌరవించినట్లు వర్ణించెను. అప్పటి యుత్తమభూపాలకులలో నొకఁడును ధారానగరాధిపతియు నగు భోజరాజును దాను జూడలేదని వచించెను. మఱియుఁ బైనిజెప్పిన కర్ణరాజునే కథానాయ

కునిఁగాఁ జేసి కర్ణసుందరినాటిక రచించెను. ఈ పైవిషయంబుల కనుగుణంబుగా § రాజతరంగిణి ౭ వ తరంగములోని బిల్హణవర్ణనమందలి "..అనంతరాజు మనుమఁడు, కలశదేవుని కుమారుఁడు నగుహర్షదేవునిఁ గవిబాంధవునిఁగా బిల్హణుఁడు వినె" నను వాక్యముగూడ నిదర్శనమగుచున్నది. ఈ పైయంశములనుబట్టి ‡ మనకవి క్రీ॥ ౧౦౩౦ ప్రాంతమున జన్మించి యనంతరాజు కాశ్మీరంబు నేలుచున్నకాలముననే పరిపూర్ణపాండిత్యము సంపాదించిన యుత్తమకవియు యవిష్ణుఁడునై క్షేమేంద్రసోమభట్టులకు సమకాలికుఁడై క్రీ॥ ౧౦౬౨ లోఁ దండ్రి యగుననంతరాజువలన రాజ్యము గ్రహించిన కలశభూపతికాలములో నెక్కారణంబుననో యాతని యాస్థానమం దుండక రాజాంతరదర్శనోత్సుకుఁడై దేశాటనము వెడలి యనేకరాజసన్మానముం బడయుచు ౧౦౬౦ ప్రాంతమందలి భోజరాజును జూడనివాఁడైన నతనికి సమకాలికుఁడై ౧౦౭౦ ప్రాంతమునఁ గర్ణరాజునాశ్రయించి యాతని కంకితముగాఁ గర్ణసుందరి నాటిక రచించి పిదపఁ ద్రిభువనమల్లవిక్రమాంకదేవుల యాదరణంబునఁ గల్యాణపురమున స్థిరపడి పిదప ౧౦౮౮ లో విజయక్షేత్రమున మృతినొందిన యనంతరాజు మరణవార్త నెఱింగి ౧౦౮౯ లోఁ గాశ్మీరమునకు రాజైన కలశభూపతి కుమారుఁ డగుహర్షదేవునిఁ జూచి చిరకాలజీవియై ౧౧౦౦ ప్రాంతమునఁ గాలధర్మము నొందియుండునని స్పష్టమగుచున్నది. గూర్జరదేశరా జగునైరిసింహభూపాలుని పుత్రిక యగుశశికల

§ కాశ్మీరేభ్యో వినిర్యాంతం రాజ్యే కలశభూపతేః ।
విద్యాపతిం యం కర్ణాటశ్చక్రే పర్మాడిభూపతిః ।
త్యాగినం హర్షదేవం స శ్రుత్వా సుకవిబాంధవం ।
బిల్హణో వంచనాం మేనే విభూతిం తావతీ మపి ॥

‡ ఈవిషయమున డాక్టరు బహులరు మతముగూడ నేకీభవించుచున్నది.

నీతఁడు పరిణయంబగు నుదంతమును దెల్పు బిల్హణచరిత మనుఖండకావ్య మితరదేశములలోను, యామినీపూర్ణతిలక యనురాజకన్య నీతఁడు పెండ్లియాడె నని తెలుపు బిల్హణీయ మనుచిన్నకావ్యము సంస్కృతాంధ్రభాషలలో నాంధ్రదేశమందును, వ్యాపించియున్నవి. కాని, చమత్కృతికై కల్పింపఁబడిన యాకథలు నమ్మఁదగినవి గావు.

ఇతఁడు వివిధరాజసమ్మానమును బొంది, విక్రమాంకదేవునివలన గొప్పవైశ్వర్య మనుభవించినవాఁడయ్యుఁ దుదకాతనివలనఁ గొంతకష్టమునొందినట్లుగా నీతని † చౌరపంచాశిక మొదటిశ్లోకము వలనఁ దెలియుచున్నది.

ఉత్తమసాహితీనిలయుఁ డగునీతఁడు కర్ణసుందరినాటిక, విక్రమాంకదేవచరితము, చౌరపంచాశిక, క్రమముగా రచించినఁ వాడు. ‡ ఇతఁడు తనకావ్యంబులలోఁ గావించుకొనిన యాత్మప్రశంసకుఁ దగినం

---

† సర్వస్వం గృహవర్తి కుంతలపతి ర్గృహ్ణాతు తన్మే పునః ।
భాండాగార మఖండమేవ హృదయే జాగర్తి సారస్వతం ।
రే క్షుద్రా స్త్యజత ప్రమోదమచిరా ద్దేక్ష్యంతి మన్మందిరం ।
హేలాందోళిత కర్ణతాలకరటి స్కంధాధిరూఢ శ్రియః ॥
అయి కి మనిశం రాజద్వారే సముద్ధురకంధరే ।
కువలయదళస్నిగ్ధే ముగ్ధే విముంచసి లోచనే ।
అమరరమణీ లీలావల్గ ద్విలోచనవాగురా ।
విషయపతితో న వ్యావృత్తిం కరిష్యతి బిల్హణః ॥

‡ యన్మూలం కరుణానిధి స్స భగవాన్ వల్మీకజన్మా మునిః ।
యస్యైకైకవయః పరాశరసుతప్రాయాః ప్రతిష్ఠాం దధుః ।
సద్యో యః పథి కాళిదాసవచసాం శ్రీబిల్హణ స్సోఽధునా ।
నిర్వ్యాజం ఫలిత స్సహైవ కుసుమోత్తం సేన కల్పద్రుమః ॥
సాంద్రై ర్వేదధ్వనిభి రనభివ్యక్తమంజీరనాదా ।
మాంజీబంధా ప్రభృతివదనే యస్య వాగ్దేవతాసీత్ ॥

త సరసముగా నుండకున్న నీతని కవిత్వము వైదర్భీరీతి గలిగి శ్రావ్యముగానే యుండును. ఎందుచేతనో కాని యీతని కావ్యములకుమాత్రము లోకములోఁ బ్రశస్తిరాలేదు. నాటికలోఁ జాళుక్యరా జగుకర్ణభూపాలుఁడు కర్ణసుందరి యనువిద్యాధరకన్యను వరించుట యనుకథ కల్పింపఁబడినది. చాళుక్యవంశవర్ణనము విక్రమాంకదేవుని శౌర్యవర్ణనము నధికముగాఁగల యీతని రెండవకృతియే సర్వవిధముల నుత్తమంబుగాఁ గన్పడుచున్నది. స్వపోషకులచరితము కావ్యముగా వ్రాయుటలో బాణునకీతఁడు రెండవవాఁడు. శైలి తెలుపుటకై శ్రీమదప్పయదీక్షితు లాక్షేపాలంకారమునకుదాహరించిన గ్రంథముఖపద్యములలో రెండుదాహరించెదను

§ " సాహిత్యపాథో నిధి మంథనోత్థం।
కర్ణామృతం రక్షత హే కవీంద్రాః।
యత్తస్య దైత్యాఇవ లుంఠనాయ।
కావ్యార్థచోరాః ప్రగుణీ భవంతి॥"

† " గృహ్ణంతు సర్వే యది వా యథేచ్ఛం।
నాస్తి క్షతిః క్వాపి కవీశ్వరాణాం।
రత్నేషు లుప్తేషు బహుష్వ మర్త్యై।
రద్యాపి రత్నాకరఏవ సింధుః॥"

§ ఓకవులారా! సాహిత్యసముద్రమును మథించి తెచ్చిన కర్ణామృతమును రక్షింపుఁడు. దీనిని దొంగిలింపఁ గావ్యచోరు లను రాక్షసులు హెచ్చుచున్నారు.

† యథేచ్ఛముగా నీయమృతము గ్రహింపుఁడు. ఏమియు లోపము లేదు. పెక్కురత్నములను దేవతలు గ్రహించినను సముద్రమిప్పటికిని రత్నాకరమే.

మమ్మటభట్టు.

—:0:—

ఈ పండితాగ్రణి కాశ్మీరనివాసి యయినట్లీతని కావ్యప్రకాశము నకు దర్పణవ్యాఖ్య రచించిన విశ్వనాథపండితుని యభిప్రాయంబునం దెలియుచున్నది. మఱియు నీతని గ్రంథమునకే సుధాసాగరవ్యాఖ్య రచించిన భీమసేనపండితుండు గూడ " అయం మమ్మటః కాశ్మీరదేశీయో జైయటపుత్రః వారణాసీమాగత్యాధీతశాస్త్రః అస్యచ మమ్మటస్య పతంజలిప్రణీతవ్యాకరణమహాభాష్యటీకాకర్తా కైయటః వేదచతుష్టయభాష్యకర్తా, ఉవటాపరనామా ఔవటశ్చేతి ద్వావపి కనిష్ఠభ్రాతరౌ " అని వర్ణించుటచే నితఁడు కాశ్మీరవాసియనియు జైయటపుత్రుఁడనియు నితనికి భాష్యవ్యాఖ్యాత యగుకైయటుఁడు, వేదభాష్యకర్త యగునౌవటుఁడు ననుసోదరులు గలరనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని, వాజసనేయసంహితాభాష్యముననున్న " ఋష్యాదీంశ్చ పురస్కృత్య అవంత్యా ముపటోవసన్। మంత్రభాష్య మిదం చక్రే భోజే రాష్ట్రం ప్రశాసతి॥" అను శ్లోకంబువలన భోజరాజు కాలంబున మంత్రభాష్యము వ్రాసిన యువటుఁడు జీవించియున్నట్లు కనుపడుటచే భోజరాజానంతరకాలమందున్న మమ్మటున కీతఁడు సోదరుఁడగుట సంభవింపదు. కావున నువటుఁడు మమ్మటుని సోదరుఁడనుటలో భీమసేనపండితుఁడు ప్రమాదపడియుండు నని యొకానొకరు వ్రాసిరి. కాని, వజ్రటపుత్రుఁ డగునువటుఁడను నింకొకఁడు భోజరాజుకాలంబున మంత్రభాష్యము వ్రాసె " నని తెలియుచుండగాఁ నామసామ్యంబున నతఁడే మమ్మటుని తమ్ముఁడై యుండు నని భ్రమపడి భీమసేనుని వ్రాఁతే తప్పనుట యుక్తముగా లేదు. అ

యినను సుప్రసిద్ధుఁ డగుమమ్మటునికాలంబు నిర్ణయింప నిది యభ్యంతరము గలిగించునది గాదు గావున నీప్రసంగము విసర్జించెదను. మఱియు నీతని కాలముంగూర్చి యనేకులైకమత్యము నొందియుండుటచే విశేషించి వ్రాయ నక్కఱలేదు.

ఇతఁడు తనకావ్యప్రకాశము దశమోల్లాసంబున నుదాత్తాలంకారంబున కుదాహరణముగా " ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగలితా స్సమ్మార్జనీభిర్హృతాః। ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మంథరచలద్బాలాంఘ్రిలాక్షారుణాః। దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కేళీశుకాః। యద్విద్వద్భవనేషు భోజనృపతే స్తత్త్యాగలీలాయితం॥" అని భోజరాజవర్ణన ముదాహరించుటచేఁ గ్రీ॥ ౧౦౫౧ లో నున్న యామహారాజునకుఁ దరువాతివాఁడై తనకావ్యప్రకాశమునకు సంకేతాఖ్యవ్యాఖ్య నొనరించిన క్రీ॥ శ॥ ౧౧౬౦ లోని మాణిక్యచంద్రునికంటెఁ బూర్వుఁడై సర్వవిమర్శకసమ్మతముగాఁ గ్రీ॥ ౧౦౭౦—౧౧౪౦ నడుమ నున్నవాఁడని నిశ్చితం బగుచున్నది.

ఈతని కావ్యప్రకాశంబునకు నిదర్శనవ్యాఖ్య రచించిన యానందకవి వ్రాసిన " ఏతత్పర్యంతం మమ్మటాచార్యాణాం కృతిః॥ కృత శ్రీమమ్మటాచార్యవర్యైః పరికరావధిః। ప్రబంధః పూరిత శ్శేషో విధాయాల్లటసూరిణా॥" అను పద్యము వలన నితఁడు పరికరాలంకారము వరకు రచించె ననియు మిగిలిన కించిద్భాగంబును నల్లటపండితుఁడు పూరించెననియుఁ దెలియుచున్నది.

ఇతఁడు సర్వశాస్త్రసమర్థుఁడు. ఈతనికావ్యప్రకాశమలంకారశాస్త్రమున ననన్యసామాన్యమయినదని దీనియనేకవ్యాఖ్యాతలలో నొకఁ డగుమహేశ్వరభట్టు తెల్పిన " కావ్యప్రకాశస్య కృతా గృహే గృహే టీకా, తథాప్యేష తథైవ దుర్గమః। సుఖేన విజ్ఞాతు మిమం య ఈహ

తే। ధీర స్నపతాం విపులం విలోకతాం ॥" అను శ్లోకమే ప్రకటించు చున్నది. ఇందుండి మంగళాచరణ శ్లోకంబును గావ్యప్రయోజనబోధక పద్యంబు నుదాహరించెదను.

"నియతికృతనియమరహితాం హ్లాదైకమయీ మనన్యపరతంత్రాం।
నవరసరుచిరాం నిర్మితి మాదధతీ భారతీ కవే ర్జయతి ॥"
‡ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే।
సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మిత తయోపదేశయుజే ॥"

‡ కావ్యము, కీర్తికి ధనమునకు లోకజ్ఞానమునకు నశుభహరణమునకు సత్తమసుఖమునకు భార్యవలె నుపదేశించుటకు వినియోగించును.

———:0:———

శంభుకవి.

శివభక్తుం డగునీబ్రాహ్మణునికృతి యగురాజేంద్రకర్ణపూరము లోని "శేష! క్లేశమశేష ముత్సృజ భజ త్వం కూర్మ! కర్మ స్వకం। స్వైరం ఖేలత సింధుసైకతలతా కుంజేషు దిక్కుంజరాః। అప్యేతాం సకులాచలాం ససగరాం సాంభోనిధిం సాపగాం। సర్వాంచ భువం బిభర్తి హి భుజ శ్రీహర్షపృథ్వీభుజః ॥" అనువర్ణనముంబట్టి యితఁడు కాశ్మీరరాజగు శ్రీహర్షదేవుని కాలంబున నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఈరాజు క్రీ॥ ౧౦౮౮—౧౧౦౧ నడుమ నున్నవాఁడని రాజతరంగిణివలన స్పష్టపడుచున్నది. ఈశ్రీహర్షుఁడు కాన్యకుబ్జాధిపతియే యోయని భ్రాంతిగలుగకుండ నీతనివర్ణనమం దేయున్న "యత్రా గచ్ఛతి గోచరం నయనయోః కాశ్మీర మీనధ్వజః" అను పద్యభాగంబును, భోజరాజు పెత్తండ్రియగు ముంజమహీపాలుని పిసప నీరాజే సర్వసుగుణసంపద

గలవాఁడని తెల్పు § " కిం తాన్తిః కిమనిర్వృతిః కిమధృతి ర్వాగ్దేవి! ముంజే గతే। కిం శూన్యాసి కిమాకులాసి కిమితి క్లాంతాసి కోఽయం క్రమః। ఏతం విద్ధి త్వమేవ సాస్య హి మతి స్సా విశ్రుతి స్సా ద్యుతి। స్సత్యాగ స్సనయ స్సనూక్తిషు రస స్తా స్సన్మతా స్సంపదః ॥ " అను వర్ణనంబు నుదాహరణములు కావచ్చును. కావున మనకవి పూర్వోక్తకాలంబున నే యున్నవాఁడనుట నిశ్చయము.

ఇదికాక యీతఁడు రచించినగ్రంథ మింకొకటి కానరాదు. ఇది కేవల మీశ్రీహర్షుని సాహసౌదార్యశౌర్యాదులం దెల్పు స్తుతికావ్యముగా నున్నది. కవిత్వరీతి తెలియుట కిదివఱ కుదాహరించిన పద్యమే చాలును.

§ అమ్మా! భారతీ! ముంజుఁడు గతించెనని యధైర్యపడి విచారించెదవేల? సర్వగుణంబులచేత నీశ్రీహర్షభూపాలు నాముంజునిఁగానే భావింపుము.

---:0:---

గోవర్ధనాచార్యుఁడు.

ఈతనికాలము సరిగా నిర్ణయింప నాధారము లేదుగాని జయదేవుఁడు గీతగోవిందము మొదట " శృంగారోత్తరసత్ప్రమేయ వచనై రాచార్యగోవర్ధన స్పర్ధీకోఽపి నవిశ్రుతః " అని వర్ణించుటచే నతని కీతఁడు పూజ్యుఁడైన సమకాలికుఁడైయుండునని దుర్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియుండిరి. ఈజయదేవుఁడు వంగదేశాధిపతి యగుబల్లాలసేనుని పుత్రుఁ డగులక్ష్మణసేనుని సభలో నున్నవాఁడని సనాతనగోస్వామి మతమయినట్లు కనుపడుచున్నది. ఈక్రిందిశ్లోకము లక్ష్మణసేనుని సభామందిరద్వారముమీఁది శిలపై వ్రాయఁబడియున్నట్లు తెలియుచున్నది. " గోవర్ధనశ్చ శరణో జయదేవ ఉమాపతిః। కవిరాజశ్చ రత్నాని సమి-

తా లక్ష్మణస్యచ ॥" ఈలక్ష్మణసేనుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౧ వ శతాబ్దంబు తుదను వంగరాజ్యము నేలినట్లు చరిత్రకర్తల యభిప్రాయము. కావున నీగోవర్ధనుఁడు ౧౦౮౦—౧౧౪౦ నడుమ నున్నవాఁడని యూహింపఁదగును.

ఇతఁడేడువందల యార్యావృత్తములు గలయార్యాసప్తశతి యనుకావ్యము రచించెను. ఇందు వాల్మీకి మొదలుగా భవభూతివఱకును గలపూర్వకవులు నుతింపఁబడిరి. ఇతఁడు వంగదేశస్థుఁడు. బ్రాహ్మణుఁడు; ఈతని తండ్రి మహాకవియుఁ గర్మపరతంత్రుఁడు నగునీలాంబరసోమయాజి; సోదరుఁడు బలభద్రుఁడు, శిష్యుఁడు, ఉదయనుఁడు. ఈ పై యంశములెల్ల నీతని కావ్యమువలననే తెలియుచున్నవి.

ఈకావ్య మొకకథను దెలుపునది గాక వివిధనాయికానాయకుల లక్షణంబులను వారిసఖుల లక్షణంబులను బోధించుచుఁ బరస్పరచాటుసంభాషణరూపకంబుగా నున్నది. ఇందకారాది క్షకారాంతము గలవర్ణము లాదియందుఁ గ్రమముగాఁ గలకొన్నికొన్ని పద్యములు వ్రజ్యలను నామములతో విభజింపఁబడినవి. ఈతని కవిత్వము సులభమై సరసదృష్టాంతోపమాలంకృతంబై యలరారుచున్నది. ఈక్రిందిపద్యము నాయికదృష్టివిశేషసౌందర్యముం దెల్పుచు జినసిద్ధాంతమును నిరసించుచు నెంతయు హృద్యముగా నున్నది.

† "అతిపూజిత తారేయం దృష్టి శ్శ్రుతిలంఘనక్షమా సుతను! ।
జినసిద్ధాన్తస్థితి రివ సవాసనా కం న మోహయతి ॥"

మఱియు నీక్రింది నాయికాసఖీవచన మన్యనాయికారక్తుఁ డగునాయకుని ధర్మము దెల్పుచు విగ్రహారాధనవిధిని బోధించుచున్నది.

‡ "అన్యాస్వపి గృహిణీతి ధ్యాయ న్నభిలషిత మాప్నోతి ।
పశ్య న్పాషాణమయీః ప్రతిమా ఇవ దేవతా త్వేన ॥"

---

† ఓరమణీ! శ్రుతిలంఘనసమర్థ మగునీదృష్టి జైనసిద్ధాంతస్థితివలె నెవని మోహపెట్టదు. ‡ జారుఁడు, రాతివిగ్రహములను దేవతలనిభావించు వానివలెనే పరభామలనుగూడ స్వభార్యగాఁ దలంచి యభీష్టమొందును.

ఇట్లే యీకావ్య మాద్యంతము సకలలోకధర్మములం దెలుప నా దర్శముగా నున్నది.

—:o:—

*జయదేవుఁడు.

గోవర్ధనాచార్యజీవితమునం జదివినట్లుగా నతనికి సమకాలికుఁడై లక్ష్మణసేనుని సభలోఁ గొంతకాలమున్న యీకవిగూడ, క్రీ ౧౦౮౦--౧౧౪౦ నడుమ నున్నవాఁడనియే తెలియనగును. ఉత్కలదేశంబున జగన్నాథక్షేత్రమునకు సమీపమున నున్నకింమబిల్వ మీతని నివాసగ్రామము. ఈతని తండ్రి భోజదేవుఁడు; తల్లి రాధాదేవి; భార్య పద్మావతి; మిత్రుఁడు పరాశరపండితుఁడు; ఉమాపతి, శరణుఁడు, ధోయీ కవిరాజు ననువారు సమకాలికులు. పురాణప్రసిద్ధ లగుప్రహ్లాదనారదాదులవలెఁ బరమభక్తాగ్రగణ్యుఁ డైనయీకవి స్వదేశజనులచే నిప్పటికిని గొనియాడఁబడుచు గీతగోవిందకావ్యరూపంబున జీవించియున్నవాఁడు. ౧౭ వ శతాబ్దములోని చంద్రదత్తకవి భక్తమాల యనుగ్రంథము రచించుచు దానిలో ౩౯ వ సర్గ మొదలుగా ౪౧ వ సర్గ వఱకు నీతని యుదంతము నే చక్కఁగా వర్ణించెను. దీనింబట్టిచూడఁగా నీభక్తుఁడు స్వకాలంబునం గూడ సర్వజనస్తోత్రపాత్రుఁ డైనపుణ్యాత్ముఁ డైయుండు నని తోఁచుచున్నది. చిరకాలము జగన్నాథస్వామినుపాసించిన భక్తుఁడును, విరక్తుఁడును, జ్ఞానియు నైనయీమహాత్ముఁడు రాగతాళనృత్యంబులకు నరిపడునట్లుగా ఛందోబద్ధంబుగా ద్వాదశసర్గాత్మకం బగుగీతగోవిందకావ్యమును రచించెను. పదకవిత్వంబుననిట్టి కావ్యములు రచించిన సంస్కృతకవులలో నుత్తమపదకవికి నగ్రస్థానము మొసఁగఁదగును.

* ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవకర్తకంటె నన్యుఁడు.

భక్తపరాయణులను ఒకనిదానినుండి యొకకీర్తనముదాహరించెదను. రామకరీ రాగ యతి తాళములచే గానము చేయఁబడును.

చందనచర్చిత నీలకళేబర పీతవసన వనమాలీ।
కేళి చలన్మణికుండల మండిత గండయుగ స్మితశాలీ। ౧
హరిరిహ ముగ్ధవధూనికరే విలాసిని విలసతి కేళిపరే ॥ధ్రువం॥ (ప॥)
పీనపయోధరభారభరేణ హరిం పరిరభ్య సరాగం।
గోపవధూ రనుగాయతి కాచిదుదంచిత పంచమరాగం ॥ ౩ ॥
కాపి విలాసవిలోల విలోచన ఖేలన జనిత మనోజం।
ధ్యాయతి ముగ్ధవధూ రధికం మధుసూదనవదనసరోజం ॥ ౪ ॥
కాపి కపోలతలే మిలితా లపితుం కిమపి శ్రుతిమూలే।
కాపి చుచుంబ నితంబవతీ దయితం పులకై రనుకూలే ॥ ౫ ॥
కేళి కలాకుతుకేనచ కాచిదముం యమునాజలకూలే।
మంజులవంజులకుంజగతం విచకర్ష కరేణ దుకూలే ॥ ౬ ॥
శ్లిష్యతి కామపి చుంబతి కామపి కామపి రమయతి రామాం।
పశ్యతి సస్మితచారుతరా మపరా మనుగచ్ఛతి వామాం ॥ ౭ ॥
శ్రీజయదేవ భణితమిద మద్భుతకేశవకేళి రహస్యం।
బృందావనవిపినే లలితం వితనోతు శుభాని యశస్యం ॥ ౮ ॥

---

* ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవకర్తకంటె నన్యుఁడు.

—:0:—

జల్హణపండితుఁడు.

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁడు. క్రీ॥ ౧౨ వ శతాబ్దము మధ్యభాగంబున నున్న శ్రీకంఠచరితకర్త యగుమంఖకవిచే నుతింపఁబడినవాఁడగుట

చేఁ క్రీ॥ ౧౧౨౦—౧౧౫౦ వర్షము నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు సోమపాలవిలాస మనునొక మహాకావ్యమును రచించినట్లు కింవదంతి గలదు. ఈసోమపాలుఁడు కాశ్మీరప్రాంతమందలి రాజపురికిఁ బ్రభువుగా నున్నవాఁడని రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది.

ఇతఁడు రచించిన ముగ్ధోపదేశ మను మాత్రము కావ్యమాలలో ముద్రితమై యున్నది. ఇందలి విషయము దీనినామమే తెల్పుచున్నది. ఈ కావ్యము చాలవఱకు వారకాంతల దుశ్చరిత్రమును బోధించుచుఁ గాముకుల జారవృత్తిరోగమును మాన్పునట్టి సిద్ధౌషధముగా నున్నది. ఇందుండి యొకపద్యము—

‡ "ఆజీవః కపటానురాగకలయా దోషో న దుశ్శీలతా।
వైధవ్యంచ నబాధతే సదసతో స్సంభావనా వ్యత్యయాత్।
యత్కించి త్కరణే పర స్వహరణే వ్రీడా న పీడాకరీ।
నో వా రాజభయం చ హీ బత సుఖం జీవంతి వారస్త్రియః॥"

---

‡ దొంగప్రేమచే సంపాదనము. దుస్స్వభావము తప్పుగాదు. వైధవ్యము బాధించదు. ఏమిచేయుటకును సిగ్గులేదు. రాజభయములేదు. ఛీ ఛీ, వారాంగనలు సుఖముగా జీవింతురఁట.

—:0:—

కృష్ణమిశ్రుఁడు.

ఈమహాత్ముఁడు రచించిన ప్రబోధచంద్రోదయ మనునాఱంకములనాటకము శృంగారాది నవరసయుతంబయ్యుఁ బ్రధానశాంతరసంబై సకలనాట్య ధర్మానుగుణంబై యధ్యాత్మవిద్యావిషయంబై జీవన్ముక్తిబోధపర్యవసాయియై పండితలోకంబలంకరించుచున్నదనుట సర్వవిదిత

మే. అఖిలవిద్యాపారంగతుఁడును సంపూర్ణవిరాగియు నగునీతఁడు సన్న్యసించి బ్రహ్మానందమనుభవించుచు శిష్యులకధ్యాత్మవిద్య బోధించుచుండ వారిలో నైహికవిషయలోలుఁ డగునొక ఛాత్రుఁడు శృంగారరసకావ్యముల నెల్లెడఁ జదువుచు నాత్మవిద్యాపరాఙ్ముఖుఁడైయుండె ననియు నంత నీపరివ్రాజకుఁడు వాని నెట్లయిన బ్రహ్మవిద్యాసంపన్నునిఁ జేయవలె నని యభిలషించి యఖిల రసభరితం బగునీనాటకమును రచించి వానిచేఁ జదివింపఁజేసి సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్పె ననియు నీనాటకోత్పత్తినిఁగూర్చి యొక కింవదంతి గలదు.

ప్రస్తావనంబట్టి యీ కృష్ణమిశ్రుఁడు తనశిష్యుఁ డగుగోపాలభూపాలునకానందసంధాయకముగా నీనాటకమును రచించి యిచ్చినట్లును, ఈ గోపాలరాజు తన ప్రియస్నేహితుఁడును జంద్రవంశపురాజు నగుకీర్తివర్మను రాజ్యాభిషిక్తునిఁజేయు సమయంబునఁ జిత్తవిశ్రాంతికై దీనినభినయింపఁజేసినట్లును గనుపడుచున్నది.

ఈగోపాలుఁడు నీకీర్తివర్మయు నేకాలంబున నేరాజధానుల నలంకరించియుండిరో తెలియఁదగిన యాధారంబులు లేమిచే నీతని కాలము సంశయాస్పదంబుగా నున్నది. కాని, * పెక్రంద్రు పమాణవిసర్జకు లీతఁడు క్రీ॥ ౧౧౦౦ ప్రాంతమున నుండె నని నిర్ణయించిరి. దీనికిఁ దథ్యముగా వాచస్పతి మొదలుగా క్షేమేంద్రునివఱకును గలయాలంకారికు లెవ్వరు నీయుత్తమనాటకములోని శ్లోకముల నుదాహరింపకపోవుట గూడ సంభవించినది. కావునఁ దప్పక వారికర్వాచీనుఁడు గాఁదగిన యీతఁడు ౧౧ వ శతకము చివరనో ౧౨ వ శతకము మొదటనో యుండు ననియూహింపవచ్చును.

---

* ఇంపీరియల్ గేజటీరు

ఈనాటకవిషయంబును దీనినామమే తెల్పుచున్నది. అవాఙ్మన సగోచరం బగుబ్రహ్మపదార్థమును వాఙ్మనసగ్రాహ్యంబుగా నొనరించు నీరూపకము చదువరులను వివేకరాజ్యపదవి నొందించి సచ్చిదానందరస మగ్నులం గావించుచున్నది.

ఇందు మతివివేకములు కథానాయకులు; ప్రబోధోదయము విషయము. ఇందు బౌద్ధకాపాలికాది మతఖండనము, కామక్రోధాది నిరసనము శమదమాది షట్కసంపత్తియుఁ జక్కఁగా నుపన్యసింపఁబడినవి. ఇందలి కామవచన మిప్పటి వేదాంతోపన్యాసకుల యనుభవము నెంతయుఁ బ్రకటించుచున్నది.

§ “ ప్రభవతి మనసి వివేకో విదుషామపి శాస్త్రసంభవస్తావత్ ।
నిపతంతి దృష్టిశిఖా యావన్నేందీవరాక్షీణాం ॥ ”

ఈక్రింది శ్రద్ధావచనము సర్వమతసారం బగునద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించుచున్నది.

† “ జ్యోతి శ్శాంత మనంత మద్వయ మజం తత్త ద్గుణోన్మీలనా ।
బ్రహ్మే త్యచ్యుత ఇత్యుమాపతిరితి ప్రస్తూయతేఽ నేకథా ।
తైస్తై రేవ సదాగమై శ్శ్రుతిముఖై ర్నానాపథప్రస్థితై ।
ర్గమ్యోఽసౌ జగదీశ్వరో జలనిధి ర్వారాం ప్రవాహైరివ ॥౫౮౦

ఇంకొక్క ప్రబోధోదయవచనంబు నుదాహరించెదను.

---

§ విద్వాంసుల మనస్సులోఁగూడ, యువతుల దృష్టిబాణము పడునంతవఱకు శాస్త్రజనితమైన వివేకము నిలుచును. ఆపైని నిలువదని తాత్పర్యము.

† అద్వితీయమైన జ్యోతిస్సొక్కటియే బ్రహ్మము, విష్ణువు, శివుఁడు నని పెక్కువిధములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాని, వేదశాస్త్రబోధితము లగునానామార్గముల బయలువెడలినవారికి, సర్వనదులకు సముద్రమువలెనే యాయనంతతేజోరూపుఁ డగునీశ్వరుఁడొకఁడే పొందఁదగిన వాఁడు.

‡ « కిం వా ప్తం కిముపోహితం కిముదితం కిం వా సముత్సారితం।
స్యూతం కింను విలాయితం నుకిమిదం కించిన్నవా కిం చన।
యస్మిన్నభ్యుదితే వితర్క పదవీం నైవం సమారోహతి। ఽలం
త్రైలోక్యం సహజప్రకాశదలితం సోఽహం ప్రబోధోదయః॥"

‡ తా॥ జ్ఞానోదయమైన పిదపఁ బరబ్రహ్మకారవృత్తిచే బాధితంబైన యీజగత్తు పుట్టినదా నశించినదా? ఉన్నదా పోయినదా? అనువిచారమే కలుగదు. అనఁగా జ్ఞానిని, ఈనశ్వ మగుసంసార మేమియు బాధింపదని భావము.

—:o:—

కల్హణపండితుఁడు.

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుబ్రాహ్మణుఁడు; శివభక్తుఁడు; సంస్కృతభాషాపారంగతుఁడు. అల్పసంఖ్యాకు లగుపూర్వచరిత్రకర్తలలో నుత్తముఁ డగునీకవి కాశ్మీరరాజులచరిత్రను రాజతరంగిణి యనుపేర రచించి నవీనచరిత్రకారులకు మార్గదర్శి యయ్యెను. ఇతఁడు సుసలభూపాలుని కుమారుఁ డగుజయసింహభూవరునికాలమున నున్నాఁడని రాజతరంగిణి * కడపటిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. గ్రంథముఖంబుననున్న « లౌకికేఽబ్దే చతుర్వింశే శకకాలస్య సాంప్రతం। సప్తత్యాభ్యధికం యాతం సహస్రం పరివత్సరాః॥ " (శాలి॥ శ॥ ౧౦౭౦) అనుశ్లోకమువలననే యీకవి క్రీ॥ శ॥ ౧౧౪౮ లో నున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మఱియు క్షేమేంద్రుని ‡ రాజావళి నీతఁడు స్మరించుటగూడ నాతనికంటెం బరుఁ డగునీతని పైకాలము స్థిరపఱుప నిదర్శన మగుచున్నది.

* సుతస్సుసలభూభర్తుస్సం ప్రత్యప్రతిమక్షమః।
నందయన్ మేదినీ మాస్తే జయసింహో మహీపతిః॥

‡ అంశోఽపి నాస్తి నిర్దోషః క్షేమేంద్రస్య నృపావళౌ।

ఈతని గ్రంథమెనిమిది తరంగములు గలది. ఇది చరిత్రజ్ఞానమున కేగాక భాషాజ్ఞానంబునకుఁగూడ ననుకూలముగా నున్నది. ఇది పేరున కుఁ గాశ్మీరరాజచరిత మేమైన నితరదేశరాజులను గవులను దెలుపుచునే యున్నది. తనకుఁబూర్వము సువ్రతుఁడు, హేలరాజు, పద్మమిహిరుఁడు క్షేమేంద్రుఁడు, నీలముని మొదలుగా ననేకులు రాజచరిత్రలు వ్రాసిన ను వానిలోఁ గొన్ని జీర్ణించిపోవుటచేతను గొన్ని నష్టంబులగుటచేతను గొన్నియనేకస్ఖాలిత్యములు గలిగియుండుటచేతను, బూర్వరాజదత్తశాస నాదుల ననుసరించి సవరించి సుబోధకంబుగా దీని రచించితి నని యితఁడు చేసినప్రతిజ్ఞంబట్టి కాలనిర్ణయాదుల నితనిగ్రంథము ప్రమాణమగునని యె ల్లవిద్వాంసు లంగీకరించియుండిరి. ఈతని పిదప జోనరాజపండితుఁడు, జయసింహుఁడు మొదలుగా జైనోల్లాబదీనరాజపర్యంతము ద్వితీయరా జతరంగిణిని, ఆతనిశిష్యుఁడు శ్రీవరపండితుఁడు, ఫతిహాశాహరాజువఱకు మూఁడవరాజతరంగిణిని, పిదపఁ బ్రాజ్యభట్టుఁడు, ఫాతిశాహి అక్బరు బల్లాలదీనునివఱకును నాల్గవరాజతరంగిణిని గ్రమముగా రచించిరి.

ఈకవి చంద్రుఁడీకావ్యంబున నొనరించిన కవికర్మస్తవమెంతయు శ్లాఘ్యముగా నున్నది. దానినిందుఁ దెలిగించి వ్రాసెదను. “ దేనిచేఁద నకును బరునకుఁగూడఁ గీర్తిశరీరము సంప్రాప్తంబగునో యట్టియమృత రసము చిలుకు సుకవిగుణంబే వంద్యంబగును. రమ్యనిర్మాణసమర్థులగు కవిబ్రహ్మలుగాక యతిక్రమించినకాలమును దృష్టిగోచరంబు గావింపనిం క నెవ్వఁడు సమర్థుఁడు గలఁడు? దేనియనుగ్రహంబు లేక యభయప్రద కనెవ్వఁడు సమర్థుఁడు గలఁడు? దేనియనుగ్రహంబు లేక యభయప్రద ముగాఁ జతురబ్ధిపరీతమహీతలంబును బోషించిన చక్రవర్తులుగూడ స్మ రణకు రాఁజాలరో యట్టికవికృత్యమునకు నమస్కరించెదను. ఓయన్నా! సత్కవికృత్యమా! నీయనుగ్రహంబు లేనికారణంబున నకలైశ్వర్యంబుల ననుభవించినవారేమైన ననేకపూర్వరాజులు పుట్టినట్లే లోకమునకుఁ దె

లియకుండఁగఁబోయిరి. నిన్నేమని నుతింతును? నీవులేనిచో జగమంత యు నంధప్రాయం బగును. దీనికనుగుణంబుగనే యీమహాకవి యనే కరాజులతోఁ గూడయశశ్శరీరంబున జీవించిలోకోపకర్తయగుచున్నాఁడు

——:o:——

శ్రీహర్షకవి.

చింతామణిమంత్రోపాసకుఁ డగునీకవి మామల్లదేవీ శ్రీహీరుల కుఁ బుత్రుఁ డనియుఁ గాన్యకుబ్జేశ్వరునివలన గౌరవింపఁబడినవాఁ డని యు నితని నైషధకావ్యాంత † శ్లోకములవలననే తెలియుచున్నది. ఈ తని నాదరించినరాజు జయచంద్రాపరనాముఁ డగుజయంతచంద్రుఁ డైనట్లు పండితశివరామశాస్త్రిగారిచే నైషధపీఠికలో వ్రాయఁబడిన ‡ రాజశేఖరసూరి కృతప్రబంధకోశాది దృష్టాంతమువలన నీక్రిందివిధ ముగా స్థిరపడుచున్నది.

“ కాన్యకుబ్జపరిపాలకుఁడయి వారణాసిలో నివసించియున్న గో విందచంద్రుఁ డనురాజునకు విజయచంద్రుఁ డనుపుత్రుఁడు గలఁడు. అతఁ డు జయంతచంద్రు డనుతనకుమారునకు రాజ్యమిచ్చి యోగమార్గంబు నఁ బరలోకమునొందెను. మేఘచంద్రుఁ డనుతనయుఁడు గలయీ జయ చంద్రుఁ డేడువందలయామడ పరిమితిగల భూభాగమును బాలించుచుం

† శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిమకుటాలంకారహీరస్సుతం ।
శ్రీహీర స్సుషువే జితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయం ॥
తాంబూలద్వయ మాసనంచ లభతే యః కాన్యకుబ్జేశ్వరా ।
ద్యస్సాక్షాత్కురుతే సమాధిషు పరం బ్రహ్మప్రమోదార్ణవం ॥ 22వ సర్గ

‡ ఇతఁడు క్రీ॥ 1348లో నివాఁడు.

డెను. ఇతని సభలో ననేకపండితులు గలరు. వారిలో శ్రీహీరుఁ డను వాఁడొకఁడు. ఇతనికి శ్రీహర్షుఁ డనుకొడుకు గలఁడు. శ్రీహీరుఁడొకనాఁడు శాస్త్రివాదమున నుదయనుఁ డనుపండితునివలన నోడి నాఁటినుండియు నాతనిపై వైరమూనియుండి తుదకుఁ బ్రాణావసానసమయమునఁ గుమారునిఁ బిలిచి «కుమారా! నీవు సుపుత్రుఁడవే యయితివేని నాశత్రువును రాజసభలో జయింపఁగలవు" అనిచెప్పి కాలధర్మము నొందెను. పిదప శ్రీహర్షుఁడు బాల్యంబుననే విదేశములకేగి సకలశాస్త్రములఁబఠించి దివ్యకవితాధోరణి గలిగి సభాజయంబు గలుగ సద్గురూపదేశంబున గంగాతీరంబునఁ జింతామణిమంత్రము నొకసంవత్సరము జపించి మంత్రసిద్ధికలవాఁడై ఖండనఖండఖాద్యాది గ్రంథములు గొన్నిరచించి కాశీపురములో నున్నజయచంద్రుని సభకేగి తనతండ్రి విరోధిని జయించి యాతనివలనను రాజువలనను మెప్పువడసెను. మఱియు రాజాజ్ఞచే నైషధకావ్యము రచించి కాశ్మీరమునకుఁబోయి యచటి పండితులకు వినిపించి యందలి సరస్వతీదేవి పీఠంబున నాకావ్యముంచి యాదేవివలన సత్కావ్యమనిపించుకొని యెట్టకేల కప్పటికాశ్మీరరాజగుమాధవదేవుని సత్కారము లందికొని మరలఁ గాశికివచ్చెను" అని యింకనేదో యొకపెద్దకథ శ్రీహర్షజయంతచంద్రులనుగూర్చి కలదు.

ఈజయంతచంద్రుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౧౭౭ లో నున్నట్లాతని యీ క్రింది * దానశాసనసంగ్రహంబే నిదర్శనమగుచున్నది. «......మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర నిజభుజోపార్జిత కాన్యకుబ్జాధిపత్య శ్రీచంద్రదేవపాదానుధ్యాత పరమభట్టారక ... శ్రీమదనపాలదేవపాదానుధ్యాత... శ్రీగోవిందచంద్రదేవపాదానుధ్యాత...శ్రీమజ్జయచంద్రో విజయీ... యథోపరి లిఖితగ్రామ స్వగిరిగహననిధానః, త్రిచత్వారింశదధికద్వాదశ

* ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ ౧౫-౧౧ ప్రాచీనలేఖమాల ౨౦

శకసంవత్సరే, ఆషాఢే మాసి శుక్లపక్షే సప్తమ్యాం తిథౌ రవిదినే (సంవత్సు ౧౨౪౩ క్రీ॥ ౧౧౮౭) అద్యేహ శ్రీమద్వారాణస్యాం గంగాయాం స్నాత్వా, ఓషధిపతిశకలశేఖరం సమభ్యర్చ్య ... భారద్వాజగోత్రాయ ఠోడరాజుత శ్రీఅణంగాయ చంద్రార్కం యావచ్ఛాసనీకృత్య ప్రదత్త ఇతి మత్వా ... సమస్తదాయదాజ్ఞా విధేయీభూయ దాస్యథఇతి ...
యానీహ దత్తాని పురా నరేంద్రై ర్దానాని ధర్మార్థయశస్కరాణి।
నిర్మాల్య వాంతప్రతిమాని తాని కోనామ సాధుః పున రాదదీత ॥"

మఱియుఁ బ్రాచీన లేఖమాలలోని ౨౨ వ లేఖలో జయచంద్ర యౌవరాజ్యదానపత్రి సంవత్ ౧౨౩౨ (అనఁగాఁ క్రీ॥ ౧౧౭౫) అని యున్నది. కాన్యకుబ్జరాజులలోఁ జివరివాఁ డగునీజయచంద్రునే క్రీ ౧౧౯౪ లో యవనులు రాజ్యమునుండి తొలఁగించిరని చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. కావున నీపైయాధారములంబట్టి క్రీ॥ ౧౧౬౮— ౧౧౯౪ నడుమఁ గాన్యకుబ్జంబు నేలిన జయచంద్రభూపాలునకు మనక వి సమకాలికుఁ డై యుండు ననిధ్రువమగుచున్నది. కావుననే యీశ్రీహర్షుఁడు తనప్రభువుతండ్రి యగువిజయచంద్రుని ప్రశస్తిని వర్ణించుచు విజయప్రశస్తి యనుగ్రంథము రచించినట్లు నైషధపంచమసర్గసమాప్తిశ్లోకమువలనఁ గనుపడుచున్నది. ఈతని యీకాలనిర్ణయంబునుగూర్చి ‡డాక్టరుబహాలరు సమ్మతించినట్లుకూడఁ గనుపడుచున్నది. దీనిపై నితఁడింతకంటెఁ బూర్వుఁ డనికొందఱు వాదోపవాదములు జరిగించినట్లు తెలియుచున్నదిగాని దుర్బలంబు లగు వాని నెల్ల ఖండించిన పండితశివరామశాస్త్రిగారిమతమే యాధునికసిద్ధాంతమయినట్లుండుటచే గ్రంథవిస్తరభీతివలన నావాదముల నిందు వ్రాయఁబూనలేదు. ఇదియుంగాక, వామనుఁడు

‡ చూ॥ 'రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీవారి ప్రబోధనగ్రంథము PP ౨౭౯—౨౮౭

మొదలుగా మమ్మటభట్టువఱకును గల ప్రసిద్ధాలంకారికులలో నొకఁడైన నీతని పద్యమొకఁడైన నుదాహరింపకపోవుటయే యాతఁడితనికంటెఁ బ్రాచీనుఁడు కాఁడనుటకు గొప్పనిదర్శనముగాఁ గలదు.

ఇతఁడు గాడదేశీయబ్రాహ్మణుఁడు కావుననే గాడకులప్రశస్తి కావ్యము రచించెననికొందఱియభిప్రాయము. నిరుపమాన విద్వత్కవి సార్వభౌముఁడగునీమహాకవి, స్థైర్యవిచారప్రకరణము, శ్రీవిజయప్రశస్తి, ఛందఃప్రశస్తి, గౌడోర్వీశకులప్రశస్తి, ఖండనఖండఖాద్యము, అర్ణవవర్ణనము, శివశక్తిసిద్ధి, నవసాహసాంకచరితచంపువు, ననుమహాకావ్యములను రచించినట్లీతనినైషధీయచరిత ప్రతిసర్గాంతశ్లోకములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాని, యివియన్నియు లోకమున నంతప్రసిద్ధిగాంచినవిగా లేవు. ఈతని కృతులలో నెల్లనుత్తమమై విద్వదౌషధమని పేరుగాంచినది నైషధీయచరితము. ఇది యిరువదిరెండుసర్గల మహాకావ్యము. ఇందు మహాభారతప్రసిద్ధమై జగమెల్ల నెఱిఁగిన నలదమయంతులచరిత్ర వర్ణింపఁబడినది. దీనిని శ్రీనాథుఁ డనునాంధ్రకవి శృంగారనైషధమను పేర మిక్కిలి చక్కఁగా నాంధ్రీకరించెను. దీనిశైలి కఠినమైనదేయైనను సరసభావగర్భితమై విచిత్రవర్ణనకల్పనలచే పండితులహృదయంబు నలంకరించుచున్నది. ఇందుఁ బరస్పరసౌందర్యాదిగుణముల వినిన నలదమయంతులకు రాజహంస యధికానురాగంబు గలిగించుట, నలానురక్తయగుదమయంతీ విరహము, దమయంతీస్వయంవరప్రకటనము, ఇంద్రాదులతో నారదుని సంభాషణము, దిక్పాలురు నలునిఁ బ్రార్థించుట, యతఁడు వారిదౌత్యము నంగీకరించుట, దమయంతీ సర్వాంగవర్ణనము, నలుని దౌత్యము, దమయంతి యాతనిఁ దనమనోరంజకునిఁగా నెఱుంగుట, దమయంతీస్వయంవరము, వాగ్దేవి స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజులను వర్ణించి చూపుట, నలరూపధారు లగునింద్రాదుల నెఱింగించుట, దమయంతి న

లుని వరించుట, పౌరస్త్రీలు నలుని వర్ణించుట, నలదమయంతుల వివాహము, వారి నైషయికసుఖవర్ణనము, నలుని రాజ్యపద్ధతి, యాతని కర్మతత్త్వము, దశావతారవర్ణనము, రామనామమాహాత్మ్యము, దంపతులసౌఖ్యము, ననుభాగంబులు ప్రధానముగా వర్ణింపఁబడినవి.

శృంగారము ప్రధానరసముగాఁ గలయీకావ్యంబున సందర్భానుసారంబుగ నందందెల్లరసములు ప్రదర్శింపఁబడినవి. మఱియు ౧౭వ సర్గలో నైయాయిక మీమాంసక పౌరాణిక స్మృతిప్రామాణికాది సర్వమతఖండనం బొనరించి తన సర్వవేదశాస్త్రమతవిద్యాప్రావీణ్యముం బ్రకటించెను. కావ్యరచననుబట్టి యితఁడు సకలశాస్త్రములను జదివినవాఁడని తోఁచుచున్నది గాని పదియవసర్గచివరిశ్లోకమునుబట్టి తర్కశాస్త్రమున నధికశ్రమచేసినవాఁడని కనుపడుచున్నది. అయిన నీతఁడు రామభక్తుఁడైన యద్వైతమతస్థుఁ డనియిరువదియొకటవసర్గమే తెల్పుచున్నది కలినాశనం బగునీకావ్యమునుండి శృంగారరసంబునకు రెండుపద్యములు దాహరించెదను.

§ "అధరం కిల బింబనామకం ఫల మస్మాదితి భవ్యమన్వయం।
లభతేఽధరబింబ మిత్యదః పద మాస్యా రదనచ్ఛదం దధత్॥"

† "శిరీషకోశాదపి కోమలాయా వేధావిధాయాం గమ శేషమస్యాః।
ప్రాప్తప్రకర్షస్సుకుమారసర్గే సమాపయద్వాచి మృదుత్వముగ్రాం॥"

---

§ దమయంతి క్రిందిపెదవినిబట్టి యధరబింబము (దొండపండువంటి పెదవి) అనుపదము, బింబఫలమీపెదవికంటెఁ దక్కువదిగావున నిది యధరబింబమయినదను మంచియన్వయమును బొందుచున్నది. అనఁగా నామెపెదవి దొండపండును మించియున్నదని భావము.

† బ్రహ్మ దిరిసెనపువ్వుమొగ్గకంటె మిక్కిలి మృదువయిన దమయంతి సర్వావయవములను జేసి సుకుమారసృష్టియందు ఘనతనుజెంది, వాక్కునందు మృదుత్వముద్రను రచించి సమాప్తిచేసెనఁట. వాణిమిగుల మృదువైనదని తాత్పర్యము.

వేదాంతాచార్య శ్రీవేంకటనాథకవి.

ఇతఁడు ద్రవిడదేశస్థుఁడగు శ్రీవైష్ణవుఁడు. ఈకవి ౧౩ వ శతాబ్దముత్తరభాగంబున నున్నవాఁడని జయపురవాసు లగు ద్రవిడనరసింహాచార్యులు తమకుఁ దెలిపినట్లుగా దుర్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు గ్రంథాంతగద్యమునుబట్టి కవితార్కికసింహుఁడు, సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడు ననియితనికి బిరుదనామములున్నట్లు కనుపడుచున్నది.

ఇతఁడు, అధికారసంగ్రహము, తత్త్వముక్తాకలాపము, న్యాయసిద్ధాంజనము, పాదుకాసహస్రము, రహస్యత్రయసారము, సుభాషితనీవి, సంకల్పసూర్యోదయము, యాదవాభ్యుదయము, నను పెక్కు గ్రంథముల రచించిన విద్వత్కవి. వీనిలోఁ జిన్నదైనను సుభాషితనీవి భర్తృహరినీతిశతకమును బోలి రమ్యముగా నున్నది. ఇందుండి యొకటిరెండుపద్యము లుదాహరించెదను.

" దృష్టసారంగయూథోఽపి దంష్ట్రానఖరవానపి ;
భూభృత్కటకసంస్థోఽపి సారమేయో నసింహతి ॥ "

" అపి సంతాపశమనా శ్శ్లాఘ్యా స్సురభిశీతలాః ।
భుజంగసంగాజ్జాయంతే భీషణా శ్చందనద్రుమాః ॥ "

సంకల్పసూర్యోదయము కృష్ణమిశ్రుని ప్రబోధచంద్రోదయమువలె అద్వైతమతమును బోధించునట్లుగా విశిష్టాద్వైతమతమును దెల్పుచున్నది.

—:o:—

విద్యానాథకవి.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; కాకతీయరాజగు ప్రతాపరుద్రదేవున కంకితముగాఁ బ్రతాపరుద్రయశోభూషణం బను పేర నలంకారశాస్త్ర

గ్రంథమును రచించిన సాహితీచక్రవర్తి. రుద్రమదేవీగణపతిరాజులకుడౌహిత్రుఁడైనయీప్రతాపరుద్రుఁడోరుగల్లురాజధానిగా నాంధ్రదేశమును క్రీ॥ శ॥ ౧౨౯౬—౧౩౨౩ వఱకును రాజ్యముచేసినట్లు దేశచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. కావున నాతనియాస్థానములోనివాఁడగుటనీకవికాలముగూడ జగద్విదితమేనై యున్నది. ఈకవి నిజచరితమేమియుఁ దెలియదుగాని యితఁడీగ్రంథము వ్రాసి రాజును జూడవచ్చునప్పటి కతఁడు ఢిల్లీశ్వరునిచేఁ జెఱఁగొనఁబడెననియుఁ బిదప నాకస్మికమున నతనినిజూడసంభవించినపు డేవోమాటలసందర్భంబున నతఁడే తనరాజనియెఱుఁగక ప్రతిపద్యమందు నతనినే తగులవేసితననియనినట్లును బిదప రాజువిముక్తుఁడైవచ్చి యీకవిని గౌరవించినట్లును నొక కింవదంతి గలదు.

ఇతనిగ్రంథమునకుఁ బ్రతాపరుద్రీయ మనునామాంతరము గలదు ఇందుఁ గావ్యనాటక రసాలంకార లక్షణంబులు సోదాహరణముగా విశదీకరింపఁబడినవి. ఇందుఁ గవి, దండి భామహోద్భట రుద్రభట్ట భోజ మమ్మటాది ప్రాచీనాలంకారికుల సబహుమానముగాఁ బేర్కొనెను. అర్వాచీనాలంకారగ్రంథములలో నిదియే యిపుడు లోకమున మిక్కిలి యుపయోగకరముగా నున్నదనుటకంటె దీనివిశేషము వేఱుఁగా దెలుపనక్కఱలేదు.

—:o:—

విశ్వనాథకవిరాజు.

ప్రాగ్వంగదేశీయుఁడును, చంద్రశేఖరమహాకవికిఁ బుత్రుఁడు నగునీబ్రాహ్మణుఁడు క్రీ॥ ౧౪ వ శతాబ్దములో నున్నవాఁడని * చాల మంది యాశయము. ౧౨ వ శతాబ్దములోనివాఁడైనజయదేవుని గీత

* చూ॥ బొంబాయి గీతగోవిందపీఠిక.

గోవిందములోని "ఉన్మీలన్మధుగంధలుబ్ధ" ఇత్యాదిపద్యము సాహిత్య దర్పణము ౧౦ వ పరిచ్ఛేదములో నుదాహరింపఁబడుటచే నంతకుఁ బరుఁ డుకాఁదగిన యీతని కాలము పైయభిప్రాయంబునకే తగియుండు నని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు సాహిత్యదర్పణ మనుగొప్ప యలంకారగ్రంథ మును రచించెను. ఇందుదాహరింపఁబడిన శ్లోకములనుబట్టి, యితఁడు రాఘవవిలాసము, చంద్రకలానాటిక మొదలుగాఁ గొన్నిగ్రంథములు రచించినట్లు కనుపడుచున్నది గాని వాని ప్రచార మెంతను గానరాదు. ఇతఁ డీగ్రంథమునఁ గాళిదాసాది పూర్వమహాకవుల శ్లోకంబుల నానాసందర్భంబుల నుదాహరించుచుఁ దనపద్యంబులనుగూడఁ బెక్కుచోట్ల నుపయోగించెను. సర్వాలంకారికగ్రంథములలో నుత్తమప్రమాణం బగునీతని కావ్యము సాహిత్యజిజ్ఞాసువుల కత్యంతోపయోగకరముగా నున్నది. ఈతని కవిత్వము పేశలమై మనోహరముగా నుండును. కవి, తనరాఘవవిలాసమునుండి కరుణరసమున కుదాహరించిన యీపద్యము చూడుఁడు.

† "విపినే క్వ జటానిబంధనం తవ చేదం క్వ మనోహరం వపుః ।
అనయో ర్ఘటనావిధేస్స్ఫుటం నను ఖడ్గేన శిరీషకర్తనం ॥"

చంద్రకలానాటికలోని యీక్రింది స్త్రీవర్ణన మెంత మనోహరముగా నున్నది?

‡ "తారుణ్యస్య విలాస స్సమధికలావణ్యసంపదో హాసః ।
ధరణితలస్యాభరణం యువజనమనసో వశీకరణం ॥"

---

† రామా! నీమనోహరమైన దేహ మెక్కడ? అడవిలో జటలు ధరించియుండుట యెక్కడ? దైవమీరెంటినిఁ గూర్చుట కత్తితో శిరీషపుష్పమును గోయుటయే.

‡ ఈకాంత, యౌవనముయొక్క విలాసము, లావణ్యముయొక్క హాసము భూమికాభరణము, యువజనుల చిత్తవశీకరణముగా నున్నది.

—:0:—

నారాయణకవి

ఈతని నివాసాదులంగూర్చి సరియయిన ప్రమాణము లేవియుఁ గానరావు గాని, పి. పేటర్సనుపండితుఁడు * వ్రాసినదానినిబట్టి యితఁడు, జయార్జునదేవుఁడు నేపాలదేశమును బాలించుకాలమున నేపాలశకము ౪౪౩ లో ననఁగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౧౩౨౩ లో హితోపదేశము రచించినట్లు కనుపడుచున్నది. మఱియు మేగ్డోనలుపండితుఁడు హితోపదేశము ౧౪ వ శతకము మొదలఁ బుట్టియుండు ననియు, ఇంపీరియల్ గేజటీరు వారు ౧౦—౧౪ నడుమఁ బుట్టియుండు ననియుఁ దలంచిరిగాని యించు మేగ్డోనలుపండితుని యభిప్రాయంబుగూడఁ బై పేటర్సనునాశయంబునకుఁ గొంచె మెచ్చుతక్కువగా సరిపోవుటచే హితోపదేశము క్రీ॥ ౧౪ వ శతాబ్దంబు పరభాగంబునఁ బుట్టియుండు నని విశ్వసింతము. దీనిచివర నున్న "శ్రీమాన్ధవళచన్ద్రోఽసౌ జీయాన్మాండలికో రిపూన్। యేనాయం సంగ్రహో యత్నా ల్లేఖయిత్వా ప్రచారితః॥" అను శ్లోకంబునుబట్టి ధవళచంద్రరాజీ కావ్యమును వ్రాయించి లోకంబునఁ బ్రకటింపఁ జేసినట్లు కనుపడుచున్నది గాని యీతఁ డెప్పు డేదేశమును బాలించెనో తెలియదు.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు. అద్వైతమతస్థుఁడు. "కథాచ్ఛలేన బాలానాం నీతి స్తదిహ కథ్యతే। మిత్రలాభ స్సుహృద్భేదో విగ్రహ స్సంధి రేవచ। పంచతన్త్రా త్తథాన్యస్మా ద్గ్రంథాదాకృష్య లిఖ్యతే॥" అను శ్లోకములవలన నితఁడు విష్ణుశర్మ పంచతంత్రమునే యాధారముగాఁ

---

* బొంబాయిప్రతి హితోపదేశపీఠిక.

జేసికొని సందర్భానుసారంబుగ నితరుల శ్లోకంబుల నందంను సమహూర్చుచు బాలురకుంగూడ సుబోధకం బగునట్లుగా చక్కని శైలిని నాలుగుప్రకరణంబులతో నీతికథాసంగ్రహ మగు హితోపదేశమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

సంస్కృతాక్షరములు నేర్చినవారెల్ల నెఱింగిన దీనింగూర్చి యితరం బేమియు వ్రాయనక్కఱలేదు. గ్రంథాది నితఁడు వ్రాసిన రెండు పద్యముల నిం దుదాహరించెదను.

" అజరా మరవ త్ప్రాజ్ఞో విద్యా మర్థంచ సాధయేత్ ।
గృహీతఇవ కేశేషు మృత్యునా ధర్మమాచరేత్ ॥ "
" విద్యా దదాతి వినయం వినయా ద్యాతి పాత్రతాం ।
పాత్రత్వా ద్ధనమాప్నోతి ధనా ద్ధర్మం తత స్సుఖం ॥ "

—:0:—

జయదేవుఁడు.

ఇతఁడు వంగదేశీయుఁ డగుబ్రాహ్మణుఁడు; కౌండిన్యగోత్రుఁడు సుమిత్రా మహాదేవులకుఁ బుత్రుఁడు. ఈతనికాలము సరిగాఁ దెలియదు గాని వామనుఁడు మొదలుగా విశ్వనాథకవిరాజువఱకును గలయాలంకారికులలో నొకఁడును నీతని శ్లోకము లుదాహరింపకపోవుటచూడఁగా ౧౪ వ శతాబ్దములోని విశ్వనాథకవిరాజుకంటె నితఁడు పూర్వుఁడై ౧౩ వ శతకము మొదట నుండియుండు ననికొందఱూహించిరి.

ఇతఁడు మిక్కిలి కవిత్వప్రియుఁడయి నట్లీతని శ్లోకమే చెప్పుచున్నది.

‡ నబ్రహ్మవిద్యా నచ రాజ్యలక్ష్మీ స్తథాయథేయం కవితా కవీనాం ।
లోకోత్తరే పుంసి నివేశ్యమానా పుత్రీవ హర్షం హృదయే కరోతి ॥

ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవనాటకము, చంద్రాలోకము, రతిమంజరి యను గ్రంథములు రచించెను. వాల్మీకిరామాయణకథాశ్రయం బగునీతనినాటకమన్నివిధముల మురారి యనర్ఘరాఘవమును బోలియుండుటచే నీతనికిఁ బిల్లమురారి యనియాంధ్రదేశమున నొకవాడుక గలదు. ఈనాటకకవిత్వము యుక్తియుక్తసంభాషణంబున సభారంజకంబుగా నుండును నాల్గవయంకములోని యీక్రిందిపాత్రల యెత్తిపొడుపుమాటల లెంతవిన సొంపుగా నున్నవో చూడుఁడు.

జామదగ్న్యుఁడు—రామా! యెవనికౌఁగిటిలోఁ జిక్కుకొనిన కుమారస్వామి తనతలలకుఁ దగినట్లు భుజములను నిర్మించినాఁడుకాఁడ ని కోపముతో శివునిచేతిలోనున్న బ్రహ్మశిరస్సును జూచెనో యాపరశురాము నెఱుఁగవా?

రాముఁడు—ఓబ్రాహ్మణా! మీతో మాకు యుద్ధవార్తయైనను సంఘటింపదు. మీరుబలవంతులు మేము బలహీనులము.

లక్ష్మ—సత్యమే. రాజుల కొకటే గుణము (అంపత్రాడు) గలిగినశరాసనము బలము. బ్రాహ్మణులకో తొమ్మిదిగుణములు (పోఁగులు) గలిగిన యజ్ఞోపవీతము బలము.

జామ—ఓరీ! ఇది మీతప్పుగాదు క్షత్త్రియవంశమున దయతలఁచుట నా పొరపాటు తప్పు.

రామ—క్షీరకంఠుఁడు వానితో నేమి?

జామ—వీఁడు క్షీరకంఠుఁడు గాఁడు. విషకంఠుఁడు.

లక్ష్మ—విషకంఠశిష్యా!

జామ—ఓరీ దుర్మార్గా! అక్షరసామ్యంబున నాకు నీవు గురువవగుదువా? భూమిని రాజరక్తధారచే నీరేణుకను జేసిన నాకుతారమె యుఁగవు.

లక్ష్మ—ఔను నీగొడ్డలి భూమిని నీరేణుకను (పరశురామునితల్లి రేణుక) జేసెనుగాదా?

జామ—మాతల్లిగొడవ యెత్తెనే

శతానందుఁడు—మునీ! శమము మఱచితివా?

జామ—ఓరీ! నీకు శమగుణము నింద్రుఁడు నేర్పెనా? గౌతముఁడు నేర్పెనా? అని యిష్వాధంబుగాఁ బాత్రసంభాషణంబు రుచికరముగానుండును,

రాముని విప్రలంభావస్థను దెల్పునొక్క పద్య ముదాహరించెదను.

" సౌమిత్రే! నను సేవ్యతాం తరుతలం చండాంశు రుజ్జృంభతే।
చండాంశో ర్నిశి కా కథా రఘుపతే చంద్రోఽయ మున్మీలతి।
వత్సైత ద్విదితం కథంను భవతా ధత్తే కురంగం యతః।
క్వాసి ప్రేయసి హా కురంగనయనే చంద్రాననే జానకి! ॥ "

సర్వాలంకారములకు లక్ష్యలక్షణరూపంబులగు సులభశ్లోకములతో నున్న యీతని చంద్రాలోక మలంకారశాస్త్ర మభ్యసించువారికి మహోపకారకముగా నున్నది. ఇందలి శ్లోకంబులనే గ్రహించి వివరించి శ్రీమదప్పయదీక్షితులు కువలయానందమును రచించిరి.

ప్రతీపాలంకారోదాహరణము.

" ప్రతీప ముపమాన స్యోపమేయత్వ ప్రకల్పనం।
త్వల్లోచనసమం పద్మం త్వద్వక్త్రసదృశో విధుః ॥ "

మూఁడవది యగురతిమంజరి కేవలము శృంగారకావ్యము. ఇందు నాయికానాయకలక్షణాదులు వర్ణింపఁబడినవి.

—:o:—

రామచంద్రకవి.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అయోధ్యాపురవాసి. ఈతని తండ్రి లక్ష్మణభట్టు. ఈకవి శృంగారవైరాగ్యంబులకు సమానార్థకంబుగా ౧౨౫ శ్లోకములతో రసికరంజన మనుద్వ్యర్థికావ్యము రచించి స్వయముగా వ్యాఖ్యానము రచించెను. ఈగ్రంథంబున వ్రాసిన ప్రతిజ్ఞావాక్యంబుననే యీయంశము స్పష్టమగుచున్నది.

" ఏకశ్లోకకృతౌ పురస్స్ఫురితయా సత్తత్త్వగోష్ఠ్యా సమం।
సాధూనాం సదసి స్ఫుటాం విటకథాం కోవాచ్యవ్యాఖ్యానయేత్
ఇత్యాకర్ణ్య జనశ్రుతిం వితనుతే శ్రీరామచంద్రః కవిః।
శ్లోకానాం సహపంచవింశతిశతం శృంగారవైరాగ్యయోః॥ "

కావ్యాంతమునన్నున్న " శృంగారవైరాగ్యశతం సపంచ। వింశత్యయోధ్యానగరే వ్యధత్త। అబ్దే పియద్వారణబాణచంద్రే। శ్రీరామచంద్రోఽనుచ తస్య టీకాం॥ " అను పద్యంబుననే ౧౫౮౦ విక్రమార్కశకమనఁగాఁ క్రీ॥ శ॥ ౧౫౨౪ లో నితఁడీకావ్యమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

ఇది శ్లేషకావ్యమైనను సుగమంబై మృదులసరసంబై యలరారుచున్నది. ఇందుండి యొకపద్య ముదాహరించెదను.

" విద్యాధనాభిజన కామమదేషు పుంసా।
దుర్వారపష చరమ స్తదహం బ్రవీమి।
రామాత్మకం జగదిదం హృది భావయంతః।
కిందర్ప మేక మవలంబితు ముత్సహేరన్॥ "

ఈకావ్యము శృంగారవిషయంబునఁ గొన్నిచోట్ల నీతిబాహ్యముగా నున్నను భక్తివిషయంబున ననుకూలముగానే యున్నది.

కవికర్ణపూరకవి.

ఈకవి స్మార్తబ్రాహ్మణుఁడు. ఈతని కావ్యాద్యంతపద్యములంబట్టి యితఁడు శా॥ శ॥ ౧౪౬౪ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించినట్లును, కపిలేశ్వరదేవునకుఁ బౌత్రుండును, బురుషోత్తమదేవునకుఁ బుత్రుండును నీలగిరిప్రభువును నగుగజపతిప్రతాపరుద్రదేవుని యానతిచే శా॥శ॥ ౧౫౦౧ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించినట్లును గనుపడుటచే నితఁడు క్రీ॥ ౧౫౨౦—౧౫౮౦ నడుమ జీవించియున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఈతని యీరెండుకావ్యములుగూడ గౌరాంగుఁడు లేక చైతన్యుఁడనుపేర శా॥ శ॥ ౧౪౦౭ లో భూమిపై నవతరించిన భగవంతునిచరితము నతని ధర్మాచరణమును, సదుపదేశమును దెల్పుచు ముముక్షువులకు మార్గదర్శకములుగా మృదుమధురశైలి నలరారుచున్నవి. వీనిలో రెండవది యగుపదియంకముల నాటకము (ప్రకరణము). సర్వవిధములఁ బ్రబోధచంద్రోదయమును బోలియున్నదనుటకంటె దానియుత్తమత్వమును వేఱుగా వ్రాయనక్కఱలేదు. శైలిదెలుపుట కిందుండి యొకటిరెండుదాహరించెదను.

విరాగము:— "నశౌచం నో సత్యం నచ శమదమా నాపి నియమో।
న శాంతి ర్నక్షాంతి ర్నివశివ చ మైత్రీ నచ దయా।
అహో మే నిర్వ్యాజప్రణయిసుహృదో౽మీకలిజనైః
కిమున్మూలీభూతా విదధతి కిమజ్ఞాతవసతిం॥"

"వృష్టేకర్మణి కేవలం కృతధియ స్స్నైత్రైక చిహ్నద్విజా।
స్సంజ్ఞామాత్రవిశేషితా భుజభుజో వైశ్యాస్తు బౌద్ధాఇవ।
శూద్రాః పండితమానినో గురుతయా ధర్మోపదేశోత్సుకాః।
వర్ణానాం గతి రీదృగేవ కలినా హా హంత సంపాదితా॥"

అద్వైతము—“ ధర్మార్థకామేషు పరైవ కుత్రాప్య-
లిప్సా న మోక్షస్య చ కర్హిచిన్నః ।
ఏభిస్సమస్తైస్తవ దేవలోకైః
శ్లోకాంతరేఽప్యస్తు సదైవ వాసః ॥ ”

—:0:—

రుద్రకవి.

న్యాయవాచస్పతిబిరుదాంకితుఁ డగునీతఁడు స్మార్తుఁడు; జయపురనివాసుఁడు; విద్యావిలాససుధీమణికిఁ బుత్రుఁడు; జయపుర (బొంబాయిరాజధానిలోనిది) రాజ్యరమానాథుఁ డగుమానసింహమహీపాలునికుమారుఁ డగుభావసింహమహీపతి యాశ్రితుఁడు.

* ఈపైయంశము లీతని కావ్యమువలననే తెలియుచున్నవి.

ఈభావసింహమహారాజిప్పటిజయపురమహారాజునకుఁ బదునాలవపూర్వపురుషుఁ డనియు నితనితండ్రి యగుమానసింహరాజు ఢిల్లీపాదుషా యగునక్బరుచక్రవర్తికి సమకాలికుఁ డనియుఁ బ్రస్తుతజయపురరాజాస్థానపండితు లగుదుర్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.

కావున నీకవి క్రీ॥ ౧౫౭౦—౧౬౨౦ నడుమ నున్నవాఁడనుట నిర్వివాదము.

ఇతఁడు తనపోషకునిపేరనే భావవిలాసంబన నన్యాపదేశముగా నీతిదాయకముగా నొకచిన్నపద్యకావ్యమును రచించెను. ఇంక నీతని

---

* అన్యాపదేశవినివేశవిదగ్ధబుద్ధి । శ్రీభావసింహనరసింహనియోగయోగాత్ ॥ విద్యావిలాసపుత్రస్య న్యాయవాచస్పతేరియం ॥ సద్గుణానాం సముద్రేణ రుద్రేణ గ్రథితా గుణైః । కంఠస్థా శ్లోకమాలేయం కేషాం న కురుతే శ్రియం ॥

గ్రంథములు గలవని తెలియుచున్నదిగాని యవినాకు లభింపలేదు. ఈతని కవిత్వశైలి మిక్కిలిసరసముగా నుండును. ఇందుండి రెండుదాహరించెదను

" సంపాదితా స్సపది దర్దురదీర్ఘనాదా।
యత్కోకిలాకలరుతాని నిరాకృతాని।
నిష్పీత మంబు లవణం నతు దేవనద్యాః।
పర్జన్య! తేన భవతా నకృతో వివేకః॥ "

" ఆరోపిత శ్శిరసి య స్స్వయమీశ్వరేణ।
సిక్త స్సదైవ సురశైవలినీజలేన।
నత్యాజతాం తదపి ముంచతి సోఽయమిందు।
రేత ద్వ్యనక్తి దురతిక్రమమేవ దైవం॥ "

——:o:——

అప్పయదీక్షితులు.

ఈశ్వరుఁడు కలియుగములో మొదట శంకరాచార్యావతారమెత్తి మరల నప్పయదీక్షితులై పుట్టెనని శ్రుతవేత్తలయభిప్రాయము. ఈ మహాత్ముని చరిత మొకరిద్దఱు సంస్కృతాంధ్రములలో వ్రాసియుండుటచేఁ గవిప్రశంసాపరముగా నిందు సంగ్రహించి వ్రాయుచున్నాను.

కాంచీమండలములోని " అడెపోల " మనుగ్రామమీతనినివాసము ఇతఁడు భారద్వాజగోత్రుఁడు; ఈతని పితామహుఁడు ఆచార్యసర్వతోముఖమహావ్రతయాజి; తండ్రి విశ్వజిద్యాజిరంగరాజమఖి. ఈవిషయమీతని మధ్వతంత్రముఖమర్దనము చివరి § శ్లోకములవలనఁ దెలియుచున్నది.

§ విద్వద్గురో ర్విహితవిశ్వజిదధ్వరస్య। శ్రీసర్వతోముఖమహావ్రతయాజిసూనోః। శ్రీరంగరాజమఖిన శ్శ్రితచంద్రమౌళే। ర స్త్య ప్పదీక్షిత ఇతి ప్రథిత స్త

ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములకే వేదము సాంతముగాఁ జదివి పిదప నెల్లశాస్త్రములయందుఁ గృతపరిశ్రముఁడై యద్వైతశాస్త్రనిధియై తత్కాలమందలి వైష్ణవుల యౌద్ధత్యంబు సహింపక వీరశైవమతస్థాపకుఁడై శివభక్తుఁడై శైవమతపరముగా ననేకగ్రంథంబు లొనరించి యనేకవైష్ణవుల ధిక్కరించి యనేకదేశంబులఁదిరిగి యనేకరాజులసభల సఫూ౯నంబువడసి కావేరీనదీతీరంబున ననేకక్రతువులు సలిపి వె౯త్తయై ముముక్షువై కాశికిఁబోవుచుఁ దనభక్తుల నిర్బంధంబునఁ జిదంబరములోఁ గొంతకాలముండి యందే డెబ్బదిసంవత్సరముల వయస్సున శరీరము పరిత్యజించె ననియీతని జీవనచరితసంగ్రహము తెలియుచున్నది.

ఈమహాకవి క్రీ॥ ౧౫౮౬—౧౬౧౪ నడుమఁ జంద్రగిరి రాజధానిగాఁ గర్ణాటదేశము నేలినవాఁడును, కృష్ణదేవరాయల కుటుంబములోనివాఁడును నగు ‡ వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నున్నట్లీతనికువలయానందాంతిమశ్లోకంబునఁ దెలియుటచేతను నతనిగురు వగుతిరుమల తాతాచార్యుని శాస్త్రవాదంబున నోడించి యాతనివలన సన్మానంబు నొందినవాఁ డనిలోకప్రసిద్ధముగా నుండుటచేతను, ఇతని సోదరునిపౌత్రుఁ డగునీలకంఠదీక్షితులు క్రీ॥ ౧౬౩౬ లో నీలకంఠచంపువు రచించినట్లా † కావ్యాద్యపద్యంబుననే తెలియుచుండుటచేతను, క్రీ॥ ౧౫౫౦—

సూజః ॥ సోఽయం మితపదమకరో స్మృహితార్థం మధ్వతంత్రముఖభంగం । శ్రీవైపురామరాతే శ్రీకామాక్షీసమేతస్య ॥ శ్రీమద్భారద్వాజకులజలధి కౌస్తుభ శ్రీమదద్వైతాచార్య విశ్వజిద్యాజి శ్రీరంగరాజాధ్వరి వరసూనో రప్పయదీక్షితస్య కృతిస్సమాప్తా ॥

‡ అముం కువలయానంద మకరో దప్పదీక్షితః ।
నియోగా ద్వేంకటపతే ర్నిరుపాధికృపానిధేః ॥

† అష్టత్రింశదుపస్కృత సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రేషు (౪౭౩౮) కలివర్షేషు గతేషు గ్రథితఃఖిల నీలకంఠవిజయో౽యం.

౧౬-౧౭ నడుమ జీవించియున్నవాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఈతనిసాము ర్థ్యమాహాత్మ్యములనుగూర్చి యనేకకథలు లోకములోఁ గలవుగాని వా నితత్త్వమును లోకమేయెఱుంగునని యించుక వ్రాయఁబూనలేదు. ఎట్లయి న నీతఁడు వైష్ణవమతస్థులతోఁ బెద్దవిరోధము పెట్టుకొని పెక్కు సార్లు వారిని జయించినవాఁ డనుట స్పష్టము.

ఇతఁడు, శివకర్ణామృతము, శివతత్త్వవివేకము, శివాదిత్యమణిదీ పిక, శైవాద్వైతనిర్ణయము, శివార్చనచంద్రిక, వీరశైవము, ఆత్మార్పణ స్తుతి, ఉపక్రమపరాక్రమము, చతుర్మతసారసంగ్రహము, చంద్రకలాస్తుతి నామసంగ్రహమాల, బ్రహ్మతర్కస్తవము, భక్తిశతకము, వరదరాజస్త వము, వాదనక్షత్రమాలిక, రత్నత్రయపరీక్ష, విధిరసాయనసుఖోపజీవిని, వృత్తివార్తికము, భారతతాత్పర్యసంగ్రహము, రామాయణసారస్తవము, హరివంశసారచరితము, శబ్దప్రకాశము, మధ్వతంత్రముఖమర్దనము, కువ లయానందము, దశకుమారచరితసంక్షేపము, శారీరకన్యాయరక్షామణి, సిద్ధాంతలేశసంగ్రహము, రసికజనరంజని, (కువలయానందటీక), చిత్ర మీమాంస, వైరాగ్యశతకము మొదలుగా నూఱుగ్రంథములు రచించిన ట్లు తెలియుచున్నది. ఇందుఁ గొన్నియముద్రితములై యున్నవి. మఱి కొన్ని నామమాత్రావశిష్టంబులై యున్నవి. అలంకారగ్రంథము లగుకు వలయానంద, చిత్రమీమాంసలుమాత్రము లోకప్రఖ్యాతిం గాంచియున్న వి. « నగృహీతం శ్రుతిహృదయం నచ నగృహీతం పరిప్లవం హృదయం। ఇచ్ఛామిచ ధామ పరం గచ్ఛామితు విశ్వనాథపురీం ॥ " అనుశ్లోకమును బట్టి యీతఁడు కాశికిఁబోవఁదలఁచినకాలమున వైరాగ్యశతకము నిర్మిం చినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇది వేదాంతసారంబై యెల్లవిధముల భర్తృ హరి వైరాగ్యశతకమును స్మరింపఁజేయుచున్నది. ఇతఁడు వెంకటపతిరా

యలయానతిచే జయదేవకవి చంద్రాలోకములోని శ్లోకములనే తఱ
చుగా గ్రహించి వివరించి సర్వాలంకారలక్ష్యలక్షణంబులతోఁ గువలయా
నందము రచించి దానికి స్వయముగా రసికజనరంజని యనువ్యాఖ్య ర
చించినట్లు తెలియుచున్నది. కాని యావ్యాఖ్య యిపుడెందును గానరా
దు. రామచంద్రసూరిపుత్రుఁ డగువైద్యనాథపండితుని యలంకారచంద్రి
కతోఁగూడిన యీకువలయానందము సార్థకముగా నలంకారంబులకు
సత్ప్రమాణముగా లోకోపకారము గావించుచున్నది. మొదటఁ బద్యకా
వ్యములుగా రచించిన మధ్వతంత్రముఖమర్దన శివకర్ణామృతములకు స్వ
యముగా నితఁడే వ్యాఖ్యానములు రచించెను. ఏకారణంబుననో సమా
ప్తముగాని యలంకారగ్రంథ మగునీతని చిత్రమీమాంసపై నితనికి వార్ధ
కదశలో సమకాలికుఁ డగుపండితరాజ జగన్నాథకవి ఖండనము చేసెను
ఈచిత్రమీమాంస నప్పయదీక్షితులు వ్రాయుచున్నకాలములోనే పండిత
రాయఁడు దీనిపై ఖండనము ప్రారంభించెననియు నందుచే దీనిసమాప్తి
గావింపకయే దీక్షితులు విడిచినట్లును లోకప్రవాదము గలదు. కువలయా
నందము రూపకప్రకరణములోనున్న «చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యం"
అనువాక్యమునుబట్టి కువలయానందముకంటె దీనినే పూర్వము రచించి
నట్లు కనుపడుచున్నది. అందుచేఁ బైలోకప్రవాదము సత్యమేనైయుండ
వలెననియు, లేదా! దానిపరభాగము పండితరాయలకు సంభవింపకుండ
వలెననియుఁ, గాదా? దీనిచివరిభాగ మాతనిఖండనముతోఁగూడ నశించి
యుండు ననియుఁ దోఁచుచున్నది. ఎట్లయినను వీరిరువురు కొంచెము కా
లము సమకాలికు లైయుండి రనుట సత్యమని నమ్మఁదగినది.

దీక్షితుల కవిత్వము మిగులహృదయరంజకముగా సుగమముగా
నుండును. శైలి తెలుపుట కొకట పద్య ముదాహరించెదను.

* " ప్రాదేశమాత్ర ముదరం పరిపూరయితుం కియాననయం యత్నః।
చులకే నాఽమ్భః పాతుం ఖనితవ్యః కిం తటాకోఽపి ॥ "

* ఈచిన్నపొట్టపోసికొనుట కెంతయత్నము గావలయును? పుడిసిటితో నీరుత్రాగుటకుఁ జెఱువు త్రవ్వవలయునా?

—:0:—

పండితరాజజగన్నాథకవి.

గోదావరీమండలమునం దమలాపురమునకు దగ్గఱగానున్న ముంగండగ్రామ మీతని జన్మభూమి. ఇతఁడు వేగినాటి యాంధ్రబ్రాహ్మణుఁడు. వీరియింటిపేరు, ఉపద్రష్టవారని చెప్పుదురు. ఇప్పటికిని వారివంశస్థులు కొందఱా గ్రామమునఁ గలరు. § ఈతని తండ్రి పేరుభట్టు; తల్లి లక్ష్మీదేవి. అత్యద్భుతం బగునీతనిచరిత మొకటి రెండు విధములుగా లోకమున వ్యవహరింపఁబడుచున్నదిగాని ప్రధానవిషయంబున నేకీభవించునవి కొంచెమెచ్చుతక్కువగా సరిపడుచుండుటచే వానికి సామరస్యము మాత్రము గల్పించుకొని సత్యము గ్రహింపవలసియున్నది. ఇతఁడు తురుష్కస్త్రీని బెండ్లియాడె ననుట సత్యమే కాని దానిఁగూర్చి యొకకింవదంతి లోకమున నిట్లు గలదు.

" జగన్నాథపండితుఁడు చిన్నతనముననే † తండ్రియొద్దఁ దర్కవ్యాకరణాలంకారశాస్త్రములఁజదివి సాహిత్యకలయం దధికసమర్థుఁడై యిరువదియైదుసంవత్సరములప్రాయముననే ధనార్జనంబునకై దేశాంతర

§ త్రైలింగాన్వయ మంగలాలయమహా లక్ష్మీదయా లాలితః ।
శ్రీమత్పేరమభట్టసూను రనిశం విద్వల్లలాటం తపః ॥
† పాషాణాదపి పీయూషం స్యందతే యస్య లీలయా ।
తం వందే పేరుభట్టాఖ్యం లక్ష్మీకాంతం మహాగురుం ॥

జిగమిషంబూని కర్ణాటజయపురరాజాదుల యాస్థానంబుల కేగియంద లిపండితులజయించి యందుఁగొందటివలన సమ్మానంబులు వడసి యా కాలంబున ననఁగాఁ క్రీ॥ శ॥ ౧౫౫౬—౧౬౦౫ నడుమ రాజ్యము చే యుచున్న ఢిల్లీపాదుషా యగునక్బరుచక్రవర్తి సంస్కృతవిద్యాభిమాని యని విని యాతని సందర్శింప నేగెనఁట. అట్లేగి చక్రవర్తిదర్శనము కాం క్షించునతనికి దైవికముగా నెవరోయిరువురు తురుష్కులు వాగ్వాదప డుచుండ వినుటయు నందులకై యక్బరునొద్దకు సాక్ష్యమీయనేగుటయు సంభవించెనఁట. అప్పటికి ఫార్సీభాషయేమియురానియీ పండితుఁడావా దవిషయమంతయుఁ దానువిన్నట్లుగాఁ జక్రవర్తియొద్దఁ జెప్పఁగా నతఁ డీతని బుద్ధివైశద్యమున కానందించి యేకసంథాగ్రాహిత్వమును బరీ క్షింప మహమ్మదీయవేదములోని కొంతభాగము చదువఁగా నాపండి తుఁడు దానిని మరలఁ జదివెనఁట. అంత నక్బరు మిక్కిలిసంతసించి య తనిఁదన యాస్థానంబున నుంచుకొనెనఁట. ఇట్లుండ నక్బరుచక్రవర్తికి రాజస్త్రీయందుఁబుట్టిన లవంగి యనుకన్య తంద్రియానతిచేఁ బానీయ పూరితంబైనబంగారుకలశము శిరస్సుమీఁదఁబెట్టుకొని వచ్చుచుండఁగా నక్బరు దీనిరాకను వర్ణింపు మని మనకవిని గోరెనఁట. అంత నతఁడు—

"ఇయం సుస్తనీ మస్తకన్యస్తకుంభా।
కుసుంభారుణం చారుచేలం దధానా।
సమస్తస్య లోకస్య చేతః ప్రవృత్తిం।
గృహీత్వా ఘటే స్థాప్య యాతీవ భాతి॥"

అనివర్ణింపఁగాఁ జక్రవర్తి నీకేమిగావలయు ననియడుగుటయు నతఁడు

‡ "నయాచే గజాళిం నవా వాజిరాజిం।
నవిత్తేషు చిత్తం మదీయం కదాచిత్।
ఇయం సుస్తనీ మస్తకన్యస్తహస్తా।
లవంగీ కురంగీ దృగంగీ కరోతు॥"

‡ నాకు గజతురగాదులక్కఱలేదు. ఈలవంగియే కావలయును.

యవనీ నవనీత కోమలాంగీ శయనీయే యది నీయతే కదాచిత్ ।
అవనీతలమేవ సాధుమన్యే నవనీమాఘవనీ వినోదహేతుః ॥

అని చెప్పెనఁట. అంత నాఁడి తప్పనియాప్రభువు నీవు నాతోఁ గూడి భుజించినయెడల దీనినిచ్చి పెండ్లిగావించెద నని చెప్పి యంఘుల కంగీకరించిన యాపండితున కదినఁటకే జగన్నాథకవియందు మోహము గలిగినలవంగిక నిచ్చి పెండ్లి గావించె నఁట. ఈవిషయంబున మనకవి పెండ్లియాడిన లవంగి యక్బరుపుత్రిక యగునా కాదా యనియు నీతని యసఫవిలాసజగదాభరణాది కావ్యములంబట్టి యితఁ డక్బరుచక్రవర్తిపౌత్త్రుఁ డగుశహాజహానుచక్రవర్తిని, అతనికుమారుఁ డగుదారాశాహప్రభువును నాశ్రయించినట్లు కనుపడుటచే నితఁ డక్బరుకాలంబున నుండుట యెట్లుసంభవించు ననియుఁ గొందఱు సంశయించుచుండిరి. కాని, యిందు మొదటిసందేహము సందేహమేకాని ముందు తెలుపఁబోవునట్లుగా నీతని జీవచరిత్రను, ఈతని గ్రంథరచనను, ఈతని సమకాలికపండితులకాలమునుబట్టి చూడఁగా నెను బదిసంవత్సరములకుఁ బైగాజీవించి పరిపూర్ణాయుర్దాయ మనుభవించిన యితఁ డక్బరుసంస్థానంబునఁగూడ నాతని రాజ్యావసానకాలంబున నుండియుండు ననుటమాత్రము సత్యమైనట్లుతోఁచుచున్నది. ఇందులకు ముందుగా నీతని జీవితకాలమును నాకుఁ దెలిసినట్లుగా స్థూలదృష్టితోఁ బరిగణించి వ్రాసెదను. ఇందేమయినఁ గొంచెమెచ్చుతక్కు వలున్నను నీతని సర్వకావ్యంబుల నందుఁ గను పడుచున్నశ్లోకంబులంగనియు, నీతనిసమకాలికు లగునప్పయదీక్షితాదులతో నీతనికి సంబంధించినకథలు వినియు, నితఁడు చిరకాలము జీవించిన వాఁ డనికర్ణపరంపరాయత్తమై వచ్చుచున్నవార్త నెఱింగినవారి కిది విశ్వసనీయము కాకపోదు.

---

§ కోమలాంగి యగులవంగి నాపేరుకఁ జేరెనని సంవదరించెం డే భాతిలసమా నానందకరమగును.

జగన్నాథపండితుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౫౭౫ ప్రాంతమున జన్మించి యిరువదియైదేండ్ల ప్రాయముననే దేశాటనము వెడలి కర్ణాటజయపురాదిరాజుల సందర్శించి ౧౬౦౦ వందల ప్రాంతమున ఢిల్లీకిఁజేరి ౧౬౦౫ వఱకు నక్బరునొద్దనుండి యపుడే యొక తురుష్క స్త్రీని బరిణయం బైయది మొదలుగా ౧౬౨౭ వఱకు జహాంగీరు రాజ్యకాలంబున నందేయుండి సంస్కృతవిద్యాభిమానముగల యాతనికుమారుఁ డగుశహజహానుతో మైత్రిసలుపుచుఁ బిదప నాతని రాజ్యకాలమున విశేషగౌరవముఁబొందుచు నపుడే యాతని పెద్దకుమారుఁడు పండితమిత్రుఁడు నగుదారాశాహాతో మైత్రియొనరించి యాతని యశోవర్ణనంబునే జగదాభరణకావ్యముగా నొనరించి ౧౬౫౮ ప్రాంతమునఁ దనప్రభువులు నశించినవెనుక నిరాలంబుఁడై పశ్చాత్తప్తుఁడై వృద్ధుఁడై విరక్తుఁడై కాశికిఁజేరి గంగాలహరి రచించి గంగాప్రార్థనంబు గావించి లవంగితోఁగూడ శరీరము పరిత్యజించె నని తెలియుచున్నది. ఇందులకు క్రీ॥ ౧౫౮౫—౧౬౧౪ నడుమఁజంద్రగిరి, రాజధానిగాఁ గర్ణాటరాజ్యమేలిన వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నధికగౌరవము నొందిన శ్రీమదప్పయదీక్షితులతో శాస్త్రవాదమొనరింప నితఁడు పెక్కుసారులుద్యమించినట్లును, ఇతఁడు జాతిభ్రష్టుఁడయ్యెనను కారణంబున దీక్షితులీతనిఁజూడ నిష్టములేనివారై కన్పడకుండినట్లును బిదప నీతఁడాతని నుద్దేశించియే భామినీవిలాసములో ,, దిగంతే శ్రూయంతే " యనుపద్యము చెప్పినట్లును దెలియు కథ గూడ నిదర్శనము కాఁగలదు. మఱియు నీతఁడు స్వకాలమందలి పండితులతోఁ బోరాటము గలవాఁడై నట్లు తెలియుకథమాత్రము సత్యమే. ఏమనఁగా? అవసానకాలమందలి యుద్విగ్నంబగుటచేతనో మఱేందుచేతనో యసంపూర్ణ మగుదీక్షితులచిత్రమీమాంసపై నంతవఱకే ఖండన మొనరించెను. భట్టోజీదీక్షితుల మనోరమపై మనోరమాకుచమర్దన మను

ఖండనము రచించెను. ఇట్లే తత్కాలమందలి ప్రతిగ్రంథకారకృతుల నీ తఁడు ఖండించె నని వాడుక గలదు. కావున నప్పయదీక్షితులకు సమకాలికుఁ డగు నీకవి యక్బరుకాలమునను౦డె నని తలంచుట యాశ్చర్యము గాదు. ఇదియుంగాక యితఁడు రాజపండిత నిందాపరముగా నన్యాపదేశముగా వ్రాసిన భామినీవిలాసము చూడఁగా నక్కాలమందుఁ దన్ను సమ్మానము చేయని కర్ణాటాదిరాజులను వారియాస్థానపండితులను నిందించినట్లును « ఢిల్లీవల్లభపాణిపల్లవతలే నీతం నవీనం వయః » అనియం దేకనుపడుటచే నవయౌవనము నక్బరుకాలంబునఁ గడపినట్లును, ఇదియాతని ప్రథమప్రయత్నమైనట్లును దోఁచుచున్నది. ఒకవేళ నప్పయదీక్షితులు గతించిన వెనుకనే యాతని చిత్రమీమాంస నీతఁడు ఖండించియుండు నని యూహింపఁదగినను లోకములోని వారిపరస్పరకథలనుబట్టియు నీతని జీవితకాలమునుగూర్చిన కథలనుబట్టియు దీక్షితులయవసానకాలంబున నితఁడాతనికి సమకాలికుఁడై యుండునని కనుపడుటచే నక్బరు రాజ్యావసానకాలమున నితఁడు ఢిల్లీకిఁ జేరెననుట యసంగతము గాదు. ఏదియెట్లయిన నితఁడు చిరకాలము జీవించినవాఁడనుటయు శహజహాను దారాశాహప్రభువులఁ జిరకాలమాశ్రయించినవాఁ డనుటయు నిర్వివాదాంశంబులు. ఇతఁడు జాతిభ్రష్టుఁడయ్యును మతముమాత్రము విడువక శివకేశవస్తుతులు చేయుచు నద్వైతజ్ఞానియై మరణమునకుఁ గాశినిజేరి ముక్తుఁడైన ట్లీతనిలహరీపాఠమే తెల్పుచున్నది.

ఈమహాకవి, భామినీవిలాసము, చిత్రమీమాంసాఖండనము, మనోరమాకుచమర్దనము, యమునావర్ణనచంపువు, అసఫవిలాసము, జగదాభరణము, రసగంగాధరము, ప్రాణాభరణము, సుధాలహరి, పీయూషలహరి, కరుణాలహరి, లక్ష్మీలహరి, అమృతలహరి, గంగాలహరి యనుపదునాల్గుగ్రంథములు రచించినట్లిప్పటికిఁ దెలియుచున్నది. ఇంకైదవది « ఆ

సఫఖానునవాబుచరితముం దెల్పు నొకయాఖ్యాయిక. దీనిచివరి † గద్య
ముంబట్టి శహాజహానుచక్రవర్తి యాతనికి "పండితరాజ" బిరుదమిచ్చి
నట్లు కనుపడుచున్నది. ఆజవదానిలోఁ గొంచెముగా శహాజహానువర్ణ
నంబును విశేషించి దారాశాహ యశోవర్ణనంబును గలవు. ఈతని కృ
తులలో నెల్ల నుపమానమైనది రసగంగాధరము. ఇది రెండాననముల నె
డు ప్రకరణములుగల గొప్ప యలంకారగ్రంథము. ఇందు మొదటగా,
ననేకాలంకారికసమ్మతమైన "అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్య" మ్మనులక్షణంబునకు భిన్నముగా "రమణీయార్థప్రతిపాదకశ్శబ్దః
కావ్య" మ్మని కావ్యలక్షణ మొనరించెను. ఇట్లే యాతని గ్రంథమామూ
లాగ్రముగాఁ బ్రాచీనమతముల ఖండించుచు మిక్కిలి ప్రౌఢముగా ను
న్నది. ఇందుదాహరింపఁబడిన శ్లోకములన్నియు నితఁడే స్వయముగా ర
చించినవి. ఈతని ప్రాణాభరణము ‡ కామరూపదేశాధీశుఁ డగుప్రాణ
నారాయణమహీపతిని స్తవముగా నున్నది. ఇందుఁ బ్రతిపద్య మొక్కొక్క
యలంకారమునకు లక్ష్యముగా నున్నది. ఇఁక నీతని చిన్నకావ్యము లగు
సుధాలహర్యాదులాయును సూర్య కేశవ లక్ష్మీ గంగాది స్తవరూపములై
యాతని * పశ్చాత్తాపమును, చిత్తనైర్మల్యమును, దైవభక్తిని, బోధిం
చుచున్నవి. కవితాప్రసిద్ధి యగునీతని కావ్యములనుండి యెన్ని యుదా
హరింపఁగలను. అయిన నొకటి రెండు—

---

† ...కవిభిరుపాస్యమానేన... మూర్తిమతేవ నవాబాసఫఖానమనః ప్రసా
దేన మాథురకులసముద్రేందునా రాయముకుందేనాదిష్టేన సార్వభౌమ శ్రీశహాజ
హానప్రసాదాధిగత పండితరాజపదవీ విరాజితేన జగన్నాథేన నాసఫవిలాసాఖ్యా
యికేయం నిరమీయత.

‡ జాగర్తు క్షితితలే చిరమిహ శ్రీకామరూపేశ్వరః ॥

* అయి దీనతరం దయానిధే దురవస్థం సకలైస్సముజ్ఝితం ।
అధునాపి న మాం నిభాలయన్ భజసే హా కథమశ్మచిత్తతాం ॥

" విద్వాంసో వసుధాతలే పరవచః శ్లాఘా సువాచం యమా।
భూపాలాః కమలావిలాస మదిరో నీలన్మదాఘూర్ణితాః।
ఆస్యే ధాస్యతి కస్య లాస్య మధునా ధన్యస్య కామాలస।
స్వర్గ్యావమాధరమాధురీ మధరయన్ వాచాం విలాసో మమ॥"

" పురాతనానాం వచసా మగోచరం।
మహీశితారం పురుషోత్తమం పతిం।
అపాస్య తం త్వాం నిరపత్రపా సతీ।
సతీ మతిర్మే కథ మన్య మేష్యతి॥"

—:o:—

నీలకంఠదీక్షితులు.

శ్రీమదప్పయదీక్షితుల తమ్ముని పౌత్రుండును, భూమిదేవీ నారాయణ దీక్షితులకుం బుత్రుండును, ననేకాధ్వరకర్తయు, బ్రహ్మవేత్తయు నగునీతం డు క్రీ॥ ౧౬౩౭ లో నున్న ట్లీతనినీలకంఠవిజయకావ్యంబుననున్న " అ ష్టత్రింశదుపస్కృత సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రేషు (౪౭౩౮) కలివర్షేషు గతేషు గ్రథితః కిల నీలకంఠవిజయోఽయం " అను శ్లోకమువలనం దెలి యుచున్నది. ఈతని తల్లిదండ్రులు బాల్యంబుననే కాలధర్మంబు నొందఁగా నప్పయదీక్షితు లీతనిం జేరఁదీసి పెంచి విద్యల నేర్పిరనియు నితఁడు చిర కాలము మధురాపురములో నివసించి మీనాక్షి సేవయొనరించుచుఁ ద త్కాలంబునం దచ్చట రాజునొద్దఁ బదునాలుగుసంవత్సరములు మంత్రిప దం బలంకరించియుండెననియు దక్షిణదేశంబున నొకవాడుక కలదు. నీ లకంఠచంపువులోని యీక్రిందిశ్లోకంబునవలనం గూడ నితఁ డప్పయదీక్షితు లయొద్ద విద్య నేర్చినట్లు కనుపడుచున్నది.

"లీలాలీఢపురాణసూక్తిశకలా వష్టంభ సంభావనా।
పర్యస్తశ్రుతిసేతుభిః కఃపథై ర్నీతే ఃలౌ సాంప్రతాం।
శ్రీకంఠో౽వతతార యస్య వపుషా కలాత్మనా వాచ్యుతః।
శ్రీమా నప్పయదీక్షిత స్సజయతి శ్రీకంఠవిద్యాగురుః॥"

ఈతఁడు పెత్తాతవలెనే కర్మఠుఁడై బ్రహ్మజ్ఞానియై ఘనయశస్సు గాంచినవాఁడు; నీలకంఠవిజయచంపువు, హాలాస్యాభ్యుదయము, శైవ పురాణతామసత్వనిరాకరణము, కలివిడంబనము మొదలుగా ననేకకా వ్యముల రచించినవాఁడు.

వేంకటాధ్వరి.

వీరియింటిపేరు అరిశాణఘాలమువారు. ఇతఁడు కాంచీపురనివా సుఁడు; ఆత్రేయగోత్రుఁడు; చంద్రగిరి రాజగు వేంకటపతిరాయలగురువ గుతిరుమలతాతాచార్యుని మేనల్లుఁడగు రఘునాథదీక్షితకవికిఁ బుత్రుఁ డు; వాజపేయ పౌండరీకాప్తోర్యామాది యాజి యగునప్పయాచార్యు నకు (శ్రీనివాసాచార్యునకు) పౌత్రుఁడు; సీతాంబాగర్భసంభూతుఁడు; ఉ త్తమపండితుఁడు; తర్క వ్యాకరణ వేదాంతమీమాంసావిశారదుఁడు; శ్లేష యమకచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁడు; ఈయంశంబులకీతని * కావ్యాన్యంత

* కాంచీమండలమండనస్య మఖినః కర్ణాటభూభృద్గురో। స్తాతాచార్య దిగంతకాంతయశసో యం భాగినేయం విదుః। అప్తోర్యామాధ్వరకర్తు రప్పయగురో రస్యైష విద్వన్మణేః। పుత్ర శ్శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిః పూర్ణో గుణై రేధతే॥ తత్పు త్ర స్తర్క వేదాంత తంత్ర వ్యాకృతి చింతకః। సీతాంబా గర్భభవస్య శ్రీమతాఽరుం ధీనగరవాస్తవ్యస్య॥

పద్యంబులే ప్రమాణము. § వేంకటపతిరాయల తాతాచార్యులకాలము నుబట్టి చూడఁగా నితఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౬౫౦—౧౭౦౦ నడుమ నున్న వాఁడని స్పష్టమగుచున్నది.

ఇతఁడు తనప్రద్యుమ్నానందనాటకప్రస్తావనలో "దివ్యైకకావ్యరచనసమర్థుఁడు, శాస్త్రవ్యాఖ్యాకరణదక్షుఁడు, దుర్వాదిగర్వభంజకుఁడు" నని తన్నుఁ బ్రశంసించుకొనెను. ఈగ్రంథాంతమునుబట్టిచూడఁగా నితనితండ్రి యగురఘునాథదీక్షితుఁడు గూడ శ్లేషయమకచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డైనట్లు కనుపడుచున్నది.

ఇతఁడు విశ్వగుణాదర్శము, లక్ష్మీసహస్రము, వరదాభ్యుదయము ప్రద్యుమ్నానందనాటకము మొదలుగాఁ బెక్కుకావ్యములు రచించినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని వీనిలో విశ్వగుణాదర్శమే యుత్తమమై లోకప్రఖ్యాతిం గాంచియున్నది. ఇందు, వివిధములైన యుపాస్యదైవములు, జాతులు, మతములు, శాస్త్రములు, దేశములు, పురములు, మొదలగువానిగుణదోషములను స్వభావసిద్ధముగా వర్ణించి కవి, తనలోకజ్ఞానమును హిందూదేశమందలి వివిధాచారములను బ్రకటించెను. దీనింబట్టి యితఁడొకసారి యాసేతుహిమాచలము తిరిగినవాఁడని తెలియుచున్నది. సకలగుణముల నిజస్వరూపంబు నద్దమువలె స్వచ్ఛముగాఁ గనఁబఱచు దీనిఁ బోలిన కావ్యము సంస్కృతభాషలో నశ్రుత మదృష్ట మభావియనుటకుం బె వేఱుగా వ్రాయఁజాలను. లక్ష్మీగుణావయవసౌందర్యమహిమాభివర్ణనరూపంబై వేయిశ్లోకంబులచే నొప్పుచున్న లక్ష్మీసహస్ర మీతని కవితాధురంధరత్వముం బ్రకటించుచున్నది.

---

§ విశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత యగుమధురసుబ్బశాస్త్రి "కర్ణాభూభృత్పదమునకు" కృష్ణరాయలని యర్థము వ్రాసెను గాని యది ప్రామాదికము.

వరదరాజావతారమహిమవర్ణనరూపకంబుగాఁ బద్యగద్యాత్మకంబుగా నైనువిలాసంబులతోనున్న కరిగిరిచంపు వను నామాంతరంబుగలిగిన యీతని వరదాభ్యుదయము, కేవలశ్లేషయమకోద్యమంబై శబ్దజాలంబు నేర్చుకొనుటకుపయోగించునట్లుగా నున్నదిగాని శ్రవణపరమమాత్రరమ్యముగా లేదు. శ్రీకృష్ణసూనుఁడగు ప్రద్యుమ్నుఁడు కథానాయకుఁడుగాఁగలిగి వీరశృంగారరసాత్మకం బగునీతని ప్రద్యుమ్నానందనాటకము సరసముగా నున్నదిగాని దానికి లోకవిఖ్యాతిమాత్రము రాలేదు. శైలి తెలుపుటకై యీతని కృతులనుండి యొకటిరెండుదాహరించెదను. యజ్ఞపశ్వాలంభనము దోషముగా దనుటకుఁ జెప్పినయుక్తి చూడుఁడు.

† “హింసాంత రేష్వివ మఖాశ్రితహింస నేఽపి।
జైనేతరో యది జనో భజతే జుగుప్సాం।
వార్యాంతరేష్వివ ననిందతి నందనానాం।
నిష్పాదనం కిమున ఘేఽపి నిజేకళత్రే॥ ప్ర॥ సు॥”

‡ “సహసా కుర్వతాం కర్మ శర్మహాని రసంశయం।
సులభా శలభానాం హి వహ్ని సాహస్సైవ విపత్తాం॥”

---

† బౌద్ధుఁడు కానివాఁడు యాగపశుహింసనుగూడ నితరజంతుహింసవలెనే, నిందించెనేని పరస్త్రీయందువలెనే స్వభార్యయందుఁగూడఁ బిల్లలను గనుట యేల నిందింపఁడు?

‡ తొందరపడి కార్యములుచేయువారు వేగముగావచ్చి నిప్పులోఁబడుమిడుతలవలెనే నశింతురు.

———:0:———

నారాయణభట్టపాదుఁడు.

కేరళదేశమున కలంకారముగానున్న నీలానది కతిసమీపంబున నుత్తరతీరంబుననున్న "మోప్పున్నూరు" అనుగ్రామమీతని నివాసము. బ్రాహ్మణోత్తముఁ డగునితఁడు బాల్యంబునఁ గావ్యపరిచయముగలవాఁడైయచ్యుతనామకవైష్ణవగురువునొద్ద నెల్లశాస్త్రములఁ జదివెను. ఇట్లుండఁగాలవశంబున నితనికిఁ బురాకృతకర్మఫలంబోయన నొకగొప్పరోగము సంభవించెనఁట. దానికెవ్విధంబునను బ్రతిక్రియ గానక తపోబలంబున రోగశాంతియగునని తలంచి "గురువాయుపురం" బనుపుణ్యక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమన్నారాయణునిఁగొలుచుచుఁ బ్రతిదినము భాగవతార్థపరంబుగా నారాయణస్తోత్రము శ్లోకరూపంబుగాఁ జేయుచు గొన్నాళ్ళకు నిరామయుండయ్యెనఁట. అదిమొదలుగా నితఁడు భాగవతబిరుదాంకితుఁడయ్యె ననియు హృదయశ్రవణరంజకంబుగానున్న యాసహస్రాధికపద్యస్తోత్రమిప్పటికి నాకేరళదేశవాసులతిభక్తితో నిత్యము పఠించుచుందు రనియు నొకరు వ్రాసిరి. ఈస్తోత్రనిర్మాణకాలము దాని యంతిమ శ్లోకంబుననున్న "ఆయురారోగ్యసౌఖ్యం" అనుపదంబునఁ గలిశకాలదివససంఖ్యారూపకంబుగాఁ దెలియుచున్నదని మద్రాసుప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు. కాని వారుచెప్పినట్లు భాగింపఁగాఁ క్రీ॥ ౧౬౫౪ వచ్చుచుండఁగా నెంమచేతనో వారు ౧౫౭౦ అని నిర్ణయించిరి. ఆశ్లోకంబును, కలిదివససంఖ్యారూపకాలంబు నిందుఁజూపెదను.

"అజ్ఞాత్వా తే మహత్త్వం యదిహ నిగదితం విశ్వనాథక్షమేథా ।
స్తోత్రం చైతత్సహస్రోత్తర మధికతరం త్వత్ప్రసాదాయ భూయాత్ ।

ద్వేధా నారాయణీయం శ్రుతిషుచ జనుషాం స్తుత్యతా వర్ణనేన।
స్ఫీతం లీలావతారై రిదమిహ కురుతా మాయురారోగ్యసౌఖ్యం ॥"

గీతపై పదంబును వరరుచివాక్యం బగుకటపయాదిక్రమంబున సరిచూచినయెడల గలికాలదివససంఖ్య ౧౭౧౨౨౧౦ అని వచ్చుచున్నది. దీనిని సంవత్సరములలోనికిమార్చి క్రీస్తుశకాబ్దములతో సరిచూచినయెడల గొంచెమెచ్చుతక్కువగా ౧౬౫౮ వచ్చుచున్నది. కావున నిదియే యీకవికాల మని తెలియఁబడుచున్నది.

ఇతఁడు ప్రక్రియాసర్వస్వ మనువ్యాకరణగ్రంథమును స్వాహాసుధాకర మనునొకచిన్నకావ్యమును రచించెను.

ఒకనాఁడు బాలచంద్రునిఁజూడ నొకచోటకుఁజేరిన బ్రాహ్మణులు "లోకులీచంద్రునిఁగూర్చి యొకనూలుపోఁగువిడిచి నమస్కరించుటకుఁ గారణమే" మనియడుగఁగా నితఁడాశుకవనంబున స్వాహాసుధాకరకావ్యముగూర్చిన ట్లీకావ్యమందే కలదు. ఇందుడియొక పద్యముదాహరించెదను.

"రవి రయమస్తం యాత స్సమాగతో హంతహంత చంద్రోదయం।
యాతి వికాసమపీయం కుముద్వతీ కిం విలంబసే భృంగ! ॥"

ఈకవి వృత్తమంతయుఁ గేరళదేశములోని కటథనదభూపాలుఁడగు నుదయవర్మరాజు వ్రాసినట్లుగాఁ గావ్యమాలాధిపతులు వ్రాసియుండిరి.

———:0:———

శ్రీకృష్ణకవి. ౧౬౫౪—౧౭౦౦

ఇతఁడు పైనారాయణభట్టపాదుని కుమారుఁ డైనట్లీతని "శ్రీకృష్ణరాజకరుణైక నికేతనేన కృష్ణేన భాగవత ఇత్యభిశబ్దితస్య। నారా

యణస్య తనయేన సమీరితేయం తారాసుధాకరకథా విదుషాం ముదేఽస్తు ॥" అను పద్యమువలననే తెలియుచున్నది.

ఇతఁడు మందారమరందచంపువు, తారాశశాంక మనుచిన్నకావ్యమును రచించెను. ఇది కేవలశృంగారరసప్రధానము. ఇందు బృహస్పతి భార్యయగుతారకుఁ జంద్రునకు జరిగినవృత్తాంతమును బుధుని జన్మమును వర్ణింపఁబడినవి. దీనిననుసరించియే తెలుఁగులోఁ దారాశశాంకవిజయము వ్రాయఁబడియుండు ననిగ్రహింపవచ్చును. ఇందుండియొక్కపద్యము--

"ఏకం ద్విధాకలయితుం సకలాస్సమర్థాః।
ద్వావేక మారచయితుం త్వదృతే నకోఽపి।
త్వామర్చయామి తదహం సుచిరం త్వమేన।
సంతాపితౌ ఘటయసౌ భగవన్మనోజ! ॥"

ఈకావ్యము సరసముగానున్నను శృంగారరసంబున నీతిక్రమమతిక్రమించి తలఁపరానివిషయంబును దెల్పుటచే లోకములోఁ బ్రశస్తిని గాంచకున్నదని చెప్పవచ్చును.

మందారమరందచంపువు. ఇందు వృత్తవిషయము, కావ్యభేదములు, రసభేదములు, తల్లక్షణములు, నాటకలక్షణములు, అలంకారభేదములు, వానిలక్షణములు చక్కగా సంస్కృతభాషాభిజ్ఞుల కత్యుపయోగముగా వర్ణింపఁబడినవి.

——;0:——

విశ్వేశ్వరపండితుఁడు.

ఈతఁడు నర్వాచీనమహాకవులలో నొకఁడు. ఈతనిజీవచరిత్రమిట్లు తెలియుచున్నది. "హిమాలయంబునకు మిక్కిలిచేరియున్న ఆల్మోడా

నగరప్రాంతమున నున్నయొకపల్లె యీతని నివాసము. "పాడియాకే పాండే" అనుబ్రాహ్మణకులంబున లక్ష్మీధరవగపండితునకుఁ గ్రీ॥౧౭౭౦ ప్రాంతమున నితఁడు జన్మించెను. ఈతని యెనిమిదవపురుఁ డిప్పటికిని జీవించియుండెనఁట. ఈతని జీవితకాలమంతయు ౭౦ సంవత్సరములు పదియవయేటనే కవిత్వము మొదలువెట్టి యితఁ డీక్రిందిగ్రంథములను రచించెను " అలంకారకౌస్తుభము, అలంకారముక్తావళి, కావ్యతిలకము, కావ్యరత్నము, రసచంద్రిక, కవీంద్రకర్ణాభరణము, నవమాలికానాటిక, శృంగారమంజరీసట్టకము, తర్కకుతూహలము, సిద్ధాంతసుధానిధి, మందారమంజరి, ఆర్యాసప్తశతి. వీనిలో మొదటినైదుగ్రంథము లాలంకారికములు. ఆఱవది వ్యస్తసమస్తాదు లగు ౫౮ జాతులను సోదాహరణముగాఁ దెల్పునట్టి లక్షణకావ్యము. సప్తమాష్టమములు దృశ్యకావ్యములు. నవమదశమములు శాస్త్రవిషయకములు. ఏకాదశము గద్యకావ్యము. కడపటిది దేవీస్తోత్రము. వీనిలో మొదటి రెండలంకారగ్రంథములకును మనదేశములో నక్కడక్కడఁ గొంచెము ప్రచారము గలదు గాని మిగిలినవాని నామములైన మనదేశస్థులెఱుఁగ రనిచెప్పవచ్చును. ఆర్యాసప్తశతిమాత్రము పఠనపాఠయోగ్యమై యెల్లహిందూదేశము నలంకరించి యున్నది. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వీనివిమర్శనమునకుఁ గడంగక కవితాచమత్కారమును దెలుపఁ గవీంద్రకర్ణాభరణమునుండి యొకటి యుదాహరించెదను. ద్విస్సమస్తజాతికుదాహరణము—

" కాముకకదంబసద్భట పూర్ణేందునిశీథినీ భామాః ।
వాచ్యాః కథం చకాసతి కాంచనకలశాశ్చ కీదృశాః ॥ "

అనఁగా, జారుని, కడిమిచెట్టును, భటుని, పూర్ణిమను, అంగారకుని, గ్రమముగాఁ దెలుపుచున్న సమాసపదము, బంగారుకుండ లెట్లుండునో తెల్పునది గానలెను అనిప్రశ్నము. దీనికుత్తరము— " కామినీప

యోధరాకారాః" ఇది ప్రత్యేకము పైవానింజెప్పుచు సువర్ణకలశము లు కాంతాకుచములవంటివని తెలుపుచున్నది.

——:0:——

శివరామత్రిపాఠి.

ఇతఁడు స్మార్తుఁడు; త్రిలోకచంద్రుని మనుమఁడు; కృష్ణరామసూరికొడుకు. మహావైయాకరణుఁడు. గ్రంథముఖంబుల నున్నకాశీగంగాది వర్ణనలంబట్టి కాశీవాసుఁ డని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు తనగ్రంథంబుల క్రీ॥ శ॥ ౧౮ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమందలి నాగేశభట్టుని పరిభాషేందుశేఖరమును స్మరించినవాఁ డగుటచే నతనికిఁ బరుఁడై క్రీ॥ ౧౭౫౦—౧౮౦౦ నడుమనుండియుండు ననికొందఱువిద్వాంసులూహించిరి. ఈతని నక్షత్రమాలావ్యాఖ్యాంతమందలి ‡ శ్లోకమునుబట్టి యితఁడనేకకావ్యములను బెక్కుగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని వానిలో సటీకరసరత్నహారము, నక్షత్రమాల, కాదంబరీ వాసవదత్తా దశకుమారచరిత వ్యాఖ్యానములును గనుపడుచున్నవి. వ్యాకరణశాస్త్రంబున నితఁడపారప్రజ్ఞగలవాఁడనుట కీతఁడు రచించినట్లు తెలియునుణాదికోశమును, సవ్యాఖ్యనక్షత్రమాలయుఁ జాలును. నక్షత్రమాలలోని శ్లోకములు వ్యాకరణపరిభాషలయర్థమును సులభముగా బోధించుచు శృంగారరసభరితం బగులౌకికార్థమును దెల్పుచు నెంతయు హృద్యంబులుగాఁ విద్వద్గ్రాహ్యంబులుగా నున్నవి.

‡ కావ్యాని పంచ తను తేఽపి చ పంచసంఖ్యాః ।
టీకాస్తు సప్త దశ చైక ఉణాదికోశః ।
భూపాలభూషణమథో రసరత్నహారో ।
విద్యావిలాసఇన పూర్వశరత్కలాద్యాః ॥

ఇందులకొకయుదాహరణము—

వేశ్యావర్ణనము—" అర్ధవద్గ్రహణే నానర్థకస్య గ్రహణం " అని వ్యాకరణపరిభాష.

† " అర్ధవద్గ్రహణే యస్మా న్నానర్థకపరిగ్రహః ।
సురూపధనికో ర్వేశ్యా గృహ్ణాతి ధనినం తతః ॥ "

---

† అర్ధవద్గ్రహణంబున ననర్థపరిగ్రహము చేయఁబడదు. కావున నే రూపవద్విత్తవంతులలో ధనవంతునే వేశ్య స్వీకరించుచున్నది.



